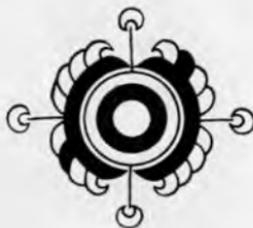

II 209

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

22-23

БЕОГРАД 1960

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ

КЊИГА 22 — 23

1960

Уредник,

ШПИРО КУЛИШИЋ

Уређивачки одбор

ШПИРО КУЛИШИЋ, ПЕРСИДА ТОМИЋ, ЈЕРИНА ШОБИЋ,
ЈЕЛЕНА ЛАЗИЋ, ВОЈИН ИВАНОВИЋ

BULLETIN
DU MUSÉE ETHNOGRAPHIQUE
DE BEOGRAD

TOME 22 — 23

1960

Rédacteur en chef
SPIRO KULISIĆ

Comité de rédaction
SPIRO KULISIĆ, PERSIDA TOMIĆ, JERINA SOBIĆ,
JELENA LAZIĆ, VOJIN IVANOVIĆ

С А Д Р Ж А Ј

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

o ✓ <i>Персида Томјћ,</i> О типовима грнчарског кола и керамике у Србији — — — — —	5— 20
<i>Аница Петрушева,</i> Прегаче из Скопске Блатије — — — — —	21— 32
<i>Петар Ж. Петровић,</i> Мотив људских очију код балканских Словена — — — — —	33— 56
<i>Сребрица Кнежевић,</i> Лик змије у народној уметности и традицији Југословена — — — — —	57— 98
<i>Драгослав Девић,</i> Сакупљачи наших народних песама — — — — —	99—122

ЕТНОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

<i>Др. Мирко Барјактаровић,</i> Петрово село и живот његових становника — — — — —	123—158
<i>Др. Миленко Филиповић,</i> Белешке о сеоској ношњи у Врањском Поморављу — — — — —	159—170
<i>Никола Пантелић,</i> Пивнице — Пољане — — — — —	171—186
<i>Борђе Тешић,</i> Тесак — справа за цеђење воска — — — — —	187—196
<i>Др. Јован Трифуноски,</i> Цигани у Врањском Поморављу — — — — —	197—208
<i>Др. Јован Вукмановић,</i> Крсно име у Перасту — — — — —	209—216
<i>Др. Мирко Барјактаровић,</i> О гробљима и гробовима у Горњем Полимљу — — — — —	217—224
<i>Петар Ж. Петровић,</i> Архивска грађа о народној ношњи — — — — —	225—234

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

o ✓ <i>Душан Д. Масловарић,</i> Утицај из Етнографског музеја у Софији — — — — —	235—244
<i>Др. Мирко Барјактаровић,</i> Др. Јован Вукмановић, Паштровићи — антропогеографско-етнографска испитивања, Цетиње 1960. — — — — —	245—246

<i>Др. Мирко Барјактаровић,</i> Херодотова историја, Нови Сад 1959. — — — — —	246—248
<i>Др. Петар Влаховић — Душан Дрљача,</i> Dr. Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960 — —	248—249
<i>Никола Пантелић,</i> Др. Мирко Барјактаровић, Ругова и њено становништво — Српски етнографски зборник LXXIV, Београд 1960. — — — — —	249—250
<i>Душан Дрљача,</i> Ing. arh. Mirko Miličić, Nepoznata Dalmacija, Studija o seoskoj arhi- tekturi, Zagreb 1955. — — — — —	250—251
<i>Душан Дрљача,</i> Стефана Георгиева — Стойкова, Огницето в Булгарския бит — изда- ње Бугарске академије наука, София 1956 — — — — —	251—252

IN MEMORIAM

<i>Драгослав Антонијевић,</i> Научно дело др. Боривоја Дробњаковића — — — — —	253—259
<i>Оливера Младеновић,</i> Даница С. Јанковић (1898—1960) — — — — —	260—263
<i>Љубица С. Јанковић,</i> Библиографија радова Данице С. Јанковић — — — — —	263—266
<i>Персида Томић — Јерина Шобић,</i> Босиљка Раловић (1903—1961) — — — — —	267—268
<i>Петар Костић,</i> Библиографија радова Босиљке Раловић — — — — —	268
Пресуда Окружног суда Петру Ж. Петровићу — — — — —	269—271

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES ET ÉTUDES

<i>Persida Tomić,</i> Sur les types de tours de potiers et de céramique en Serbie — — — —	5— 20
<i>Anica Petruševa,</i> Tabliers de la région de Skopska Blatija — — — — —	21— 32
<i>Petar Z. Petrović,</i> Le motif des yeux humains chez les Slaves des Balkans — — — —	33— 56
<i>Srebrica Knežević,</i> La figure de serpent dans l'art et la tradition populaire des Yougoslaves	57— 98
<i>Dragoslav Dević,</i> Collectionneurs de nos chansons populaires — — — — —	99—122

CONTRIBUTIONS ETHNOGRAPHIQUES

<i>Dr. Mirko Barijaktarović,</i> Le village de Petrovo selo et la vie de ses habitants — — — —	123—158
<i>Dr. Milenko Filipović,</i> Notes sur la costume paysan dans la région de Vranjsko Pomoravlje —	159—170
<i>Nikola Pantelić,</i> Pivnice-Poljane (caves dans les vignobles) — — — — —	171—186
<i>Đorđe Tešić,</i> Tesak — presse à cire — — — — —	187—196
<i>Dr. Jovan Trifunski,</i> Les Tziganes dans la région de Vranjsko Pomoravlje — — — —	197—208
<i>Dr. Jovan Vukmanović,</i> Fête patronymique à Perast — — — — —	209—216
<i>Dr. Mirko Barijaktarović,</i> Sur les cimetières et les tombes dans la région de Gornje Polimlje — —	217—224
<i>Petar Z. Petrović,</i> Matériaux d'archives sur le costume populaire — — — — —	225—234

APERÇUS ET CRITIQUES

<i>Dušan D. Maslovarić,</i> Impressions du Musée Ethnographique de Sofia — — — — —	235—244
<i>Dr. Mirko Barijaktarović,</i> Др. Јован Вукмановић, Паштровић — антропогеографско-етнолошка испитивања, Цетиње 1960. — — — — —	245—246

<i>Dr. Mirko Barjaktarović,</i> Херодотова историја, Нови Сад 1959. — — — — — — — —	246—248
<i>Dr. Petar Vlahović — Dušan Drljača,</i> Dr. Vilko Novak, Slovenska Ljudska Kultura, Ljubljana 1960 — —	248—249
<i>Nikola Pantelić,</i> Др. Мирко Барјактаровић, Ругова и њено становништво — Српски етнографски зборник LXXIV, Београд 1960. — — — — — — — —	249—250
<i>Dušan Drljača,</i> Ing. arh. Miroko Miličić, Nepoznata Dalmacija, studija o seoskoj arhitek- turi, Zagreb 1955. — — — — — — — — — — — — — —	251—252
<i>Dušan Drljača,</i> Стефана Георгиева — Стойкова, Огнището в българския бит — издање Бугарске академије наука, Софија 1956. — — — — — — — —	251—252

IN MEMORIAM

<i>Dragoslav Antonijević,</i> Oeuvre scientifique du dr. Borivoje Drobniaković — — — — — — — —	253—259
<i>Olivera Mladenović,</i> Danica S. Janković (1898—1960) — — — — — — — — — —	260—263
<i>Ljubica S Janković,</i> Bibliographie des oeuvres de Danica S. Janković — — — — — — — —	263—266
<i>Persida Tomić — Jerina Šobić,</i> Bosiljka Radović (1903—1961) — — — — — — — — — —	267—268
<i>Petar Kostić,</i> Bibliographie des travaux de Bosiljka Radović — — — — — — — —	268
Sentence prononcée par la Cour d'assises contre Petar Z. Petrović — —	269—271

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Персида Томић

О ТИПОВИМА ГРНЧАРСКОГ КОЛА И КЕРАМИКЕ У СРБИЈИ¹

У Србији до наших дана у истим временским периодима израђивала се керамика, веома разнолика како у облицима и орнаментици тако и у техничком погледу. Поред најпростије, без грнчарског кола, израђује се и проста и високо занатска керамика на колу. Иако је крајњи циљ исти — да се добију судови са кружним дном и боковима кружног пресека, без углова, справа, односно грнчарско коло које се за то употребљава, није јединствено. Ако се узме у разматрање грнчарско коло, развојно и типолошки добија се занимљив преглед у том погледу. Али, исто тако, према врсти грнчарског кола уочава се јасна разлика и у производњи, односно судовима. Постоје и територијалне, односно етничке разлике у стилу — облицима и орнаментици керамике грађене на истом типу грнчарског кола, а које су условили други фактори. Како се основне разлике у савременој керамици везују у првом реду за тип самога кола, приказашу најпре типове грнчарског кола.

Два су основна типа грнчарског кола: ниско коло, једноставније, које се покреће руком, и високо коло, савршеније, које се покреће ногом. У етнолошкој литератури и у збиркама етнографских музеја сабрано је са територије Србије довољно материјала за познавање основних типова грнчарског кола, мада се не искључује могућност да се на терену не нађе још нека варијанта ручног или ножног кола.

За илустровање типова грнчарских кола и керамике у Србији послужила сам се збиркама Етнографског музеја у Београду.

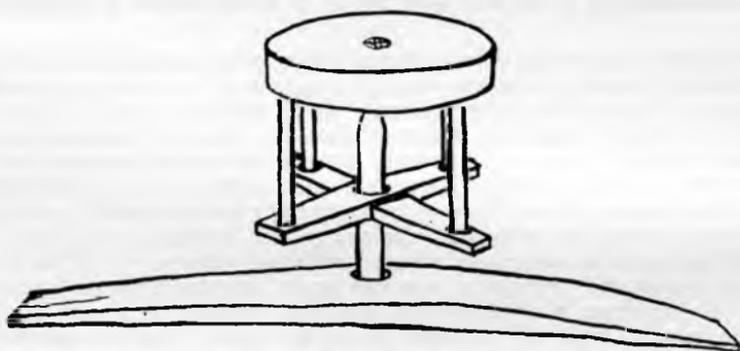
ТИПОВИ ГРНЧАРСКОГ КОЛА

Ручно коло. — Најједноставније је конструкције код нас, уопште, коло из Ђаковице (Метохија), којим се служе Шиптари муслимани. Састоји се од кружне дрвене плоче, која се с доње стране продужава у зарубљену купу, с провртеном рупом у средишту, у коју улази осовина око које се окреће. На ову плочу стављена је једна већа, која се временом мења, јер се даска истаре услед употребе дрвеног ножа, којим се дотерује дно и боче бокови посуде. Дрвена осовина је већим делом укупана у земљу, у рупи,

¹) Рад је нешто у суженом облику прочитан на III саветовању ЕДЈ у Чачку, септембра 1960.

и на њу належе коло, тако да је купаста део кола у рупи. Коло је према томе ниско, даска је само 4—5 см изнад земље (сл. 1). Грнчар седи прекрштених ногу на земљи, испред кола. Пошто је осовина укопана, коло се не може по вољи премештати.²

Савршеније је коло из Подриња (село Коренита, Јадар), које се састоји од две зарубљене купе, исте базе (пречника 26 см) — „кола“ (горњи круг) и „пастуље“ (доњи круг). Те купе су окренуте тако да је база „пастуље“ према земљи, а база „кола“ нагоре. У „пастуљи“ је углављен „шиљак“ (осовина), на коју належе и око кога се коло окреће. Видљиви део осовине између кола и пастуље је свега 2 см (сл. 2). Висина кола од земље је 19 см. Грнчар седи на земљи. Коло истога типа гради се с пастуљом која је у основи четвороугаона, с мало засеченим угловима. Висина од земље је 23 см (сл. 2).

3. Грнчарско коло из Потпећи (ок. Ужица), Илв. бр. 1981

Према нашем досадашњем знању, јадарском колу најсличнији је „котур“ из Калуђеровца“ (Лика). Калуђеровачко коло уместо обраћене „пастуље“ има као подлогу за осовину један пањ — „трупину“.³ Према систематизацији Ц. Поповића овакво коло би припадало типу старијег ручног кола.⁴

У области Старог Влаха и у бившем Новопазарском Санџаку употребљава се ручно коло с крстинама. Коло из Потпећи (Срез ужички), састоји се од „котура“ и две прекрштене пречаге у „крст“, у чијем је центру рупа. Са четири спојнице — „паока“ спојено је „коло“ с „крстом“ а „клин“, који је углављен у подебелу даску улази у рупу „котура“ с доње стране. Коло је покретно, грнчар седи на трношцу⁵ (сл. 3). Висина од земље је 35 см.

²) Персида Томић, Црна грнчарија у Баковици, Гласник Етнографског музеја XXI, Београд 1958, 198

³) Dr Milovan Gavazzi, Kaluđerovački lončari (preštampano iz ličkog kalendara za 1937), Zagreb, str. 2

⁴) Цветко Поповић, Техника примитивног лончарства у Југославији, Гласник Земалског музеја, у Сарајево 1959, 35—37

⁵) Бисенија Перунчић, О изради лонаца у Злакуси, Етнографски музеј, Посебна издања, св. 6, Београд 1936, 44

Према систематизацији Цветка Поповића ово коло припада типу млађег ручног кола, варијанта 1. Употребљава се у многим местима у Босни, затим у Црној Гори (Иванград), у Херцеговини (Баљивац), у Далмацији (Јелса, Загвозд код Имотског, ок. Сиња) у Словенији (ок. Чрномеља).⁶

Печати. — Изузевши шиптарско ђаковичко коло, остале врсте ручног кола имају у центру особите ознаке — печате, који данас служе за обељевање центра кола. Оба кола из Јадра имају урезан круг и крст у њему. Судови из Јадра грађени 1902. и 1904. имају исти знак, а судови грађени 1947. немају га. Коло из Потпећи (Стари Влах) има крст у кругу и у свакој четврти по једну тачку. Судови из ужичког и новопазарског краја имају следеће знакове: 1. крст у кругу; 2. крст у кругу и четири тачке, 3. круг и осмокраку звезду, 4. круг и у њему две црте пресечене трећом, 5. круг и четири кружна одсечка.

Ножно коло. — Код ножног, високог кола не постоје територијалне разлике у конструкцији. Постоје само разлике у материјалу од кога је коло саграђено: или је коло дрвене конструкције, или дрвене и делимично од метала, или је од метала а дрвен му је само точак којим се покреће. Свакако да је старије и примитивније коло дрвене конструкције. Такво коло из Запаља описао је 1936. године П. Ж. Петровић.⁷ До наших дана такво коло се одржало у селу Шаинцима (Горња Пчиња), а у Пећи се такво коло употребљавало до другог светског рата. Како је ножно коло познатије код нас по терминологији пиротских печалбара, то ћемо се њом служити.

Делови таквог кола из Пећи су: дрвено табанче (пречника 29 см), дрвени точак (каже се и доње табанче, пречника 64 см), дрвено вретено, које је у горњем делу сужено, пролази скроз кроз горње табанче. Осовина је утврђена за табанче и оно се не може скидати с дрвеног вретена. Вретено је приљубљено за тезгу (сто) танким лимом, по лиму је стављена кожаца, а потом је металном гривном прикуцано вретено за тезгу. Вретено затим пролази кроз центар точка и једним металним шиљком, на крају, вретено се окреће на „кремењачи“ (камену), која је укопана у земљи. Дужина вретена од горњег до доњег табанчета је 72 см (сл. 4). Пре употребе металних делова коло се спајало с тезгом помоћу кожног кајиша и дрвеном дашчицом, а подмазивало се лојем.

„Тезга“ је сто од дасака, а поставља се на висини мало нижој од горњег табанчета. Служи да се за њу приљуби вретено (осовина) да не осцилира; на тезгу се смешта припремљена глина за судове и на њој се смештају изграђени судови пре него што се однесу на сушење. Горње табанче је 4—5 см изнад тезге, а точак је 4—5 см изнад земље. Накосо од тезге постављена је клупа („подгузница“) о коју се лончар ослања при раду. Она се поставља високо, тако да ноге лончара нису савијене у коленима. Постављена је косо према тезги, под оштрим углом: један крај је спојен с тезгом, а други је иза кола (испред кола је тезга). Десно од точка, на земљи, је „подношка“, даска на коју се лончар ослања десном ногом да би лева нога имала већи замах кад окреће точак. Она је крајем супротно од лончара, мало одигнута и спушта се према њему. Овако изгледа тезга с грнчарским колом пиротских лончара, а у Војводини лон-

⁶) Цветко Поповић, пом. дело стр. 37

⁷) Петар Ж. Петровић, О грнчарству у селу Гркињи у Запаљу, Етнографски музеј, Посебна издања, св. 6, Београд 1936, стр. 38

чари домороци седе на клупици постављеној паралелно са столом, испред кола, па коло покрећу и десном ногом.

Овакво коло није више у употреби у пиротском и белопаланачком крају. Сада се употребљава коло с дрвеним табанчетом и дрвеним точком, али с металним вретеном. Коло из Пирота је такве конструкције. Пошто претходно прође кроз металну шипку „паприцу“, која је прикована с доње стране табанчета, вретено се ушрафи у табанче. Другим крајем окреће се у рупи, на металној подлози („кирнер“), која је у земљи. Уместо некадашњег „рака“ (дашчице) која је држала вретено за тезгу, ово коло има особити метални прстен, у којим се окреће, а завртњима је утврђено за тезгу.

Ножно коло од метала с дрвеним точком (доњим табанчетом) данас је најраспрострањеније (Београд). Осовина је спојена за тезгу и окреће се помоћу кругличног лежаја. На кугличног лежају окреће се врх вретена у земљи. На ножном грнчарском колу точак мора бити дрвен, јер ако би био од метала, услед тежине врх вретена би се брзо излизао, тешко би се ногом покретао а исто тако тешко би се, кад добије замаха, заустављао. Ако би точак био сасвим лак, на пример од алуминијума, брзо би се заустављао, не би било замаха. Ако је точак дрвен, па недовољно тежак, прикуца му се с доње стране парче метала ради ротационог кретања. С друге стране, ако би точак био од метала, било би под ногом хладно, јер се лети ради босом ногом. Ако се лончар обује, онда су најбољи гумени опанци или кожни. Ципелом не може да се тера точак, јер се њон углади. Дрво је и мекше.

Точак се гради од тврдог и тешког дрвета — ораховог, храстовог или јасеновог. Уколико је дрво теже, већи је замаха, брже и дуже се окреће. Сва три описана точка на грнчарским колима су од једног комада (пресек стабла). Како данас лончари тешко долазе до тако великих трупаца, точак се гради и од два дела, па му се около стави метални обруч, да се не развоји, а с друге стране металним обручем повећава се тежина точка, што одговара лончарима.

До наших дана ручно коло се употребљава у Старом Влаху, бив. Новопазарском Санџаку и Метохији, а у осталим областима у употреби је ножно коло.

Напоменућу још да постоје углавном два општа термина за занатлије који раде судове од глине: грнчар и лончар. Данас се у народу најчешће лончарима називају они који раде на ножном колу, а грнчари су они који раде на ручном колу. Понегде их називају према својој главној производњи. Тако у Ђаковици муслимане који раде „тангаре“ (мангале) на ниском колу зову „тангарџије“. У Призрену лончаре зову „тестиџије“. У Винчи код Београда зову их „крчежари“ (према крчагу).

Главне разлике између ручног и ножног кола су следеће: ручно коло се гради само од дрвета, а ножно коло се градило од дрвета, па су временом неки дрвени делови замењивани металним, тако је данас на ножном колу, најчешће, само точак дрвен. Дрвени делови замењивани су металним у првом реду зато што је метал отпорнији, не троши се брзо употребом, а с друге стране и зато што је метал тежи, па је коло стабилније и брже се окреће.

Разлике између ручног и ножног кола су и у осовини. Ручно коло има непокретну, кратку осовину, лагано се окреће, на њему се спорије

ради и нестабилније је. Тежња је да се у конструкцији кола постигне што већа стабилност при окретању. Зато осовина код ручног кола треба што дубље да уђе у центар „котура“, да не осцилира, да осовина није одвећ дугачка, и да „котур“ није од лаког дрвета. Ради се седећи на земљи или на трonoшцу. По селима у области употребе ручног кола и нема високих столица. Трonoжац служи за седење у кући. На њему седе и сеоске занатлије.

Ножно коло има покретну осовину, која се заједно с горњим табанчетом и точком окреће на подлози у земљи. Раздаљина од горњег табанчета до точка је око 57 — 72 см, што зависи од узраста лончара. Да се не би лелујало, коло с дрвеним вретеном причвршћивано је за тегзу кожом и дашчицом, подмазиваном лојем, а коло с металним вретеном сада и кугличним лежајем. Ножно коло је стабилније од ручног и брже се окреће.

Различити типови грнчарских кола условљавају и различите положаје грнчара приликом израде судова, а од грнчаревог положаја према колу условљена је брзина рада, односно производња. Приликом израде судова на ручном колу грнчар седи на земљи или на трonoшцу. Ако је коло незнатно више од земље, грнчар седи на земљи, ако је мало више, грнчар седи на трonoшцу. Коло не сме бити више од трonoшца. Код израде судова на ножном колу лончар седи веома високо, он се управо само ослања о косу клупицу. Тезга и клупа су на истој висини, а коло је мало више од тезге. Спорије се ради седећи на земљи испред кола прекрштених ногу, или на трonoшцу. Лакше и брже раде лончари за ножним колом. Они левом или десном ногом (како где) покрећу коло, регулишу брзину и заустављају коло, док су им обе руке, савијене у лакту, изнад табанчета, слободне. Кад раде ситне ствари, набијају глине на табанче у висини од десет сантимерара, налик на још мање табанче (сл. 5), а одозго ставе металну плочу (раније дрвену). Кад раде веће ствари, као ћупове. погодније је, због веће висине суда, да је коло ниже. Рад на ножном колу је најбржи, производња савршенија, али је потребна велика вештина.

У погледу производње, односно брзине рада, наши истраживачи су забележили да у селима око Новог Пазара грнчар на ручном колу с крстинама може дневно да изради 10 — 15 лонаца,⁸ а у Злакуси (ок. Ужичке Пожеге) 30 лонаца од 1 — 10 кг, или 15 лонаца од 10 — 20 кг.⁹ Лончар у селу Гркињи може на ножном колу с дрвеном осовином да изради око 50 лонаца средње величине,¹⁰ а лончар у Аранђеловцу на колу с металном осовином око 80 лонаца.

Биће занимљиво осврнути се овом приликом на врњачке црепуљаре, који истина не раде на грнчарском колу, али направа којом се служе за израду црепуља може навести на помисао да се путем овакве направе постепеним развојем дошло до грнчарског кола. Међутим, мени се чини да то није. Врњачки црепуљари су градили црепуље на једном стубу („лупњи“) одигнутом од земље колико и ножно коло. Како је лупња непокретна, црепуљари су се окретали око стуба, усправно, час налево, час

⁸) Петар Ж. Петровић, О народној керамици у долини Рашке, Етнографски музеј, Посебна издања, св. 6, Београд 1936, 15

⁹) Бисенија Перуничкић, пом. дело, стр. 46.

¹⁰) Петар Ж. Петровић; О грнчарству у селу Гркињи, стр. 39

надесно, да би добили што правилнију округлину.¹¹ Њихов посао је био лакши него оних сеоских грнчара који су црепуље градили на земљи у погнутом ставу (Котража у Шумадији и Рујиште код Ражња).¹² Могло би се помислити да је врњачка „лупња“ била карика у развоју ножног кола, јер плоча на којој се гради црепуља висока је као ножно коло, само што су стуб и плоча на њему непокретни. Колико се засада зна, „лупња“ је једна усамљена појава, од скороријег времена. Од пре 70—80 година у селу Врњцима почели су да граде црепуље на поменути начин, радећи их у усправном ставу, што је лакше од грађења црепуља у погнутом ставу на земљи. Не може се дакле претпоставити да се постепеним развојем од овакве направе дошло до ножног кола, већ је по угледу на ножно коло направљена једна оваква направа, да би олакшала рад. Очигледно је да су такви механизми дегенерисани облици грнчарског кола, а не сурвивали развојних ступњева. Дегенерисани облици створени по угледу на коло констатовани су у разним крајевима света (на Нигеру — западна Африка, доњем Конгу, Малајском Полуострву).¹³

О СУДОВИМА

Поред разлика у средствима за производњу, односно у типовима грнчарског кола, веома су изразите и разлике у производима, односно судовима који се на њима израђују. Ове појаве уочио је и П. Ж. Петровић,¹⁴ а ми ћемо их овом приликом проширити и допунити. Према основним елементима: фактури, облицима судова и орнаментима, може се одредити да ли је један суд грађен на ручном или ножном колу. Разлике постоје и у лончарским пећима, начину производње као и у основној намени посуђа.

Фактура. — На ручном колу граде се судови од посне песковите глине помешане с песком или глине помешане са истуцаним калцитом („врстом“). Граде се од једне груде глине само ако је суд мали, иначе се обично суд гради дограђивањем, додавањем глине. Не глеђошу се, већ се после печења „кале“ — усијани умачу у каши од кукурузног, јечменог или ражаног брашна или чађи. Пеку се на отвореном огњишту, осим у Ђаковици, где постоје просте пећи без оцака. Судови су мрке боје.

На ножном колу граде се судови од пречишћене масне глине, без икаквих додатака, а само се судови за огњиште граде од песковите глине (беле глине) или се масној глини додаје песак. Израда судова за кување на ватри, на оваком колу, од времена како се памти, подређена је грађењу судова за течност, јер су ови судови мање издржљиви на ватри од судова који се граде од посне глине са истуцаним кварцом на ручном колу.

¹¹) Персида Томић, Црепуљарство у селу Врњцима, Гласник Етнографског музеја XXI, Београд 1958, 211

¹²) Персида Томић, Црепуљарство у селу Котражи у Шумадијској Јасеници, Гласник Етнографског музеја XVI, Београд, 1954, 173

Петар Ж. Петровић, О црепуљарству у Рујишту код Ражња, Етнографски музеј, Посебна издања, св. 6, Београд, 1936, 32—37

¹³) H. S. Harrison, *Pots and Pans. The History of ceramics*, New — York 1928, 33

¹⁴) Petar Z. Petrović, *Extrait des comptes rendus du IVe congrès des géographes et des ethnographes Slaves*, Sofia 1936, 269

Судови се граде од једне груде глине, осим великих ђупова, тзв. „врчви“, које хватају преко 30—40 литара. Редовно се преливају кашом од беле или црвенкасте глине. По потреби се глеђошу оловном глеђи, коју су доскора сами правили сагоревањем олова и додавањем мањег дела истуцаног белутка. Боје се металним оксидима: у мрко мангановим оксидом, у зелено оксидом бакра или модре галице у плаво оксидом кобалта, у жуто антимоновим сулфидом, затим белом и црвенкастом глином. Пеку их у особитим пећима.

За Војводину су карактеристичне црне тестије, грађене на ножном колу, од пречишћене и добро печене глине (сл. 5). Поцрњавају се кад се у пећи, док су судови усијани, убаца чамовина, затворе сви отвори, да не би продро ваздух с кисеоником. За извесне силикате везује се угљеник, а он има особину да спречава порозност и добра је изолација. Зато су били погодни за држање воде. Овакви судови некада су израђивани и у Београду, Шапцу, Крагујевцу, Пожаревцу, Неготину и другим местима поред десне обале Саве. Исти овакви судови израђују се и у Мађарској.

Облици. — Основни облици судова грађених на ручном колу су углавном исти. То су лонци с малим дном, с мање или више раширеним боковима, подесним за огњиште, затим таве кружног или елипсастиг пресека, с две дршке, судови облика чиније, без дршке, ђупови, црепуље и мангали (у Ђаковици). Сви су ови судови једноставних облика. У облицима лонаца уочавају се извесне разлике које произилазе из односа пречника дна, бока, отвора и висине лонаца, тако да су најбокастији лонци из Ђаковице, затим старовлашки, а новопазарски и јадарски лонци су издуженији. Има их с једном дршком, али је већина без дршке. Сви имају разврнута грла и према класификацији П. Ж. Петровића припадају типу моравско-вардарском.¹⁵

Посуђе грађено на ножном колу обилује мноштвом врста и облика. На бази основних облика, судова с кружним пресеком, током времена на ову израду утицали су облици постигнути у изради дрвених судова на стругу (сл. 6), металног посуђа или судова од мајолике и порцулана. Очит пример утицаја производње у мајолици на народну керамику указује бокал из Призрена с мотивом двоглавом орла и натписом: 2 март 1883. Бокали од мајолике с двоглавим орлом увожени су код нас, а наши лончари су такве израђивали у глини (сл. 7). Или бардак обручастог облика, који су по угледу на исте од мајолике израђивали пиротски лончари. На ову високо занатску лончарску вештину било је утицаја са стране. У северну Србију, особито Војводину, допирали су утицаји из централне Европе. Од бројних примера указујемо на један облик бокала који је био у широкој употреби у Војводини, Словачкој и Мађарској (сл. 8). У крајеве јужно од Саве и Дунава допирали су утицаји првенствено са источних страна. И данас се веома често налазе у муслиманским кућама бардаци чанакалског типа (сл. 9). Као реликт егејско-медитеранске културе убројићемо и израду и употребу врчви-великих ђупова у источној Србији и Македонији, које су у ствари антички питоси, који се граде, или некада скривени, сада откопавају и служе у исте сврхе као и некада.¹⁶ На Косову и Метохији са Новим Пазаром претежно су градили судове по

¹⁵) Petar Z. Petrović, *op. delo* str 268

¹⁶) Персида Томић; Врчве — велики глинени ђупови, Гласник Етнографског музеја XVII, Београд, 1954, 171—175

угледу на металне посуде по укусу муслиманског становништва односно источњачке провениенције. Осим судова за домаћинство, лончари граде и друге предмете, као што су музички инструменти (дарбуке и окарине), канализационе цеви, димњаке, архитектонске украсе, дечије играчке, украсне предмете у виду пиштаљки и др. Према функцији предмета, лончари у Србији израђују око 50 врста разних предмета, што се види и по систематизацији збирке керамике у Етнографском музеју у Београду.

Украси. — Судови грађени на ручном колу украшавају се простим ша-рама, и то углавном хоризонталним линијама, које су назубљене дрвеним шиљком (тордирани), точком од сата, као у Ђаковици, што је свакако новије. Украси на овој врсти керамике изводе се урезивањем у још непечену глину.

Судови грађени на ножном колу као и у облицима обилују и у украсима, па су и у украсима видне разлике у керамици Војводине према керамичкој ужој Србији, или на Косову и у Метохији. Заједничко је енго-бирање (преливање судова), глеђосање и техника украшавања. На овој врсти керамике украси се изводе урезивањем, или пластично, налепљивањем украса на површину или са бојама. С две или више боја изводе се орнаменти.

У Војводини се негује гравирани орнаменат преливен с глеђу у једној боји, затим цртани, већином вегетабилни орнаменат, који се изводи на тај начин што се густо обојеном глином, која се не разлива, пружа цртеж као дебља нит у благој пластици (сл. 10). Затим тачкасто украшавање печатом у другој боји (сл. 11), или прскање судова другом бојом, или украшавање четкицом: слободном руком се изводе орнаменти биљног порекла који су особито карактеристични за ову област. Пластично украшавање судова, налепљивањем украса на посуду, ређе је у овој области. Особитост ових лончара су украсни тањирци за полице и зидове.

Код пиротских грнчара више је маште и уношења личног укуса, него код војвођанских лончара исте категорије. Са лепотом облика иду лепе и складне боје помешане с глеђу. На примерцима из друге половине XIX и почетка XX века ефекат се постизавао бојама: на једнобојној посуди спуштала се делимично нека друга боја да се слије вертикално као мрља низ суд (сл. 12). У то време била је велика мода пластичних украса, који подсећају на облике барока (сл. 13). Пластични украси рађени су већином у руци. Или је суд украшаван простим геометризованим шарима или шарима које опасују суд (сл. 14). Карактеристично је и посуђе антропоморфних и зооморфних облика (сл. 15). Западна бугарска керамика и наша пиротска керамика имају веома много сличности. Ови суседски утицаји су разумљиви, тим више што под Турцима није било границе, што су се везе одржавале преко вашара и што су пиротски лончари одлазили за време прваг и другог светског рата на рад у Бугарску. „Извозена шара“ карактеристична је за бугарску керамику после првог светског рата, а исто тако и за пиротску керамику (сл. 16). Од другог светског рата пиротски грнчари украшавају посуђе вегетабилним мотивима, четкицом, на сликарски начин, разним бојама.

Ако се упореде с пиротским, лончари на Косову и Метохији мање украшавају посуђе. Међутим, потребно је истаћи особиту врсту керамике која се израђивала у Косовској Митровици, почетком овог века, а која се више не израђује. Употребљена је пречишћена масна глина с белом

енгобом. Облици су по угледу на металне посуде, па је штавише на једном суду с дршкама имитиран ексер (сл. 17). Већа је пажња обрађена облику него украсима, који су додати пластично с пуно мере: палмета, чемпреси или лишће, затим гравирани орнаменти, па их има делимично и с печатом. Лончар је на неким судовима утиснуо годину 1904 и 1905 и своје име „Лазар“, ћирилицом, по чему се види да је био Србин. Ову керамику је свакако радио домаћи мајстор, јер код пиротских лончара не наилази се на сличну. На први поглед, по неким елементима, у првом реду по белој енгоби, а донекле и по облицима, ова керамика подсећа на босанску из Кисељака, која је по пореклу малоазијска.

Најзад, треба поменути још неке карактеристике судова израђеним на рачном и ножном колу. Израда посуђа на ручном колу ограничена је углавном на области до скоро с натуралном привредом и то посуђе продавало се разменом. Продаја се вршила углавном изван својих села. Судови грађени на ножном колу продају се за новац, у свом месту, али се и одлази са готовим судовима на вашаре у ближа и даља места. Лончари из Пирота и Беле Паланке, мање из других села, јужноморавских, одлазе по читавој Југославији као печалбари, па према томе њихова производња има и печалбарски карактер.

Колико се данас може разабрати, на ручном колу израђује се посуђе за огњиште (осим ћупова), а на ножном колу првенствено за држање течности, мање за употребу на ватри (ћувеч и лонац).

Осим керамике на грнчарском колу, донедавно су сељаци у ужој Србији (Котража у Шумадији, село Врњци код Краљева, Рујиште код Ражња) и Цигани на Косову и Метохији градили црепуље без грнчарског кола у виду допунског привређивања. Ове црепуље су боље од оних које су градиле жене свака за своје потребе, а лошије су од црепуља грађених на ручном колу. Лончари, поред судова које израђују на ножном колу, баве се и израдом особите врсте керамике у калулу. Те посуде нису кружног пресека и не могу се израдити на колу. То су обично украсни предмети или посуде — вазе, штедне касице, пиштаљке и друго, налик на животињске ликове, или су то човеколики облици или китњасте барокни. Лончари сами, према моделу, праве калуле од гипса и помоћу калула их умножавају. Овакве посуде раде се спорије него судови на грнчарском колу. Пиротски лончари граде их и без калула, у рукама или делимично на колу и рукама да би убрзали процес производње. Изгледају питорескно.

Занимљиво је да се у области ножнога кола, источно од Велике Мораве, поред Јужне Мораве и у Македонији, поред развијеног лончарског заната на ножном колу одржавала по селима и израда најпримитивнијих црепуља које израђују жене, а која води порекло од праисторијских времена. Са незнатним изузетком који представља крај Бијелого Поља, где је упоредо до наших дана било израде грнчарије на ручном колу и женске израде црепуља без грнчарског кола, у пространој области даље на запад и север веома је распрострањена керамика на ниском колу, а нема женске керамике. На тој пространој територији распрострањења ручног кола и мрне керамике нема уопште женске израде црепуља нити се у народу тих крајева зна да је ту било од времена како се памти, а нема ни писаних података.¹⁷ Дакле у областима развијене занатске грнчарије на ножном

¹⁷) Миленко С. Филиповић, Женска керамика код балканских народа, Београд 1951, 107—111 и карта

нолу одржавала се и најпримитивнија израда црепуља, а таква израда изобичајила се у областима грнчарства на ручном колу.

Ову занимљиву појаву уочили су и други испитивачи,¹⁸ али је нису до краја објаснили. Међутим, скрећем пажњу на следеће појаве. Производи грнчарије грађене на ручном колу у областима натуралне привреде продавали су се разменом, и због тога су били лакше доступни сеоском становништву, па је тако дошло до тога да тешке непечене црепуље замене за спретније, печене. Међутим, област где се гради грнчарија на ножном колу је област развијених градских заната, па се као занатска израда продавала за новац и била теже доступна становништву у забаченим селима.

Треба узети у обзир и ово: судови на ножном колу, чије је табанче релативно малог пречника, граде се од једне грудве масне глине, која је пластична, тако да се од ње граде судови с малим дном, танким зидовима и разуђеним боковима, а црепуље се праве од посне глине и песка, дебелих зидова, да би могле да издрже високу температуру, по облику врло плитке и широке, те је њичова израда и по фактури и по колу неподесна за ножно коло. Црепуљари у селу Рогама (Ужиче) кад граде црепуље стављајуљају на „котур“ подлоге (даске), које су веће него што је коло, да би могли да их израде.¹⁹ Црепуље грађене на колу разликују се од црепуља грађених на земљи. Оне које се граде без кола су равне, широких основа, са усправним венцем, а црепуље грађене на ручном колу имају мало издубљено дно, постепено се подижу према венцу, задржавајући облик широких и плитких посуда. То би били разлози по нашем мишљењу који су условили одржавање једне прастаре грнчарске технике поред једне развијене занатске.

Пећи. — Као што постоје разлике у типовима грнчарског кола, тако постоје разлике у печењу глинених судова. Црепуље и судови грађени су на ручном колу најчешће се леку у „жежници“, ископаном јарку, где се наслажу дрва и непечено посуђе и тако испече. За ову врсту судова само грнчари у Ђаковици (Шиптари, муслимани) граде зидане пећи. То су мање четвртасте пећи, чије се димензије крећу између 90—120 см. Зидају се од ћерпича. Преграђене су „ћемером“ (сводом), рупичастом преградом, око 25 см изнад земље. На ћемер се слажу непечени судови, а ватра испод пробија кроз рупе. Пећ је без крова и оцака. Кад се напуни судовима, покрије се цреповима и потом потпали. Ови судови нису добро печени. Они се допеку и постану непорозни употребом, кад се неколико пута у њима скува и испече масно јело.²⁰

За печење судова грађених на ножном колу лончари зидају веће и савршеније пећи. Према основи могу бити округле, елипсасте и четвороугаоне. У употреби су два типа: округла пећ „кацара“, старија пиротска пећ, само име подсећа на изглед, по обиму мања од друге пећи „дугуљасте“ или „швалске“, која се употребљава у Војводини. Њу су преузели пиротски лончари, само име указује на порекло. Пироћанци су је преузели у Војводини као печалбари. По обиму је најмање два пута већа од „кацаре“. Димензије веће пећи су: дужина око 2 метра, ширина

¹⁸) Цветко Поповић, пом. дело, стр. 25

Миленко Филиповић, пом. дело стр. 107—111

¹⁹) Бисенија Перуничкић, пом. дело 46.

²⁰) Персида Томић, Црна грнчарија у Ђаковици, стр. 201

око 1,5 метар, висина преко 2 метра. Лончарске пећи најчешће се зидају уз неку зграду, под кровом су, и зидају се на једну циглу. Ако земљиште није подводно, пећ се једним делом укопава у земљу, због мањег струјања ваздуха. Пошто се назида висина ватришта око 60 см. и остави отвор („вратло“) за убацивање дрва, изида се преграда („патос“) с рупама („рувунке“, „равануше“, „реунице“) на који се слажу судови за печење. Патос је обично у равни земље, раван или мало испупчен, и на њему је око 20 рупа, ако је већа пећ. Прилаз у земљи испред „вратла“ зове се „чукур“. На делу пећи који се назида изнад земље, на супротној страни или бочно од ложишта остави се отвор („вратло“) на који се уносе судови за печење. Од „патоса“ до горњег свода висина у дугуљастој пећи је око 130 см. Кров је засведен куполосто (на „кацари“), са једним оцаком, или је раван или полуобличаст (на дугачкој пећи), с два оцака. Кад се пећ напуни судовима, „вратло“ се затвори — зазида циглама или отпацама разбијених судова. На „вратлу“ или на супротној страни пећи остави се један отвор — „огледало“ с покретним затварачем, за надгледање судова док се пеку. Да би се оценила јачина ватре, кроз „огледало“ се убацује иверка, или се гледа према усијању. И по оцаку се види да ли су судови печени: од јаке ватре ухвати се „иње“ на оцаку и онда више не сме да се ложи да се глазура не истопи. Пећи се граде и на земљи, без укопавања ватришта. Има и пећи које се граде с два оцака, који се сведу у један (Тутин), и то стога, да се не би дешавало да један оцак јаче превуче ватру од другог и судови се неједнако испеку. На овај начин граде се три свода (два изнад судова) уместо два. Глеђосани судови обично се два пута пеку, први пут без глеђи, други пут на слабијој ватри, с глеђу. Има лончара који судове пеку само једаред, али су то лошији глеђосани судови.

ТЕРИТОРИЈАЛНО РАСПРОСТРАЊЕЊЕ

Географско распрострањење основних типова грнчарског кола у Србији овако изгледа: ручно коло се употребљава у србијанском Подрињу (Јадар), Старом Влаху (Потпећ, Злакуса, Роге, Рупељево),²¹ бившем Новопазарском Санџаку (Рајовићи, Знуша, Дедилово, Отес),²² и Метохији (Ђаковица). Област употребе ручнога кола продужава се даље у динарским областима — Црној Гори, Херцеговини, Далмацији, Лици и у Истри и југозападној Словенији. Подручје употребе ножнога кола је источно од Велике Мораве, Поморавље. Косово с Метохијом и Војводина. Коло овога типа употребљава се даље на запад и у областима северно од Саве. У Старом Влаху и у Шумадији, где је претежно динарско становништво, доморочи не израђују грнчарију на ножном колу. Метохија је прелазна област и ручног и ножног кола. Керамику ножног кола у области где је доморочи не израђују, граде је лончари-печалбари из околине Пирота и Беле Паланке, или се раније доносила са стране: у Шумадију из области преко Саве и Дунава а за Јадранску област увожена је из Италије.

Из нашег излагања о грнчарству види се да постоје два основна типа грнчарског кола и две различите производње, према грнчарском колу, па ће овај преглед, можда, онима који се баве даљом прошлошћу помоћи,

²¹) Бисенија Перуничкић, пом. дело стр. 42.

²²) Петар Ж. Петровић, О народној керамици у долини Рашке, стр. 13

да узимајући у обзир савремени материјал лакше сагледају грнчарство у прошлости. Наши археолози не могу да одговоре на каквом је грнчарском колу израђен поједини суд, што је у савременом грнчарству доста лако. Они се задовољавају да одреде да ли је суд грађен без кола или на колу, што се може лако одредити према паралелним линијама које се јављају на зидовима посуда, приликом окретања посуде на колу. Тешкоћу може да причини само енгобирано посуђе код кога се због преливања не виде паралелни кругови. Зато су у археологији према извесним карактеристикама, као што су фактура, облици и орнаменти, изграђени стилови према којима се одређују епохе и етничка припадност. Питање грнчарског кола, као средства производње, више је заинтересовало етнологе.

За старословенску керамику сматра се она која носи ове карактеристике: да је грађена од песковите глине, једноставна по облицима, да је украшена таласастим линијама или паралелним хоризонталним линијама и да на дну носи отисак-печат са средишта грнчарског кола. Др М. Васић је налазе такве керамике у пределу Велике Мораве (Сталаћ, Басат у Левчу, Набрђе код Пожаревца, Винча код Београда и Кличевац код Пожаревца), које ставља у време с краја VII—XV века, уврстио у старосрпску керамику, с напоменом да већина научника, особито Нидерле, сматра да облици судова, употреба таласасте линије као орнаментa потиче из провинцијалне римске керамике, коју су Словени примили заједно с грнчарским колом и адаптирали, тако да се у словенској градишној керамици поменута обележја и чести знаци утиснути на дно посуде узимају као карактеристичне црте словенског посуђа. Др М. Васић везује појаву таласасте линије и печата са старосрпског и чешког посуђа са таквим истим на Кавказу, који су временски много старији, па би се према томе културни центар могао тражити на Кавказу, односно на обалама М. Азије и Сирије.²³

Етнолог П. Ж. Петровић, упоређујући археолошке налазе са савременом керамиком динарског типа, сматра „да називи лонаца црепуље и њихових делова, називи справа и њихова рада су без изузетака старословенски или словенски, па је прем томе и ова народна радиност несумњиво словенског порекла”.²⁴ И Цветко Поповић, који се код нас највише бавио проучавањем ручног грнчарског кола и те врсте керамике, заступа мишљење „да заједничка словенска терминологија доказује да су се Словени пре расељавања из своје заједничке постојбине бавили лончарством. Према томе опадају све претпоставке да су се Словени упознали с лончарством и примили га тек после своје сеобе из заједничке домовине, а у додиру с другим народима”.²⁵

Биће занимљиво на овом месту истаћи да се границе подручја ручног кола углавном поклапају са границама новијег штокавског дијалекта.²⁶ Из антропогеографских испитивања зна се да се снажно и издржљиво становништво динарских планинских венаца спуштало током времена према долинама Саве и Мораве и њихових притока и, сачувавши и сличну еко-

²³) Лубор Нидерле, *Словенске старине*. Нови Сад 1954. 244—248.

др Милоје Васић, *Стара српска налазишта у Србији*, *Старинар I*, Београд 1906. 77—78, *Старинар II*, 27

²⁴) Петар Ж. Петровић, пом. дело, стр. 25

²⁵) Цветко Поповић, пом. дело, стр. 32

²⁶) Др Павле Ивић, *Дијалектологија*. Матица српска, Нови Сад 1956 и дијалектолошка карта штокавског наречја

номију, одржало неке елементе из давне прошлости. Изузетак чини шумадијско становништво које је претежно динарског порекла, али под новим условима живота створена је посебна етничка група у погледу економије, дијалекта, и других етничких карактеристика. Динарско становништво насељено преко Саве (Славонија, Барања и Бачка) у сасвим новој средини изгубило је најпре неке елементе традиционалне материјалне културе. Осми ових изузетака област ручнога кола углавном се подудара с облашћу новијих штокавских говора.

Значајно је да се овај резултат у погледу распрострањења ручнога кола с подручјем новијег штокавског дијалекта подудара увелико са утврђеним резултатима неких других етнолошких појава на нашем терену. Тако је проф. Братанић утврдио да се код нас јасно разликују две потпуно различите традиције у употреби ораћких справа, да средњи и највећи део по простору обухвата „централни тип”, а који се доста добро подудара с подручјем штокаваца и то у првом реду с првотним раширењем штокаваца јекаваца, како је поставио Решетар. И даље закључује да се на основи проучавања ораћких справа на Балкану могу посматрати две групе Словена: старија и млађа, и да би млађа могла бити она која употребљава „централни тип” рала.²⁷ И проучавања архаичних женидбених обичаја Босне, Херцеговине и Далмације иду у прилог овој претпоставци, наиме, утврђено је да се западно и источно од појаса најмлађих јекавских говора налази и на архаичније женидбене обичаје са изразитим траговима материнске филијације, затим, на основи проучавања Женске керамике код балканских народа (М. С. Филиповић) утврђено је да граница која одваја источну област са женском керамиком од западне области у којој нема женске керамике подудара се с границом која одваја источне старије говоре од западних млађих говора невоштокавског дијалекта.²⁸

Друго питање које се намеће је, зашто се ручно коло, једноставније у техничком погледу, континуирано одржало у динарској области. Сточарско становништво у планинама, уопште, живело је изолованије од свих збивања на Балкану, па је тако ово становништво с претежно сточарском економијом очувало неке старије елементе народне културе.

На многим налазиштима наших земаља, из касно античког и рано византиског периода, налази се глеђосана керамика која није словенска по пореклу. У најновијим ископавањима, на средњовековном налазишту на Новом Брду која су у току,²⁹ поред керамике која носи словенска обележја налази се и глеђосана као што је она у налазиштима поред Велике Мораве, које је испитивао др М. Васић и утврдио да су стара српска налазишта и рекао „да делом има одступања од главних карактерних особина на словенском посућу, које представљају нове појаве”.³⁰ Те нове појаве су бела енгоба, глеђ, чиста глина без икаквих додатака, која испечена даје црвенкаст или жућкаст тон. У савременом грнчарству ова врста керамике израђује се једино на ножном колу.

Како се у налазиштима у Поморављу напореда налази керамика која носи ознаке словенске керамике и она глеђосана, која је вероватно визан-

²⁷) Branimir Bratanić, Uz problem doseljenja Južnih Slovena. Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb 1951, 232—233 244, 245

²⁸) Spiro Kulišić, Materilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima Bosne, Hercegovine i Dalmacije, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1958, 73

²⁹) По усменом саопштењу Мирјане Љубинковић, научног сарадника

³⁰) Др Молоје Васић, пом. дело, стр. 77

тиског порекла, поставља се питање да ли су ове две врсте керамике грађене на истом колу или као у савременом грнчарству на посебним колима. С обзиром да се у Источној Србији и Македонији данас употребљава само ножно коло, да у етнолошкој литератури нема помена да се у овим областима употребљавало ручно коло, ни у народној традицији, да га нема данас ни у Бугарској,³¹ може се претпоставити да су балкански Словени, посредством Византије израђивали глеђосану керамику и то на ножном колу. У Бугарској од VII века почиње славенобугарска керамика, а већ крајем IX века у Преславу (старој бугарској престоници) израђује се фајанс, византиског порекла, чија израда представља највећи домет у бугарској керамици до ослобођења од турскога јарма.³²

Северно од Саве и Дунава, у налазиштима која се сматрају за словенска, није нађено глеђосане керамике. Тако се за ово подручје још мање зна кад је словенско становништво почело израђивати глеђосано посуђе.

Као што сам на почетку напоменула у Србији до наших дана израђивала се најпримитивнија керамика, непечене црепуље, затим печене црепуље без кола, производ сеоских црепуљара, керамика на ручном колу, претежно за употребу на огњишту, са словенским елементима у стилу и керамика на ножном колу, која се и по колу и по производњи развијала и под утицајема са стране.

Источна Србија, Македонија и Бугарска биле су под снажним културним утицајима из Егеје, а области западно од Велике Мораве и северно од Саве и Дунава биле су под јачим утицајима са севера. И доцнији утицаји са истих страна опајају се на развоју керамике грађене на ножном колу, што се веома јасно испољава на савременој керамици. Непосредних утицаја са стране на овој врсти народне материјалне културе мање је било код динарског становништва.

СТАЊЕ ГРНЧАРСТВА И ГРНЧАРА ДАНАС

Потребе за глиненим судовима у домаћинствима све су мање. Судови грађени на ручном колу готово и немају потрошњу, па та сеоска домаћа радиност ишчезава. Та је керамика била подешена и служила је за употребу на ватри при отвореном огњишту. Нестајање и коначна забрана отворених огњишта чине и ту врсту керамике непотребном. Занимљиво је да су се црепуљари и грнчари, кад престане потреба за њиховим производима, одавали пословима који немају везе са обрадом глине, а нису се упуштали у израду судова на ножном колу чији се производи и данас траже. За тај рад потребна је већа вештина. Грнчари и лончари су специјализовани мајстори и по алату и по производњи. Леп пример за то је Ђаковица. У даљој прошлости, па све до наших дана, истовремено се израђивала керамика на три начина: без кола (црепуље, рад Цигана), на ручном колу (Шиптари, муслимани), и на ножном колу (Срби).

Домаће мајсторе који производе керамику на ножном колу потискују „Пироћанци“ печалбари који одлазе скоро у све области Југославије, изувез Словеније, Хрватске северно од Саве и северне Далмације, где их,

³¹) Цветко Поповић, пом. дело, 41

³²) Георги Бакърджиев, Керамиката в Българија, Софија, 1956, 23

изгледа засада нема. Намеће се питање због чега се повлаче домаћи мајстори испред печалбара. У динарским областима и у Шумадији, пиротски лончари печалбари немају конкуренције. Домаће становништво не цени занатско занимање, а особито грнчаре, које називају „каљавци“. Зато се у градовима тај занат препушта печалбарима. У Војводину продиру пиротски лончари печалбари, вероватно зато, што домороци имају могућности зараде на другој страни, и што данас тај посао није довољно уносан. Печалбари из околине Пирота и Беле Паланке одлазе у печалбу из економских разлога, јер и данас ови крајеви не могу да прехране своје становништво. Печалбари имају низак стандард, кад су у печалби веома скромно живе, спавају у прљавим и мрачним радионицама у којима и кувају. Њихову конкуренцију у продаји не могу да издрже домаћи мајстори.

У послератном периоду, у недостатку индустријских судова била је велика потреба за судовима од глине, па је тај период био веома повољан за лончаре. Данас многи лончари напуштају занат, јер је све мања потреба за овим судовима, јер индустријска производња задовољава потребе. У већим градовима и у економско јачим местима њихова се производња свела на израду саксија за цвеће и дечијих играчака.

Persida Tomić

TYPES DE TOURS DE POTIERS ET DE CÉRAMIQUE EN SERBIE

Résumé

La poterie que l'on fabriquait jusqu'à nos jours en Serbie, était très variée non seulement au point de vue de forme et d'ornementation, mais aussi au point de vue technique. Outre la fabrication de couvercles en terre cuite pour la cuisson du pain d'une simplicité extrême, que les femmes façonnaient chacune pour ses propres besoins et la fabrication de ces mêmes couvercles sans l'emploi du tour, produit des potiers de village, on fabrique aussi de la céramique façonnée sur le tour à main et sur le tour à pédale.

Il y a certaines différences territoriales en ce qui concerne la construction du tour à main; le plus simple est celui de Đakovica (Metohija), viennent ensuite les tours de la région de Podrinje (Serbie Occidentale) et „tour à croix“ des environs de Titovo Užice. Le tour à pédale est partout de construction identique. On le construisait jadis en bois tout entier, puis on ajoutait à la construction en bois un essieu métallique. Aujourd'hui on trouve le plus souvent le tour en métal, avec une „roue“ en bois au moyen de laquelle on met le tour en marche. La vitesse du fonctionnement et, par conséquent, de la production, dépend du type de tour. Le travail se développe le plus rapidement sur le tour à pédale, mais sa manipulation exige une grande adresse.

Dans la poterie moderne on peut déterminer, à la base de la facture de la forme de vases et de l'ornementation, si le vase a été façonné sur le tour à main ou bien sur le tour à pédale, ce qui est beaucoup plus difficile à faire dans les matériaux archéologiques. Il y a aussi des différences dans la construction des fours de potier, dans les méthodes de production, ainsi que dans la destination fondamentale de vaisselle. Donc, les moyens fondamentaux de production, le tour à main ou le tour à pédale déterminent les différences que l'on observe sur les produits céramiques. Sur le tour à main on fabrique la vaisselle en argile mêlée de sable à la calcite broyée ou au sable; on ajoute de l'argile au cours de la fabrication, les produits sont de forme simple, aux ornements grossiers gravés (cercles parallèles), avec l'empreinte, sur le fond du vase, du cachet gravé au tour. Ces produits sont cuits dans un fossé et ensuite „trempés“ dans une pâte de farine de maïs ou d'orge. On les emploie principalement pour la préparation des mets au foyer.

La vaisselle façonnée sur le tour à pédale est faite en argile pure, d'une seule boule, elle revêt des formes les plus variées et on l'ornementa aux desseins gravés, ornements plasti-

que ou colonés. Ces vases servent, en premier lieu, comme récipients pour les liquides et moins pour la préparation de mets.

L'expansion géographique du tour de potier et des produits de poterie indique une séparation très profonde. Ainsi, par exemple, dans la région dinarique et dans les régions peuplées des habitants d'origine dinarique, à l'économie dont l'élevage est la branche principale, s'est conservé le tour à main et l'emploi de la poterie façonnée sur celui-ci, portant les caractéristiques de l'ancienne poterie slave. Les vases façonnés sur le tour à pédale sont soit importés du dehors ou bien fabriqués par les potiers immigrés des environs de Pirot et de Bela Palanka (Serbie Orientale). Dans la Serbie Orientale en Macédoine et dans les régions au nord de la Save et du Danube on façonne la céramique sur le tour à pédale qui y était développée depuis les temps immémoriaux sous l'influence de la région égéenne et au nord aussi sous celle de l'Europe Centrale.

En exposant ses observations sur la poterie contemporaine l'auteur souligne que les matériaux modernes pourraient, peut être, servir de base pour une étude du passé plus éloigné dans la fabrication de la poterie.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 Tour de potier de Đakovica (région de Metohija) No de l'inv. 24533
 Fig. 2 Tours de potier de Jadar (région de Podrinje) No de l'inv. 16337, 17741
 Fig. 3 Tour de potier de Potpeć (environs d'Užice) No de l'inv. 1981
 Fig. 4 Tour de potier au fuseau en bois. Peć. No de l'inv. 24292
 Fig. 5 Jarre noire, Bački Monoštor. No de l'inv. 23485
 Fig. 6 Réceptacle et terrine, Pirot. No de l'inv. 256/24
 Fig. 7 Cruches, Prizren. No de l'inv. 1937 Slovénie, No de l'inv. 8357
 Fig. 8 Cruches, Bački Monoštor, Slovaquie, Hongrie, No de l'inv. 23461, 8361, 2024
 Fig. 9 Burettes, Prizren et Canakale près d'Istanbul, No de l'inv. 24331 553
 Fig. 10 Jarre, Bački Monoštor. No de l'inv. 23459
 Fig. 11 Assiette, Zrenjanin, No de l'inv. 25499
 Fig. 12 Burette, Pirot No de l'inv. 26017
 Fig. 13 Burette, Leskovac. No de l'inv.
 Bidon, Markovac (Lepenica), No de l'inv. 25033
 Fig. 14 Cruche, Vranje, No de l'inv. 18443
 Fig. 15 Jarre, Surdulica (région de la Morava du Sud). No de l'inv. 1931
 Fig. 16 Assiette, Pirot, No de l'inv. 22226
 Fig. 17 Jarre, Kosovska Mitrovica No de l'inv. 2058

I ТАБЛА: сл. 1, Грнчарско коло из Ђаковице (Метохија), Инв. бр. 24533; сл. 2, Грнчарско коло из Јадра (Подриње), Инв. бр. 16337, 17741; сл. 4, Грнчарско коло с дрвеним вретеном, Пећ, Инв. бр. 24292; сл. 5, Црна тесија, Бачки Моноштор, Инв. бр. 23485.

П. Томић: О типовима грнчарског кола и керамика у Србији

Сл. 4

Сл. 5

Сл. 1

Сл. 2

II ТАБЛА: сл. 6, Посуда и чанак, Пирот, Инв. бр. 256/24; сл. 7, Бокали, Призрен, Инв. бр. 1937, Словенија, Инв. бр. 8357; сл. 8, Бокали, Бачки Моноштор, Словачка, Мађарска, Инв. бр. 23461, 8361, 2024; сл. 9, Бардаци, Призрен и Чанакале код Цариграда, Инв. бр. 24331, 553.

Сл. 6

Сл. 9

Сл. 7

Сл. 8

III ТАБЛА · сл. 10. Тестија, Бачки Моноштор, Инв. бр. 23459; сл. 11, Тањир, Зрењанин, Инв. бр. 25499; сл. 12, Бардак, Пирот, Инв. бр. 26017; сл. 13, Бардак, Лесковац.

П. Томић: О типовима грнчарског кола и керамика у Србији

Сл. 10

Сл. 11

Сл. 12

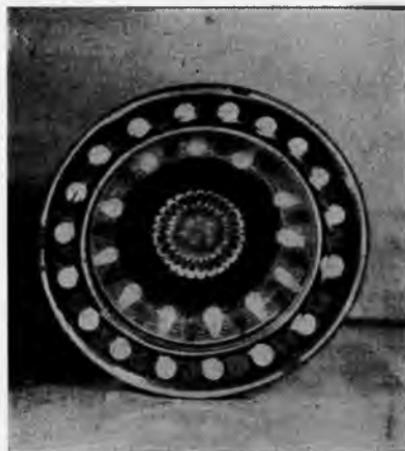
Сл. 13

IV ТАБЛА. сл. 14, Бокал, Врање, Инв. бр. 18443; сл. 15, Тестија, Сурдулица (Јужно поморавље), Инв. бр. 1931; сл. 16, Тањир, Пирот, Инв. бр. 22226; сл. 17, Тестија, Косовска Митровица, Инв. бр. 2058.

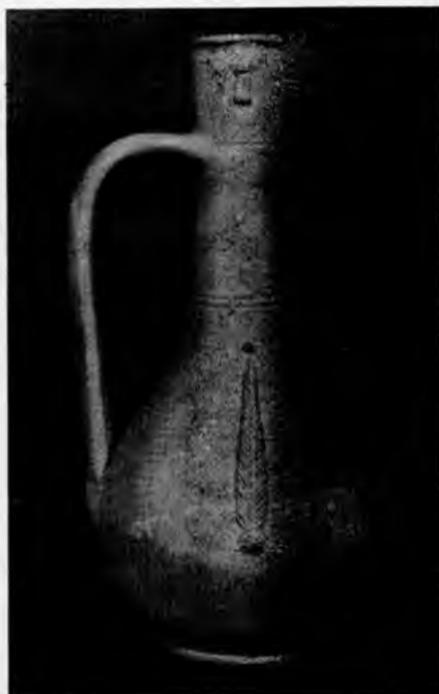
Сл. 14

Сл. 16

Сл. 15

Сл. 17

Аница Петрушева

ПРЕГАЧЕ ИЗ СКОПСКЕ БЛАТИЈЕ

Јужно од Скопља, са леве стране Вардара налази се област Скопска Блатија. Она, заједно са још четири области — Скопском Црном Гором, Каршијаком, Торбешким селима и малом низијом са леве стране Вардара — улази у састав веће етничке целине — Скопске Котлине.

Женска ношња у Скопској Котлини није свуда једнака. Наилазимо на 4 различите ношње, од којих се две битно разликују једна од друге — ношња у Скопској Блатији и ношња у Скопској Црној Гори, док су остале две сличне ношњи из Скопске Блатије са разликама у неким деловима и украсима.

Жене у Скопској Блатији лети носе кошуље од белог домаћег платна богато украшене везовима, раније „саја“ од беле тканине, а затим „елек“ од домаће вунене тканине без рукава, дугачак до колена, појас „алов“ или шарен и прегачу изаткану разнобојном вуном.¹ Зимски облаче „к'ур-дија“ од белог сукна или „кожуф“.

Прегаче које су се носиле средином XIX века носе назив „скутина“. Све друге прегаче — старије и савремене, називају се именом „вута“ или „фута“.²

Прегача је један од најважнијих саставних делова женске ношње. Жене је носе током целог живота — од најранијег узраста до дубоке старости. Без прегаче нигде се не појављују, нити „у кући“ нити ван, будући да је „срамота“ и „не ваља“ да се виде „голи скутови“. Зато се прегача, као неизоставни део женске ношње, носи у свако време, у свакој прилици и у сваком добу старости жене.

У најранијем детињству, онда када оставља пелене, дете поред кошуље носи и прегачу. То је обично „опашулче“, уствари прегача од једне струке којом се дете завија испод мишица надоле и околу да се не би прљало, а и да би га грејало. Затим, кад девојчица порасте и може већ слободно да хода, облачи ношњу где је већ прегача неизоставни саставни део и као таква остаје кроз цео њен живот.

¹) У систематским збиркама Етнолошког музеја у Скопју има доста прегача из Скопске Блатије. То ми је дало повода да их опишем и обградим, сматрајући да ће то бити скроман, но користан прилог етнолошкој науци.

²) Распитивајући се код више жена нисам могла да дознам зашто „скутина“ зову само те најстарије прегаче, зато што за све друге које су се носиле касније је назив „фута“. Верло је вероватно да је старији назив за прегачу био скутина па је после он замењен турском (односно арапском) речи „фута“.

Израда прегача. — Брига око ткања прегача, као и припремања целе ношње уопште, припада жени. Још много рано женска деца привикавају се овом послу. Као мале девојчице од 10 — 12 год. уче се како ће прести, а затим „првом прећом“ ткају и своју прву прегачу. Она није увек добро изаткана и лепа и зато је зову „ученичка вута“. Обично је прошарана једноставним правим шарама који су уствари једини орнаменти на њој. Када девојчица почиње да тка своју прву прегачу требало би да наиђе нека жена која има „лесна рука“ која брзо и лепо тка па „да ја полази“. Верује се да ће тада девојчица научити лепо и лако да тка. И тако после „ученичке вуте“ следеју прегаче лепше и богатије са орнаментима, које ће девојка носити за празнике, у колу или саборима. Умешност у ткању и шарању вековима је преношена од мајке на ћерку, увек допуњавана и мењана, тако да је прерасла у праву народну уметност.

Прегаче се ткају на хоризонталном разбоју од памука и вуне. Основа је од памучних („бубак’ерни“) конаца, а потка од вуне. Увек су састављене од две струке („дипли“).

Потка т. е. вуна треба да прође дугачак пут припрема како би била готова за ткање. Сав овај процес наша сељанка изводи сама. Она вуну пере, „влачи“, преде, фарба и тка.

Прегаче изаткане од одабране дугачке вуне („влас“) су лепе и са равном површином, а ако још имају усклађене шаре („погодени шарка у шарка“) каже се да су „дик“, „дик стој“, „како мраз“ и њима се поноси свака девојка. За оне прегаче које нису лепо изаткане — орнаменти су лоше урађени и ткаља није лепо уклопила поле („дипли“) каже се да су „продрснати“, „наместичави“. Жена која изатка овакву прегачу изложена је подсмеху и презиру.

Осим вуне као потка у ткању може да послужи бело и жуто тире (фабрично испреден памучан конац), као и бела и жута срма. Њих наша сељанка купује готове у граду.

Боје. — Колорит женских прегача задивљава својим богатством. Наша сељанка блаћанка својом вештином у одабирању боја и оним суптилним осећањем за њихово слагање, успела је да изатка такве прегаче које су права сведочанства за њене богате и инвентивне могућности. На Женским прегачама у Скопској Блатији уткани су сви тонови боја, почевши од беле и завршавајући са црном. Све ове боје су тако складно и хармонично поређане да делују мирно и неупадљиво.

На прегачама су заступљене ове боје: плава — са народним називом „модра“, „мавија“ са нијансама светло („ачик“) и тамно („темно“) плава; наранџаста — или како је народ зове „крваво шопска“, „крвуњава“, „чаг’ава“; црвена — „алова“; ружичаста — „пембе“, „шек’ерна“; бордо — „г’увезна“, „црвена“; љубичаста — „морлиеста“, „морава“; жута — „жута“ која у неким селима (с. Трубарево, с. Идризово) носи назив „плава“, а у другим (с. Булачани) „самониска“, од које се опет један тон зове „лимоњасто“; браон — „кафелија“ и црна — „црна“. Све ове боје наша сељанка припрема сама. Она фарба најчешће биљним и природним средствима и на такав начин добија веома лепе тонове боја, које су веома сталне и не бледе. Нпр. црно се фарба („м’сти“) са ораховим листом и карабојом, жуто у трави млечки (*euphorbia* fam. *Euphorbiaceae*), жуто „лимоњасто“ са стаблом и лишћем од паприка („пиперешки“), бордо са

травом броћ (*Rubia tinctorum*) итд. Али ово је старији начин фарбања који постепено изостаје, губи се и напушта, да би се заменио другим лакшим, а то је фарбање са анилинским бојама. С краја XIX, а нарочито почетком XX века на пијаци у Скопљу почињу да се продају кесице са анилинским бојама. Наша сељанка заменила је старији начин бојења са новим и лакшим, али то се прилично лоше одразило на естетски изглед прегача. Вуна обојена анилинским бојама, добија јаке и упадљиве тонове, који уткани на прегачи развијају њену колористичну хармонију.

Осим вуном разних боја, прегаче се шарају и белим и жутиим тиреом и белом и жутом срмом. То су празничне прегаче за младе девојке и невесте које треба да буду што шареније и „личније“. За време II Светског рата срме је нестало са пијаци, или уколико се је могла наћи, цена јој је била много висока. Сељанка, практична и сналажљива као и увек, и сада је брзо нашла решење. Уместо жутом срмом она своје прегаче шара жутиим тиреом („сманлија“), које исто тако сија и одудара од осталих боја.

Техника ткања. — Осим од избора употребљеног материјала и вештина ткања у слагању боја и извођењу шара, естетска страна прегача зависи и од технике ткања.

Постоје више начина за ткање од којих је најстарији онај са чунком („со соалка“). Тако су изаткане старије прегаче, односно оне које су прошаране са „правим шарама“. Слична овом начину је техника „со мавалка“ код које се уместо чунка употребљава штапић дугачак 20—30 см. и њиме се потка пребацује између жица од основа. Техника „штица“ је исто тако често примењивана. Она помоћу дашчице уденуте између жица основа, даје рељефне и лепо изведене орнаменте. „Стаен зев“ је техника примењивана код савремених прегача и њоме се постижу орнаменти слични својом рељефношћу онима изведеним са техником „штица“. Техника „прсти“ изводи се помоћу прстију и прилично често примењује се код старих лепо ишараних прегача.

Код прегача често се могу срести комбиноване технике, нпр. техника „со соалка“ и техника „прсти“, или техника „со мавалка“ и техника „стаен зев“. Тада се обично добијају шире пруге („пласти“) које се наизменично мењају.

Код прегача које су почеле да се ткају 40-тих година овог столећа па надаље може се срести нова техника ткања. То је техника „четворно ткаење“, али изведена са две ниит а не са четири као што је ред код четворног ткања. (Сл. 16.)

Орнаментика. — Исте констатације у односу на колорит важе и за орнаментiku. Ванредно богата и разноврсна она још једном потврђује уметничке могућности за остварење, које имају наше неписмене али даровите сељанке.

Има доста прегача из Скопске Блатије које пружају право уметничко задовољство када се уоче, иако се код многих осећа онај примитиван укус, т. ј. жеља да се попуни и украси сваки њихов део, сва њихова површина, али ипак све је то лепо стилски уједињено у целини.

Богатство мотива код прегача од најстаријих па до најновијих пружа добар материјал за упоредну студију са орнаментиком дрва, камена и метала. Али овде немамо намеру да залазимо у таква проучавања, већ хронолошки, преко народних назива биће набројане разноврсне шаре.

Орнаментика женских прегача углавном је представљена геометријским облицима. Могу се срести биљни и животињски орнаменти, али и они су доста геометризирани.

Као мотив за орнаменат жени ткаљи служи природа и све оно што је окружује. Она све то стилизовано преноси на своје прегаче, а самом орнаменту даје име оног предмета што јој је послужило као узор („унек“). Зато често наилазимо на имена мотива узетих из природе — „гранчиња“, „цвет“, затим имена предмета са којим је женска рука у сталном додиру — „соалка“, „чешел“, „филцани“, имена орнамената из животињског света — „змија“, „вучкини ноги“, разна друга имена — „календарка“, „оропланчиња“ и др. Често прегача добија име независно од имена њених орнамената, нпр. прегача „бардоска шарка“, „раштевска вута“. То су имена настала у селу где је прегача изаткана и први пут ношена, а затим узета за „урнек“ у другим ближим и даљим селима. По месту свог постанка она ће увек носити то име.

Линија — најједноставнији геометријски орнамент, различито комбинована, често је заступљена код прегача и то као права линија са народним називом „правица“, изломљена цикцак са именом „зубаљчиња“, „рокчиња“, „кршканка“, затим троугао са називом „амајлија“, „сорчиња“, четвороугао — „колца“, „коло“ и вишеугли са народним именима „крилца“, „филцани“, „соалка“, „кукачки“, „чешли“, орнамент са обликом крста са народним називом „крс“ и др.

Биљни орнаменти на прегачама су стилизовано представљени и често су примењивани код старијих и савремених прегача. Најчешћи мотиви су: „гранчиња“, „лозички“, „цветови“, „тренафили“ и др.

Животињске орнаменте сусрећемо доста често код прегача што их носе младе девојке и невесте, будући да се овим орнаментима придаје специјална апотропејска моћ. У вези са животињским орнаментом што је уткан на прегачи, често и она добија такво име нпр. прегача „змијарка“, „вучкини ноги“, „жабиње“ и др. Код прегаче „змијарка“ главни орнамент „змија“ представљен је широком цик-цак линијом. Овај орнаменат, давнашњи старогрчки симбол за лековитост и здравље,³ уткан је на прегачама са истим циљем. Према народном веровању он сигурно чува женино здравље од болести. Прегача „вучкини ноги“ са истоименим орнаментом на њој исто тако је део ношње што се носи у младости. „Вучкини ноги“ с устелизовани отисци вучјих ногу уткани на прегачама са специјалном апотропејском улогом. Према народном веровању вук је јака и здрава животиња, имун на зле очи и уроке. Зато се верује да све што потиче или подсећа на вука — име,⁴ кожа,⁵ месо,⁶ отисци ногу⁷ — све то има исту апотропејску моћ. Зато се прегачама „вучкини ноги“ приписује ова заштитна улога. „Жаби“ „жабиње“ је прегача на којој је уткан орнамент који подсећа на жабу али доста стилизовано, са циљем — заштита жене од злих очију.

³) Др В. Радовановић: Народна ношња у Маринову, Гласник Скопског Научног Друштва књ. XIV и XV, Скопље, 1935 год., стр. 32

⁴) Др Т. Борђевић: Зле очи у веровању Јужних Словена СЕЗб књ. LIII, 1938 год., стр. 66

⁵) Ibidem, стр. 253

⁶) Ibidem, стр. 210

⁷) Ibidem, стр. 239

УКРАШАВАЊЕ И КИЋЕЊЕ ПРЕГАЧА

Све богатство боја, техника и орнамената које је унела у прегачу не задовољава укус наше жене са села. Полазећи од свог схватања да је лепше све оно што је искићеније, она своје готове разнобојне и многим шарама изаткане прегаче кити и украшава на свој посебан начин — додајући разне ширите, перлице, шкољкице, дугмета и др. Све оно што се придодаје прегачи са циљем „да буде лепша“ народ назива именом „кит“ или „праило“, односно могу се срести изрази „ја китам вутава“, „и го редам праилово“.

„Праило“ на прегачи је у уској вези са орнаментиком. Уколико је орнаментика једноставнија, утолико је „кит“ богатији и разноврснији, и обратно. Значи са променом орнаменталних мотива и оно се мења.

Код прегача из средине XIX века „праило“ се састоји од „китчиња“ (лопице од развласене вуне), разноврсног веза, шљокица („молскавци“), перлица („монистра“) и др. Сва површина ових прегача прекривена је „китом“ (сл. 1). Старије прегаче, односно оне с краја XIX и почетком XX лених и срмених, „подниза“ (нанизане перлице), „пискуље“, „бради“ века, украшаване су већ другојачије. На њима има много ширита — сви-лених и срмених, „подниза“ (нанизане перлице), „тискули“, „бради“ китице реса), дугмета и шљокица. Карактеристично је још увек што је скоро сва површина прегача покривена „китом“, док је она сама изаткана са мало шара једноставним по свом облику (сл. 2). Али се и ове прегаче не задржавају дуго у ношњи код жене блаћанке. Иза њих следеју прегаче са сложенијим и интересантнијим орнаментима, а са мањим и једноставнијим „китом“, који се ставља („реди“) само у средини прегаче изнад места где се струке састављају, док је сва остала површина остављена слободно без икаквих других украса како би била уочљивија лепо изаткана шара.

Од свих прегача највише су искићене и украшене младине прегаче. То украшавање ових прегача је веома обилно и често иде до неукусности. Тако се то радило раније, тако се ради и данас, али не само због тога што се млади поклања већа пажња већ и ради њене заштите — на кит-кама, дугмићима и сјајном шикку треба да се задрже „зле очи“ да би од-вратиле пажњу од младе.

Прегаче за старије жене имају једноставније орнаменте и немају никакав „кит“ одозго. Једини украс на њима је „оптока“ од шареног цица по ивицама и у средини на сатавном месту струка. „Оптока“ има двојаку намену — да украси прегачу и да сачува ивице од распадања.

Димензије. — И димензије прегача нису остале непромењене. Најстарије прегаче по облику су дуге и уске и опсане о струку падају право без набора покривајући жену само спреда од једног до другог кука, а дуге су до под колена. Прегаче што се носе после њих су пространije доста широке и опсане о половини падају у богатим наборима покривајући жену од једног до другог бока, а дугачке су до средине листова. Са-времене прегаче знатно су смањене, тешње су, а када су опсане не дају велике наборе. Дужина им је до колена жене или често изнад њих.

Све ово досад изнесено представља један уопштен преглед прегача. Али будући да су оне, као уосталом и цела ношња уопште, услед економ-ских, социјалних и других разлога, подолжне порменама, налаже се, у циљу добијања јаснијих представа, да се разгледају хронолошки — по времену када су их наше жене носиле.

НАЈСТАРИЈЕ ПРЕГАЧЕ

У ову групу спадају прегаче ношене негде средином XIX века. Збирка Етнолошког музеја у Скопју има једну прегачу из овог периода (инв. бр. 3685, сл. 1) купљену у с. Лисиче. Данас се само најстарије жене сећају да су такве прегаче виделе у сандуцима за одело код својих баба и по њиховом причању знају да су биле ношене као део празничне ношње.

Ова прегача по начину ткања разликује се од других по томе што је изаткана на вуненој основи са вуненом потком, или како народ каже „вуна на вуна”. Потка и основа су од црне вуне, док је прегача прошарана само са по неким ситним орнаментима извезеним одозго. Готово изаткано парче тканине намењено за „скутину” носи се код терзије да га искити и одозго украси. „Кит” је веома изобилан и покрива сву површину тканине. Средина је украшена са два „колца”, изведена са срменим везом и шљокицама. У средини сваког „колца” налази се једно „мешано китче од каделка” (шарена лоптица од развлашене вуне). Над ова два „колца” и испод њих налази се по једно „колце” изведено исто као и она у средини. „Колца” су одвојена са два реда „кит од каделка”, а таквог „кита” има и око њих. До „кита” је жут („поповски”) ширит. Око свега овог поређане су густе ресе од „алове”, плаве и црне вуне.

Украс ових прегача истоветан је са украсима код женских „саја” и „к’урдија” што су биле ношене у другој половини XIX века као саставни делови женске ношње.

По причању старијих жена може се утврдити да је ова прегача била саставни део невестинске ношње, која се облачила на дан свадбе и извесно време затим. Након годину-две дана ова прегача носила се све ређе и остајала је негде да лежи на дну сандука старијих жена неизношена, неупотребљива и непригодна за опасивање у свакој прилици. Али је обичај да се носи на свадби и даље остао. Зато млађе особе које су имале потребу за таквим прегачама, уместо да ткају, обично би позајмљивале такве од својих другарица, стрина и тетки. Након послуживања, враћали су их сопственици. На тај начин ткање ових прегача је све ређе, а када су невесте почеле да се венчавају са прегачама изатканим и украшеним на други начин, ове су изостале као сасвим изобичајене.

Од података скупљених на терену може се закључити да овакве прегаче нису ношене у свим крајевима где се среће блатска ношња. Са извесном сигурношћу може се тврдити да су биле ношене у пределу Блатија. У Каршијаку и у брдским селима на прелазу између Скопске Блатије и Скопске Црне Горе ни најстарије жене не памте да су виделе такве прегаче у сандуцима својих мајки и баба. Можда су ношене и тамо, али се изгубиле и изоставиле као део ношње још много раније.

СТАРИЈЕ ПРЕГАЧЕ

У ову групу спадају прегаче ношене крајем XIX и почетком XX века. Карактеристично за њих је то што их наше сељанке приликом ткања шарају великим и декоративним орнаментима, док је украшавање „кита” мање. Ткају се скоро увек на „аловј” основи, на којој се затим изводе шаре са разнобојним вуnenим концима, међу којима примећујемо изобиле белог тиреа, као и беле и жуте срме. На овим прегачама заступљени су

орнаменти најразличитијих облика и имена, изведеним са разним техникама ткања. Али, и поред своје разноврсности и изобиља у орнаментима, ипак их можемо поделити у три подгрупе.

а) **Прегаче са „прави шарки“**. — То су прегаче на којима је ткаља уткала већином једноставне праве пругасте шаре („прави шарки“) и друге ситне орнаменте са народним називима „прсти“, „кршканка“, „штица“. Ако су ове прегаче још и украшене срменим гајтанима, шљокицама, киткама и дугмићима, онда су за невесте и младе жене. Ове прегаче ките и украшавају саме жене. Оне саме „го редат праилото на футата“. Ако на прегачи нема никаквих украса и ако су изаткане од вуне у тамнијим бојама, онда су намењене за старије жене.

Прегача заведена под инв. бр. 1593 купљена у с. Бардовци (сл. 2) је невестинска. На њој има доста срмених ширита, шљокица, перли и „пискуљи“. „Праило“ је распоређено једнако на два струка прегаче и од њега су изведене „амајлии“ — троугаони украси са специјалном апотропејском улогом, „кола“ — округласти украси у виду цвета, затим „подниз“ — украс од перли и „бради“ — ресе од срмених конаца. Прегача (инв. бр. 4102) из села Драчева украшена је „со кит“ кој је веома сличан оном на предходној, само што је он ту мањи и једноставнији. „Амајлии“, „бради“, шљокице и други ситни украси опет су заступљени, али у средини струка, између њих, срећемо нови украс „кубани звезди“ — орнамент у облику шестокраке звезде.

Изаткана тамнијим бојама и без икаквих украса је прегача (инв. бр. 3599) из с. Драчева на којој су савим једноставно изведене праве шаре. На прегачи (инв. бр. 3129) из с. Булачани између „прави шарки“ изведени су техником „прсти“ други ситни орнаменти, који су по начину ткања добили име „прстичиња“. Иначе све прегаче са правим шарама сличне су једна другој, са сасвим малим разликама у бојама и распореду шара.

б) **Прегаче — „колца“**. — То су прегаче на којима је уткан најдекоративнији и најомиљенији орнамент „колце“. Жена ткаља изводи овај орнамент на разне начине и у разним облицима. Али углавном „колце“ је увек представљено као четвороугао у облику квадрата, правоугаоника, ромба различито комбинованог и са разним величинама. Са страна ових прегача скоро увек налазимо праву ширу пругу („чембер“, „синцир“, „крајки“) на којој су изведени други ситнији орнаменти. Прегаче — „колца“ спадају међу најлепше прегаче у Скопској Блатији, јер су истовремено стилски и естетски најуспелије и најбоље решене. Њих је наша сељанка са поносом ткала, шарала и носила.

„Колца“ на прегачама различито су комбинована. Има прегача са „едно коло“ (инв. бр. 1044 из с. Маџари) које захвата обе струке прегаче, а ограђено је са цик-цак линијом („зубалчиња“) од белог тиреа. Унутрашњи простор „кола“ као и простор изван њега сав је искоришћен за орнаментирање. Ту су изведена много „мали колца“. Прегача заведена под инв. бр. 920 из с. К’ојлија (сл. 3) носи назив „вута едно коло“, али то није изведено као код претходне прегаче, већ има по једно „коло“ на свакој струци. У средини струке је „коло“, а затим се око њега шире до краја струке „зубалчиња“. Са стране двеју струка је „чембер“ у који је уткан орнамент „јаболка“.

На прегачи „три кола“ (инв. бр. 4936 из с. Усие сл. 4) главни орнамент „колце“ представљен је у облику ромба и понавља се три пута на свакој струци. Са стране струка налазимо на „крајки“ са орнаментом „кршканка“.

Слична овој пречаги је и „вута пет колца“ (инв. бр. 2808 из с. Мадари сл. 5). У колцима и ван њих су други мањи орнаменти са народним називом „филцани“, али су они по облику уствари мала колца. Право име ове прегаче је „вута бардоска шарка“ по селу Бардовци где је први пут била изаткана и ношена.

Пречага са народним називом „вута често коло“ (инв. бр. 3246 из с. Драгачево пружа нам још један пример за компоновање „колца“, који су на овој пречаги одвојено једно од другог са „правом шарком“ изведеном на „штица“ и понављају се више пута. Веома слична њој је и пречага „тњки кола“ (инв. бр. 4068 из с. Кучково сл. 6) на којој су између „прави шарки“ осим „колца“ изведени орнаменти „чепарошки“.

Постоји још једна варијанта у компоновању „колца“ код прегача. Она могу бити изведена не, као на досад споменутим прегачама одвојени једни од других, већ повезани сви заједно, или као што каже сама ткаља „одредиш доредиш пак колце“. На тај начин, надовезујући се једно за другим, пружају се целом дужином струке (прегача инв. бр. 1156, из с. Булачани, а унутар њих наизменично се мењају „мали колца“ и „чепарошки“. Ову прегачу народ зове „раштевска вута“ по селу Раштак, месту њеног постанка, одакле потиче и њена шара.

У групу прегаче — „колца“ спада и „вута крсташлија“ (инв. бр. 1045 из с. Нерези сл. 7). Она чини изузетак по боји вуне од које је изаткана основа — она је црна а не црвена као код свих досад разгледаних прегача. На средини прегаче, продужавају се од једне до друге струке, налази се „крст“ изведен од белог тиреа. Одавде и име прегачи „крсташлија“. Остали простор на прегачи ишаран је са „колца“.

На свим прегачама — „колца“ нема скоро никаквог украшавања са „прило“. Уколико га и има, оно је сасвим мало и једноставно. Главни украс овим прегачама је уткани „шар“ који сам по себи искључује сваки „кит“ одозго. Зато је разумљиво што ове прегаче носе младе девојке и невесте, најчешће као састав празничне ношње.

в) Прегаче са разним другим орнаментима. — У ову групу обухваћене су све прегаче на којима су уткани животињски, биљни и разни други орнаменти.

На прегачи „змијарка“ (инв. бр. 1257 из с. Драгачева сл. 8) главни орнамент — „змија“ представљен је као шира цик-цак линија између осталих правих шара. Овај орнамент има апотропејску улогу.

На прегачи „вучкини ноги“ (инв. бр. 3370 из с. Раштак сл. 9) жена ткаља представила је отиске вучкиних ногу са специјалном жељом за заштиту од урока. На свакој струци прегаче има по „три колца“, а орнаменти „вучкини ноги“ су између њих. На осталом простору прегаче уткани су орнаменти „крилца“, „Чембер“ је орнаментиран са „кршканка“.

На прегачи „жабиње“ (инв. бр. 3640 из с. Нерези прилично нејасно и без одређеног геометријског облика уткан је орнамент „жаби“. Ткаља на овом орнаменту разликује главу, труп и реп и придаје му заштитну улогу од злих очију и урока.

Орнаменти са мотивима из биљног света доста често су заступљени на прегачама. Стилизовани цветови и гране уткани су у различитим облицима и са разним бојама.

Као мотив за орнаменат на прегачама ткаљи доста често служе и предмети којима она често рукује. Тако, на пример, на прегачи „соалки“ (инв. бр. 3917 из с. Сопиште сл. 10) уткан је предмет неопходан за ткање „соалка“. Представљене као шестоугаоници и одвојене једне од других са „прави шарки“, „соалки“ се понављају на свакој струци по четири пута. Оне су много декоративне и често примењиван орнаменат.

У богатој и разноврсној орнаментици прегача наилазимо на много необичне мотиве. На пример на „вута календарка“ (инв. бр. 4939 из с. Бардовци сл. 11) према тумачењу жена ткаља, уткан је „календар“ тј. година, годишња времена и месеци. Све ово представљено је геометријском облицима. „Година“ је четвороугао, „годишња времена“ — меандар, а „месеци“ — куке („кукачки“).

Прегача „оропланчиња“ (из с. Трубареве сл. 12) интересантна је по имену орнаmenta. Орнаменат је свакако старији и утквао се на прегачи и раније, а вероватно га је жена ткаља називала другим именом. Међутим 20—30-тих година овога века забележена је код нас све чешћа појава авиона. Несхватљив нашој сељанки, авион јој делује чудно и фантастично и зато она у својој уобразиљи ствара о том предмету необичну представу. А када је запазила извесну сличност између орнаmenta и авиона, односно своје представе о авиону, она је том орнаменту дала има „оропланчиња“. На простору између „оропланчиња“ уткана су „крилица“ а између њих „колца“.

„Крст“, симболичан знак хришћанства, често се сусреће као извезен или изаткан орнаменат на ношњи, а примењен је и код прегача. На прегачи „крсиња“ (инв. бр. 3689 из с. Раштак сл. 13) између два „шарена директа“ налази се „крст“. Сав простор у „крсту“ и изван њега искоришћен је за извођење других ситнијих орнамената. „Крст“ се понавља на свакој струци три пута. Мотив за орнаменат на прегачи „куки“ (инв. бр. 1156 из с. Булачани сл. 14) је „к’илимечки“. Он је са ћилима пренесен на прегачама, али са смањеним димензијама и као декоративан мотив често пута је примењиван. „Куке“ су представљене геометријским облицима и пружају се по целој струци, док са стране „кука“ су орнаменти „чешли“.

САВРЕМЕНЕ ПРЕГАЧЕ

Све досад разгледане лепо ишаране прегаче већ су изобичајене и нико их од млађих не носи. Данас се веома ретко може срести нека старија жена опасана старом, изношеном прегачом, и уколико је нека жена има на себи, она ју је опасала са циљем да је износи, да не стоји тако нова неизношена.

Данашње прегаче разликују се од старијих у техници ткања, у бојама и орнаментима. Док су се старије прегаче увек ткале „лито“, а орнаменти на њима изводили са техником „саолка“, „прсти“, и „штица“, код данашњих сусрећемо поред ткања „лито“, и „четворно“, док су технике „стаен зев“ и „штица“ најчешће заступљене. Од старијих, данашње прегаче разликују се и у колориту. Док је код старијих прегача

ткаља са својим префињеним укусом за одабирање боја и њихово слагање, и са прецизном хармонијом изводила орнаменте, данас она на својим прегачама утква разне упадљиве и дречљиве тонове, који нису повезани у једну издржану хармоничну целину, већ нескладно и неукусно одударују једни од других.

Ранија прецизна и стилски извођена орнаментика, данас је замењена са мотивима узетим из разних цртежа и књига и они уткани на прегачама делују прилично неуједначено (сл. 15). На данашњим прегачама уткани су најчешће биљни и геометријски орнаменти, али изведени грубо и непрецизно (сл. 16).

Прегаче које се носе данас имају много мање димензије од ранијих. Оне су прилично краће и уже од старијих прегача.

ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА У ВЕЗИ СА ПРЕГАЧАМА

Прегача, као саставни део женске ношње, игра важну улогу и у обичајном животу жене блаћанке.

Иако је прегача у неким крајевима Македоније⁸ први предмет у коме се дочекује новорођенче, у Скопској Блатији верује се да не треба („нечини“) у њој да се дочека дете које долази на овој свет.⁹ Али има доста старих жена које не знају за ово веровање и зато дочекују новорођенче у било шта, у каквој год било крпи што им се тада нађе при руци, а ту на прво место долази прегача коју свака жена има на себи у свако време.

Младе девојке и невесте носе црвене лепо ишаране прегаче. Прегаче за старије жене су тамније („лоцнромурни“) са једноставним или скоро без некаквих шара. Али старија жена када жени свога сина, на дан његове свадбе, припасује шарену црвену прегачу што јој даје снаха, у жељи да покаже своју радост, а и да направи част („сајдилкок“) снаси и њеном оделу.

У народу постоји веровање да сваком покојнику треба обући неки део ношње ношен на дан свадбе, како би се по њему распознао и срео са својим брачним другом на „оном свету“. Због тога, многе старе жене чувају своје „венчане вуте“ како би им исте ставиле када умру и да са њима оду на „онај свет“. Али има и доста старих жена које то не чине, због тога што су у такве шарене црвене прегаче оне, још као младе девојке, уткале своје најискреније и најлепше жеље за срећан брачни живот, што се није остварило. Суров и тежак живот пун тешкоћа око одгоја деце, која су скоро сваке године долазила на свет и много често

⁸) Радовановић нав. дело стр. 22

⁹) У вези са овим веровањем у народу постоји једна мала прича коју памте старије жене: „Раније, врло одавна, причају оне, деца су се рађала много чвршћа и здравија него данашња. Да би дете било што јаче, бабица („баба“) га је одмах после рађања узимала и пребацивала преко куће. Тамо на другој страни дете је падало право на ноге и затим је одмах слободно и само ходало. Тако су мајке имале мање брига и мука око одгоја деце. Али једном, једна жена, која дуго није имала деце, роди сина. Бабица као и увек и са њим је поступила исто. Али мајка, плашећи се да се дете не повреди, сва престрашена, отрчала је са друге стране куће и дочекала га у својој прегачи. Бог, који је видео ово, нареди одонда да сва деца буду завијена у прегачама и пеленама до годину дана, па да тек онда проходају.

умирала, направио је од младих девојака прерано остареле и подгрбављене бабе. Оне мисле да тежак живот који су проживели, тражи и црну прегачу, и зато такву припремају за своју смрт. И ове се старе жене опет придржавају веровању о венчаном предмету, али одабирају нешто друго неупадљивије.

Специјалних прегача које би се носиле као знак жалости нема. Тада се носе тамније „вуте“, а првих 40 дана носе их наопачке.

Прегача у извесним случајевима може да замени и саму жену што је носи. Ако се она разболи брзо се тражи помоћ од надрилекарке („бајачка“) која може да „бае“ и жени која није присутна и то неком делу њене ношње. Нпр.: ако жена има болове у стомаку она шаље „бајачки“ своју прегачу, а затим је опасује дубоко уверена да ће она помоћи да је мину болови.

Прегача, осим за ношење, употребљава се и у друге сврхе. Служи, поред осталог, за преношење разних ситних предмета, затим воћа, дрва и сл. с једног на друго место. Са њом жена, клечећи крај задимљеног огњишта, дува да би распламсала ватру.

Anica Petruševa

TABLIERI DE LA REGION DE SKOPSKA BLATIJA

Résumé

Le tablier est une partie intégrante, importante et indispensable, du costume féminin dans la région de Skopska Blatija. Les femmes portent le tablier durant toute leur vie — depuis l'âge le plus tendre jusqu'au vieux jours. Il fait partie du costume de fête ainsi que du costume de tous les jours. Les plus jolis tabliers sont portés par les jeunes filles et les jeunes femmes mariés. Les femmes confectionnent elles-mêmes leurs tabliers, en tissant, sur une chaîne de coton, avec une trame de laine. Elles préparent également elles-mêmes le matériel nécessaire pour le tissage — lavent la laine, la cardent, filent et teignent. On rencontre plusieurs types de tabliers dans le costume féminin de la Skopska Blatija. Le coloris, l'ornementation, différentes techniques de tissage ainsi que les objets de parure sur les tabliers émerveillent par leur diversité et leur richesse.

Pourtant, le tablier, ainsi que le costume en général, subit certains changements pour des raisons économiques, sociales et autres. A cause de cela, l'auteur en a donné un aperçu chronologique — selon les époques où ils furent portés par nos femmes. Ils sont divisés en trois groupes: les tabliers anciens, les tabliers modernes et les tabliers contemporains.

Dans le groupe de tabliers anciens on donne la description de ceux qui étaient portés vers le milieu du XIXe siècle. Le second groupe — les tabliers modernes — lequel, d'après les différences de l'ornementation — comprend trois subdivisions — tabliers aux bigarrures droites, tabliers „kolca“ et tabliers aux diverses autres bigarrures — se compose de tous les tabliers qu'on portait à la fin du XIXe ou au commencement du XXe siècle. Ce sont, en effet, les plus beaux tabliers de la région de Skopska Blatija. Les tabliers contemporains montrent une certaine dégénérescence au point de vue de coloris et d'ornementation. A la fin l'auteur a ajouté quelques coutumes et croyances qui se rapportent aux tabliers.

I ТАБЛА: сл. 1. Невестинска прегача „скутина“; сл. 2. Невестинска прегача „вута“;
сл. 3. Прегача „едио коло“ са „чемберол“ — „јаболка“; сл. 4. Прегача „три кола“.

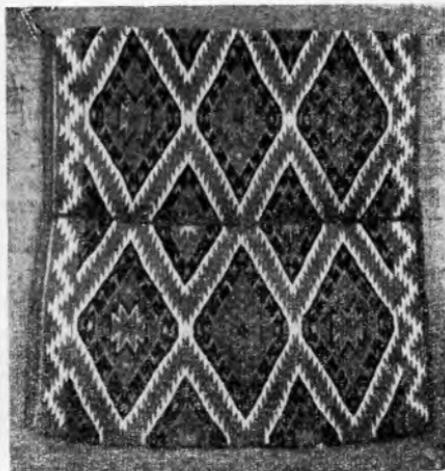
Сл. 1

Сл. 3

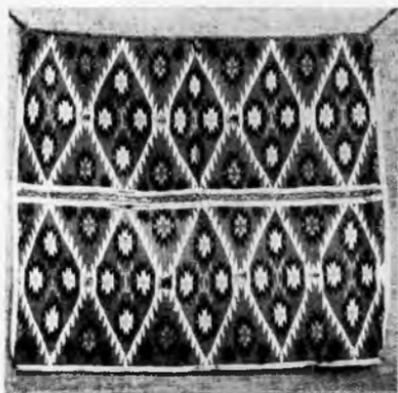

Сл. 2

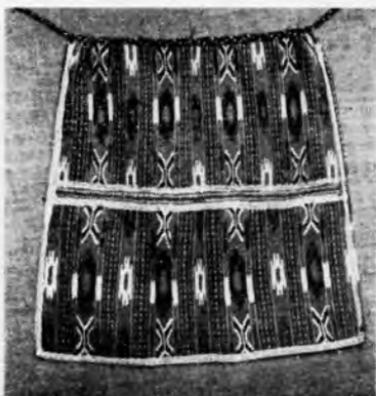

Сл. 4

II ТАБЛА: сл. 5, Прегача „пет колца“; сл. 6, Прегача „т’нки кола“; сл. 7, Вута „кр-
сташлија“; сл. 8, Прегача „емијарска“.

Сл. 5

Сл. 6

Сл. 7

Сл. 8

III ТАБЛА: сл. 9, Прегача „вучкини ноги“; сл. 10, Прегача „со алка“; сл. 11, „Вута колендарка“; сл. 12, Прегача „оропланчиња“.

А. Петрушева: Прегаче из Скопске Влатије

Сл. 9

Сл. 10

Сл. 11

Сл. 12

IV ТАБЛА: сл. 13, „Вута кречиња“; сл. 14, Прегача „жуки“; сл. 15, данашња прегача у саставу данашње ношње; сл. 16, Девојка са „четворном прегачом“.

А. Петрушева: Прегаче из Скопске Влатије

Сл. 15

Сл. 13

Сл. 14

Сл. 16

Петар Ж. Петровић

МОТИВ ЉУДСКИХ ОЧИЈУ КОД БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

По Георгију Вилкију увојица („спирала“) је стара симболичка представа. Њоме се представљала вулва у вези с култом месеца. Она је, казује Вилки, пренета на стећке. Пошто многе увојице на стећцима имају облик пужастих (волутних) завоја, то је онда она симбол смрти и ускрснућа. До таквог закључка Вилки је дошао поређењем месечева опадања и пуњења с пужељевим повлачењем у кућицу и поновним изласком из ње. Веровање о месечевом уштапу пренело се на пужа, а пужаста увојица применила се на стећке као симбол опадања и подизања, односно смрти и искрснућа покојника. Пошто показану аналогију писац није могао да нађе у народу, то је сматрао, да се то старо народно веровање давно заборавило, али се наставило „механичко“ примењивање пужасте увојице, управо по наслеђеној навици на стећке (*Über die Bedeutung einiger Symbolik an den Bogumilendenkmälern, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXXV 1924, 33, 36*). Аналогја месеца и пужа је само сликовита, без ослонца и потврде из народног живота, па је Вилкиева концепција остала недоказана и, како ће се видети, делимично погрешна. Симболична представа вулве на надгробном камењу је заиста хипотетична.

Необично је, али занимљиво, мишљење Д. Видовића, који сматра да се „спиралом“ на надгробним споменицима симболише пређење и ткање. За ту потврду наводи податак туђег порекла: Парке су биле преље (Наше старине III 1956, 237, Сарајево). Али је потребно доказати колико је словенским народима познато предање о старим римским Паркама, односно грчким Мојрама, које су „преле жицу живота“, тј. одређивале судбину људима, па да се мотив „жице живота“, приказивао код балканских Словена „спиралама“ и да ли су такве спирале употребљавали средњевековни Талијани и Грци на надгробном камењу. Међутим био би убедљивији доказ наше народно казивање о прељама. О њиховој вештини казује се у народу, да имају „златне руке“, а то је доказ, да се ценила способност преља и ткаља. И сада има доста представа алата на надгробном камењу, који су покојници употребљавали за живота, па онда нису ретке ни представе преслица за пређење. Али није јасно како је могла права и крута преслица да послужи као мотив кривој „спирали“. И претпоставка да је спирала постала од жице (конца) могла би се прихватити када би за то било података из народа. Мени није позната ниједна фигурална представа вретена са жицом на надгробним споменицима, па ни

иначе у народним симболичким представама. Зато сматрам да је Видовићева претпоставка засада хипотетична, али не тврдим, да се она неће никад доказати. Мени је већ одавно пало у очи, да једна врста фигуралне представе може имати више мотива, нарочито оне које се примењују на предмете с неједнаким улогама, као и то, да је од једног мотива могло да постане више неједнаких фигуралних представа.

Од облика мотива па до њихових фигуралних представа извршена је знатна регресивна стилизација, фигуралне представе постале су уствари коштури својих мотива, па сада није лако открити њихов мотив, помоћу којег би се одредило њихово симболичко значење. Осим тога од времена првобитних њихових реалистичких представа досада прошло је доста векова и за то време су балкански Словени, као и други народи, преживљавали знатне животне промене и верске утицаје монотенистичких религија, па су и њихова прастара симболичка значења сасвим ишчезла у народном сећању. Нешто услед врло упрошћене фигуре, а нешто и услед заборављеног симболичког значења, многи истраживачи су узалуд трагали и погрешно одређивали њихове мотиве. Ја сам упоредном анализом посредних остатака фигура из прошлости, њихових облика, нарочито оних с надгробних споменика, а у вези народних веровања, открио, да су неке врсте увојница имале за мотив људске очи у саставу са обрвама и носом. Ти атрибути показују, да су то представе људских очију.

I

По народним предањима, називима и натписима дознаје се какву улогу има надгробно камење. Надгробним „билигом“, „биљегом“ обележило се место на коме је сахрањен покојник, а надгробним „спомеником“ назива се камен на гробу који подсећа живе личности на упокојеног, да се не заборави и да се спомине. На натпису на стећку Милутин Маројевић, из Царевца код Гламоча, преклиње „да се никтор не сахрани с њим“, а Павко Радохнић, из Ходова у Босни, очајно вапије: „Мољу ви се братио и господо не моите ми кости прјетресати“. На каменом надгробном крсту у Хан Подбридици, у Босни, има овакав натпис: „да су клете руке кое би овои притуриле“ (С. Truhelka: *Poviest... Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942*, 641, 452). На стећку Радојнице Билића у Старом Селу, код Јајца, пише: „Мољу братију и стрине и невесте приступите и жалите ме и не попирайте ме ногама“ (Viss. Mitteilungen aus Bosnien un Hercegovina III 1895, 489). Једне међу последњим жељама упућене покојнику приликом сахране је „мир пепелу твом“.

Наведени примери из народа убедљиво показују потребу релативно трајније заштите покојника у гробовима и подигнутог камења на њима од скрнављења и уништавања. Код људи, који тврдо верују у моћичну моћ очију и злих погледа, као и у неминовну освету од покојника, фигуралне представе њихових очију биле су, по веровању, довољна заштита покојника у гробовима и њиховог надгробног камења. О „злим очима“ у нашим народним веровањима писао је опширно с обилато наведеним подацима из народног живота Тихомир Р. Ђорђевић. По њему „веровање у страховиту моћ злих очију постојало је и постоји још и данас, негде јаче, негде слабије, код свију народа земљине кугле. Оно је врло старо...“

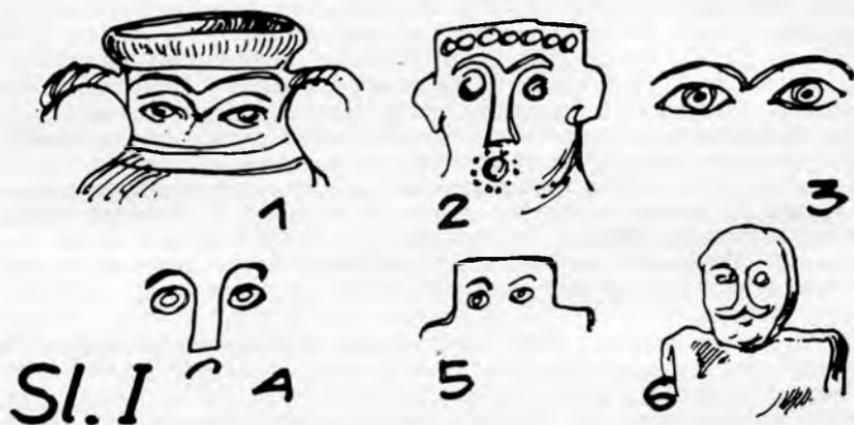
Оно је морало бити и врло јако. Његова се јачина види из тога што се од свију празноверица оно најбоље одржало све до данас. Оно се очувало не само у простој, широкој маси народној, већ чак и у врло напредним класама човечанства." Затим Ђорђевић закључује, да „тврдо веровање у поразни утицај злих очију морало је врло рано нагнати људе да потраже начина да се од њих заштите... Он се састоји у томе што се поглед злих очију скреће са особе која је у опасности да буде уречена" (Глас Српске академије наука 179, 1939, 67—68; Зле очи, Српски етнографски зборник LIII 1938).

У вези примене фигуралних представа покојникових очију на надгробно камење постоји упорно веровање у свим крајевима у којима живе балкански Словени, да ће умрли, с отвореним очима, повући са собом још неког најмилијег из куће или из рода. Год. 1824 Сима Пашрмац јавља кнезу Милошу, мимо осталог, и ово: „Учител Старчевић умерши пређе, повукао за собом још две жене у гроб" (Срп. етн. зборник VIII 1948, 282). Када се мртвацу добро не склопе очи, онда се у нишавским пределима каже: „Исколил с обете очи, неје на арно" (В. Николић, — Срп. етн. зб. XVI 1910, 255). Такво веровање постоји и код многих других народа (по С. Селигману и Е. Вестермарку, навод Т. Ђорђевића: Зле очи, 32). Ради тога се самртнику, после издисања, брижљиво затварају очи. Веровање о покојниковим отвореним очима потврђује концепцију, да су представе његових очију исклесане на надгробном камену у тежњи, да се покојник у гробу и његово камење на гробу заштите од скрнављења и рушења. У нашем народу се избегавају личности с разроким очима, густим и сраслим обрвама. Такве личности могу да устреле својим погледом (Т. Ђорђевић: Зле очи, 25, 26, 32 и д.). Такво веровање је дало повода, да се у улози заштите надгробног камења уз представу очију приказују и обрве.

Представе људских очију примењивале су се на оделу невесте, на коју су упрте многе радознале очи, међу којима, по веровању, има и злих. У многим нашим крајевима свечана невестина капа китила се пауновим перјем, које има природна „окца" за сузбијање злих погледа, а по народном начелу „клин се клином истерује", па се тако тобож и моћ „злих очију" сузбијају окцима на перју невестине капе. Такве заштитне фигуре режу се и по накиту женскиња, да би се заштитило од урока, затим на оделу и покривачу мале деце, која тобож нису кадра да се одупру погледима злих очију, итд. У ту сврху представе покојникових очију нису се примењивале само с једне, чеоне, стране надгробног камена, него често и са свих страна унаоколо, да би деловале на присутне, па било с које стране да приђу гробу, сл. V 1. Представљеним очима у облику симетричних увојца упозорјују се насилници, да их покојник тобож гледа шта раде око гроба и да ће им се, по веровању, за свако недело, према гробу и покојнику, тешко осветити. И сада готово у сваком крају јужнословенских земаља има предања и саопштења о пропасти нечије имовине и о изумирању неке породице, чији су преци порушили надгробно камење и употребили га за своје потребе. Пошто симетричне увојце на стећцима имају облик геометријске фигуре, то су оне, на први поглед чудновате и неразумљиве, биле права загонетка по питању њихова мотива и улоге. Колико ми је познато досада нико није запазио њихов антропоморфни мотив, о коме се расправља у овом прилогу.

II

Још у праисторијско доба људско лице, са очима, обрвама, носом и устима, представљало се реалистички, управо онако као што се они представљају и сада код многих људских племена на ниском ступњу културе, сл. I 1—3. Остатака таквог приказивања људског лица има и код Словена. Али је лице праисторијског кличевачког идола особито за упоредну анализу регресивне стилизације од реалистичких представа на стилизованим антропоидним фигурама. Регресивне стилизације људских очију има и код балканских Словена (сл. I 4—6). Такве стилизације биле су потребне готово наметнуте, услед примитивних техничких прилика, нарочито у представљању антропоидних фигура у ткању и плетењу. У дрворезу и каменорезу регресивну стилизацију захтевале су мале површине, примитивна оруђа, затим слаба вештина и искуства у приказивању реалних ликова, напр. пропорције и перспективе. Тако се дошло до регресивне стилиза-

Сл. I 1—6 праисториске и примитивне представе људских очију и лица:

1. Амфора с фигуром људских очију из Кимероса (М. М. Васић: Винча II 168, Београд 1936).
2. Глава кличевачког идола (М. М. Васић: Жуто Брдо. — Старијар V 1910, л. XII, сл. 99).
3. Представа људских очију на чинији из Хаиде у области северног америчког Пацифика (Franz Boas: Primitive art, New York 1951, Fig. 223).
4. Лик покојника на надгробном крсту студеничког типа (Влаховић—Милосављевић: Средњевековни надгробни споменици у Србији, Београд 1956, 16).
5. Представа покојникових очију на надгробном крсту у Врачанском Пољу у с-з Бугарској (Известија на Блг. археологически институт II 1923—1924, 102, сл. 38, Софија).
6. Старији надгробни стуб од камена у дежевском селу Д. Бекови.

ције уопште, па онда и људске главе и очију. У току времена стилизовање мотива примењивало се по навици и у приликама када се за то није јављала никаква потреба, нарочито у недавној народној прошлости.

Регресивну стилизацију људских ликова приказивали су и стари културни народи (Египћани, Асирци, Вавилонци и др.), па су за њу знали и

наши далекі преци. Анализом фигуралних представа људске главе, односно очију, обрва, носа и бркова сукцесивном и регресивном стилизацијом дошао сам до врло упрошћених представа, управо до идеограма, који сада, својим облицима, једва подсећају на облике својих мотива. То се прегледно види на примерима који слудују.

III

Код балканских Словена биле су у честој употреби углавном четири изразите врсте фигуралних представа људских очију, готово редовно у ставу са обрвама и носом, које су се примењивале на разне народне материјалне тековине. Једна од тих представа има облик птице у високом лету, сл. II 1—3, друга има облик латинског слова фау са симетричним завојницама на обе супротне стране, сл. II 5—7 и 9 без завојница; трећа има облик латинског слова тау, сл. II 16 и четврта представља се усправном цртом, сл. II 17—18. То су основни типови антропоидних представа крилатих и фау увојница, тау крста и усправне црте. Од њих су се развиле регресивном и прогресивном стилизацијом фигуре сродних и удвојених облика, које сам приказао на сл. II 4, 8, 10—15, 19—21.

Крилатим увојницама припадају фигуралне представе људских очију које су представљене двама тачкама или кружићима, изнад којих се повија крилата увојница. Тачке или кружићи представљају људске очи, а увојница обрве. Варијанта ове увојнице је с повијеним врховима, чији завоји замењују изостављене тачке и кружиће, сл. II 2; варијанта крилате увојнице II 3 постала је регресивном стилизацијом изостављањем тачака или кружића и завојница.

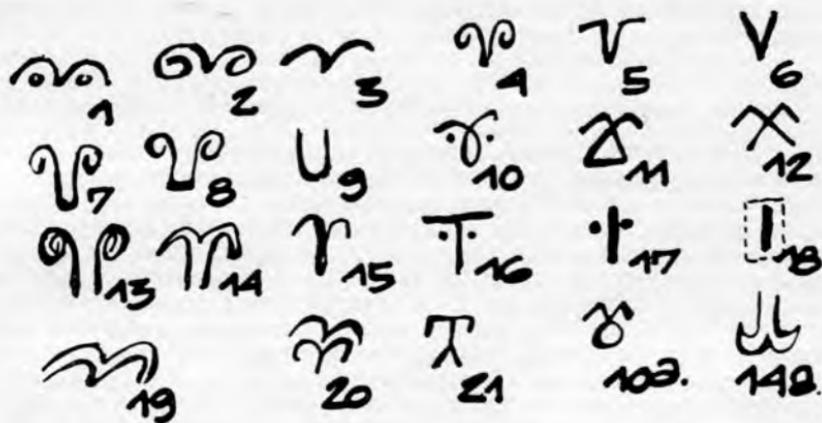
Фау увојницама припадају фигуралне представе људских очију, које својим супротним завојницама представљају људске очи, а њеном дршком нос (II 7 и 8). Даљом регресивном стилизацијом изоставиле су се завојнице и тако су постале фигуре облика фау увојнице (II 6 и 9), које представљају само људски нос.

Фигура тау крст је стилизована фау увојница II 15, која уместо два лука или две завојнице у врху, односно крилате увојнице, има положену праву или лучну црту са обе стране дршке (II 16). Временом се положена црта изоставила, па је остала усправна црта с тачкама или и без њих (II 17 и 18).

Приказани типови увојница и тау крстова могу имати своје варијанте: с дужим или краћим дршкама, с мање или више завојница, сложене од двојних линија (II 19—21). Када су фигуралне представе сва четири типа добиле украсне улоге, онда су подлегле тежњама украшавања и начелима орнаментисања, па су добиле украсне додатке и још више се обликом удаљиле од својих мотива. Тако су од крилате увојнице типа II 2 и фау увојнице типа II 15 постали неки антропоидни орнаменти, нарочито у косовском народном везу, сл. II 22—28. Истраживања украсних увојница, које су постале од антропоидних фигура и њихове орнаменталне особине излазе из оквира постављених задатака у овом прилогу.

За три крилате увојнице типа II 3, које су поређане једна испод друге на зиду поред огњишта у сеоским кућама у околини Ђевђелије, Стеван Тановић био је мишљења, да представљају облаке (Гласник Скопског научног друштва XXI 1940, 125). Међутим, оне су уствари остаци регре-

сивних представа очију домаћих идола, постављених поред кућњег огњишта; оне су приказане у трипликату, дакле, утрострученом магичном снагом очију.

Sl. II

Sl. II 1—21 идеограми постаји по мотиву људских очију, носа и обрва: типови увојница (спирала), тау крстова и антропоидне црте; 10а и 14а варијанте; — 22—28 стилизоване, прогресивне увојничасте орнаменти.

22. Орнамент крилате увојнице на женској кошуљи из ок. Струге (Костов—Петевца: Бугарски народни шевици II 1928, л. XX, сл. 42, Софија).
- 23, 24. Орнаменти с косовске женске кошуље (Б. Нушић: Косово. Нови Сад 1903, 65, сл. 63).
25. Композиција крилате увојнице на косовској женској кошуљи (Нушић: Косово, 64, сл. 63).
26. Орнамент по мотиву људских очију с превеса из Сретачке Жупе (Зборник радња посвећен Ј. Цвијићу, Б-д 1924, 316).
27. Орнамент (очи и обрве) на печи из околине Сиска (Збирка југословенских орнамената I, л. 1, сл. 1, Загреб).
28. Орнамент (очи, обрве, уста и брада) из хрватске Подравине (А Плеше: Хрватски народни орнамент, Загреб, л. 46).

Неки наши и страни писци сматрали су да „спирале“ типа II 7, 14 и 19 имају за мотив крин (љиљан). И заиста оне су по облицима доста сличне фигуралној представи крина. Та сличност навела их је на погрешно одређивање мотива наведених увојица, па онда и на њихова симболичка значења. Тако је наш врло заслужни истраживач и оснивач археологије у Срба М. М. Васић пре више од педесет година назвао крином увојицу типа II 7, коју је видео на једном женском сукненом дорамку у збирци Етнографског музеја у Београду (Старинар I 1906, 15, Београд). Он је, на основи упоредних истраживања крина на праисториским остацима, закључио, да су и две врсте увојица, сл. II 3 и 19 постале по мотиву крина, а не по геометријским представама, како су, по Васићу, сматрали неки старији писци. За три крилате увојице типа II 3, које су изрезане на пршљењу у Троји, Васић је сматрао да су оне представе кринова, па се позвао на Х. Штима, који их је такође погрешно назвао „цветним мотивима“ (исто 12, сл. 10, без тачака). За увојицу типа II 14, која је изрезана на златној плочици из Микене, Васић казује, да је то скраћени облик неке биљке или цвета (исто 12, сл. 6 с.). За увојицу типа II 2 Васић исправља археолога Шлимана, да то нису „спирале“, нити су „лозице у облику волута“ како је мислио Х. Штим (исто 13). Врло опрезни археолог Д. Сергејевски условно је назвао увојицу типа II 15 „љиљаном“ (Ludmer, Sarajevo 1952, 32, л. 91). И Ј. Ковачевић назива увојице типа II 14 и 15 „љиљаном“ (Средњовековна ношња балканских Словена, Београд 1953, 173, сл. Ђ/1).

Иако постоји знатна сличност међу фигуралним представама крина и фау увојица, ипак се оне разликују. Представа крина редовно има између завојица представљен пупољак (о мотиву крина видети мој прилог у едицији Из наше народне прошлости II 17 и д., Б-д 1960), док то немају представе фау увојице. Та изразита разлика измакла се пажњи многих писаца, који су фау увојицу убрајали у стилизовани крин (љиљан).

Милан Карановић је, упоређујући „вије“ (увојице) типа II 7 с босанских женских зубуна и „вије“ на стећцима, предпостављао, да су стећци, с таквим „орнаментима“, на гробовима женскиња, јер су орнаменти узети са женских зубуна (Гласник Етнографског музеја у Београду V 1930, 27). Али, пошто „вије“ на женским зубунима и на стећцима имају готово исту апотропејску улогу како за женскиње тако и за мушкарце, то се Карановићева претпоставка не може прихватити.

Увојицу типа II 10 објавио је Ћ. Трухелка (Poviest... Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942), а затим и А. Ивић на печатима Радича Санковића из 1391 и 1399 и назвао их „котвом“ (Стари српски печати и грбови, Н. Сад 1910, сл. 28). Њу је тако назвао по облику онако како и сада народ често погрешно назива фигуралне представе по њиховим изгледима на својим материјалним тековинама, а не по стварној представи мотива.

А. Бенац сматра, да је пужаста увојица на стећцима изгубила своје симболичко значење и да она сада приказује уметничко схватање клесара (Radimlja, Sarajevo 1950, 34). После таквог закључка он је „спиралне завоје“, тј. пужасте („спирални завој“ је плеоназам) погрешно уврстио у геометријске мотиве (Široki Brijeg, Sarajevo 1952, 37, 38). Под утицајем Бенчева писања, или независно од њега, Д. Сергејевски је „спирале“ такође узео у „геотриски орнамент“

В. С. Радвановић запазио је честу употребу фау увојнице типа II 15 у народном везу на мушким кошуљама у македонском пределу Морихову, па је био мишљења, да је тој фигури послужило за мотив петао или двоглави орао (Гласник Скоп. научног друштва XIV 1935, 30 XV 1936, 78). До таквог закључка дошао је поређењем сличних облика фигуралне представе са обликом стилизованог двоглавог орла и по, тобожњем, народном називу те представе „машко петле“ (мушки петао, као да постоји „женски“ петао). Међутим, само сличност и непоуздани народни назив те увојнице не потврђују пишчеву претпоставку о мотиву петла и двоглавог орла у Морихову.

Истраживања археолога и етнолога, затим подаци из литературе, уколико су ми били доступни, као и моја непосредна испитивања у народу, упућују на прастаре мотиве приказаних фигуралних представа на сл. II. Мојим упоредним истраживањима у основи се мењају досадашња објашњења њихових мотива, симболичке претставе и улоге.

IV

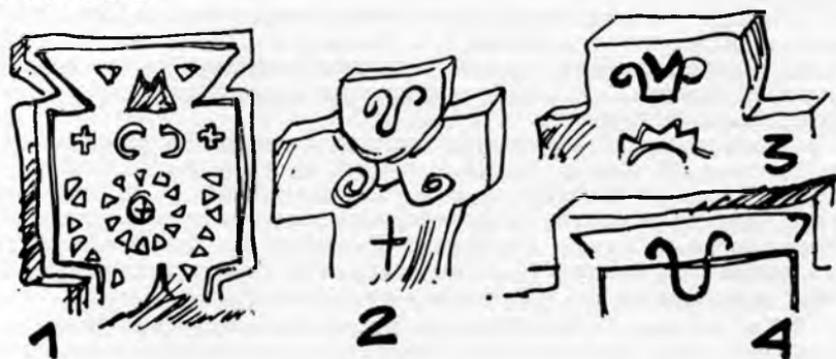
Крилата увојница типа II 1 је изразита, стилизована готово реалистички, представља људске очи, обрве и корен носа. На три старија надгробна крста од камена код манастира Старог Нагоричана, у македонском пределу Његлигову, у врховима горњих кракова, исклесане су представе покојникових очију увојницама, сл. VIII 1—3. Истог типа увојнице представљене су очи и обрве на надгробном крсту у Врачанском Пољу у с-з Бугарској, сл. I 5. Такве представе очију и обрва има и на старијем надгробном крсту код Богородичине цркве у Охриду (Старинар VII—VIII 1957, 204, сл. 32), на металној плочи с појаса средњовековног властелина Остоје Рајковића из Охрида (Ј. Ковачевић, 178, сл. 123), на старијем надгробном стубу од камена у селу Блажеву код Новог Пазара, сл. I 6 (подаци без позива на литературу су пишчеви с терена, досада необјављени). За овај тип антропоидне увојнице нарочито је карактеристична представа очију и обрва средњовековних ратника на једном стећку: један је са стрелом, други с копљем и трећи коњаник с копљем. Они имају представљене очи кружићима испод повијених обрва, односно увојница овога типа, сл. III 1. Посебно пажњу захтева увојница, која се приказивала на зиду поред домаћег огњишта у селима у околини Ђевђелије. По народном предању, представља „вегји“, обрве (Ст. Тановић, Гласник Скоп. н. друштва XXI 1940, 126). Она има дубље повије међу обрвама, а очи су представљене тачкама. Њена примена поред огњишта упућује на поуздану поставку, да су јој за мотив послужиле обрве и очи домаћег антропоидног идола, који се држао у кући.

Људске очи представљале су се и без обрва. На једном надгробном крсту исклесане су покојникове очи у облику троугла с кружним зеницама у средиштима, између којих је кратак троугласти нос, а испод њега бркови, сл. IV 1. Иста таква претстава очију есклесана је на надгробном крсту код косовског села Пантина (М. Влаховић, — Јужни преглед V 7, сл. 4, Скопље 1930). На дршци „солњаче“ из далматинског села Отишића, која има облик људске главе, очи су на кружној глави представљене с две округле шупљине (у збирци Етн. музеја у Б-ду ин. бр. 16819). На сличан

начин претстављене су људске очи, а ниже њих су уста или нос у облику равностраног троугла на далматинском дрвеном „водијеру“ (Изложба народног дрвореза Етн. музеја у Б-ду 1959, сл. 10). Такве представљене очи имају и три преслице у збирци истог музеја, од којих је једна из Херцеговине (исто, сл. 22).

Sl. III

Sl. IV

Sl. III:

1. Три ратника на стећку код ман. Степање у Тамнави (Археолошки споменици и налазишта у зап. Србији. I 1953, 176, сл. 177, 178, Београд).
2. Обредни хлебови из зап. Бугарске (Д. Маринов, — Сборник... XXVIII 1914, 533, сл. 463—465, Софија).

Sl. IV:

1. Надгробни крст Милоша Радовановића 1873 код црквине у бањском селу Дољанима под Рогозном.
2. Надгробни крст у гробљу с. Павлешенаца код Куманова (Ш. Бешлагич, — Гласник Етн. музеја у Београду XIX 1956, 265).
3. Надгробни крст Аврама Милосављевића 1891 код црквине у бањском селу Дољанима под Рогозном.
4. Надгробни крст свештеника Ивана Бучанина 1849 код црквице у Кузмичеву у рашком Подгору.

Стилизацијама у народном везу представе људских очију добиле су разне облике. Представљена људска глава у славонском народном везу

има очи у виду два квадрата, без обрва (Српкиња, алманах, Сарајево 1913, 3), очи у народном везу на кошуљи из Тетова, али са обрвама (Известија на нар. музеј в Софија X 1932, 117); представе људске главе у народном шопском везу има очи од две положене цртице (исто, VIII—IX 1929, 128, сл. 4); с два лука, који су врховима повијени увис, представљене су невестине очи, које стидљиво гледају преда се, у бугарском народном везу (Костов—Петева: Блгарски нар. шевици II 1928, л. 2, сл. 3, Софија).

Крилата увојица типа II 2 постала је регресијом увојица типа II 4, 15, с већим завојицама и без дршке. Она је заступљена на челу стећка у Крижанићима код Великог Зворника (Наше старине III 1956, 232), на босанско-херцеговачким преслицама (Glasnik Zem. muzeja VIII 1953, 174), једна је у изврнутом положају на челу стећка, сл. V 4; у везу из книнске Крајине оне нису састављене (В. В. Вукасовић, Споменик Срп. акад. наука XLII 1905, л. VI, сл. 21). Овај тип увојице је у народном везу јако стилизован, сл. II 28. Таква је и увојица на поцулици из околине Сиска, сл. II 27, на женској кошуљи из околине Струге (Костов-Петева: Блг. нар. шевици II, л. XX, сл. 42).

Крилата увојица типа II 3 има облик птице у високом лету. Она је постала регресијом увојице типа II 2, без завојица. Заступљена је на зиду поред домаћег огњишта у селима у околини Ђевђелије (по Ст. Тановићу, наведени Гласник, 126), на једном старијем надгробном крсту код манастира Старог Нагоричана.

Увојици типа II 4 припадају оне које су шаране на усршњем јајету из Призрена (П. Томић, Гласник етнограф. музеја у Б-ду XX 1957, 37, сл. 9), на стећку у Радимљи (А. Венас: Radimlje, I, XXXIV, sl. 75). Готово иста таква увојица исклесана је као украс на старохрватском капитулу Стјепанове цркве у Селу, у приморским Пољцима (Lj. Karaman: Iz kolijevke hrv. prošlosti, 58, Zagreb 1930), а као двојна, али са састављеним дршкама, види се на челу стећка у Радимљи (Венас: Radimlja, 8, l. VI, sl. 11).

Увојица типа II 5 сродна је по облику претходној, али, уместо завојица, има праве положене црте. Таква увојица исклесана је на оштећеном надгробном крсту у гробљу качерског села Гукоша, на старијем надгробном стубу од камена у селу Батинићима у рашком Подгору, на троугластој глави старословенског идола од теракоте из околине Брауншвајга (M. Weigel, Bildwerke... 25, F. 22), на старословенском идолу од ћилибара из налазишта Шварцорта у области Балтика (Луј Леже: Словенска митологија 224, сл. 21, Б-д 1904).

Увојица типа II 6 постала је регресијом увојице II 5 изостављањем положених црта у врху кракова. Она је исклесана на каменом надгробном крсту са увојицом типа II 8, сл. IV 3.

Увојица типа II 7, са завојицама, знатно се удаљила од мотива. Она има изглед геометријске фигуре. Али, да је и она постала по мотиву покојникових очију потврђују, мимо осталог, и два убедљива доказа: прво, она је на челу стећка, а то је почетно место за представљање покојника или његових атрибута; има положај очију на троугластој људској глави, која није ретка у нашој народној примени. Изразита антропонидна представа троугласте главе види се на крсту сл. IV 2, на коме су представљене и раширене руке (краци крста) у полету за други свет и труп покојника. На глави је исклесана стилизована представа покојникових очију и носа у облику заобљене увојице типа II 7. Таква троугласта представа главе са

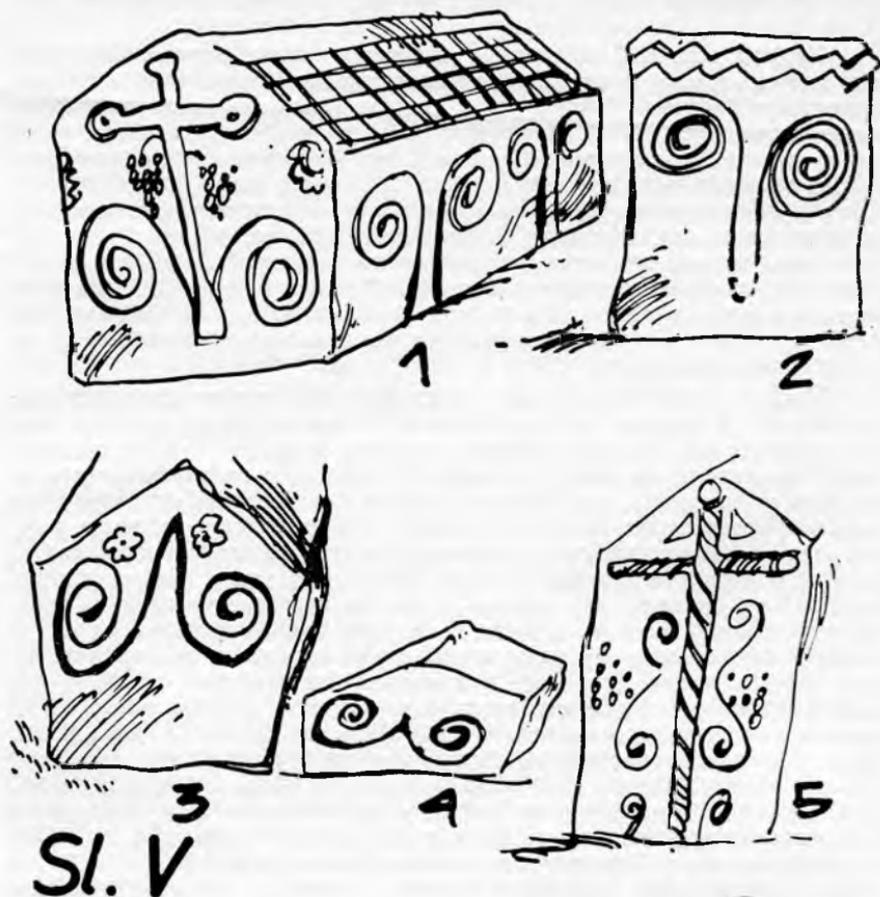
истим типом увојнице, зеницама и устима изрезана је на преслици из Лудбрга у Хрватској (Vjesnik Etn. muzeja I 25, sl. 6, Zagreb 1935) Сукцесивне и регресивне стилизације представа очију приказане су на сл. I 5, 6, које очито објашњавају ову, на први поглед, загонетну представу покојникових очију на надгробном крсту у гробљу македонског села Павлешенаца, сл. IV 2.

Увојца типа II 7 заступљена је обилно у нашој народној примени. а то долази, по свој прилици, због њеног успелог облика, који је омиљен балканским Словенима. Једна таква увојца исклесана је на надгробном каменом крсту, сл. IV 4. Истог типа је и увојца на надгробном крсту без натписа у бањском селу Дољанима, под Рогозном, затим једна, али с више завојца, на челу стећка у Јела Шуми код Олова (Venac: Olovo, I. III. sl. 2 b); упоредити увојци на златном средњовековном накиту који је нађен у далматинском Мајдану (J. Ковачевић, 115, сл. 68, бр. 2), увојци истог типа на женском сукненом зубуну из северне Србије (Старинар I 1906, 15), на обредном хлебу из Бугарске (Хр. Вакарелски: Пластиката по обредните хлјабове у Бугарите, Софија 1960, сл. 47 на стр. 163 и сл. 80, 81 на стр. 167), на босанско-херцеговачким преслицама (Glasnik Zem. muzeja VIII 1953, 172), итд.

Крилата и фау увојца реално приказују свој антропондни мотив онакв какав је у природи: дршка с кореном је редовно испод завојца. Али има приличан број оба типа увојца, крилатих и фау, које су се приказивале у изврнутом положају, тј. дршка с кореном је на горњој страни, а завојце су на доњој, или крилата увојца има усправан или водораван положај. Приказивање изврнутих увојца условљавали су величина и облик поља, па онда стилизација композиције и украсна тежња представљања када се у народу заборавила њихова симболичка улога. Клесар стећка, који, по свој прилици, није знао за мотив увојнице изврнуо их је на троугластим пољима, како се то види на чеоним странама стећка на сл. V 3—5. У току времена она се копирала и приказивала по навици и на пољима других облика која нису условљавала то извртање, сл. V 4—5. Али, вероватно, у изузетним приликама изврнуте увојнице могле су да постану по мотиву људског носа и бркова као што је увојца типа II 14. Све су оне млађег постанка. Примери изврнутих увојца има на чеоној страни стећка у Скочићу код Великог Зворника (Наше старине III 1956, 222, сл. 1), на чеоној страни стећка у азбуковачком селу Липеновићу (Археолошки споменици и налазишта у зап. Србији I 1953, 184, сл. 278), на црквеном зиду у Горобиљу код ужичке Пожеге (исто 166, сл. 253), на стећку у лудмерском Радељевцу (Ludmer, I. XXIV, sl. 54), на надгробном каменом стубу капичару Ненада Грујовића у гробљу гружанског села Пајсијевића, умро 1880, на босанско-херцеговачким преслицама (Glasnik Zem. muzeja VIII 1953, 172), итд. Наведени локалитети показују, да су налазишта са изврнутим увојцима ређа идући на исток од средишне Босне и да су стећци у Србији млађи од оних у босанско-херцеговачким подручјима.

Изразита фигурална представа људских очију и носа облика увојнице типа II 8 приказана је на недатираном надгробном крсту сл. IV 3. Иста таква представа очију и носа, с додатком представе обрва и уста, види се на надгробном стубу сл. VI 1, а на надгробном крсту сл. VI 2 изрезане су две увојнице, од којих је једна типа II 13. Таква представа људских очију, с више завојца, приказана је на дрвеном „водијеру“ из Далма-

ције (Изложба дрвореза Етн. музеја у Б-ду 1959, бр. 10). Један старохрватски капител, откопан код Солина у Далмацији, има исклесане представе људских очију овога типа, али с више завојница (Lj. Karaman: *Iz kolijevke...*, sl. 59). Представе људских очију на том капителу вероватно по-

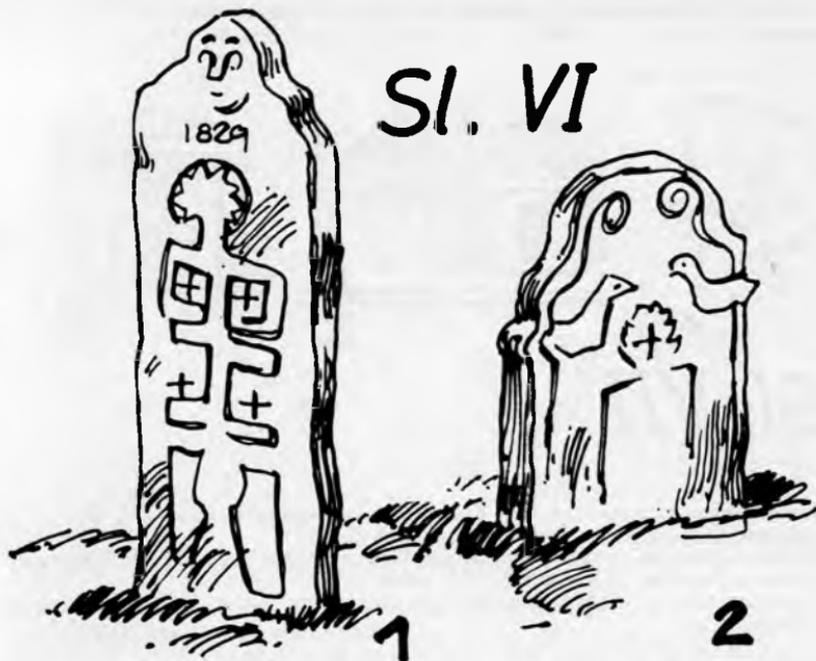

Сл. V:

1. Стећак у Јела Шуми код Олова у Босни (А. Бенац: Олово, Б-д 1951, л. 1, сл. 1а).
2. Чело стећка у Радимљи (А. Бенац: Радимља, Сарајево 1950, 7, л. V, сл. 9).
3. Чело стећка на некрополи код Олова (А. Бенац: Олово, л. V, сл. 56).
4. Стећак у Мусићима код Олова (А. Бенац: Олово, л. X, сл. 13).
5. Чело стећка у Крживићима код В. Зворника (Наше старине III 1956, 231).

везују стари хришћански храм с паганским светилиштем, које му је претходило на том месту, а за то су му, претпостављам, послужиле очи с порушених идола, који су били постављени на високим постолјима. Ову претпоставку поткрепљују следеће паралеле.

Увојица типа II 9 била је ретка у народној употреби из разлога што се она првобитно примењивала на глини као пластичној маси, па се пренела на дрво и камен, дакле, друкчије техничке обраде. Представа приказане покојникове главе на надгробном крсту у селу Павлешенцима (сл. IV 2) упућује на готово исти облик главе старословенских идола, који су откривени крајем прошлога века, сл. VII 1, упоредити и сл. VI 1. Готово на троугластој глави антропоидног идола приказан је нос фау увојицом типа II 9. Увојица је без завоја и има облик данашње коњске потковице. Такав облик она је добила техничком обрадом. приказивањем само носа

Сл. VI:

1. Надгробни стуб Милоја Новичина 1829. у Буковику код Аранђеловца.
2. Надгробни стуб Јовице Новићевића 1823. у Буковику код Аранђеловца.

идола на пластичној маси (теракоти), на којој су се изоставили детаљи очију и обрва у облику завојица. Верску употребу увојице овога типа потврђује и следећи податак. На месту Црквинама код села Могорића, у Лици, одржао се надгробни камен у облику ципуса, на коме су исклесане „коњске плоче“ (Historiski zbornik IV 1951, 160, Zagreb), управо увојнице типа II 9. Ако би се показало, да се „плоче“ на камену нису нарочито клесале, ипак је поуздано, да се таква камена удубљења у народу називају „коњским плочама“, а то је реминисценција на некадашње антропоидне облике, тј. регресивна претстављања покојникова лица или лице идола у облику коњске плоче. На једној женској кошуљи из околине Скопља извезене су двери хришћанског олтара, које у својим средиштима имају представе потковица, сл. VII 2. Занимљиво је, што се једна потковица на дверима

представила на црном пољу, а друга на белом. То није случајна појава, него посредна представа црног и белог идола, односно божанства у паганском светилишту, управо дуалистички верски приказ из прехришћанског народног веровања. Такав остатак је, нема сумње, и волута на старохрватском капителу, који је откопан код Солина. Знатна сродност фигуралних представа покојникове главе и лица на надгробном крсту у Павлешенцима, старословенског идола из области Балтика, представе „плоча“ на ципусу у Могорићу и на дверима у околини Скопља не изненађују ако се уме у обзир, да су многа народна веровања Јужних Словена, нарочито она која су у вези са покојниковим животом после смрти, остаци из далекe словенске прошлости, управо из старе заједничке домовине на обалама Балтика.

Sl. VII

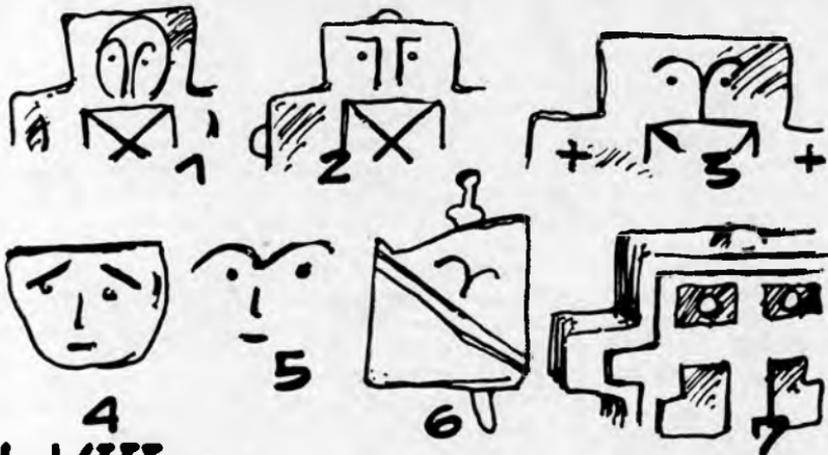
Sl. VII:

1. Попрсеје стрословенског идола из Брауншвајга у области Балтика (M. Weigel: Bildwerke aus altslawischerzeit, Branunschweig 1892 Fig. 21).
2. Навезене двери на женској кошуљи из Скопске Црне Горе (П. Ж. Петровић, — *Elbrodery*, London, VI 1938. 54).
3. Представа носа у облику потковице на надгробном крсту 1863. у дежевском с. Шароњама.

Увојице типова II 10—12 стилизоване су по претходним, од којих се она под II 10 најмање удаљила од свога мотива. У једном старом гробу из Далмације пронађен је „Миомиров прстен“, са изрезаном увојицом типа II 10 (по Ф. Рачком Ј. Ковачевић, 166). Таква увојица, али без тачака (зеница), употребљава се на славском обредном хлебу у селима у околини Лесковца у Србији (Д. Ђорђевић, Срп. етн. зборник LXX 1958, 215).

Увојица типа II 11 употребљавала се на печатима из 1391. и 1399., али са округлим доњим делом (А. Ивић: Стари српски печати..., л. V, бр. 28 и 33). О тој увојици Ћ. Трухелка пише: „у три до сада позната печата кнеза Радича Санковића, и на једном жупана Бјељана (сви с краја 14. в.), само знак (увојица типа II 11 са округлим доњим делом, — П) коме су јамачно оне двије куке извором, што их унакрст на забату словјенске куће често виђамо као украс крова“ (*Glasnik Zem. muzeja* III 1891., 376.). Увојица типа II 12 била је честа у народном дрворезу. Она се доскора стављала на чеоним странама кућњег слемена у Славонији (*Zbornik za nar. život i*

običaje J. Slavena II 1897., 130., sl. 14 i s. 132 sl. 16, Zagreb), као што и сада хришћани стављају дрвени крст а наши мухамеданци шиљак на своје куће, да би их заштитили од пожара, грома, а њихову чељад од болести. Данашња заштитна улога хришћанског крста и мухамеданског шиљка заменила је, нема сумње, старију заштитну улогу увојице типа II 12. А такву заштитну улогу могла је да има, по народном веровању, представа очију, односно глава домаћег претка или идола, која је послужила за мотив стилизованим увојицама типа II 10—12. Такву заштитну улогу од урокљивих очију имала је навезена увојица типа II 12 на грудима женске кошуље у Конављима код Дубровника (В. В. Вукасовић, Споменик Срп. ак. наука

Sl. VIII

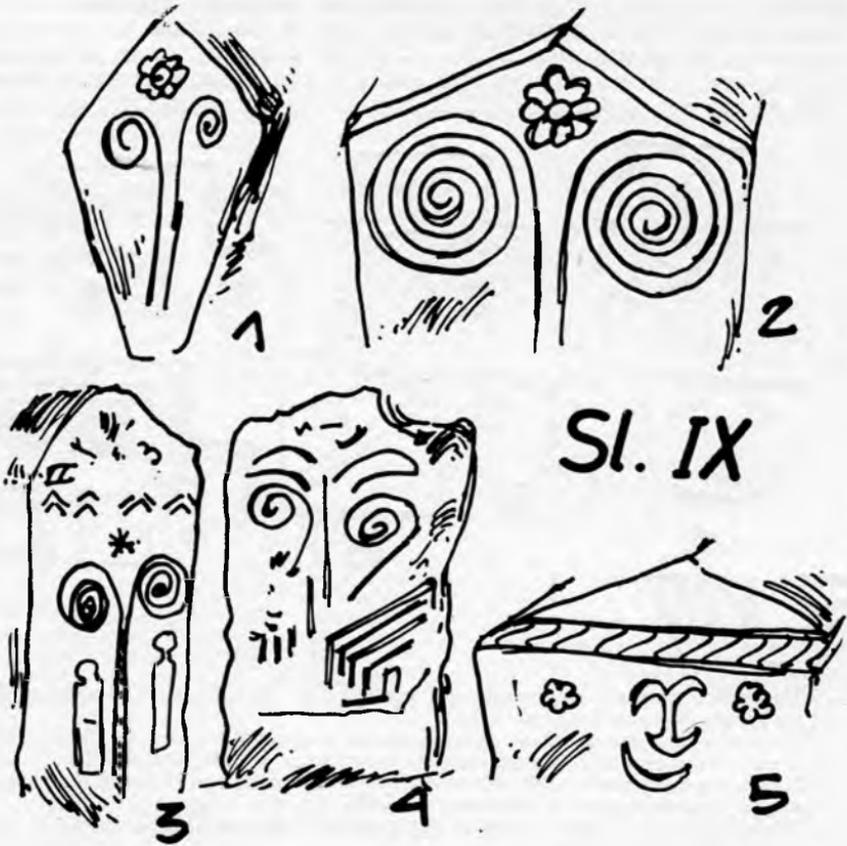
Sl. VIII:

- 1—3 Надгробни крстови недатирани код ман. Старог Нагоричана у Жеглигову (по цртежима Љиљане Петровић 1952.).
4. Представа покојникове главе на недатираном надгробном стубу из Врање (Влаховић—Милосављевић: Сеоски надгробни споменици у Србији, Б-д 1956, 19).
5. Представа покојникове лица на надгробном крсту из Врање (Влаховић—Милосављевић: Сеоски надгробни споменици... 22).
6. Представа штита и мача на надгробној плочи из Блдиња (Ш. Бешлагих: Стећци на Блдињу, Загреб 1959. сл. 39).
7. Надгробни крст Миленије „сестре Вулове“ 1836. у с. Окосама у рашком Подгору. XLII 1905, л. V, сл. 18), на поцулици из ооклине Сиска (Vjesnik Etn. muzeja u Zagrebu I 1935, 23, sl. 3).

Увојица типа II 13, с несастављеним крацима у корену, заступљене су на четири старија недатирана надгробна крста код Старог Нагоричана. На њима су представљене главе покојника са очима, обрвама и носом, сл. VIII 1—3. Регресивно стилизоване увојице овога типа виде се на стећцима, сл. IX, 1—2, у Ивачићу (Наше старине II 1954., 120), у Ступарима код Кладња (D. Sergejevski, Glasnik Zem. muzeja LIII 1941, 95), Скочићу код Зворника (Наше старине III 1956, 222, сл. 2), у Радимљи (Benac: Radimlja, l. V, sl. 9), итд. На челу једног стећка исклесана је увојица типа II

13, али њене дршке имају облик тордиране дршке, сл. IX 3, и тако она чини прелаз ка увојници типа II 15 с више завојница.

Плочасти надгробни стуб из 1823. г., сл. VI 2, има облик исто таквог стуба из 1829, сл. VI 1. Оба стуба клесао је по свој прилици исти клесар од исте врсте камена. На стубу из 1823 представљене су покојникове очи

Сл. IX:

1. Чело стећка у православном гробљу с. Шетића код В. Зворника (Наше старине III 1956, 232, сл. 21, Сарајево).
2. Стећак у Славињу код Олова у Босни (А. Бенац: Олово, Б-д 1951, л. XIX, сл. 29).
3. Чело стећка у Радимљи (А. Бенац: Радимља, 8, л. VI, сл. 11).
4. Чело стећка у Хрчићу у босанском Лудмеру (Д. Сергејевски: Лудмер, Сарајево 1952, л. III, сл. 7).
5. Стећак у херцеговачком с. Бијачи у Љубушком (М. Вего: Љубушки, Сарајево 1954, л. XVIII, сл. 36, бр. 19).

двема увојницама с дршкама укренутим у поље и тако имају облик украшног орнамента. Али ако се упореде увојнице на том стубу са увојницама на стубу из 1829., на коме су се увојницама представиле покојникове очи,

обрве и нос, онда се долази до сазнања, да и увојнице на стубу из 1823. имају за мотив поокјникове очи. Увојнице на стубу из 1823. објашњавају мотив успеле стилизације две увојнице с дршкама окренутим у истом смеру, које су исклесане испод реалне представе покојникових обрва на једном старијем надгробном стубу, сл. IX 4.

Увојница типа II 13 као орнаменат има у народном везу у изобиљу, па ћу навести један на женској капи из хрватске Посавине и један на поцулици из хрватске Подравине А. Pleše: *Hrvatski narodni arnamenat*, Zagreb, I. 45 i 46).

Увојнице типа II 14 имају кратке, али двојне завоје. Оне за мотив имају обрве и нос или, ако су у изврнутом положају, онда нос и бркове. На једном надгробном стубићу од камена, сл. I 6, исклесана је покојникова глава, на којој су обрве представљене крилатом увојницом типа II 3, а нос и бркови изврнутом увојницом типа II 14. Таква представа покојникове главе, без обрва, види се на надгробном крсту од камена у херцеговачком селу Лакуту (*Glasnik Zem. muzeja III 1948., u drugom prilogu*).

На челу једног стећка исклесана је између две розете увојница типа II 14, али с додатком бркова. Непосредно ниже бркова исклесан је српаст месец, који је својим врховима окренут фигури, сл. IX 5. Српаст месец, као сакрални символ, потврђује, да су фигури служиле за мотив покојникове обрве, нос и бркови. На представи положај српастог месеца је изузетан, јер његово место треба да је повише фигуре, као што се тако приказао на неколико стећака. Тако се приказао на овом стећку услед малог простора повише приказане фигуре, односно покојникове главе. Добија се утисак као да је клесар прво исклесао фигуру лица, па се тек онда сетии изостављеног српастог месеца, којера је накнадно исклесао на празном простору ниже фигуре.

Типу увојнице II 15 припадају оне које су обликом сродне претходним, али имају једну дршку уместо две, а завојнице се рачвају у њеном врху, уместо у корену. Да је и овај тип увојнице антропоидни очито показују фигуре, једна на ускршњем јајету из Призрена (П. Томић, *Гласник Етн. музеја у Б-ду XX 1957., 44, сл. 58*), друга на исклесаном штиту, сл. VIII 6. трећа на надгробном крсту од камена, сл. VIII 3 и четврта на надгробном крсту из Врања, сл. VIII 5. На тим фигурама људски нос је представљен усправном цртом, која се у врху рачва у увојнице типа II 3. Заштитну улогу ове увојнице од олује, пожара и грома показује њена примена на крову куће која је покривена сламом, сл. X.

На једном стећку у облику плоче исклесан је штит с мачем. Горњи део поља на штиту има увојницу типа II 15, сл. VIII 6. По питању мотива ове увојнице Ш. Бешлагих није био одлучан. Он је назива „сидро“ (кота). Али, ако би то било сидро, онда би се оно приказало у природном положају у својој активной улози, а никако у пасивној, viseћој. Бешлагих у истом свом раду мења мишљење саопштењем да је то „мотив (треба: фигура, — П.) у облику љиљана, али без средњег горњег дијела“ (*Stećci na Blidinju, Zagreb 1959, 56, 57, Kupres, 81, sl. 54*). Међутим, поузданија је поставка да је фигура на штиту имала за мотив очи ратниковог претка, с појачаном улогом фигуре, да штити ратника од погибие заједно са штитом.

По А. Бенцу „мотив сидра је заступљен на три споменика (на локалитету Широког Бријега). У два случаја овај мотив је унутар траке комбинован са цик-цак линијом, а само у једном случају долази као само-

сталан мотив" (Široki Brijeg, 38, sl. 44). То је уствари украсни оквир, састављен од фигура типа крилатих увојца; упоредити увојце овога типа на стећку у Радимљи (Benac: Radimlja, I. XXXIV, sl. 70, XXXVII, sl. 75), у композицији на стећку у Провићу (Анали хисториског института у Дубровнику

Сл. X: Фау увојца на крову куће у сремском селу Старом Сланкамену (цртеж Весне Слнјепчевић 1950).

II 1953, 62, сл. на с. 63, бр. 10), у композицији на стећку у лудмерском селу Оправдићима (D. Sergejevski, Ludmer, 32, I. 42, sl. 91), у ивичном порубу поља надгробној плочи у Војнићима (M. Bego: Ljubuški, I. XXVII, sl. 63), на дрворезу из Гламоча (Glasnik Zem. muzeja IX 1954, 81), на босанско-херцеговачким преслицама (исто VIII 1953, 174), на народним ткањинама из Босне (Benac: Široki Brijeg, I. XXXVII, br. 11), на поцулици и печи из хрватске Посавине (A. Pleše: Hrvatski ornament, I. 46, 49), на рукаву женске кошуље из околине Дебра (M. Попстефанова: Македонски народни везови. Скопје

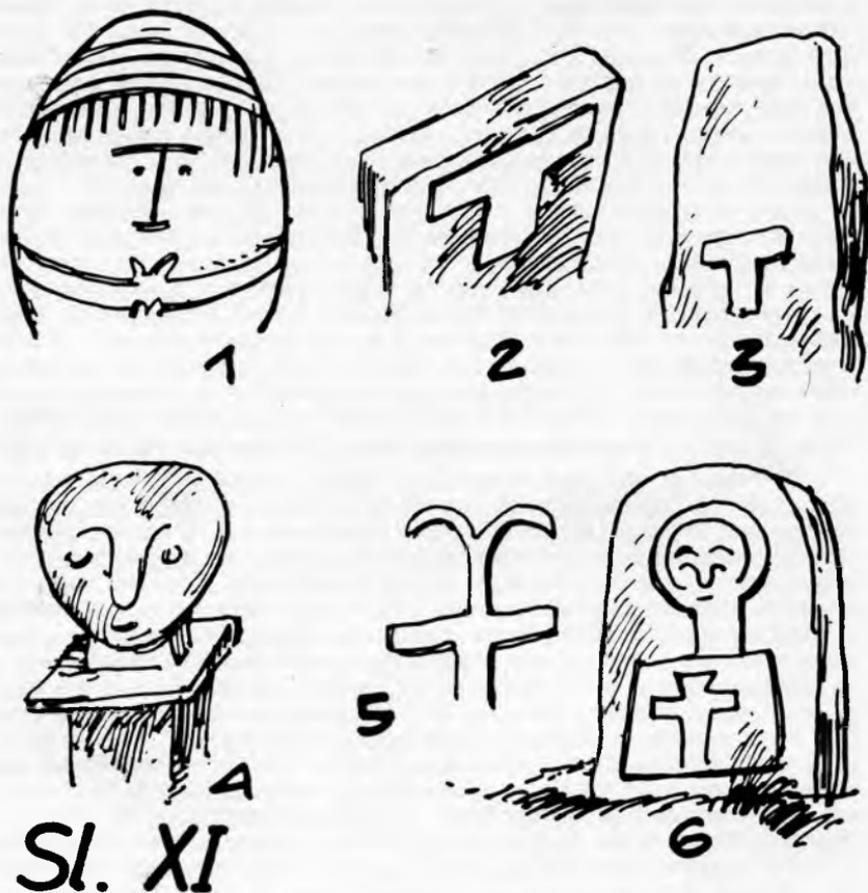
1953, л. IX, 26), на „крпи“ за главу из околине Битоља (исто, л. XXVI 81, XXVII 84), на рукаву женске кошуље из околине Софије (Воджов-Костов: Блг. нар. шевици, л. VI, сл. 9), итд.

Тау крст типа II 16 постао је стилизацијом претходне увојице. Такав облик тау крста види се на ускршњем јајету, сл. XI 1, на коме су представљене невестине очи, обрве, нос и уста. Овај тип крста редовно има краке исте или приближно исте величине. Такав крст види се на чеonoј страни надгробне тумбе у Борју код Клобука у Херцеговини (М. Вего: Љубушки, л. 40, сл. 80, бр. 22). Чеони положај тау крстова на стећцима очито показује да они представљају очи, обрве и нос покојника који леже под тим стећцима. Мотив тау крста потврђује се и двема фигурама на једној старијој надгробној плочи, на којој је у једном крају исклесан равнокраки крст а у другом равнокраки тау крст, сл. XI 2. Тау крст на приказаној плочи заменио је улогу равнокраког прста, како се то види на другој надгробној плочи у истој некрополи. И једна рељефна представа покојникова лика на мраморном надгробном стубићу студеничке врсте (Влаховић—Милосављевић, 14) упућује на постанак тау крста као представе људског лика. Овај тип тау крста откривен је међу остацима на старобугарском налазишту Абоба Плиска у с-и Бугарској из друге половине 7. века (Известија Русскога археологическога инштитута в Константинополе X 1905, 253, сл. 41. други по реду). На истом налазишту откривен је кракати тау крст с једнаким крацима. Његов доњи крак рачва се у два мања крака. И он, по свој прилици, има за мотив људске обрве, нос и бркове, са изостављеним очима (исто, 253, сл. 41. шести по реду).

Равнокраки тау крст постао је у нашем народу обележје култног места, које је добило постоље, на коме се некада стављао антропоидни идол испред верника, сл. XI 4, управо онако као што на таквом каменом постољу хришћански свештеници стављају метални крст и молитвеник када држе молитве под освештаним дрветом („записом“) да падне киша. По улози те молитве дознаје се да је цео верски обред паганског порекла с хришћанским обележјем. Једна стилизована фигурална представа идола, односно његових обрва и носа у облику увојице типа II 14, постављена је на постољу облика тау крста с дужим доњим краком. Она је стављена на челу херцеговачког стећка, сл. XI 5. То постоље под освештаним дрвем и у хришћанским олтарима назива се „божји престо“. Оно је наследило улогу држања божанства, односно идола, како се то види и по овим народним стиховима из Босне: „Моли Бога пречиста Госпођа, на камену престолу божијем“ (Б. Петрановић: Српске народне пјесме II 1867, 11, Београд). Према томе, представа тау крста с дужим доњим краком има за мотив паганско постоље за држање идола. Такав пагански крст, односно постоље с главом идола од камена, очувао се код Лужичких Срба (O. E. Schmidt: Les Wendes, Paris 1929, стр. 58 (леви крак крста *оштећен*). Али има и антропоидних тау крстова с дужим доњим краком, као што се један такав тау крст види на челу стећка у Стапарима код Кладња (D. Sergejevski: Srednjevjekovna groblja u Staparima i Rastiku, Glasnik Zem. muzeja LIII 1941, 96), који имају за мотив покојника у полету за други свет. О томе мотиву расправићу опширније у другом раду ове врсте.

У народној орнаментици балканских Словена има разнолико стилизованих фигура у облику тау крста, чије мотиве је сада тешко поуздано одредити.

Регресивни равнокраки тау крст типа II 17 редак је у нашој народној примени. Он је сувише стилизован и његова се улога заборавила у народу релативно давно. Он је постао регресивном стилизацијом тау крста типа II 16, пошто се изоставила положена црта у врху усправне црте. Тако је стилизована невестина глава на једном ускршњем јајету, сл. XII 1. Троугласта људска глава с фигуром тау крста типа II 17 извезена је на косов-

Сл. XI:

1. Представа невестиног лица на ускршњем јајету из Призрена (П. Томић, — Гласник Етн. музеја у Б-ду XX 1957, 60, сл. 57).
2. Део надгробне плоче у Г. Студенцима у Хеџеговини (М. Вего: Љубушки, л. I, бр. 4).
3. Надгробни ципус у гробљу с. Попадића код Мионице.
4. Реконструкција главе идола на тау постолу (П. Ж. Петровић).
5. Представа фау увојице на тау косту на хеџеговачком стећку (Наше старине, Сарајево, II 1954, 195, сл. 15).
6. Представа главе покојнице на постолу приказана на надгробном ствбу у с. Веверу у рашком Подгору.

ској женској кошуљи, сл. XII 2, па је примењена у композицији равно-краког крста у везу на рукавима женске кошуље из околине Софије (Ст. Костов: Блг. нар. шевици I 1928, л. II, сл. 3, Софија), на обредном хлебу из западне Бугарске (Д. Маринов, Сборник ... XXVIII, сл. 465), итд.

Sl. XII

Sl. XIII

Сл. XII:

1. Представа невестине главе на ускршњем јајету из Презрена (П. Томић, — Гласник Етн. музеја у Б-ду XX 60, сл. 59).
2. Представа троугласте главе на косовској женској кошуљи (у збирци Сузана Јовановић из Ниша, 1946).

Сл. XIII:

1. Чело стећка у Јела Шуми код Олова у Босни (А. Бенац: Олово, л. III, сл. 26).
2. Антропонидна црта у двоструком крсту у везу на рукаву женске кошуље из околине Граховског у Бугарској (Костов—Петева: Блг. народни шевици II 1928, сл. II, сл. 2, Софија).

Напомена: Слике без позива на литературу су пишчеве с терена.

Приказаним троугластим представама људске главе или очију објашњава се загонетно троугласто поље са увојцом типа II 7 на челу стећка сл. XIII 1. То је уствари стилизована покојничка глава, а увојнице су његове стилизоване очи и нос.

Фигурална црта често је у народној примени, нарочито међу орнаментима, па је сада тешко поуздано одредити, да ли су то фигуре постале од антропоидног мотива или су обичне украсне црте, орнаменти. Али, када је црта у саставу других фигура, онда она тада може бити регривни остатак антропоидне фигуре. На такву поставку упућује употреба „биљега“ од конца или прута, којима се измери болесник, па се однесе гатари, да по њој, као замени болесника, гата. Постоји и народно веровање, ако у току године у кући умру два члана, онда ће, тобож, морати да умре још један, трећи. У граду Враћи то се веровање назива „потрећити“. Да се смрт не би догодила, узме се штап или прут, као замена домаћег члана, па се однесе на гробље и сахрани код гробова умрла два члана. — Ознаке, које се у Шумадији замесе у чесници, често су изрезане од дренивих прутића неједнаке величине: највећа или најдебља представља домаћина, краћа или тања домаћицу, итд. Те ознаке имају облик фигуралне црте. Такве три црте изрезане су око 1880 на преслици у гужанском селу Книћу, сада у поседу породице Грујовића у Пајсијевићу. Црте су уоквирене са по пет правоугаоника и постављене око изрезаног крста, који је такође уоквирен правоугаоникима. — Антропоидна црта види се у средишту двоструког крста, сл. XIII 2, а друга у средишту оцила, обе на рукаву женске кошуље из околине Граховског у Бугарској. Пошто су прут и затегнут конач могли да буду замена болесника и домаће чељади, онда је и црта у фигуралним представама, нема сумње, посредна антропоидна представа.

На старијим преслицама нису ретке усамљене црте правоугаоног облика у положеном и у усправном положају; упоредити такве црте на преслицама, једна из Овчарева, друга с две усправне из Трсстеника и трећа с три усправне из Трдевца, све из предела Дренице (Т. Вукановић: Преслице..., Годишњак Скоп. фил. факултета II 1931—1933, сл. 2 на стр. 242 и сл. 7 и 8 на с. 244). Сада се тешко може доказивати њихов антропоидни мотив, јер су усамљене. Међутим представа црте на надгробном камену је поуздан остатак антропоидног мотива. Она је на камену регривна представа мртвачког антропоидног стола, који непосредно представља покојника у гробу (о томе опширније у моме раду, Старинар VII—VIII 1956—1957, 203 и д.).

Да би се појачала заштитна моћ увојница и тау крстова у својим улогама, они су се примењивали у народу у двоструким понављањима, сл. II 19—21, па су се тако знатно удаљили од облика својих мотива. После заборављених њихових верских улога оне су се примењивале у украсне сврхе прогресивном стилизацијом и с разним украсним додацима, сл. II 22—28. Када је клесару стећака био потребан украсни оквир, онда га је састављао од линија разних положаја, а поља међу њима је украшавао већ постојећим фигурама, које су, својим облицима, одговарале облицима добијених поља. Помоћу увојница типа II 15 и оцила конструисан је крст на стећку у Провићу (Анали хист. института II 63, сл. 10). Тако ће се многим верским и украсним народним фигурама још дуго трагати за њиховим загонетним мотивима

У овом прилогу расправљао сам о типовима антропоидних увојица, тау крстова, антропоидне црте и о њиховим варијантама. Приказао сам њихове стилске особине, типолошке разлике, регресивни развитак од мотива до идеограма и орнамената, сл. II 1—28.

У народној примени балканских Словена има још једна фигурална представа, која је типолошки врло слична фау увојицама. О њој ћу расправљати у посебном раду, јер има други мотив, и том приликом ћу указати и на њихове типолошке разлике, као што сам у овом приказу типолошке разлике између фау увојица и представа антропоидног крина.

Petar Ž. Petrović

NOTIF OF HUMAN EYES WITH BALKAN PEOPLES

Summary

Many domestic and foreign authors drew conclusion that anthropoid motifs appear in five religious symbolics and as ornamental figures in popular ornamentation of the Balkan Slavs very seldom, almost quite exceptionally. The author of the present article discovered, in the course of his careful researches, that the figures, derived from the motif of anthropoid idols and from the deceased, are, on the contrary, of a considerably frequent occurrence. In this contribution he deals with the motif of human eyes and he established that there exist four types of regressive figures, which were represented almost regularly combined with eyebrows, nose and less frequently with moustaches. They were applied on various products of the popular material culture. Some of them have the form of a soaring bird and the author called them therefore „winged spires“ (Fig. II 1—3), the others are in the shape of the Latin Letter V, with or without symmetrical spires on both opposite ends (Fig. II 5—7), the third group are formed like the letter „tau“ (Fig. II 16) and the fourth group consists of perpendicular lines combined with other figures (Fig. 17—18).

A considerable regressive stylization has been effected from the motifs to their figural representations. The figures have become in fact the skeletons of their own motifs, so that it is rather difficult to discover their motif at present, by means of which one could determine their significance. Besides, from the period in which they had been represented realistically (Fig. I 1—6), many centuries elapsed and during that time The Balkan Slavs, in the same way like other peoples went through considerable changes in their life and experienced religious influences of monotheism and their archaic symbolical meanings completely vanished from the memory of the people. Partly on account of the highly stylized motif and partly also owing to the fact that the symbolical meaning had been forgotten, many investigators searched in vain and wrongly determined the motifs to many figures. By means of a comparative analysis of figures, of their typological characters, particularly on older and modern tombstones in connection with popular beliefs, the author determined in these figures their anthropoid motifs: eyes in combination with eyebrows, nose and sometimes also moustaches.

I ТАБЛА: сл. 1, Надгробни крст код црквине у бањском с. Дољанима, под Рогозном: на горњем троугластом краку (покојникове главе) исклесана је фау увојица (очи и нос), а испод ње положена црта (уста); сл. 2, Недатирани надгробни стуб у с. Бубреговићу у Себечеву: исклесан антропондни крст (покојник у полету за други свет), оивичен тордираним ужетом; сл. 3, Антропондни надгробни споменик из с. Бузовика код Аранђеловца (репродукција Етн. музеја у Београду).

Сл. 1

Сл. 2

Сл. 3

Сребрица Кнежевић

ЛИК ЗМИЈЕ У НАРОДНОЈ УМЕТНОСТИ И ТРАДИЦИЈИ ЈУГОСЛОВЕНА

(са освртом на исти мотив код осталих народа)

У свом ранијем раду „Змија — Ескулапов атрибут са освртом на њено значење и етнолошка тумачења” саопштеном на V научном састанку Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства¹ дотакла сам се питања змије у народном животу. За ту прилику покушала сам да на основу карактеристичних појава из наше народне медицине и сличних појава констатованих код других народа, а водећи рачуна о историјским чињеницама развоја људског друштва, дам етнолошка тумачења и доведем их у везу са симболима медицине и фармације. Радећи на овом проблему дошла сам до закључка да би од посебног интереса било проучавање лика змије у нашој народној уметности. За обраду овако замишљене теме поред литературе и сопствених испитивања у народу нарочиту захвалност дугујем колегама етнологима и управама музеја који су ми на моју молбу одговорили на анкету, послали податке, цртеже или фотографије предмета. На тај начин, захваљујући оваквој помоћи била сам у могућности да напишем рад овакве врсте и овог обима.

Змије сачињавају једну нарочиту групу животиња, које се по неким маркантним телесним одликама јасно разликују од свих осталих животиња на земљи. Све друге животиње, које показују карактеристичне особине змијског тела, називају се „змијолике”, док саме змије немају ни једног сличног облика који је послужио као узор у животињском свету.² Облик змија, а нарочито њихов смртоносан отров, учинио је да је змија у народним схватањима и обичајима добила посебно место и улогу за разлику од осталих животиња. На скоро свим странама света, код цивилизованих и мање културних народа, влада страх од змија и њеног уједа. Али, док се цивилизовани човек штити и брани од њеног отрова научним средствима, код људи на нижем културном ступњу страх је довео до употребе народних лекова, до стварања и формирања митова, одржавања

¹) Пети научни састанак одржан је 15. и 16. октобра 1960. године у Сарајеву и на њему је саопштено 18 реферата.

²) М. Радовановић и К. Мартино, Змије Балканског Полуострва, Институт за Екологију и биогеографију САН, књ. 1, Београд 1960, 7. даље Змије.

култова у част змија. Змија, животиња са посебним својствима сматрана је божанством па је нарочито и поштована. Отуда није ни чудо да се код наших а и код осталих народа налази на низ нарочитих одредаба, забрана, или обичаја у вези са змијом. Сточар, земљорадник, занатлија, човек у кући, нутник у природи, сретао се за змијом. Он је њу поштовао или уништавао. А змија је временом у схватањима човека нашла видног одраза како у духовној, тако исто и у материјалној култури. Или боље рећи у предметима материјалне културе, о којима ће у току излагања бити речи, одражавају се колективна схватања одређене етничке групе. Кроз предмете народне уметности дати су на тај начин поред естетских схватања и животни услови одређених економских јединица као и њихови одрази на живот и традицију. Змија, за реалног човека само згодан објект обликовања или погодан орнамент на гуслама, преслицама, накиту, чобанским штаповима, украсним и практичним предметима свакодневног живота имала је у прошлости специјално значење које се понекад крије само у бледим траговима данашњих веровања и обичаја. Каква су та схватања, објашњења симболике и њихова реална подлога и веза са животом биће посебан предмет наших даљих излагања.

Познато је и утврђено археолошким и етнолошким испитивањима да и на најнижим културним ступњевима у развоју људског рода, као и на ступњу сточарског начина живота, змија, поред других животиња, ужива углед или представља тотем групе или племена. Исто тако код земљорадника код којих се земља сматра извором живота, симбол божанства земље, плодности, Магне Матер је змија. То је био случај са преисторијским формацијама, као што је и од стране етнолога констатована чињеница код неких племена и у најновијој прошлости. Поред „нижих” и у „вишим” културама змија је поштована и придавана као атрибут божанства или су божанства замишљана у облику змије. У традицији и уметности тих народа сачувана су сведочанства о томе. У нашој народној уметности као и у свакодневном животу такође су бројни докази који указују на чињеницу да је и у нашој прошлости змија имала посебно место и значај.

На територији на којој живе наши народи има топонима као што су Змијарник,³ Змијање,⁴ затим има имена пећина, вртача и других назива који се доводе у везу са змијама. То су Змијанац, Змијац, Змијштак, Змајевац⁵ и друга њима слична имена. Постанак Охридског Језера по легенди довођен је у народној традицији у везу са опаким огромном змијом. Становници насеља у близини Дорјанског Језера⁶ веровали су у постојање

³) Др. М. С. Филиповић, Култ змија у околини Скопља, *Miscellanea* 1, Београд 1937, 136—149, даље Култ змија.

⁴) Змијево, Змиједол, Змијевац, Змијево — Именик насељених места у ФНРЈ, Београд 1951, 680.

Сличних топонима има и на другим странама Зминогорск, Змиев город, Змиевце село, *Большая Советская Энциклопедия*, 17, Москва, 1952;

Лева притока Колумбије је „Змијска река” а код Маја бог Вотан према легенди саградио је „Град змија”. У Охају је посебан религијски значај имала „Змијска тврђава”. То је било утврђење у облику змије у чијој је глави била кула а у увијеном репу такође нека утврђења, *Covagrubial Miguel, The Eagle, the Jaguar, and the Serpent*, New York 1954, 240—241, даље *The Serpent*.

⁵) *Bazala Vladimir, The cult of Aesculapuz at Epidaurus (Cavtat) and Dubrovnik, XVII Congres International d Histoire da la Medecine tom I Athenes 1960, 160* даље *Bazala Vladimir, The cult.*

језерске змије. У ствари то је била персонификација одређених природних процеса у води, које је на овај начин тумачило народно сујеверје.⁶

На основи ових топонима неки од писаца који су се бавили овим питањем сматрали су их везаним за раније становништво Балканског полуострва. Бројна археолошка испитивања у околини Пасарџика и Пловдива показала су да је било основа предпоставци да су стари Трачани имали божанство здравља везано за змију. Археолошка испитивања на нашем терену као и легенде о постанку Илирског народа и њихове земље Илирије везани су за мит о змијама.⁷ Према легенди, после смрти, митски праотац Илира претворио се у змију. Отуда је национални симбол старих Илира била змија а Илире су звали „змијским народом“ или „змајевићима“. Те чињенице спомиње у својој хроници „Хисторија Салонитана“ и Тома Архиђакон још у X столећу. Није на одмет нагласити да су Јадранско Море, Грци звали „Драконтопхорн“, а од чега је у илирском и касније у словеначком језику могло настати „Драгон“, „Драгоњић“ и „Драгоњина Шпиља“. Иначе у нашим народним именима позната су Змијаревић, Гујић, Змајић или Смајић, Змајевић, Алач и сл.⁸ Говорећи о змији господару Нидерле се дотиче овог питања и утврђује сличне појаве код осталих словенских народа констатујући са приличном резервом да су трагови тотемизма.⁹

ЛИК ЗМИЈЕ У ВЕЗИ СА СТОЧАРСКИМ НАЧИНОМ ЖИВОТА И ПРИВРЕЂИВАЊА

Активни живот човека, а нарочито његово привређивање и додир са природом, било да је само користи или и преображава у великој је зависности од фауне која у одређеној средини егзистира. У нашим крајевима има области у којима је у прошлости било веома много змија. У средњем веку код нас их било далеко више но данас. Да су оне представљале опасност за стоку и људско здравље види се из Летописа Попа Дукљанина у коме се вели како су змије причињавале велике штете у стоци а многи људи су од њихова уједа убрзо умирали¹⁰. У појединим републикама Југославије змија отровница има и данас те оне представљају приличну опасност за сеоско становништво и његова стада¹¹. Из тога разлога је свакако настао један обичај чији су се трагови очували до наших дана. Наиме, није никакво чудо што наш народ динарских предела, који кумство сматра светим чином и поузданом заштитом, склапа кумство са змијом. У Кучима кумства се страхопоштују а „мнозина верују да се њим може обавезати змија да не уједа“. Из тога разлога они (Кучи) неће убити змију, како саопштава Дучић, говорећи: „Окумљен сам са

⁶) Тројановић Др Сима, Змије и друге немани водене по народним причама, СЕЗБ L, Београд 1934, 242.

⁷) И име Илир тумачено је да је настало од корена илуур — змија, сродно са баскиским луур и хетитским змијским божанством Илуријанка. Зато је митски херос Илира, Илириос, био представљен у виду змије. Ст. Станојевић, Народна Енциклопедија Српско-Хрватско-Словеначка књ. I. I—M. 25.

⁸) Bazala Vladimir, The cult, 160.

⁹) Nidenle Lubor, Slovenske starozitnosti, Dil II, v Praze 1916, 74—75.

¹⁰) Mošin Vladimir, Letopis Popa Dukljanina, Zagreb 1950, 79.

¹¹) К. Мартино, Кључ за одређивање балканских змија, Змије, 27.

змијом па ју не бијем".¹² У овом случају, овако склопљено кумство је врста најближег вештачког сродства, које је по својој вредности равно крвном сродству. Овај бледи остатак извесних трагова тотемизма који се ту и тамо могу назрети код наших народа, да се упоредити са схватањима неких племена која као свога заштитника, тотема, поштују змију и не убијају је, сматрајући је заједничким митским претком целог рода. Изражено тотемистичко схватање нарочито је карактеристично за „змијско племе“ у Пенцабу. Његови чланови не убијају змију, па чак верују да им њен ујед не шкоди. Ако нађу мртву змију, коју иначе обожавају и славе, они је по прописима сахрањују. Сима тројановић је сличну појаву констатовао и на нашем терену. „Ако би ко од укућана из незнања убио кућевну змију онда је мртву покрију платном колико је дуга и закопају је у земљу“. Аутор карактерише даље овај обичај као појаву којом се одаје поштовање змији исто као неком упокојеном човеку. „А то сведочи и закопавање у земљу, што се сем с човеком, не чини више ни с једном животињом“. Тројановић на крају закључује да су све ово ретке почасте које људи извршавају да им змијин дух не би наудио.¹³ Слично овоме Индијанци у Каролини као и Индијанци Семиноли нису нападали змије, и кад би на путу наишли на змију прелазили би на другу страну стазе, јер су веровали ако би змију убили да би њен дух позвао остале змије, саплеменике на освету. А тада би змијски поглавица и његово племе напало рођаке и саплеменике човека, убице змије.¹⁴ Многа племена су за свога тотема узела змију и поштовала је, верујући да ће се на тај начин обезбедити од опасних змија. Саломон, Ренак сматра да је обожавање змије код старих Јевреја „сасвим сигуран преостатак тотемизма“.¹⁵ Бронзана змија о којој се често пише била је тотем куће Давидове.¹⁶ Сам Мојсије је „лично практиковао обожавање змије кад је свој чаробни штап претворио у змију“¹⁷ Поред ових могли бисмо навести и друге сличне примере на разним странама света, који су у основи идентични са веровањима констатованим на нашем терену. Нас интересују ови детаљи зато што их доводимо у непосредну везу са пастирским начином живота и констатованом чињеницом да су пастири своје штапове резбарили у виду змије која се обавија око штапа. Већина наших музеја има штапове оваквих облика. Београдски Етнографски музеј у својој збирци штапова има неколико оваквих примерака,¹⁸ музеј у Пожаревцу¹⁹ има само један, а међу осталим подацима којима располажемо најлепше орнаментисан је штап музеја у Вршцу (инв. бр. 1206 као и штап инв. бр. 1058)²⁰ чији

¹²) Дучић Стеван, Живот и обичаји племена Куча СЕЗБ, XLVIII, Београд 1931, 214.

¹³) Тројановић Др. Сима, Главни српски жртвени обичаји, СЕЗБ XVII, Београд, 1911, 148—149.

¹⁴) Цемс Џорџ Фрезер, Златна грана, Београд, 1937, 649.

¹⁵) Ренак Salomon, Orfeus, II, Sarajevo 1960, 123.

¹⁶) Hastings James, Encyclopaedia of Religion and Ethics, vol XI, Edinburg 1920, 123.

¹⁷) Rencak S. Orfeus II, 123.

¹⁸) Бошковић Милица, Колекција штапова Етнографског музеја у Београду, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд 1953, 117—126.

¹⁹) Музеј у Пожаревцу нам је послао податке о глоговом штапу око кога се обавија змија са напоменом да се надају да ће штап бити објављен у Каталогу Етнографских предмета које Музеј намерава да изда — подаци добијени од Сокић Станке, кустоса и управника М. Пиндића.

²⁰) По подацима добијеним од Милошев Милана, кустоса Народног музеја у Вршцу.

цртеж доносимо. Етнографски музеј у Загребу²¹ у својим збиркама располаже такође са неколико штапова са ликом змије из Бјеловара (инв. бр. 6493). Веле Луке (инв. бр. 12771), Села Мразовића — Винковци (инв. бр. 711), из села Петријевици код Осијека (инв. бр. 710) и једним штапом из Босне (инв. бр. 17910). Слични овим, или готово исти по мотивима су и пастирски штапови „куја“ код Пољака,²² а сличних штапова има и код Арбанаса.²³ Сточарски штапови македонских пастира су слични са пастирским штаповима грчких сточара.²⁴ То су штапови који се завршавају куком у облику змије која је годна за хватање оваца.

Поред ове врсте интересантни су штапови (као што случај са штапом из Банатске Паланке²⁵ који поседује вршачки музеј (инв. бр. 1058) пресвучени змијском кожом — кошуљицом. Њих има из раних области наше земље, почевши са Косова²⁶ (инв. бр. 9434 из збирке Етнографског музеја у Београду), па до Панонских предела. Затим следеће група штапова код којих се не види лик или представа змије, нити кожа саме животиње, већ само веома стилизован орнамент који у народу називају змијицом и који у облику цик-цак линија и убода имитира змијску кожу.

Какву је функцију имао лик или орнамент змија на пастирским штаповима које поседују неки од наших музеја? Првобитно, пре естетске, имао је мађијску функцију. Она је изражена у детаљима употребе и објашњена улогом таквог штапа у народној медицини. Било је потребно, по веровању које се у извесним крајевима проводило у праксу, њиме ударити неколико пута по крстима жену која не може да се породи, па да се жена ускоро, брзо, растави са дететом. Поред орнаментисаног штапа, у народној медицини и ветерини, по народном веровању, магијску моћ има сваки предмет којим се дира змија, а нарочито онај којим се змија растави од њеног плена. Такав се предмет зове раставак и у Босанској Крајини и Кордуну то је најчешће лесков прут. Он се употребљавао да би се олакшао порођај жене, а њиме су ударали и краву по задњим ногама да би се лакше раставила од телета.²⁷ И змијска кошуљица је један од познатих реквизита које „жене народни лекари“²⁸ употребљавају у лечењу неких болести. Слично као код југословена, и код осталих словена змијска кожа, кошуљица, има значајну улогу у народној медицини.²⁹ Свакако да је ово настало из разлога што је одбацавање целокупног рожног покривача, „змијске кошуљице“, требало да учини и да по народном тумачењу „болесник са себе збаци болест, као змија кошуљицу“.

²¹) По подацима добијеним преко Сање Лазаревић, кустоса, од екипе Етнографског музеја у Загребу, коју су сачињавали: Бакрач Иванка, Сања Лазаревић, Птелевски Зора и Сцензи Блажена.

²²) Bednarik Rudolf. Pasterske rezbarske umenie. Prace Narodnoisnowustavu Akademie, Bratislava 1956, 154.

²³) Universiteti Shtetrori i Tiranas. Arti popullore ne Shquiperi, Tirane 1959, 44.

²⁴) Stilpon Dr. Kyrikiades. Neugriechische Volkskunst. Thessalonike 1936, 43.

²⁵) По подацима М. Милошева — Вршац.

²⁶) Бошковић Милица, Колекција штапова, 121.

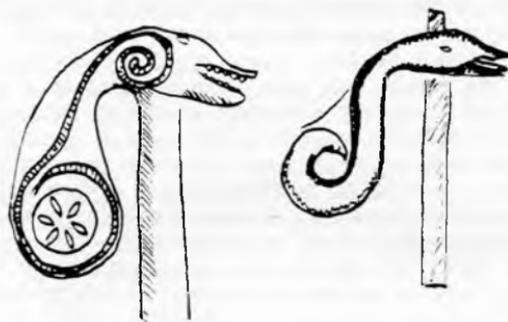
²⁷) Кудишић Шпиро, Веровања о лесковини у Босанској Крајини и Кордуну, Развитак VI. Бања Лука 1939, 51—52.

²⁸) Кнежевић Сребрица, Жене народни лекари и апотекари, Зборник радова Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства, Београд 1960, 156—163.

²⁹) Токарев А. С., Религиозные верования восточнославянских народов XIX начала XX века, Москва — Ленинград 1957, 52.

Змија која се обавија око штапа је стари симбол медицине. То је познати Асклепијев, Ескулапов штап, са којим је ново античко божанство лечења увек приказивано. Асклепије је и сам у почетку сматран једним од змијоликих демона. Када је добио свој коначни антропоморфни облик, легенду о своме рађању, и када је увршћен уз остала античка божанства, задржао је свој ранији териоморфни облик, змију, сада као симбол снаге и здравља која се непрекидно подмлађује, исто као што змија мења своју кожу. Уједно, змија значи дубоку везу Асклепија са земљом, која даје све своје лековите сокове у изобиљу, водама лековитих врела и минерала, па и тајне свога подземља, само да одржи живот³⁰ Према томе штап са змијом, односно змија је ранији зооморфни облик каснијег, антропоморфизираниог божанства коме је тада придодат атрибут, штап са змијом.

Иначе, из историје религија знамо да су поједина божанства и демони као своје трибуте без којих се не могу замислити имали оруђа помоћу којих су вршили или наговештавали своје функције. Исто тако њихови

Сл. 2 Змија на дршци пастирских штапова

атрибути су могли бити и неки њихови ранији териоморфни облици,³¹ па би према томе штап био један од атрибута божанства, које је, како ћемо и из каснијих излагања видети, на разним странама света³² поштовано у облику змије. Према томе лик змије на нашим пастирским штаповима не може се посматрати само као орнаментални мотив, већ се у њему мора тражити остатак његовог дубљег значења. Наведени детаљи упућују нас на констатацију да је змија на штапу пастира била атрибут божанства, које је на тај начин, стално са пастиром и у његовој руци, присутно, без лоших намера према стаду. Тако би овај штап представљао, као и поменуто кумство са змијом, такође бледи траг веома архаичних схватања.

Код овчарског штапа пресвученог кожом змије тенденција схватања да кожа моћне животиње, демона, је врста заштите пастира и стада од

³⁰) Томић-Каровић Др. Круна, Змија као културно-историјски феномен, Лијечнички вјесник год. LXXIV, бр. 3—4 Загреб 1952, 79.

³¹) Чајкановић Др. Веселин, О српском врховном богу, Посебна издања САН, књ. СXXXII, Београд 1941, 78, 87.

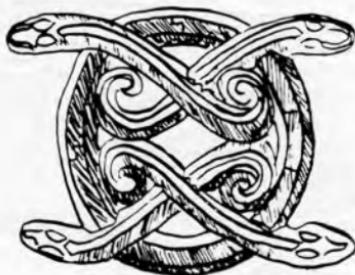
³²) Можда се кожа змије на штапу из наших крајева може чак упоредити са медицинско-магичном радњом коју је Bernatcik (Die Grosse Völkerkunde, Band III, ab. 41, Frankfurt a/M 1954. описао код племена Manda, а који се састоји у вешању коже о мађијски „медицински стуб“.

змије, јасно је. Пастир који има овакав штап разликује се од осталих чобана који немају такав штап, па према томе њих могу снаћи бројне последице пошто не поседују део, знак — лик змије, односно милост демона, божанства. Затим, чињеница да су се ови резбарени, или на уметнички начин обликовани штапови у прошлости предавали са колена на колена младом чобанину кад умре стари, указује на извесно не толико само професионално већ посебно поштовање на коме почива вредност оваквог штапа.

У вези са привређивањем да поменемо још неке предмете који су били у облику змије или са шарама змије на себи а које су имали или израђивали људи који су по природи посла били упућени на рад са стоком. Наиме, у нашој народној поезији још Вук Караџић је забележио песму у којој је опрема шарца бич од змије.

„Љутом га је змијом зауздала,
Још га љућом змијом ошибује . . .”³³

Сличних мотива има такође у народним песмама Хрвата и осталих наших народа. Ипак по народној поезији бич од змије је најчешће у опреми мит-

Сл. 3 Амулет у облику стилизованих испреплетених змија

ских бића. Њиме зауздавају своје коње самовиле, змај па и велики јунак наших народних песама Краљевић Марко.³⁴ По подацима које смо добили од Виде Тричковић-Грбић, у музеју у Сремским Карловцима налази се бич (инв. бр. 1100) за који у народу кажу да је исплетен „као змија”, дакле начињен слично како то описује народна песма:

„Па ухвати двије танке гује,
Те оплете узду змијовиту . . .”³⁵

Једно народно веровање забележено у Дарувару и Сухопољу познаје врсту бича са магичним својствима који се може добити на следећи начин. Потребно је с пролећа „убити прву змију, главу јој одсећи, ставити у њу три конопље” закопати је онде где могу никнути али тако да змијина

³³) Караџић Вук, Српске народне пјесме, I, 234

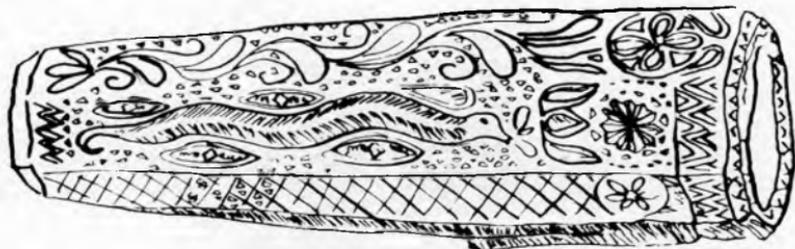
³⁴) Ђорђевић Др. Тихомир, Белешке о нашој народној поезији, Београд 1939, 94—98.

³⁵) Ђорђевић Др. Тихомир, Белешке, 97.

уста иу навише. Кад конопље никне и порасте од ње се исплете бич и ако се њиме гони марва на пазар, како ово веровање обећава, на њу ће навалити купци.³⁶ Напомињемо да у коњској опреми код Швеђана има металних украса на челу у виду стализованих испреплетених ликова змија,³⁷ а на крајевима коњских амова такође се виђају змијске главе³⁸ које вероватно да су имале улогу апотрепејона.

ЛИК И ОРНАМЕНТ ЗМИЈЕ НА ЗЕМЉОРАДНИЧКИМ АЛАТКАМА И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ И УЛОГА У ПРОИЗВОДНО-МАЂИЈСКИМ ОБИЧАЈИМА

Поред сточарства и у обичајима везаним за поједине пољопривредне радове карактеристична је улога змије. Због тога се стилизован лик змије у виду цикцак линије јавља на нашим срповима као и на срповима Пољака,³⁹ нашим косирима а и косирима Арбанаса.⁴⁰ Лик змије на водијерима наших косаца⁴¹ сличан је са ликом змије на водијерима Мађара.⁴² Овај лик се такође примењује као орнамент лепо украшених косишта.

Сл. 4 Лик змије на водијеру

Жетелице за време жетве у неким нашим крајевима носиле су гривну у облику змије „да би се заштитиле од змијског уједа“. Да бисмо објаснили значај и улогу овога лика и орнамента на предметима које смо поменили, а које поседују неки наши као и нама суседни, страни музеји, потребно је да подсетимо и на схватања и поступке који се обављају у народу

³⁶) Хирић Д., Шта прича наш народ о неким животињама, ЗЖОЈС I, Загреб 1896, 11.

³⁷) Bernhard Salin, Die Altgermanische Tierornamentik, Stockholm, 1904, 630, 283. Н. Th. Bossert, Ornamente der Völker Tübingen 1959, 6, 12.

³⁸) Н. Th. Bossert, Ornamente der Völker, 5, 15.

³⁹) По саопштењу Марјана Рокторека, асистента на Катедри за етнологију Универзитета у Варшави.

⁴⁰) Норџа Дг. Франс, Albanien, Berlin und Leipzig 1925, 114.

⁴¹) Поповић Цветко, Босанско-херцеговачки водијери, Гл. Земаљског музеја, НС VII, Сарајево 1952, 198, даље Водијери.

⁴²) L'arte Populaire Hongroise, Budapest 1928, 210; код Словенаца је веровање да ако се змијски језик стави у косиште и том косом коси, нико косца неће моћи да победи, а он ће и најбољег моћи да прекоси (Ј. Pajek, Crtice iz duševnoga žitka Stajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, 65—67, даље Crtice Текст смо добили захваљујући доброту В. Терлу-а, равнатеља Местног музеја у Мамбогу а превео нам је доцент Др. П. Влаховић, на чему се обојици захваљујемо).

а у вези су са појединим пољопривредним пословима. Наиме ти обичаји су се одржали делимично само у областима у којима није спроведена механизација и већ данас са гледишта етнологије представљају у већини случајева само прошлост. Ти обичаји односе се на сетву⁴³ и највише на жетву, а сви сведоче да је змија за коју се сматра да је чувар њиве, жита, берићета, била неко добро биће са посебним својствима које је могло да предскаже⁴⁴ добар род њиве. На основу многобројних примера код наших народа Ш. Кулишић⁴⁵ је утврдио да је и међу нашим народима распрострањено схватање о духу жита оваплоћеном у божанској животињи змији, која је и код наших, као што је то случај и код осталих народа (у Африци, Индији, Меланезији,⁴⁶) сматрана персонификацијом земље и њене плодности. Змија која се према томе као персонификација пољске плодности нађе у последњем снопу није обична змија већ јој народно предање даје посебна својства. То исто веровање констатовано је и код старих Германа, који су такође сматрали светом сваку животињу, а највише змију ако је ухвати у последњем снопу.⁴⁷ Али како се у пракси догађало да при жетви, пошто је она у прошлости вршена на примитиван начин, страдају жетелице од уједа змије, народно веровање је то протумачило љутњом овога хтоничног демона коме се треба на неки начин умилостивити. Отуда, из таквог схватања су проистекле радње, врсте превентивних мера којима су жетелице настојале унапред да се обезбеде од змија. Једна од таквих магичних радњи је обношење српа око себе пре жетве.⁴⁸ На њој се задржавамо нарочито због тога што се на неким срповима налази и стилизовани лик змије који на тај начин најпре и најбоље може да заштити жетеоце. Шаре које се налазе на водијерима што се најчешће носе испод десног колена или о појасу такође говоре у прилог истог схватања — заштите косача од уједа змије. Само место ношења и лик змије на овим предметима, исто као и претходни случај са чобанским штапом, може се протумачити магично-заптитним настојањем човека да се спасе од уједа змије. Ношењем лика змије, лице које учествује у жетви или косидби на тај начин умилостивљује повређени дух жита, дакле змију, и спасава делимично себе од њена уједа. Тумачење Ш. Кулишића прихвата и Ц. Поповић управо говорећи о примеру водијера са ликом змије.⁴⁹ Народна схватање духа жита у облику змије која је заштитник поља, „па је зато грехота убити је“, као и веровање да куће у чијим амбарима има змија (Војводина) никада неће осиромашити, указује на исту чињеницу. Код Словенаца, по једном веровању, ко успе да од змије отме драги камен или јабуку и стави је у житницу или бачву⁵⁰ увек би имао у амбару жита а чеп на бачви никад не би био сув. И код Абхаза има података о истом схватању.⁵¹ И ова веровања, као и веровања у вези са змијом при земљо-

⁴³) У семе се пре сетве ставља змијска глава „да житу магла не нашкоди“ и да жито буде клијаво — Кулишић Шпиро, *Змија* као животињски представник духа жита, *Развитак*, V, Бања Лука 1940, 143—147 даље *Змија*.

⁴⁴) Schneeweis Dr. Edmund. *Die Weinachtsbräuche der Serbo-kroaten*. Wien 1925, 205.

⁴⁵) Кулишић Шпиро, *Змија*, 143—147.

⁴⁶) Kaj Birket Smith *Gechichte der Kultur*, Zürich 1948, 402.

⁴⁷) Renak S. *Orfeus*, II, 42.

⁴⁸) Кулишић, Шпиро *Змија*, 146.

⁴⁹) Поповић Цветко, *Водијери*, 199.

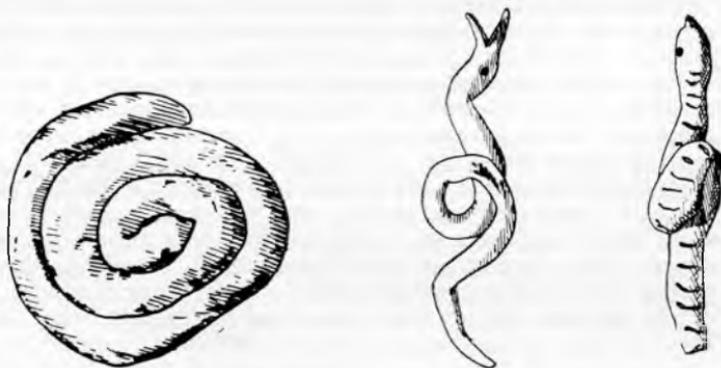
⁵⁰) Rajek Dr. J. *Српске*, 65—67.

⁵¹) Чурин Г. Ф. *Материјали по Етнографии Абхазии, Сухуми* 1957, 143.

радничким пословима и сређивању жетве (као и у чувању плодова), могла су настати вероватно из разлога што је сељак уочно чињеницу да се велика пољских змија претежно храни глодарима и скакавцима, па је према томе с разлогом змија добар дух, дух који уништава штеточине и брине се о житу, „дух жита“. Таквим змијама народ је дао и одговарајућа имена: пољара, пољарица или пољњача,⁵² а приносио им је и жртве о појединим празницима.

ОБРЕДНИ ХЛЕБОВИ И ЛИК ЗМИЈЕ НА ЊИМА

Непосредно на предходну тему настављају се симболи и украси на колачима који су представљали змију. Обредни хлебови са ликом змије у нашим крајевима су прављени о важнијим празницима.

Сл. 5 Обредни хлебови у облику змије

Прву групу би сачињавали обредни хлебови названи „њива“,⁵³ на којима је најчешће представљена змија како у устима држи клас жита.⁵⁴ Затим има обредних хлебова код којих је на симболичан начин представљена цела породица и сви њени чланови појединачно, сви производи и делатности целе породице (буре, стока, воденица) и кроз све то је уплетена змија.⁵⁵ У неким нашим крајевима и данас се праве неки од оваквих или сличних обредних хлебова, које називају „змијурка“⁵⁶ или „кућна змијурка“. И према подацима које смо добили уз остале одговоре на нашу анкету од Радмиле Стојановић, кустоса Лесковачког музеја, у Поречју и у селима од Лесковца према Лебану лик змије је био један од орна-

⁵² Ђорђевић Др. Тихомир, Природа у веровању и предању нашега народа, II, Београд 1958, 103, даље Природа.

⁵³ У Бољевцу је то обредни хлеб елипсастог облика на коме је приказана змија за коју С. Грбић истиче „да представља чуварицу њиве“, С. Грбић, Српски народни обичаји из среза Бољевачког, СЕЗБ XIV, Београд 1909, 81.

⁵⁴ В. Николић, Из Лужнице и Нишаве, СЕЗБ XVI, Београд 1910, 146.

⁵⁵ У околини Лесковца је овакав колач прављен за Бадње вече Петровић В, Заплање или Лесковачко у Србији, ЗЖОЈС V, Загреб 1900, 276—277.

⁵⁶ Ђорђевић Драгутин, Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, СЕЗБ LXX, Београд 1958, 337, даље Лесковачка Морави.

мената славског колача. Такође из истог извора је податак да се у виду заветине, у случају болести прави колач, „змијурка“.⁵⁷

Шта је на овим обредним колачима, хлебовима представљала змија? По речима Ш. Кулишића, који се бавио овим питањем „Фигура змије, која се на божићном хљебу појављује поред крстина, са класом у устима несумњиво представља симбол плодности. Вежа змије са житом, коју налазимо у наведеним обичајима, њено дјеловање на плодност и олакшање порођаја, допушта нам претпоставку да фигура змије на хљебу који треба да делује на род усјева, првобитно претставља житног демона“. Јер „У божићним обичајима имамо контаминацију разних обичаја и вјеровања. Стога није искључено да су се, с обзиром да Бадње вече има карактер задушница, на првобитне претставе оживљене природе, у овом случају анимизираниог жита, надовезале и претвале о душама предака“.⁵⁸

У другој групи обредних хлебова — „кућне змијурке“ — змија на симболички начин приказује веровање о кућној змији, заштитнику и духу од кога потиче свако благостање. Према томе она се може довести у везу са представом змије на славском колачу. Јер славски колач се приноси хтоничним демонима, али и демонима који управљају напретком и плодношћу. У крајњој линији она је у најизраженијој вези са траговима култа заснованог на остацима родовских схватања. А кад већ говоримо о лику змије на славским колачима да напоменемо да се ту можда ради о ранијем „Женском слављу“,⁵⁹ женској слави која је празнована у част змија. То је познат и у многим нашим крајевима обављан ритуал који се састоји од табуа женских радова везаних специјално за Јеремијин дан. Сматрамо да у табуима, луци и опходима око куће који се тада врше уз реквизите огњишта (машице, ожег) са мотивацијом „да змије не би уједале жене, чељад, стоку“ има трагова који су вероватно чинили скуп ритуалних радњи у саставу култа змији. Јер познато је да су ове радње пратиле гозбе и жртве као и забране рада. Чињеница да се божанство које се поштује и слави тера лупом, виком и магичним формулама никако не може довести у забуну, јер познато је да су божанства, демони, истовремено добри и зли. Према томе добра је кућна змија, а зле змије се гоне атрибутима добре кућне змије, дакле ваграљем и машицама (види одељак о кући и покућанству где су ови предмети у облику или са шарама змије). Све се то чини из разлога из кога се у кућама оставља млеко и хлеб кућној змији, оној која треба да бди над благостањем, здрављем и напретком куће.

Лик змије на обредном колачу „завета змијурка“ у селима Јабланице у ствари је молбена жртва која се приноси у случају болести. Док се код наших народа овај колач прави ради оздрављења, код Бугара⁶⁰ је обичај да се сличан колач прави као превентивна жртва и да од њега једу сви здрави укућани „да се не би разболели“. У оба случаја циљ је један, а то је здравље.

Исто тако и колачи са медом,⁶¹ који се праве о пролећним празницима, дакле у време када се многи обичаји у вези са змијама обављају,

⁵⁷) Према обавештењима добијеним од кустоса музеја у Лесковцу Радмиле Стојановић.

⁵⁸) Кулишић Шпиро, *Поријекло и значење божићног обредног хлеба у Јужних Словена*, Гл. Зем. музеја НС VIII, Сарајево 1953, 27, 37.

⁵⁹) Ђорђевић Драгутин, *Лесковачка Морава* 387—388.

⁶⁰) Маринов Д., *Народна вјера и религиозни обичаји*, Софија 1914, 443.

⁶¹) Harrison Jane Ellen, *Themes*, Cambridge 1912, 422, 315, даље Harrison, *Themes*.

упућују на везу и сличан обичај представљен на једном рељефу из Беотије, земље у којој је био нарочито изражен култ змија. На овоме рељефу је приказан (како је то протумачено)⁶² човек који у уздигнутој руци носи колач са медом и приближава се гротлу пећине. Из пећине се у сусрет човеку појављује огромна змија. А познато је да је у култу покојника, специјално код старих Грка, имао нарочиту улогу мед, и то нарочито на обредним колачима.

На крају да поменемо да су у прошлости у Ђевђелијској кази жене месиле хлеб у облику змије којим су на тражење коледара кроз песму:

„Дај ми бабо куличе,
да ти је живо маличе. (биволче)...”⁶³

даровале коледаре спремљеним колачима. Сличних обичаја и обредних колача у облику змије има и код Чеха.⁶⁴ Сви ови обичаји и обредни хлебови по својој суштини подсећају на један од обичаја који је карактеристичан за а., змијско племе” у Пенџабу. Заправо, код овога племена је митски предак и заштитник племена змија. Зато се сваке године приређују поворке које имају задатак да направе змију од теста, обоје је црно и црвено и носе је кроз насеље. Они који учествују у ритуалном опходу, кад улазе у неку кућу обраћају се речима: „Нека бог буде са вама свима! Нека је свако зло далеко! Нека успева реч нашег заштитника.” Затим пруже змију коју носе и кажу укућанима: „Мали колач од брашна, мало масла, ако слушате змију, ви и ваши имаћете успеха!” и укућани им дају оно што је тражено.⁶⁵ И у овом случају колач који својим обликом подсећа на змију, како видимо, у непосредној је вези са маскираним играчима који и сами представљају хтоничне демоне и демоне плодности у исти мах.

ЛИК ЗМИЈЕ НА УСКРШЊИМ ЈАЈИМА

На ускршњим јајима лик змије је „чест орнамент на косовско-метохијским” као и на јајима која су некад бојена „у ужој Србији”.⁶⁶ Говорећи између осталог и о овоме орнаменту, аутор студије Бојење и шарање јаја, П. Томић, истиче да је то један од многих мотива култног карактера из прехришћанских времена. Даље се са правом подвлачи да су се ти мотиви одржали до наших дана, иако се њихово првобитно култно, мађијско или симболично значење заборавило. И пошто се данас у народу не зна зашто се на јајету црта лик змије, опет морамо позвати упоредно религијско схватање код наших и нама суседних народа да би

⁶²) Колачи са медом код Банатских Хера праве се за Младенце, празник који се истиче радњама којима се гоне змије (Филиповић Др. М., Постанак и развитак групе Банатских Хера, Банатске Хере, Нови Сад, 1958, 388).

Код античких Грка како истиче *Fistel de Kulanž* (Antička država, Beograd 1956, 11) колачи са медом приношени су као жртва покојницима и хтоничним демонима.

⁶³) Тановић Стеван, Српски народни обичаји у Ђевђелијској кази, СЕЗБ XL, Београд 1927, 79—81.

⁶⁴) Vaclavik Anton, *Výroční Običeje* A *Ludové Umění*, Praha 1959, LXX b, XCIV dalje *Výroční Običeje*.

⁶⁵) Фрезер, Златна грана, 648—649.

⁶⁶) Томић Персида, Бојење и шарање јаја, Гласник Етнографског музеја у Београду (Гл. ЕМ) XX, Београд 1957, 50.

смо продрли у симболику и значај овога орнамента. Мотива змије има на ускршњим јајима Чеха и Украјинаца,⁶⁷ а давно је констатована чињеница да је јаје употребљавано у посмртном култу. Оно је нађено у гробовима старих Словена,⁶⁸ Германа, код античких Грка, у обичајима далеких Кинеза.⁶⁹ Вероватно је јаје стављано у гробове јер је оно садржавало живот, па је према томе и покојницима било потребно. Исто тако јаје се носи и закопава у њиву,⁷⁰ конопљиште,⁷¹ виноград⁷² или се носи код пчела⁷³. Дакле, у оба низа случајева јаје је симбол плодности и виталности.

Сл. 6 Лик змије на ускршњим јајима

Какву су улогу могле имати змије на јајима? Јаје које је довођено у везу са хтоничним божанствима могло је имати шару змију која је иначе становник земље, пећина, која се зими повлачи у скровишта да би тек у пролеће са буђењем читаве природе измилрила на површину земље. Ово је настало из разлога што су човеку природе били блиски догађаји и манифестације у њој, а специјално у животињском свету. Тако је могло да настане схватање и створи идеју да змије које се легу из јаја, које су становници земље, гробова, пећина и рупа у вези су са хтоничним демонима. Зато су људи њима и приносили жртве, јаја. Сем тога, појављи-

⁶⁷ Vaclavik A. Vurgosli običaje. XXXVI-50, LXXXVIII-101.

⁶⁸ М. Гарашанин — Ј. Ковачевић, Преглед материјалне културе Јужних Словена, Београд 1950, 205—206.

⁶⁹ Петковић Д. Ж., Кина, Београд 1937, 49.

⁷⁰ По сопственом испитивању у Јабланици.

⁷¹ С. Грбић и С. Тановић, Српска народна јела и пића СЕЗБ XXXII, Београд 1925, 218 даље Јела и пића.

⁷² Милићевић Ђ. Милан, Живот Срба сељака, СЕЗБ I, Београд 1894, 103.

вање змије у пролеће, паралелно са васкрсом природе, код Хришћана је везано за ускршње празнике и васкрсавање Христа, и бојење јаја.

Како је јаје симбол рађања, обнављања живота, оно се закопава у виноград, поље, или носи код пчела. Змија је, како смо и у претходним одељцима видели, један од симбола плодности, један од демона земље, жита, а у исто време је и хтонични демон. Из тих разлога змија је сликана на једном од реквизита култа који се обављао у пролеће, кад цела природа, исто као и змије које се тада појављују, васкрсава и буди се.

ЛИК ЗМИЈЕ НА КУЋИ И СХВАТАЊЕ О КУЋНОЈ ЗМИЈИ

У готово свим нашим крајевима распрострањено је веровање у кућну змију. Ову змију у прошлости нико не би убио јер се сматрало да је она заштитник куће, чувар здравља и да је у њој душа некога претка. Млађе генерације, које се не придржавају многих обичаја и схватања, не верују у заштитничке особине кућне змије и ако је убију или терају од куће долазе у сукоб са старијима. Један такав поступак догодио се пре неколико година у Сиринићкој жупи, а ми смо октобра месеца 1960. године о њему нешто више сазнали. Наиме, једна од млађих жена „није никако волела да јој силази смук са тавана и она га је убила”. Због тога је, како смо овом приликом забележили, и како се са убеђењем говори о том случају у читавом крају, она ускоро умрла.

На овоме месту и у вези са овим веровањем да поменемо да се захваљујући археолошким резултатима зна да је животињски лик, или лубања била често постављена на станиште или кућу. Уосталом, то је један од елемената који је код неких етничких група, које проучава етнологија, такође констатован. За нас је у вези са предњим занимљиво саопштење које смо добили из Лесковца⁷⁴ а у коме се истиче да је на једној старој кући, изнад улазних врата био лик змије. Како је ово засада једини податак са којим располажемо, на први поглед би могао да се добије утисак да тако усамљеном случају није вредно поклањати посебну пажњу. Међутим, чињеница да и код нама суседних и блиских народа или оних савим удаљених има сличних примера, захтева да се њиме позабавимо.

Веровање у кућну змију констатовано је код Бугара,⁷⁵ Арбанаса,⁷⁶ код Грка, старих Римљана (у Помпеји змија је била *genius patris familias* и често је представљана на кући и у унутрашњости куће), код Мађара и других народа нпр. Код Мађара лик змије се виђа на улазним вратима⁷⁷ и као да бди над сваким чланом куће, контролишући улазак сваког странца. Даље, ово веровање се одражава у материјалној култури Пољака,⁷⁸ код којих се украшене кровне греде завршавају змијским главама. Код Руса

⁷³) Грбић и Тановић, Јела и пића, 371.

⁷⁴) По саопштењу Р. Стојановић — Лесковац.

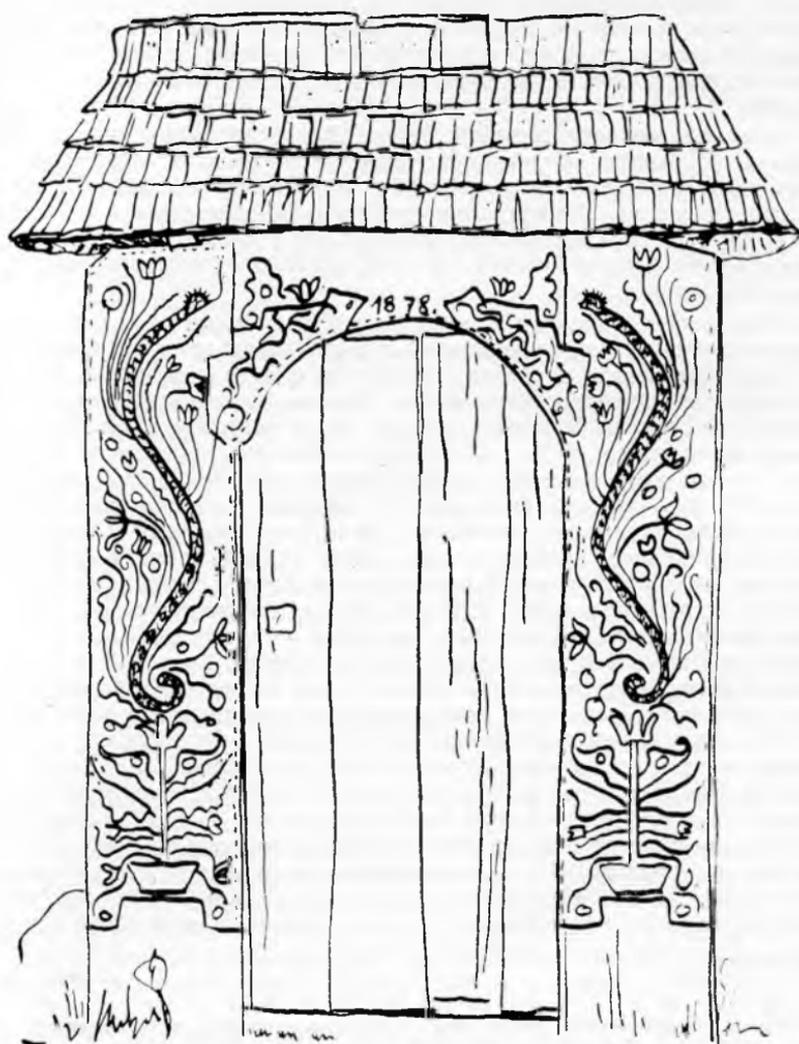
⁷⁵) Шневајс Др. Е., Општи поглед на Балкански фолклор, Књига о Балкану I, Београд 1936, 277.

⁷⁶) Код Арбанаса је констатовано веровање у кућну змију „*vitore*”, која кад у кући изумре мушка лова напушта ту кућу за навек (Чебеј Екрем, Живот и обичаји Арбанаса, Књига о Балкану I, Београд 1936, 312).

⁷⁷) *L'arte popolare Hongrois*, Budapest 1928, 163, 165 Malonyay Dezső, A magyar nép művészele, I, Budapest 144, 199.

⁷⁸) По саопштењу Марјана Покропека, Варшава.

веровање у кућну змију такође је распрострањено.⁷⁹ Код германских народа змија се налази на улазним вратницама или као стилизован орна-

Сл. 7 Змија на улазним вратима

менат на зиду куће, око прозора.⁸⁰ На египатској кући змија као заштитна хамајлија позната је још у најстаријим историјским временима.⁸¹ Рељеф

⁷⁹) Чурин Г. Ф., Материјали, 140.

⁸⁰) Kanitz Dr. R., Die Völker Europas, Band II, Stuttgart, 1926, 51.

⁸¹) Hastings, Encyclopedia, 402.

змије налази се на архитектонским остварењима старога Перуа, како на приватним кућама тако исто и на храмовима.⁸² Било је и посебних „кућа змија“, змијских храмова, од којих је најчувенији храм посвећен богу Урацаи, који је сматран змијом и у чијем је храму било пуно представа змија.⁸³ У Индији је један од најчувенијих био храм Биласпур.⁸⁴ У Мексику, у централном делу храма били су стубови начињени у облику змија.⁸⁵

Сви ови примери и многи други, које услед недостатка простора нисмо у могућности да наведемо, указују не само на заједничке елементе код нама суседних народа, већ и на веровање које потиче из Индо-европске заједнице. Исто тако оно упућује и на констатацију да се и код етнички и територијално далеких култура могу наћи исти или слични детаљи о којима сведоче трагови очувани у народном грађевинарству, уметности и традицији.

Поред тога, веровање у кућну змију која живи на тавану забележено у Сиринићкој жупи управо се и може поредити са схватањем које је могло бити везано за неолит и културу која је у то време недалеко од Приштине (Предионица⁸⁶) или крај Битоља (на локалитету Породин⁸⁷) цветала. По речима Блаженке Сталио, на неолитском насељу Породин откривени су модели кућа. „Они поред жртвеника, људских и животињских статуета дају податке о схватањима и духовном животу тадашњег човека“. ⁸⁷ Ова схватања су за нас од необичне важности ради компарације и тражења њихових елемената у поменутом схватању у Сиринићкој жупи констатованом октобра месеца 1960. године, дакле у схватањима која још увек, после толиког временског интервала, егзистирају. Ова се схватања управо подударају јер се на моделу неолитске куће 2, како се може претпоставити, налазе представе змије на крову исто као што се у Сиринићкој жупи верује да змија живи на крову. Кров, као и праг, од давних времена било је место на коме су, како се веровало, боравиле радо душе предака.⁸⁸ Према томе, ово веровање и његов одраз у материјалној култури, понегде данас примењени само у декоративном погледу, у својој основи има дубље значење. Које би било то значење? На првом месту из чињенице да свака кућа има само једну змију, свога заштитника коме се оставља хлеб и млеко и која борави под прагом, у зиду, крај огњишта, на банку, а брине се о здрављу и напретку укућана и од које се очекује заштита породице показује трагове веома старих назора. Та се схватања проширују и даље, јер, читаво село, свако у својој кући, поштује по једну такву змију, верујући да је у њој душа неког заједничког претка.

⁸²) Steward J., Handbook of South American Indians Washington 1946, vol. 2, 126—127, 38.

На зидовима храмова старих Маја било је фресака које су приказивале змију са перјем на глави. (Na Jukatanu sam otkrilo hramove Maја. Vjesnik u snijedu, 11 januara 1961. god.

⁸³) Hastings, Encyclopedia, 402.

⁸⁴) У њима су чувани живи питони.

⁸⁵) Covarrubias, The Serpent, 47.

⁸⁶) Галовић Радослав, Предионица неолитско насеље код Приштине, Приштина 1959, 25 сл. 4 таб. 5.

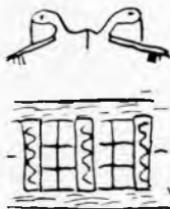
⁸⁷) Сталио Блаженка, Неолитско насеље у Породину, Весник музејског и конзерваторског друштва НРС Београд 1959, 1—2, 35.

⁸⁸) Чајкановић Др. В., Свекрва на тавану, Гл. ЕМ VI, Београд 1931, 6.

Према томе, схватања чисто породичног карактера проширују се и везују се за ширу заједницу. Према томе трагови схватања о змији и у овом случају могу бити остаци некадашњих тотемистичких назора. Сличну чињеницу наглашава и Нидерле говорећи о „хаду господару“, змији господару и тотемистичким елементима у религији старих Словена. Нидерле сматра да их је потребно посебно истражити да би се о овој проблему могао да донесе коначан закључак. За наше питање је од специјалног интереса Нидерлеова констатација: „Горе поменута, сигурно прадавна представа змије господара заштитника куће и рода, одјек је и резултата тотемистичких схватања“.⁸⁹

ЛИК ЗМИЈЕ НА ПОКУЋАНСТВУ

У предметима око огњишта има неких који су урађени у облику или са шарама змије. Машице из Призрена су најречитија потврда томе. Код ових машица оба крака израђена су у облику змије у кретању а крајеви у облику змијских глава. Чак се виде и уста из којих као да извирује језик.⁹⁰ Иначе друге машине су само орнаментисане шаром која треба симболички да подсећа на шаре змије. Ватраљ, „ожег“ из Петровца на

Сл. 8 Лик змије и стилизација лика змије на кући

Млави⁹² (инв. бр. 26680) има дршку урађену тако као да се змија обавила око ње. Преклади⁹³ у облику змије као и топке које се налазе у збиркама наших музеја такође се по облику могу упоредити са сличним предметима на преисторијским налазиштима. У Вршачком музеју налазе се преисторијске топке са представом змије на њима. За њих се сматра да су нека врста породичног култног места и седишта душа предака.⁹⁴ Ови предмети са огњишта могу се довести у везу са сликама змија које су украшавале жртвенике старих Римљана.⁹⁵ У околини Битоља, на поме-

⁸⁹) Niderle Lubor, *Slovenske starozitnosti* Dil. II, svazek 1, v Praze 1916, 73—75.

⁹⁰) Својина Етнографског музеја у Београду инв. бр. 26525 набавила на терену и инвентарисала Добрила Милојевић кустос Етнографског музеја у Београду.

⁹¹) У селу Штрпци — Сирињичка жупа, Циганин ковач је продавао овакве машице 1960. године.

⁹²) Својина Етнографског музеја у Београду — по подацима Загорке Благојевић, кустоса Етнографског музеја у Београду.

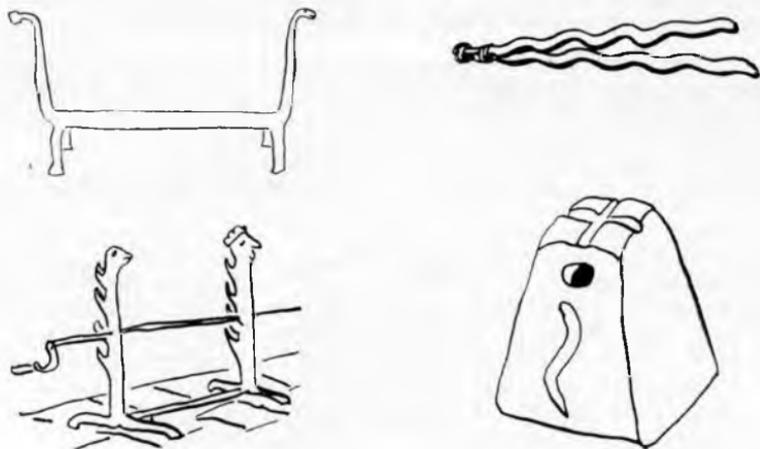
⁹³) Добрила Милојевић Радовић, *Изложба металног покућанства и посуђа*, Етнографски музеј 1960, 1.

⁹⁴) Филиповић Др. М., *Женска керамика код балканских народа*, Београд, 1951, 154.

⁹⁵) Kaj Birket Smith, *Geschichte der Kultur*, Zürich 1948, 392.

нутом неолитском насељу, откривени су у кућама предмети огњишне керамике (саџаци) и жртвеници који су на предњим угловима имали стилизоване животињске, нама се чини да је могуће с правом рећи, змијске главе. Вероватно из разлога што је огњиште као средиште куће и породичног култа представљало култно место. Машице, преклади и каџије су, како смо већ навели, предмети који се нарочито употребљавају при ритуалу везаном за празник змија, Јеремијин дан. Они би према свему изложеном могли бити атрибути кућне заштитнице, кућне змије.

На појединим предметима покућства,⁹⁶ а нарочито дрвеног посуђа,⁹⁷ виђа се змија као чест облик или орнаменат. У облику змије су дршке дрвених чаша,⁹⁸ као и дршке дрвених кашика из Трансилваније,⁹⁹ или богато

Сл. 9 Предмети крај огњишта у облику змије (Етнографски музеј Београд)

украшених кашика Ацтечког доба.¹⁰⁰ На керамичким производима наших, а и осталих народа, у првом реду оним за држање пића, има пластичног, сликаног или урезаног лика змије. Врло интересантна је тестија старијег времена из Књажевца са змијом која се обавија око горњег дела суда.¹⁰¹ Вршачки музеј у својим збиркама има чутуру од глине која као украс са обеју страна има по једну пластично изведену змију.¹⁰² Градски музеј

⁹⁶) Bednarik Dr. Rudolf, L'udovy Nobytok, Knižnica Slovenskeho Narodneho muzea — Spisy Naukove, sv. 4, 32, VII.

⁹⁷) Stilson Dr. Kyriakides, Neugrichische Volkskunde Thessalonike 1936, 43, A. Vaclavik, Tradicie Ludovy dreworezby, Bratislava 1936, 53.

⁹⁸) Karutz Dr. R., Die Völker Europas, Band II, Stuttgart 1926, 82—83.

Manovski S. L., Art populaire an Russie Subcarpatique, Prague 1926 64, 12 L'art populaire Hongrois, Budapest 1928, 193.

Malonyay Dezsö, A magyar, 200.

⁹⁹) Furniture and Householed Articles, Folk Art in Roumonje, Bucharest 1955, ne paginirano.

¹⁰⁰) Neustupni Jizji, Preistorija čovečanstva Sarajevo 1960 446.

¹⁰¹) Својина Етнографског музеја у Београду, без инвентарског броја, по подацима Персиде Томић, в. кустоса.

¹⁰²) инв. бр. 1377 по подацима М. Милошева — Вршац.

у Суботици поседује цеховски вџ из 1845. године,¹⁰³ на коме је дршка урађена, као да се око ње обавија змија. Етнографски музеј у Загребу¹⁰⁴ има лонац из Јеровца са ликом змије. У прошлости медичари са Похорја држали су и носили на продају мед у судовима на којима је била змија.¹⁰⁵ Лик змије на керамичким предметима је био чест код наших суседа Румуна¹⁰⁶ и Грка.¹⁰⁷ Поред нама блиских, и код територијално удаљених, дру-

Сл. 10 Пастирске чаше

гих народа има сличних мотива. На сликаној керамици чувене Хохохам културе,¹⁰⁸ као и на старој керамици америчких племена предколумбовског доба,¹⁰⁹ лик змије није редак.

¹⁰³) инв. бр. 1504 по подацима Лепосаве Филиповић кустоса Градског музеја у Суботици.

¹⁰⁴) Колекција Етнографског музеја у Загребу, инв. бр. 1089

¹⁰⁵) По саопштењу Тончице Урбас-Самимовић

¹⁰⁶) Folk Art in Rumania the Folk Arts of the Rumanian Peoples Republik, Bucharest 1955.

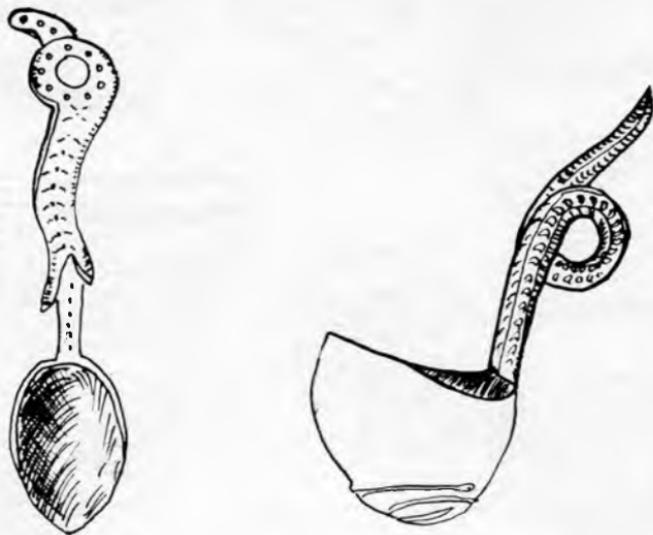
¹⁰⁷) Winter Dr. Franz, Die Kunst der Homerischen Zeit I, heft 15—16, 110, 15 Küster Rrlich, Die Schlange in der griechischen kunst und Religion, Giesen 1913, 29—39, dalje Die Schlange.

¹⁰⁸) Covarrubias M, The Serpent, 221, 74

¹⁰⁹) Red Daniel, La Decoration Primitive Amerique Pre-Columbiene III, Paris, Pl III Benet W. The Archeology of the Central Andes, The Andean civilisacion II Washington 1946, 116, 110

Steward J., Handbook of South American Indians, Washindton 1946

Лик змије поред посуђа од дрвета и керамике налази се на посудама од камена као и на металним посудама за држање пића.¹¹⁰ Због чега је лик змије стављан на посуде за држање пића? На првом месту змија се налази на посудама за воду а затим на врчевима за вино и мед. Веза змије и воде проистиче из чињенице да неке врсте змија нарочито воле мочварно земљиште, док друге живе крај река или и у рекама. Занимљиво је да им наш народ према месту где живе даје и називе: „водара, воденица, воденарка, подводница, барњача, језекиња, дакле према местима на којима се јављају”.¹¹¹ Да се змија доводи у везу са водом и поплавама¹¹² било је говора на почетку овог рада у вези са легендама и топо-

Сл. 11 Дршке израђене у облику змије

графским називима. На овоме месту да подсетимо да је лик змије подсећао на кривудање реке, што је нашло одраза у развијеном култу Вавилонца.¹¹³ Стилизација лика змије и њено шематско упрошћавање је, по мишљењу Küstera,¹¹⁴ довело до низа орнамената, па и до меандра и спирале сем на керамици и у плетарству, ткању, дрворезу и другим предметима народне уметности. Но нас у првоме реду занима лик змије на посудама. По другом тумачењу лик змије на посудама за држање пића требало је да означи да је вода свежа, питка,¹¹⁵ „хладна као што је змија хладна”. Сем тога, било је распрострањено и веровање да лик змије на купама, ритонима и уопште посудама има способност да магичним путем неутрализира

¹¹⁰ У Кашмиру дршка или сисак металног посуђа често је у облику змије. Ratzel F.-M. Lassone, *Le Rasse Umane*. Torino 1898, III/10, 445

¹¹¹ Ђорђевић Др. Т. *Природа*, 103

¹¹² У митологији Chirrewa индијанаца змија је у вези са поплавама.

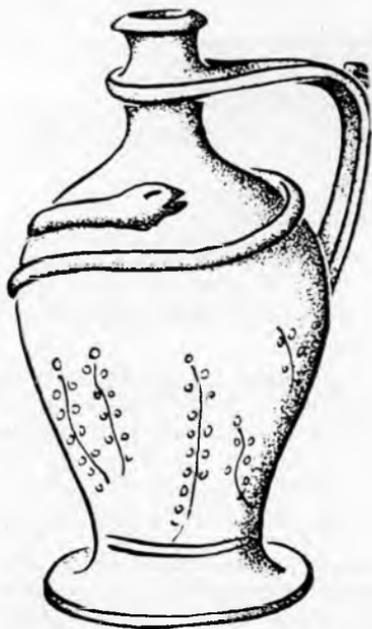
¹¹³ Hastings, 403

¹¹⁴ Küster Erich. *Die Schlange*, 12—17

¹¹⁵ По народном „змија пије воду само са доброг извора”

и уништи деловање ма каквог отрова. Из тог разлога су, како се да претпоставити, стављани и одговарајући орнаменти на посуде за држање пића.

Уочљиву везу између змије и воде можемо поткрепити још неким детаљима који су очувани у народној традицији. У крајевима крај река, као што је то случај са селима крај Саве у Мачви, кад се виђају многе гује, знак је да ће доћи велика вода.¹¹⁶ Змија као персонификација воде и кише уочљива је у предзнаку којим у Власеници, за време суше, очекују падавине. Јер, и у овоме крају, ако се види змија шаруља за време суше, народ се нада скорој киши.¹¹⁷ Код Словенаца у околини Птуја још 1884. забележено је народно веровање по коме краљица свих змија пребива увек у води.¹¹⁸

Сл. 12 Тестија из Књажевца са змијом

Веза змије и воде доводи нас до змаја, митске животиње, за коју народно веровање каже да постаје од змије када ова напуни 7 или 40 година. Тада змији израсту крила, чељусти јој постану веће и отада искључиво живи крај извора, пећина или у облацима (хала која предводи облаке). Ова веровања су распрострањена код свих наших народа, а нарочито код Словенаца (заштитник Љубљане је змај па се он налази и у грбу), Пољака,¹¹⁹ код Суседних Бугара,¹²⁰ старих Германа, далеких Кине-

¹¹⁶) Милићевић Ђ. М., Живот Срба сељака, СЕЗБ I, Београд 1894, 72

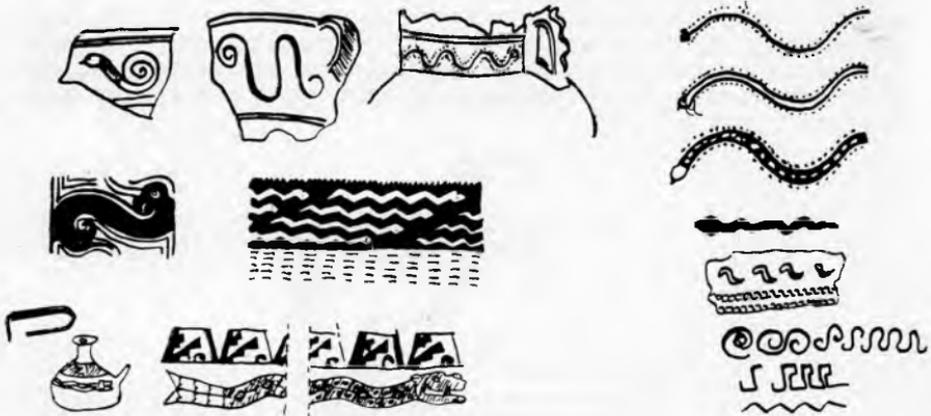
¹¹⁷) Драгићевић Т., Гатке босанке млађарије, Гл. Зем. Муз. XIX, 38.

¹¹⁸) Рајек Ј. Сртце, по подацима В. Тепле-а.

¹¹⁹) Moszinski Kazimiers, Kultura ludowa Slowian, II sv. 1. Krakow 1934, 584

¹²⁰) Маринков Д., Народна вѣра София 1914, 106

за¹²¹ и многих других народа.¹²² Порекло овог схватања је свакако из Азије. То се да закључити по месту које змај заузима у веровању и обичајима азијских народа. Сем тога, у тропским крајевима има неких врста змија (из рода *Dendrophis*¹²³) које имају способност да у огромним скоковима од 5—7 метара прелећу од једног дрвета на друго. Затим, ове

Сл. 15 Стилизације лика змије

змије живе искључиво на дрвећу, па је њихов живот и кретање у машти човека довело до пројекције новог бића, змије која лети, митолошког змаја. Но на овоме питању се нећемо дуже задржавати јер би то био предмет посебне теме.

ВЕЗА ЗМИЈА СА ЖЕНСКИМ РАДОВИМА ОДЕЋОМ И НАКИТОМ

У вези са женским радовима јавља се лик змије на преслици и вре-тену. Преслице са ликом змије имају Етнографски музеј у Београду¹²⁴ (нарочито лепо је декорисана дршка преслице из околине Сврљига — инв. бр. 25609 — в. сл. 16), Војвођански музеј у Новом Саду¹²⁵ (преслица је из Крушице, инв. бр. 1323), неки етнолози у сопственом поседу.¹²⁶ На основи ових података и података из литературе знамо да је лик змије мотив на преслицама у околини Старог Колашина, у Горњој Херцеговини, а виђа

¹²¹) Змај има већу примену од змије у народној митологији и уметности Кинеза. Њему су посвећени посебни празници када се на рекама, у чамцима обављају ритуали (De Grot, *The Religious System of China*, Leyden 1892 do 1910, 106, Moszynski, *Kultura Ludova* 585)

¹²²) Celal Esad Arseven, *Les Arts decoratifs, Turcs*, Istanbul, 36—38

¹²³) Радовановић М, *Опште о змијама*, Београд 1950, 12

¹²⁴) Према подацима добијеним од З. Благојевић, Београд

¹²⁵) Према подацима добијеним од Миле Босић, кустоса Војвођанског музеја у Новом Саду

¹²⁶) Према саопштењу и приватној својини Десанке Николић кустоса Војног музеја ЈНА у Београду (Невесинје) и из Старог Колашина где је змија обојена црвеном бојом (по саопштењу Т. Вукановића).

се и на босанским преслицама.¹²⁷ Сличне преслице, преслице са мотивом змије, имају Грци¹²⁸ и Руси.¹²⁹

И на преслицама као и на осталим предметима лик змије није случајан. То је један од старих мотива који је, како ћемо видети, раније имао неколико важних функција. Жена се од преслице није растављала како у кући тако и у путу. Није ни данас ретко видети жену која иде путем, често натоварена, како још и преде или плете. Од малих ногу до дубоке старости женско лице је у прошлости прело. Лик змије на преслици чобанице чувао је њу заједно са стоком од уједа змије. Жени на путу овај лик такође је пружао врсту заштите, исто као што је то чинио чобански штап, водијер или срп. Ово утолико пре што „преслице имају моћ заштите од урока, од злих очију. Оне спречавају свако зло, уклањају га, како од преље, тако и од предива. Поред свега тога преслице и саме служе као

Сл. 6

Сл. а

Сл. 16 Преслице са ликом змије а из Источне Србије б из Херцеговине

врло јаке хамајлије. штите прељу од свих болести, урока, направеног, спречавају свако зло, уклањају га, како од преље и предива, тако и од куће која има преслицу . . . И код Бугара преслица има моћ да чува девојке, невесте и младе жене . . . Оне чувају од зла, од злих очи, од мађија”.¹³⁰ Дакле, и жена је на преслици имала лик змије. Тај лик је био врста апотропајона који је требало да је штити.

Када смо већ код преље и преслице да подсетима на чињеницу да је змија по своме карактеру симбол плодности и хтонични демон у исти мах. У многим народним причама змија са својим бројним потомством је мотив на коме се граде различите варијанте сличних прича. То су приче у којима неплодна жена, видевши змију са змијицама, жели да роди било шта „тек да има од срца порода”. Њој се жеља обично испуњава и она рађа змију.¹³¹ И по нашим народним схватањима и обичајима који су вршени опажа се прилична веза између змије и порода. Можда је нај-

¹²⁷) Поповић Цветко, Босанско херцеговачке преслице и вретена, Гл. Зем. музеј Н С VIII, Сарајево 1953, 170.

¹²⁸) Κυριακίδης Dr. Stiplion, Neugrichische Volkskunde, Thessalonike 1936, 42.

¹²⁹) Bossert Th. H. Ornamente der Volkskultur, Tübingen 1952, 46, 15

¹³⁰) Вукановић Татомир, Предње и преслице у Дреници, Годишњак скопског Фил. факултета II 1931—1933, Скопље 1937, 238

¹³¹) Fiabe Italiana, A cura di Italo Calvino, Torino 1956, 669—705

јасније ово схватање садржано у култу који су неплодне жене, заједно са својим мужевима, вршиле на Змијарнику,¹³² верујући да ће посредством змије и њене плодне моћи отрести се неплодности и зачети. Слично веровање, веровање у змију која је по ритуалу женин муж, или љубавник. срета се и код осталих народа. Код Абхаза трагови ових тотемистичких схватања опажају се у причама да је змија за време сна оплодила жену, и змија се нашла крај детета када се ово родило. Из тог разлога, по овој традицији, читава фамилија је сматрала да су потомци тога детета у сродству са змијом, те змију нису убијали.¹³³ Детаљ да се при рођењу детета ту нашла и змија је веома занимљив и наводи на упоређење са мотивом змије у златовезу који се налази на чаршавима породиље.¹³⁴ Исто тако, на дечијим колевкама био је у дуборезу израђен лик змије. Он је према народном тумачењу штитио дете, нарочито лети кад би мајка у пољу радила а даље од себе, у колевци би оставила дете изложено на милост и немилост змија.¹³⁵

Веза змије и жене, односно веза са рођењем детета је једно од веома распрострањених веровања. Хотентоти верују да жена може да занесе ако је у сну посети змија. Нади, који иначе убијају змију, једино поштују и чувају змију, коју нађу на месту на коме је пре тога спавала жена. Овај изузетак чине због тога што верују да је то предзнак женине плодности, а за дете које се после тога роди сматрају да ће бити изразито срећно.¹³⁶ И многи митови рођење великих божанстава и историјских личности тумаче посредством и учешћем змије. По једном миту, Олимпију, жену Филипову, док је спавала посетила је змија, тако да је после извесног времена она родила Александра Великог. За рођење Милоша Обилића једна херцеговачка прича каже да је омогућено брачном везом змије и пастирице.¹³⁷ Оваквих легенди има више и у њима има трагова ранијих тотемистичких схватања. Ова схватања се могу довести у везу са поступцима племена Псили, која помињу још класични преци. Ово „змијско племе“ проверавало је легитимност своје деце на тај начин што би децу изложило уједина змија. Писци, говорећи о овоме обичају, истицали су да змије не би никада нападале на децу.¹³⁷ Слична схватања су утврђена у Сенегалији, где по обичајима свако новорођенче у року од осам дана мора да посети питона. На тај начин дете се ставља под заштиту тотема, уводи се у ред осталих саплеменика, са циљем да га не нападају змије. Објашњење лежи у схватању да змија неће напасти припаднике свога племена, јер, уједно, и они њу штите. И наше веровање „да сваки човек има своју змију именакињу“¹³⁸ могло би се сврстати у исту групу. У Индији, крај споменика са представама двеју уплетених змија, које су иначе познат симбол плодности, неплодне жене су по саопштењу Buschan-a¹³⁹ обављале читав ритуал очекујући плодност од кобре.

¹³²) Филиповић С. М., Култ змија

¹³³) Чурски Т. Ф., материали, 130—131

¹³⁴) По саопштењу Т. Вукановића

¹³⁵) По саопштењу Јерине Шобић, в. кустос у Етног. музеју, Бгд.

¹³⁶) Hastings, Encyclopedia 415, 405

¹³⁷) Schneeweiß Edmund, Grundriss des Volksglauben und Volksbrauchs des Serbokroaten, Celje, 1935, 411 Hastings, Encyclopedia, 411

¹³⁸) Кулишић Шпиро, Змија, 143

¹³⁹) Buschan Dr. G., Die Sitten der Völker, II, 117 122

Према томе, змија је та чијим посредством се рађа нов члан, али она је исто тако и хтонични демон и симбол подземља. У кућној змији су душе предака, а управо дужина живота и судбину детета решава се непосредно после рођења. По веровању Римљана¹⁴⁰ судбину су решавале Парке. по веровању Грка, Моире¹⁴¹ — преље, које на преслицама преду нит човечијег живота.¹⁴² То су наше¹⁴³ суђаје, суђенице, рожденице, уриснице, нареченице како их народна машта замишља, веома сличне вилама. За њих Мошињски наводи да су то митска, женска бића, позната код становништва Кавказа, и чак код становништва Сибира. Ова бића су слична вилама и од њиховог расположења зависи судбина човекова. И оне као и парке преду дужу или краћу нит човечијег живота. Виле могу (по нашим народним песмама) рањеног или усмрћеног човека извидати, повратити у живот. А њима (опет по народним песмама) помажу змије. Према томе змија би могла да буде један ранији, зооморфни облик женскога митскога бића. Уосталом, о вилама, о којима даје податке још Проконије, има прича у којима се назире веза са змијама, па се оне по речима С. Ренака и приказују као змије.¹⁴⁵

На крају да би објаснили лик змије на преслицама, треба имати у виду народно веровање о хитрини змије. Ова хитрина, лаки и брзи покрети који су садржани у мотиву змије на преслици имају у својој основи и производно мађијску функцију. И преља треба да буде хитра, да увија нит, преде брзо као што је брза змија. Према томе мотив змије треба да делује на брзину и вештину преље. Сличан однос жене везиље и змије огледа се у неким веровањима која имају за циљ да поспеше вредноћу и умешност везиља. Веза змија са иглом као другим оруђем женске радиности такође је очигледна. И игла се у рукама спретне везиље „брзо као змија провлачи“ кроз тканину. А да би девојка постала добра везиља, она настоји да кад нађе змијску кошуљицу протрља руке, не би ли постала вешта везиља. Из истог разлога девојке кад убију змију, узимају главу и боцкају змијине очи да би по принципу преносне мађије у њиховим везовима било лепих и ситних шара. Занимљиво је да код Хавцолских Индијанаца муж ухвати велику змију и стави је у процеп када се жена спрема да тка или везе. Да би имала нарочитог успеха у послу. Индијанка змију поглади руком дуж леђа, а затим истом руком пређе преко свог чела и очију. То чини зато да би на своме ткању могла да изради исто тако лепе шаре, као што су оне на змијиним леђима.¹⁴⁶ Иначе, један од веома омиљених мотива у женској радиности код Индијанки је змија,¹⁴⁷ у ствари цик цак линија, стилизација змије.¹⁴⁸ Наша ткаља у орнаментима на ћилимима радила је изломљеном линијом шару која је симболично представљала

¹⁴⁰) Larousse du xx^e Siecle, Vol. VI, Paris 1932, 389.

¹⁴¹) Huger Dr. H., Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie, Wien 1955, 227.

¹⁴²) Brockhaus, Handbuch des Wissens Band III Leipzig 1929, 500.

¹⁴³) Вук Караџић, Српски рјечник, Београд, 1935, 745.

¹⁴⁴) Moszynski, Kultura Ludowa Slowian II/1. 702—704

¹⁴⁵) Везу између вилае и змије наглашава и Ровињски (П. Ровински, Черногория, Том II часть 2, Санктпетербургъ 1901, 535

Renak S., Orfeus, II, 59

¹⁴⁶) Фрезер, Златна грана, 53

¹⁴⁷) Wissler Klark, Indian Beadwork, New York 1927, 25, 27

¹⁴⁸) Kaj Birket Smith Geschichte der Kultur 529

змију и носила назив „змијица“.¹⁴⁹ Иначе, змија има на појасевима (Ђаковица) и тканицама, има стилизованих орнамената на марама, печама у словеначкој ношњи,¹⁵⁰ а лик змије се поред породичног чаршава ставља на чаршаве за сунет. Девојке које су ишле у хамам имале су на својим пешкирима извезен лик змије.¹⁵¹ То све сведочи да је змија, поред осталих орнамената у нашој текстилној орнаментаци,¹⁵² имала посебно место.

И техника плетења даје могућности да се у производима вредних женских руку примени лик змије. Тако су Сремице у прошлости плеле чарале у „мустри змије“, а данас је та техника рада омиљена за израду џемпера.¹⁵³

Лик змије, поред сокола, лава и других животиња, био је један од орнамената на оделу нашег средњовековног јунака. По мишљењу Казимировића наше народне песме дају слику таквога одела. Судићи по њима наш средњовековни јунак је био одевен у зелену доламу, коју је заучио златним пуцем под гроцем, а на оделу су му извезене златом змије.¹⁵⁴ Има ли ово тврђење своју историјску подлогу нећемо се упуштати да расправљамо, али само да напоменемо да су фибуле у облику змијских глава биле познате и у давним временима. То је случај са римским¹⁵⁵ и германским фибулама и фибулама које се простиру до крајњег севера Европе.¹⁵⁶

Облик змије је био подесан и примењиван у изради накита. Поред фибула прављено је прстење и наруквике у облику змије. Најчешће је змија имала у глави драги камен, а обавијала се око прста или руке. Таква накит је најчешћи садржај остава словенских гробова. Словенске гривне биле су израђене од масивне тордоване жице, а завршавале су се двема растављеним пљоснатим плочицама, које су вероватно постале од првобитних змијских глава.¹⁵⁷ Па и у свадбеном накиту у Дагестану, где је иначе обрада сребра традиционално занимање, наилази се скоро на исти облик наруквике са завршцима у облику змијских глава. И код југословена у прошлости, а и данас, има накита сличних облика. У Етнографском музеју у Београду налази се једна наруквица у облику змије чија се глава завршава полуотвореним устима (инв. бр. 24761)¹⁵⁸. У истом облику, облику змије, прави се и прстење. Етнографски музеј у Загребу у својим збиркама има један такав прстен из Конавала (ин. бр. 3562).¹⁶⁰

¹⁴⁹) Према подацима добијеним од Јелене Аранђеловић-Лазвић, кустоса Етнографског музеја у Београду.

¹⁵⁰) По саопштењу Марије Марковић, кустоса Етнографског музеја у Љубљани.

¹⁵¹) По саопштењу Јерине Шобић, вишег кустоса Етнографског музеја у Београду Од В. Кличкове, директора Етнолошког музеја у Скопљу чули смо да је по легенди прва се у Даут Пашином хамаму у Скопљу окупала пашиница. Том приликом њу је ујела змија и она је у хамаму умрла.

¹⁵²) Беловић — Бернадџиковска Ј., Српски народни вез и текстилна орнаментика, Нови Сад 1907, 224—226

¹⁵³) По подацима Виде Тричковић — Грбић, кустоса Музеја у Сремским Карловцима.

¹⁵⁴) Казимировић Р., Наше народне шаре, Београд 1930, 12

¹⁵⁵) Музеј и збирке Задра, Загреб 1954, 72, 20

¹⁵⁶) Bernhard, S., Die Altgermanische Tierornamentik, Stockholm 1904, 630 —, 84

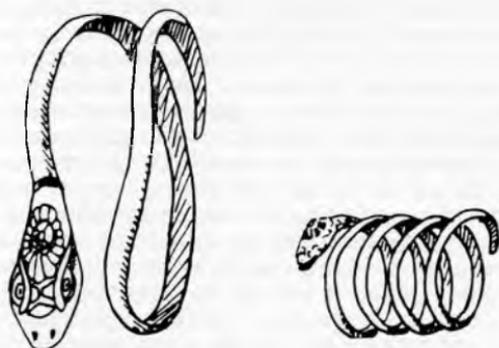
¹⁵⁷) Niderle L., Slovenske stanje, Novi Sad 1954, 208—210

¹⁵⁸) Э. В. Килчевская, А. С. Иванов, художественные промыслы Дагестана, Москва 1959, 67, 79

¹⁵⁹) Подаци добијени од Ђ. Тешића, кустоса Етнографског музеја у Београду

¹⁶⁰) Према подацима добијеним од екипе Етнографског музеја у Загребу.

Прстење и наруквице у облику змије са зеленим каменом у глави је, како се у народу сматра, служило као одбрана од уједа змије, па је према томе врста апотропајона. По другом тумачењу, жене, које су имале овакав прстен или наруквицу „народне лекарке” (које су биле специјалисте за лечења тровања или од змијског уједа) носиле су овакав прстен на руци. По другом тумачењу змијска наруквица носила се као амулет против вештица.¹⁶¹ Ова тумачења имају својих паралела код осталих народа. Код старих Египћана против уједа кобре носила се хамајлија у виду змијине главе, начињена од црвеног камена, црвеног стакла или црвеног порцулана. Ове наруквице су носили живи, али и мртви, што се закључује на основи исписаних текстова по самим наруквицама, а који показују да им је био циљ да заштите мумију да је не поједу црви и змије.¹⁶²

Сл. 17 Наруквица из околине Скопља и прстен у облику змије

У овоме накиту, народним веровањима и преповеткама има специјалних значења која се придају змијском камену. Поред камена, то је по народном веровању драгоцен прстен који има змија на месту где јој се спаја тело са главом, или је то „прстен” или „јабука”. По народном веровању ако се човек магичним путем домогне тих предмета учиниће да ће му се од мало новца које има напунити пун сандук.¹⁶³ Код Белоруса и Украјинаца познате су приче о фантастичним змијама са златним роговима.¹⁶⁴ Код Абхаза њих везују за благостање и богатство,¹⁶⁵ док код Бугара ту моћ има прстен.¹⁶⁶ Змијско божанство у Мексику (Quetzahuate) замишљано је у облику змије, а само његово име у преводу значи „скупоцена змија”.¹⁶⁷ Змијско божанство, Нага у Индији, у своме репу има по веровању и како је представљена, нефрит. Ко би се домогао нефрита имао би све што пожели. И ово, као и ранија веровања у ствари су пројекција жељеног благостања, богатства, среће, до које је тешко доћи,

¹⁶¹) Wörterbuch der Deutschen Volkskunde, Leipzig 1920, 637

¹⁶²) Ђорђевић Др. Т., Природа, 140

¹⁶³) Рајек Др. Ј., Стрца, 65, 67

¹⁶⁴) С. А. Токарев, Религиозные верования восточнославянских народов XIX начала XX века, Москва — Ленинград 1957, 52

¹⁶⁵) Чурић Г. Ф., Материјалы

¹⁶⁶) Маринов Д., народна вѣра, 104

¹⁶⁷) Covarrubias, The Serpent, 45

исто као што је тешко отети Наги, једној од најопаснијих отровница света, „драги камен“.

У чему лежи основа веровању у драги камен који поседује змија? Оно има своју основу у стварном свету, у чињеници да змије немају капака. Очи су им слободне, те је за њих карактеристичан „ледени поглед“. Неке од змија имају црвене очи, које јако сјаје, те је народна машта тај поглед и сјај очигу везала за драги камен. Код других змија, услед шара на глави, или због прстена од рожине, добија се утисак који народна машта претвара у круну, прстен, јабуку, магичне предмете „помоћу којих се може“ стећи пуно ствари. Интензивна светлост фасцинирајућег змијског погледа коју је човек добро запазио нашла је на тај начин примену у накиту, а у крајњој линији и у схватањима, па и медицинским обичајима.

Међутим, и у овим тумачењима симболике и улоге наруквица и прстења, фибула или игала у облику змије потребно је осврнути се и на мишљења археолога који су на појединим локалитетима наилазили на сличан накит. Професор др. Б Гавела, говорећи о наруквицама чии су завршеци у облику змијских глава а тело орнаментисано у облику крљушти, истиче „појава змијских глава на наруквицама може се објаснити пре религиозним него декоративним узроком“. Затим се излаже значај који је имала змија у тадашњој келтској религији и каже да га потврђују скулптуре келтских богова поред којих се налазе представе змија. Самим наруквицама даје апотропејско, поред декоративног значења.¹⁶⁸

Др М. Гарашанин говорећи о наруквицама у облику змијских глава везује их за проблем Илира и сматра да су оне остале у употреби кроз све периоде, та да су их преузели и Словени. Код њих су такође остале дуго у употреби, местимице чак до средњег века.¹⁶⁹ Ова констатација се можда може довести донекле у склад са нашим народним песмама и поменима змије на средњовековној одећи и накиту, али интересантније од тога је култни значај који су гривне овога облика имале, и који ове гривне везује за Илире и њихова схватања о хтоничној природи змије и њиховим митским родоначелником Илириосом.¹⁷⁰

На крају да поменемо да је Дионисоса у облику змије родила Персефона са Зевсом. Зато су о његовим празницима жене уплитале у косу украсе у облику змије и обавијале их око појаса и руку.¹⁷¹ Занимљиво је да је у чешком аргу had, змија, значи и појас, ремен или ланац.¹⁷² Па и Деметра, иначе божанство хтоничне природе која је у вези са аграрним култом, представљана је са змијама уплетеним у косу.

Једна од врсти украшавања и накита су промене које се изводе на човечијем телу у циљу улепшавања. Ту спада и тетовирање, које је по мишљењу С. Ренака очигледан знак везе племена са богом,¹⁷³ нарочито кад татуаж представља животињу, тотема. То је случај са племеном Игироти на Филипинима, који у пределу стомака тетовирају змију.¹⁷⁴

¹⁶⁸) Гавела Др. Бранко, Келтски оппидум Жидовар, Београд 1952, 181

¹⁶⁹) Гарашанин Др. Милутин, Налаз првог гвозденог доба у Мраморцу и проблем Илира у Србији, Музеји 2, Београд 1949, 130

¹⁷⁰) Гарашанин Др. Драга, Из култа и магије преисториског човека, Весник музејског и конзерваторског друштва НРС, Београд, 1959 1—2, 12

¹⁷¹) Hastings, Encyclopedia 403—405

¹⁷²) Příručník slovník jazyka českého, Díl I A—J, v Praze 1935—937 815 had

¹⁷³) Renak S., Orfeus II, 78—79

¹⁷⁴) Razel F. — M. Lessone, Le razze Umane, Torino 1898, vol. 2/10 433.

На одећи или накиту које извесни свештеници, шамани, носе при обредима, има орнамената змија.¹⁷⁵ Маске обредних играча у Боливији, изложене у Musée d' L'Homme у Паризу, имају преко образа израђену змију.¹⁷⁶

ЛИК ЗМИЈЕ НА ОРУЖЈУ И РАТНОЈ СПРЕМИ

Да ли су и наши народи на своме оружју имали лик змије једно је од питања које се намеће с обзиром на чињеницу да се код многих народа змија доводи у везу са јунаштвом и због тога налази на оружју. Изгледа да се и на ово питање може позитивно одговорити. Један од података који говори о томе је из средњег века, са локалитета Винча, који је објавио др Ј. Ковачевић. Наиме, то је налаз из некрополе, „сабља чији је врх изведен у облику змијске главе“:¹⁷⁷ Донекле слична овој је „турска сабља“ на једној гравири Томе Артиса која приказује Азапа.¹⁷⁸ Иначе је познато да на сечиву персијског хладног оружја има ликов змије.¹⁷⁹ Шта се хтело са ликом змије на оружју је једно од питања које тражи да се њиме позабавимо. Када покушавамо да на њега што боље одговорима није на одмет да се подсетимо да народна песма необично храброг и вештог јунака у руковању оружјем пореди са најљућом животињом, смртоносном змијом. Зато се за таквог јунака сликовито каже да је „као љута гуја“.

Из наше народне поезије познато је тровање оружја змијским отровом. И рањени Кајица војвода ране преболети не може:

„Јер су стреле пусте отроване,
на змијину једу накаљене . . .“¹⁸⁰

Да је отров ове врсте спадао у најжешће отрове тога доба види се и по томе што и наш велики јунак Краљевић Марко, коме, како каже народна песма, по јунаштву и снази равна нема

... . Преврће плоче плочовите
И налази змије криловите,
Да по чаше наточи иједа . . .“¹⁸¹

Међутим, по мишљењу др Шкриванића не ради се о змијском већ о биљном отрову.¹⁸² који је тако јак да је по своме дејству добио име смртосног отрова.

¹⁷⁵) Boas Franz, Primitive art, New York 1951 67

Celal Esad Arseven, les Arts Dekoratifs Turcs, Istanbul 53

¹⁷⁶) По саопштењу Др. М. Барјактаровића, професора Универзитета у Београду

¹⁷⁷) Ковачевић Јован, Словенске и српске старине у Винчи крај Београда, Музеј 3—4, Београд 1949, 115.

¹⁷⁸) Васић Павле, Југословенске ношње у XVI веку, Зборник радова Етнографског музеја у Београду 1901, 1951, Београд 1953, 134, 137 сл. 8.

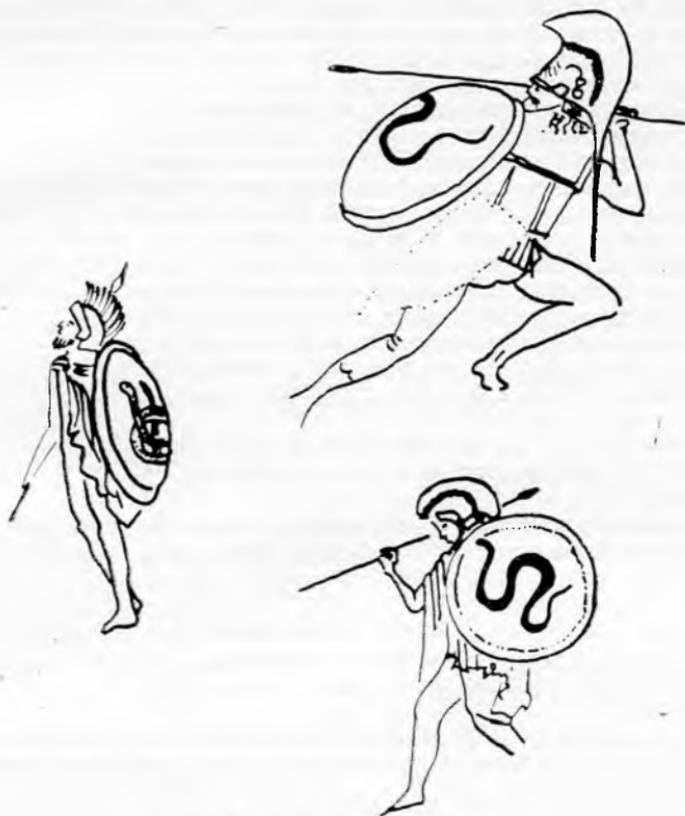
¹⁷⁹) Према саопштењу Ђурђице Петровић, кустова Војног музеја ЈНА у Београду.

¹⁸⁰) Караџић Вук, Српске народне пјесме, II, 478.

¹⁸¹) Ђорђевић Др. Т. Природа, 153.

¹⁸²) Шкриванић Др. Г., Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику, Београд 1957, 106—107.

На опреми ратника, на челенки, из збирке Етнографског музеја у Београду¹⁸³ (инв. бр. 21920), змија са повијеним репом је један од орнамената који је пружао ономе ко га носи симболичну заштиту. У уметности античких народа има података да је змија била представљена на ратничким штитовима,¹⁸⁴ као што је то био случај на чувеном Аргонаутском кратеру. Змију има на унутрашњој страни богиња Атена, богиња војне вештине и сама ратница.¹⁸⁵ Змијама је опточена и Атенина љуспа егида,

Сл. 18 Лик змије на штитовима Грка

блистави и сјајни штит који она позајмљује од Зевса.¹⁸⁶ Змија је такође заступљена на штитовима ваневропских народа.¹⁸⁷ Код старих Германа на неким војничким знацима биле су змије или змајеви,¹⁸⁸ а вероватно

¹⁸³) Тешић Ђ., Челенка, оковано перје, Гл. ЕМ XXI, Београд 1958, 139, 4.

¹⁸⁴) На чувеном Аргонаутском кратеру виде се ратници на чијем је штиту насликана змија (Bischof Ernst, Griechische Vasen. München 1940, 197, 215.).

¹⁸⁵) Winter Dr. Franz. Griechische Sculptur des Fünften Jahrhundert. Heft XIX, 249.

¹⁸⁶) Замуровић А, Митологија Грка и Римљана, Нови Сад 1936, 147.

да лик змије на заставама такође није усамљен. Дотичући се питања змија, Нидерле каже: „не би било изненађујуће када би се код Словена срели са знаком змије на штитовима или на ратним знаковима, заставама позади којих су ишли поједини родови и племена у борбу, слично као што је то било код Трачана, Германа и коначно као што је то било и код римских легија”.¹⁸⁹

Шта је на оружју, и зашто је употребљавана змија као мотив. На првome месту змија означава војну вештину и зато је, како смо видели, атрибут богиње војне вештине, Атене. У народном сликарству Добруце змија је симбол јунаштва и приказана је како чак дави „цара свих животиња”, „најјачег лава”.¹⁹⁰

Иначе змија је сматрана симболом магијске снаге. Лик змије на оружју искоришћен је и зато што је змија животиња са јаким разарајућим моћима, па је требало да ономе ко носи оружје, штит или челенку сугерира сопствено самопоуздање и на тај, психички начин осигура победу. Али је исто тако мотив змије на оружју, опреми, заставама, рудимент родовског обележја некадашњег тотема клана. Јер је познато да и примитивни народи „да би уплашили непријатеља” боје и унакажавају лице, ките се перјем или стављају рогове, дуге гриве, кљове или главе животиња.¹⁹¹ Свакако да је из истих побуда змија могла наћи примену како на ратничкој опреми тако исто и на заставама. Змија је симбол ратне вештине и јунаштва који је касније прешао на оружје уопште. Његов одјек је сачуван у народним обичајима везаним за ловачко оружје, специјално за пушке, јер се верује да ако се змијска глава стави у пушку да таква пушка сигурно погађа и „прави велику рану”.¹⁹² У Херцеговини, према саопштењу Луке Грђића — Бјелокосића, Ловци су веровали ако им змија умилу у пушку па је испале, да ће имати среће у лову.¹⁹³

ЛИК ЗМИЈЕ НА МУЗИЧКИМ ИНСТРУМЕНТИМА

Најбројнији одговори на нашу анкету могу се сврстати у овај одељак. Изгледа да нема ни једног нашег музеја који у својим збиркама нема бар један инструмент са ликом змије. У Македонији су то дувачки инструменти,¹⁹⁴ најчешће кавали — „цавари”, или „шупељка” са ликом змије. Од жичаних инструмената да поменемо лијерицу са острва Лошиња¹⁹⁵ и многобројне примерке гусала. И код осталих народа има инструмената који су у облику или са ликом змије на њима. (Код Инка на основу ликовних извора неки закључују да је било таквих дувачких инструме-

¹⁸⁷) Steward J. H., Handbook of South American Indians, Vol. 2, Washington 1949, 127.

¹⁸⁸) Renak S., Orfeus II, 142.

¹⁸⁹) Niderle Lubor, Slovanske starozitnosti, II 74.

¹⁹⁰) Nielscher Kurt, Roumanie, Leipzig 1933, 135.

¹⁹¹) Живанчевић В., Порекло и улога ловачких трофеја, Природњачки музеј у Београду, књ. 26, Београд 1959, 35.

¹⁹²) Борђевић Др. Т., Природа 183.

¹⁹³) Лука Грђић Бјелокосић, Животиње и биље у народном предању, Караџић 1901, 68.

¹⁹⁴) У Сиринићкој Жупи змијска кожа се навлачила на кавал (саопштење Т. Вукановића).

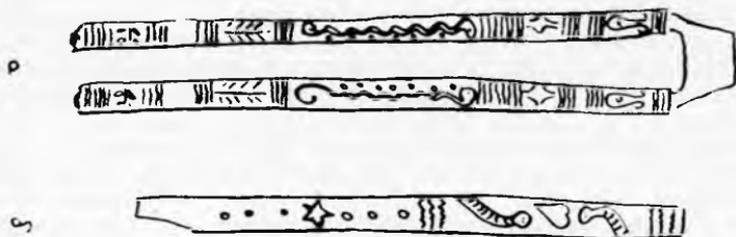
¹⁹⁵) Из места Нерезине а која се чува у Етнографском музеју у Загребу.

ната).¹⁹⁶ Иначе су познати ударачки музички инструменти типа дарбуке са орнаментом змије на њима.¹⁹⁷

На овоме месту посветићемо пажњу само гуслама, јер сматрамо да за тај поступак имамо пуно оправдања. Гусле су наш најкарактеристичнији инструмент на коме се најбоље може објаснити симболика овога лика.

Змија је на гуслама представљена на неколико начина. Код гусала је обично „врат“ изрезбарен у виду змијских крљушти.¹⁹⁸

Полупластика змије је примењена на гуслама које су из Сиња и које се чувају у Етнографском музеју у Загребу,¹⁹⁹ а на гуслама из Гламоча, о којима је писао Ц. Поповић,²⁰⁰ исплетене змије налазе се на доњем делу гусала (кашика).

Сл. 19 Музички инструменти а кавали (Етнолошки музеј Скопље) б шупељка (Фолклорни институт у Скопљу)

Врат гусала урађен је у облику змије или око кога се обавија змија²⁰¹ најчешћа је појава. Исто тако и гудало је врло често урађено у облику змије.²⁰² Гусле са ликом змије имао је и Вук и оне се данас чувају у Вуковом и Доситејевом музеју у Београду. Вукове најмилије гусле на горњем крају врата имале су савијену змију са звездом на глави. Приликом Вукове сахране, ове гусле ношене су на његовом спроводу.²⁰³

У дрворезбарству, оном у прошлости и у новијем, једино се змија сачувала и није као неки други орнаменти нестала. Змија се налази на резбареним штаповима, гуслама, чивилуцима и другим предметима покућ-

¹⁹⁶) Neustupni J., Preistorija, 487.

¹⁹⁷) Küster Erich, Die Schlange 17, 18.

¹⁹⁸) Према подацима В. Тричковић-Грбић, Музеј у Сремским Карловцима има овакве гусле, инв. бр. 570.

¹⁹⁹) Инв. бр. 8443.

²⁰⁰) Поповић Ц., Разни резбарени предмети у Босни и Херцеговини, Гл. Зем. Муз. НС VI, Сарајево 1954, 82—83.

По саопштењу др П. Влаховића овакве гусле има познати гуслар из Вршца, Јанковић.

²⁰¹) Поред Етнографског музеја у Београду овакве гусле има Етнографски музеј у Загребу (инв. бр. 1047), Музеј у Сремским Карловцима (инв. бр. 584), Војвођански музеј у Новом Саду (инв. бр. 991), Музеј у Нишу (инв. бр. 1053), Крагујевцу (инв. бр. 708, 709) и други музеји.

²⁰²) Музеј у Лесковцу има гусле инв. бр. 121, Музеј у Крагујевцу (инв. бр. 763), 708, 709), Музеј у Нишу (инв. бр. 1059) и други музеји.

²⁰³) Гавела Ђуро, Најмилије Вукове гусле, илустрована политика год. 1960, бр. 103, 7.

ства како раније тако и данас.²⁰⁴ Шта змија означава на овом можемо рећи националном инструменту? Према тумачењима која се из целокупне анализе могу добити и које познаје и народ, лик змије на гуслама би био симбол мудрости и инспирације. Код Руса је позната фраза „будьте мудры как змеи”,²⁰⁵ која даје предност овој животињи и чак указује човеку да се на њу угледа. Народни уметник је украшавајући гусле симболично хтео да представи и народном певачу да у руке инструмент са змијом, атрибутом мудрости. Да је то тачна констатација можемо се уверити ако се осврнемо на нама територијално блиску Грчку, где је могуће да пратимо генезу појединих схватања и симбола. У митологији Грка, Гениус, дух, божанско биће, чува и штити човека од колевке до гроба. Он се заједно са човеком радује и тугује, управља његовом судбином, а замишљан је и представљен у облику змије.²⁰⁶ У Ескулаповој змији такође је поштован геније самога божанства.²⁰⁷ И сама богиња мудрости, Атина, у античкој уметности представљена је са змијом. То утолико пре, што се она, по миту, родила директно из Зевсове главе, па је према томе, најмудрија и најјача, и заштитница државе.²⁰⁸ Змија на гуслама је према томе требало симболички да покаже да из уста народног песника излазе мудре поуке, које као дух Гениуса бде над човеком, кућом, племеном и државом.

МОТИВ ЗМИЈЕ У НАРОДНИМ ИГРАМА

У нашим народним играма има игара које се називају „змија”,²⁰⁹ а такође није ретка ни змијаста путања којом се играчи крећу.²¹⁰ Занимљива је оваква свадбена игра која се у Словенији изводи по кући као и кроз цело село.²¹¹ Ову игру, водећи рачуна о симболизму играња, неки су тумачили магичном игром којом се жели да дочара плодност у браку. И остале игре везане за одређене празнике имају или су имале своју мађијску намену.

На првоме месту уочљива је чињеница да се ове игре изводе о пролећним празницима (Лазарева субота, Велик ден), па су имале за циљ да симболично потпомогну буђење природе у пролеће. Даривање играча (Лазарица) јајима или ношење јаја и размењивање у колу, између младих жена које су се те године удале, указују на мађијску сврху ових игара. Те игре су имале задатак да дочарају будућу плодност и изобиље.

Од посебног интереса је ускршња игра карактеристична за Кичево и Пореч, а у којој се драмско-мимичким елементима приказује игра змије и преље. Ова игра, за коју В. Кличнова истиче да је данас друштвена игра крије у себи једно дубље значење. Сетимо се само преслица и орнамента змије на њима које смо покушали да протумачимо извесним ве-

²⁰⁴ Матасовић Антун, *Сељачко резбарство*, Загреб 1933, 20.

²⁰⁵ Ђуровић др. Д. *Речник руско-српскохрватски*, Београд 1936, 320.

²⁰⁶ Замуровић А., *Митологија*, 104—105.

²⁰⁷ Замуровић А., *Митологија*, 59.

²⁰⁸ Замуровић А., *Митологија*, 65.

²⁰⁹ Јанковић Даница и Љубица, *Народне игре VI*, Београд 1951, 40—41; Вера Кличкова, *Великденски обичаји во Порече, Скопје 1957*, 190—193.

²¹⁰ Јанковић Д., и Љ. *Народне игре I* Београд 1934, 100.

²¹¹ По саопштењу колегинице М. Макаровић, кустоса Етнографског музеја у Лубљани.

ровањима скопчаним са схватањима и обичајима наших и осталих народа. У овом случају у игри се појављује преља која не поштује табу и ради. Због тога се на њу устремљује змија да је уједе. У овој игри најзначајнија је чињеница коју истиче Кличкова, а то је траг култа змији, који је кроз игру обављан „да змије преко године не праве штету, како људима тако и стоци“.²¹² Да је у питању култна игра види се и по томе што ову игру играју женска лица, дакле преље које су саме највише изложене уједима и љутњи змија. Ова, као и друге игре, не одражава само жеље, већ се игром настоји да мађијским путем осигура од уједа змије. У обредној игри која се изводи о једном од најважнијих пролећних празника као да се хтело на симболичан начин да стави под спасоносно дејство добре змије. Преља, која је учествовала у обредној игри, као и она која на преслици има орнамент змије, ставља се под заштиту змије, свога тотема, свога претка (кућне) змије.

Сл. 22 Дечија играчка из Војводине (Етнографски музеј у Београду)

Слична схватања одражавају се у извесним обредним играма, у којима играчи играју са живим змијама или су обучени као змије. Једна од игара која показује повезаност човека са змијом, својим претком, и на тај начин драмско-сценским елементима приказује мит о етногенези је нада леко чувена игра Хопи Индијанаца. Ова игра сваке године привлачи хиљаде гледалаца из свих крајева. Њу изводе само „змијски свештеници“, „шамани“, и то они који лече ујед змије. Ови свештеници у редове играча бирају и оне људе које је змија ујела а они њих излечили.²¹³ За време игре Хопи држе у својим устима главе живих змија за које се сматра да их неће ујести.²¹⁴ Кроз саму игру се приказује рађање, детињство и зрело доба божанства.

Игре са живим змијама биле су познате и код средњоазијских народа, заправо код дервишких секти од XII-ог столећа.²¹⁵ Код њих су касније као траг ових игара са живим змијама остали орнаменти на оружју или орнаменти на реквизитима при обредима.²¹⁶

У античкој Грчкој су биле посебне свечаности, у којима су учествовале свештенице бога Баха, бахаткиње које су играле кроз шуму држећи у рукама змије.²¹⁷ Па и подземна божанства Ериније, замишљане су у сталном кретању са змијама и буктињама у руци.²¹⁸

²¹²) Кличкова В., Великденски обичаји, 190.

²¹³) Bernatzik Hugo Die Neue Orose Völkerkunde, Band III, Frankfurt/M 1954, 47

²¹⁴) Kaj Birket Smith, Geschichte der Kultur, Zürich 1948, 306.

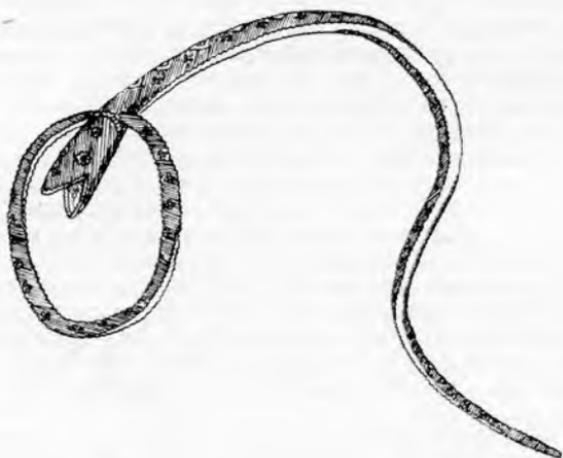
²¹⁵) Renak S., Orfeus, II, 97.

²¹⁶) Влаховић Петар, Прилог проучавању дрвеног оружја, Гл. ЕМ XVII Београд, 1954, 99 сл. 6.

²¹⁷) Замуровић А., Митологија, 80.

²¹⁸) Замуровић А., Митологија, 179—182.

Коледари у Јабланици и Пустој Реци²¹⁹ у прошлости су правили браду од испуњене змијске коже. Шта је ту представљала змијска кожа? На први поглед један безначајан детаљ у односу на игру и читаву маску, али за нашу тему детаљ вредан пажње. То кажемо због тога што га употређујемо са многобројним играма које су код америчких индијанаца изводили шамани са змијском маском, са ликом змије на својој одећи и неким другим реквизитима. Нарочито су интересантне игре о којима пише Бушан да су их изводили маскирани играчи тзв. „ђавољи играчи“.²²⁰ Они су имали огромну маску на којој су биле нацртане змије. Ове игре су уз пратњу там-тама извођене ноћу, па су и на тај начин змију приказивале као хтонично и зло божанство. Ово утолико пре што је и у другим случајевима када се радило о појединим божанствима у животињском облику често то исто божанство сматрано добрим и злим у исти мах. Управо то је случај и са змијом.

Сл. 23 Змија од перли којом коловођа маше у колу за време игре (Етнолошки музеј у Скопљу)

Друштвене игре *Chippwa* Индијанаца назване су играма змије а извођене су помоћу дрвених змија.²²¹ У збирци дечијих играчака Етнографског музеја у Београду налази се једна дечија играчка²²² којом су старија деца плашила млађу јер је кретање ове змије потсећало на праву, живу змију.

Према свему наведеном змија је, како смо видели, у извесним играма симбол вегетације и буђења природе. Исто тако она је у уској вези са производним процесом. У другој групи игара примена и улога змије карактерише се настојањем да се игром успостави веза са прецима, дакле са хтоничним демонима од којих се очекује добро или зло. Како су они често непријатељски расположени према човеку и његовим делатностима,

²¹⁹) По саопштењу Р. Стојановић — Лесковац.

²²⁰) Buschan Dr. G., Die Sitten der Völker II, Stuttgart, 98.

²²¹) Densmoore Francis, Chippewa customs, Washington 1929, 116.

²²²) По саопштењу Матић Милице, кустоса Етнографског музеја у Београду.

у играма су људи њима, или божанству, настојали да се приближе или умилогостиве их. То се чинило игром, песмом и жртвовањима (јаја). Трећу групу чине игре које симболички треба да обезбеде плодност будућег брачног пара, те се зато изводе као саставни део свадбеног ритуала. Да је змија имала улогу у култу, а специјално у играма које су том приликом извођене, види се и по томе што је коловођа у Македонији на руку стављао наруквицу исплетену од ситних перли. Ова наруквица је својом дужином и шарамом подражавала правој змији. Коловођа је њоме махао за све време игре.²²³

ЛИК ЗМИЈЕ НА „ПАЊСКИМ КОНЧНИЦАМА“

Посматрајући ову тему у целини, кроз народну уметност, потребно је да се осврнемо и на један вид наше народне уметности карактеристичан за западне крајеве наше земље,²²⁴ на врсту народног сликарства.

Народни уметници, сликари, међу којима је био велики број жена, врстама темпера које су сами израђивали, сликали су чеоне стране кошница. Теме њихових слика биле су животи светаца, теме из војничког живота, царства бајки, па и животињског света. Међу њима у вези са нашом темом су кошнице на којима је приказана змија као симбол Марије Имакулате и као оличење зла у сцени Први грех.²²⁵ Оба мотива рађена су по хришћанском миту који змију доводи у везу са ђаволом. У ствари хришћанство је и у случају са змијом која је код других религија поштована и којој су у народу вршени одређени култови, поступило као и са другим паганским божанствима. У извесном смислу је настојала да та веровања осујети својим супротним тумачењима. Међутим, и поред тога, народ је и даље у својим празницима који су били пренети на хришћанске свеце (св. Јеремију, 40 мученика и за празник Христовог Васкрсења) у ствари и даље очувао елементе култа старог божанства вегетације али и смрти, живих потомака али и митскога претка — родоначелника — змије.

ЛИК ЗМИЈЕ НА НАДГРОБНИМ СПОМЕНИЦИМА

Веза змије и покојника нашла је свога одраза на надгробним споменицима. Лик змије налази се на неолитским великим надгробним споменицима, као и на саркофазима раног бронзаног доба. Змија се налази на урнама старих Грка,²²⁶ као и на урнама словенског порекла.²²⁷ На Средњовековним стећцима, о којима је писао др. А. Соловјев „на челу натписа, тамо где у другим случајевима понекад стоји крст, исклесан је неки знак као змија који вероватно има симболичан значај“.²²⁸ Новији по по-

²²³) Оваквих наруквица има у Етнолошком музеју у Скопљу.

²²⁴) Израђиване су у Алпским долинама у Бохињу, око Бледа, Радовљице, у Селској и Пољанској долини, у околини Крпе и на северном Доленском и Штајерском. Novak Dr. Vilko, Slovenska Ludska kultura, Ljubljana 1960, 250.

²²⁵) За ове податке као и за фотографије дугујемо захвалност Марији Макаровић, кустосу Етнографског музеја у Лубљани.

²²⁶) Harrison Jane Elen. *Themis* 291.

²²⁷) Küster E., *Die Schlange*. 11.

²²⁸) Соловјев Др. Александар, Јесу ли богомили поштовали крст?, Гл. Зем. музеја, НС III, Сарајево 1968, 91.

реклу је лик змије на надгробним споменицима гробља на Бонинову (Дубровник) као и на надгробном крсту из околине Титограда.²²⁹ Сви ови примери казују да је змија у разним временским раздобљима везивана за покојнике и место њихова пребивалишта, земљу.

Стога се поставља питање због чега се змија, иначе симбол жита, плодности, здравља, богатства, везује и за смрт? Ово је било питање које је интересовало многе и на њега се са пуно директних доказа може одговорити. Познато је да се змија, која се завлачи у гробове, код старих Египћана била хтонични демон. У књизи мртвих (Смрти) душу на онај свет спроводи змија. Хорус је назван „онај који зауставља змије” и приказан је са змијом у руци.²³⁰ Веза змије и смрти опажа се и у неким народним веровањима забележеним на нашој територији. Наиме, у околини Шапца, трудна жена која пође на погреб и види змију сматра да ће родити мртво дете.²³¹ У овом случају може се уочити директна веза између змије хтоничног демона и змије демона плодности и рађања. Та идеја, за коју Чајкановић каже да је примитивним схватањима сасвим логична, била је у овоме раду неколико пута додиривана. Из историје религија је познато да су многа божанства аграрна божанства, божанства плодности а у исти мах и хтонична божанства. Деметра-Персофона, мисирска Изида, Мајка Земља и многа друга божанства имају обе природе. Но не само да су виша божанства тако различитих особина, већ и нижа, па и наши преци имају у својој власти плодност пољску, сточну, а од душа својих предака човек је тражио и пород.²³² Слична схватања се још увек могу наћи у крајевима са сачуваним старинским назорима старијих генерација. Наша змија чуваркућа, за коју се верује да је отеловљење предака, поштује се храни и чува.²³³ Код источних Словена та змија се сматра гостом и за њу се верује да је добродатељница. Киргизи верују да се анђели на земљи јављају у облику змије,²³⁴ а стари Грци су веровали да душа краља Ерехтеја борави у змији која се чувала на Акрополису.²³⁵

Веровање да змије пребивају и излазе из гробова и ковчега, скоро идентично са веровањима код наших народа, налазимо код Германа,²³⁶ у Арабији, Кини и далеком Јапану.²³⁷ Змија је постала хтонични демон зато што једино она од свих животиња нема ноге и што се вуче по земљи. Змија се увлачи у рупе, пећине, гробове, па је према томе становник доњег света. Сем тога разлог хтоничној природи змије лежи и у чињеници да је њена телесна температура мала. Не каже народ улазуд — хладан као змија — као што је хладан и непознат доњи свет. Исто тако и чињеница да се неке змије (шарка на пример) активно крећу и живе

²³⁰) Hastings, Encyclopedia, 403.

²³¹) Schneeweis E., Grundriss, 56.

²³²) Чајкановић Др. Веселин, Доњи свет код старих СРГ XVIII. НС Београд 1926, 595.

²³³) Код Тонга и код Зулуа чувају и хране змије јер верују да су у њима душе предака, Кулишић Ш., Живот и култура заосталих племена, Сарајево 1960, 147.

²³⁴) Чурин Г. Ф., Материјали, 141.

²³⁵) Чајкановић Др. В., Студије из религије и фолклора СЕЗБ XXXI, Београд 1937, 132.

²³⁶) Renak S. Orfeus II, 42

²³⁷) Hastings, Encyclopedia, 405.

²³⁸) По саопштењу Леонтија Павловића, директора музеја у Смедереву и Загорке Благојевић, кустоса Етнографског музеја у Београду.

само ноћу²³⁸ је још један од елемената који змији даје карактеристике хтоничног демона. Зато је на разним странама света код многих па и наших народа змија демон вегетације, плодности, мудрости, здравља, али истовремено и дух предака, покојника и весник смрти.

ЗАКЉУЧАК

На крају, посматрајући лик змије у народној уметности, тумачећи га народном традицијом, настојали смо да у целини, а никако изоловано од живота и његових манифестација, посматрамо змију као орнамент. Везивали смо је за производне односе, исто као што смо обраћали пажњу на друштвену структуру обичаја или схватања појединих представа змије. Било да су се ти детаљи односили на плодност поља, богатство у стоци или на здравље људи и предмета које су ти људи израђивали, или на њихова схватања која су се одражавала у веровањима или обичајима, у њиховој суштини, настојали смо да кроз компаративни материјал употпунимо и истакнемо неке сличне појаве код територијално суседних (Румуна, Мађара, Арбанаса, Италијана, Грка), код етнички сродних (остали Словени, Бугари), или код ранијих (Грци, Римљани, Илири, Трачани, Германи, стари Словени, Келти) или данашњих европских народа да бисмо даље тражили аналогije и код осталих удаљених, како територијално, и временски и етнички различитих култура. Ово све са циљем да би у богатству и разноликости примене змије у народној уметности и животу уопште повезали је са ранијим религиозно мађијским схватањима. Упоредивања са сродним елементима у блиским културама са којима су наши народи у своје историјском развоју долазили у додир, као и основно општесловенско језгро чија се схватања назире у траговима некадашњег култа змији, указују са једне стране на сложени развитак кроз који су прошли наши народи у своје формирању, али и на могућност преношења извесних утицаја који су се додирима и везама са суседним народима могли пренети и одомаћити. Међутим, чињеница да се извесне сличне појаве налазе и код етнички веома далеких култура, везане временски за различите периоде, опредељују нас на закључак да су на разним странама света, под сличном близином животињског света, на одређеном ступњу друштвено-производних односа настајали специфични поступци одбране од змија, схватање о пореклу рода од ње, веровање у нешкодљивост извесних врста (кућна змија) и низ анимистичко-мађијских схватања и поступака којима се настојало да то биће, добро божанство или демон зла, придобије, онемогући, сачува или отера, већ према одређеним и формираним схватањима. Порекло њихово сеже у веома велику старину, и, ако се имају у виду преисторијски цртежи и подаци веома старих култура, онда се може рећи да основа веровања и почети извесног култа змији сежу у време најранијег скупљачко-ловачког начина живота, а да се протежу и код виших земљорадничких култура. Код њих су они тек добијали свој пунији облик, који се временом, развојем друштвених и производних односа, мењао у схватање о атрибутима појединих антропоморфних божанстава. Пут од најранијих схватања и мађијске примене лика или орна-

²³⁸) Брем, Животињско царство I, Београд 1937, 236

мента змије до његове стилизације је искључиво орнаменталног значаја још није завршен. И данас, када се за већину предмета није могло одмах добити јасно тумачење, потребно је било упоредити извесне трагове који су указивали на нека од схватања веома давних епоха.

Змија која се налази на чобанском штапу, змија за коју се верује да је дух жита и зато се прави на обредним колачима, има своју производно мађијску основу. Змија на кући и предметима око огњишта, кулtnим колачима, митовима и топонимима, у својој основи показује трагове култа предака. Змија је у овим случајевима нарочито добро божанство. Али исто тако она је и зла па се тера и даље од насеља и зато се носи штап, срп, преслица, да би се ставило под заштиту добре змије и њеним посредством спасло зле (народ познаје канибализам змија и вероватно да је основа веровања у добру и злу змију учаване ове појаве код змија). Змија у обичајима као и кроз игре скоро од рођења или боље рећи пре њега прати човека до смрти да би и у веровањима везаним за гробове била представник хтоничних демона и њихове териоморфно овалпоћење. Змија је лековита, она може пренети и знање неумштог језика на човека, па према томе и симбол знања, мудрости (гусле) али и храбрости и јунаштва (оружје, челенка, штитови).

У свим веома сложеним детаљима испреплетане материјалне и духовне културе, које се у овом случају не може изоловано посматрати, доминирају природни процеси, веза са земљом, производно мађијским процесима, али и веома јак култ предака, култ покојника. Настојање људи да свој опстанак вежу за појаве у природи и животињском царству, да им се прилагоде и обезбеде од непријатности су такође један од узрока појаве лика змије на многим поменутиим предметима.

Илустрације уз чланак Сребрице Кнежевић узете су и из литературе која је наведена у раду

Srebrica Knežević

FIGURE OF THE SNAKE IN THE POPULAR ART AND TRADITION OF YUGOSLAVS

With a Rapid View to the Same Motif With Other Peoples

Summary

In our popular art as well as in our tradition there are many examples which point out the fact that in our past the snake occupied a particular place and had a special importance. This observation is corroborated by numerous objects with the figure of a snake or an ornament in form of a snake, which can be met with in most of our museums. On the base of an inquiry, her own investigations carried out among the people, as well as on the base of materials obtained from the collections of our museums, the author made comparisons with similar objects, ideas and customs among our territorial neighbours (Roumanians, Hungarians, Albanians, Italians, Greeks, Bulgarians), ethnically related peoples (Szechs, Poles and other Slavs), or with ancient peoples (Illyrians, Thracians, Greeks, Romans, Germanic, Celtic and ancient Slavonic peoples) and with cultures which are very far from us both as concerns space and time (India, Egypt, pre-Columbian America). In addition to a survey of „higher” cultures, there was, in the present work, also a comparison with the „lower” ones in which the snake had a particular importance.

The author divided various applications of the snake on the products of popular art into several groups. In the first place she deals with *topographic names and legends* relating many localities, rivers, lakes, caves valleys and mountains with the snake. On the base of representations of the snake on *shepherd's clubs, sickles, sheaths for whetstone and bracelets*, which the women wore during the harvest-time, the author establishes a popular belief concerning the necessity of adorning these objects by the figure of a snake in order to protect the person who possesses such a magic figure against the evil snake and its deadly poison. According to the popular Belief the snake is the spirit of the wheat. It is represented therefore on *ritual breads*, made for Christmas and for patron-saint's day. The figure of the snake appearing on ritual breads made for holidays of chthonian character, points out in the same way, that the original idea of the animated wheat succeeded to ideas of the ancestral ghosts. The figure of the snake is to be seen therefore, also on *Easter eggs*. The belief that the domestic snake hides the ghosts of ancestors reflected itself in the material culture. The figure of the snake, *The objects at the hearth* (poker, tongs, andiron), also in form of the snake show their snake. *The objects at the hearth* (poker, tongs, andiron), also in form of the snake, show their connection with a particular custom, practised on St. Jeremy's Day when the evil snakes were driven away by means of these objects, attributes of the good domestic snake. The figure of the snake appears frequently also on *wooden and earthenware vessels* and has a special application in such cases. The figure of the snake is applied also on *distaffs, sheets, rugs, fibulas and bracelets*. Of all *musical instruments*, the figure of the snake appears most frequently on the gusle. Such a gusle with a figure of the snake had also Vuk Karadžić. This instrument he had liked most was carried at the head of his funeral procession (it is actually kept in Vuk's Museum in Beograd). In *popular dances* the snake is the symbol of the vegetation and of the Nature's awaking. In some dances its role is to establish the connection with the ancestral ghosts, while in some others the serpentine track which is followed by the dancers has to accelerate the fertility and to insure the longevity of the young couple. Therefore this dance was performed on the pedding festivity. It is interesting to observe that the leading dancer holds in his hand, during the dance, a snake made of beads, whose form and ornamentation imitate exactly the real snake (Macedonia). The popular painters women for the most part, who made a kind of paintings in distemper, *painted the front sides of beehives* (Slovenia). The snake on these beehives is represented in well-known scenes from the Bible. On *tombstones* the snake has appeared since prehistoric times. It is connected with the popular belief that the spirit after the death enters into a snake, which is an inhabitant of the underground world, creeping into the holes and caves and the snake is consequently the representative of the chthonian demons and their terriomorphic materialization.

In all these, very entangled details of the material and spiritual cultures there are many analogies with other peoples' ideas and beliefs. Comparisons made with related peoples as well as with those with which our peoples had been in contact in the past, show a fundamental, common Slavic nucleus, whose conceptions can be dimly seen in the traces of the former cult of the snake. In this way they point out the complex evolution our peoples went through in their forming. This fact does not preclude the possibility of contacts and relations with neighbouring peoples, from which certainly some elements have been adopted. The fact, however, that some analogous phenomena are to be found even in the cultures very remote both ethnically and territorially dating from different periods of time, determine us to draw the conclusion that in different parts of the world, in the vicinity of identical zoological species, arose analogous procedures of protection against the snake, ideas of the origine of the family connected with the snake, belief in harmlessness of the domestic snake, good snake, by the intervention of which the evil, deadly snakes are driven away from the man and his flocks. If we keep in mind that the snake, has been represented, from determined reasons, since prehistoric times up to the present day, we can truly affirm that the traces of actual customs, beliefs and applications of the figure of the snake in the popular art represent a faded remnant of a cult whose object was the snake with different peoples from time immemorial.

LIST OF FIGURES

- Fig. 1 — Stick with a snake (Municipal Museum at Vršac)
 Fig. 2 — Figure of the snake on the handle of shepherd's clubs
 Fig. 3 — Amulet in the shape of stylized interlaced snakes
 Fig. 4 — Figure of the snake on the sheath of the whetstone for grinding scathees

- Fig. 5 — Ritual breads in form of a snake
Fig. 6 — Figure of the snake on Easter eggs
Fig. 7 — Snake on the entrance door
Fig. 8 — Figure of the snake and stylization or the figure of a snake on the house
Fig. 9 — Objects at the hearth in form of a snake
Fig. 10 — Shepherd's goblets
Fig. 11 — Handles carved in form of a snake
Fig. 12 — Earthenware piacher from Knjaževac with a snake
Fig. 13 — Wooden flask with snakes (Museum at Vršac)
Fig. 14 — Graft-guild jug from 1845 (Municipal Museum at Subotica)
Fig. 15 — Stylization of the figure of a snake
Fig. 16 — Distaffs with the figure of a snake: a) from East Serbia, b) from Herzegovina
Fig. 17 — Bracelet from the neighbourhood of Skoplje and a ring in form of a snake
Fig. 18 — Figure of a snake on Greek shields
Fig. 19 — Musical instruments: a) kavalj (Ethnological Museum Skoplje), b) šupeljka (Folklore Institute at Skoplje)
Fig. 20 — Vuk Karadžić's gusle (popular Serbian stringed instrument, used by minstrels)
Fig. 21 — Snake-shaped bow for playing the gusle (Ethnographical Museum in Beograd and Museum at Leskovac)
Fig. 22 — Children's toy from Vojvodina (Ethnographical Museum in Beograd)
Fig. 23 — Snake made of beads, which the first dancer waves during the dance (Ethnographical Museum at Skoplje)
Fig. 24 — Painted bee-hives (Ethnographical Museum Ljubljana)
Fig. 25 — Snake on a tombstone (Ethnographical Museum Beograd)

I ТАБЛА: сл. 1. Штап са змијом (Градски музеј у Вршцу); сл. 13. Чутура са змијама (Музеј у Вршцу); сл. 14. Цеховски врч из 1845 године (Градски музеј у Суботици).

Сл. 1

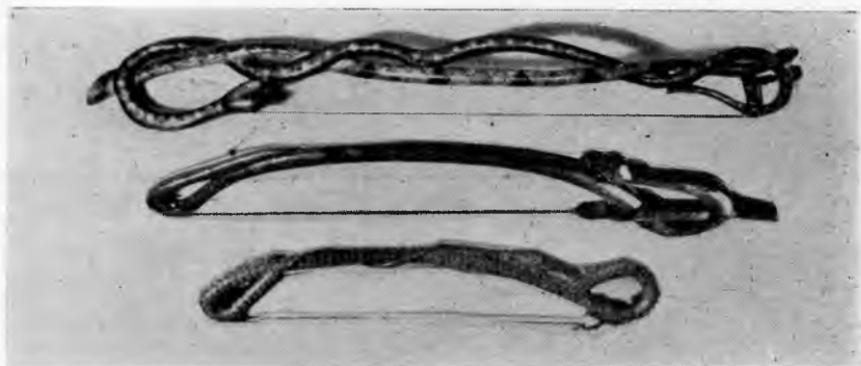

Сл. 13

Сл. 14

II ТАБЛА: сл. 20, Гусле Вука Караџића (Вуков и Доситејев музеј у Београду); сл.
21, Гудало за гусле у облику змије (Етнографски музеј и Музеј у Лесковцу);
сл. 25, Змије на надгробном крсту (Етнографски музеј Београд).

Сл. 21

Сл. 20

Сл. 25

III ТАБЕЛА · сл. 24а и 24б, Сликане кошнице (Етнографски музеј Љубљана).

Сл. 24а

Сл. 24б

Драгослав Девић

САКУПЉАЧИ НАРОДНИХ МЕЛОДИЈА У СРБИЈИ И ЊИХОВЕ ЗБИРКЕ

Податке о народној музици Јужних Словена почев још од досељења њихова на Балканско Полуострво (VI—VII в.), налазимо махом у делима старих хроничара и путописаца, који су живели у том временском раздобљу.¹

Све то мада у основи драгоцен материјал, ипак нам не пружа задовољавајућу и јасну слику наше музичке прошлости. Тек од оног момента када су почели да се јављају први мелографски записи² (XVI в.), који чине материјалну основу за научна проучавања, можемо са више основа да говоримо о нашој музичкој прошлости.

Крај XVIII и читав XIX век протичу у знаку националног буђења и борбе за уједињење свих наших народа. Тај период представља и на просветном уздицању, нарочито српског народа, велику културну револуцију. Романтичарски покрет Запада захватио је тек ослобођену Србију и донео јој велике културне тековине. Србија се брзо подиже. Јавља се све већи број културних људи и, на челу са Вуком Ст. Караџићем, одпочиње интересовање за наш фолклор. Бележење усмених творевина, народне поезије и прозе, нашло је у Вуку Караџићу ненадмашног сакупљача. Али ми данас, на жалост, морамо констатовати, да све то благо представља један диван торзо, који и поред тога што је леп ипак је једним добрим делом окрњен. Мелодије које недостају забележеним текстовима не могу се ничим надокнадити. Али, тада, то није било могуће другачије извести. Вук, који није био и стручно музички образован, урадио је најсавесније оно што је могао.

Осећајући важност мелодијске линије коју има сваки стих записаног текста, он је још одмах на почетку свога сабирачког рада у збирци: „Народна српска песнарица“ издана Вуком Стефановићем, част втора у Виени 1815. год., објавио шест народних мелодија. У предговору наведене збирке наже: . . . „гласове је све сложио (као што народ песме пева) и за клавир угоднио Г. Франц Мирецки (Пољак)“. Вук Караџић је одабрао шест пе-

¹) Стана Рибникар: Трагови световне музике у српској прошлости, „Звук“ бр. 3 — Београд март 1935.

²) Први мелографски запис код нас потиче од познатог далматинског песника XVI века Петра Хекторовића, који је у своме делу „Рибанје и пibарско фpиговапање“, поред текстова народних песама, записао и две народне мелодије мензуларном нотацијом (1556—57) види: *Stari pisci hrvatski*, knj. VI Zagreb 1874 (str. 182—183).

сама различитог садржаја,³ које је отпевао Мирецком, те их је овај по тадањем обичају „угодно са клавирском пратњом“.

После овога тек је Емануил Коларовић, објавио у: „Србске лютписи“ за 1828. част 15, део IV (страна 114—116) уз чланак „Србска народна музика“, као прилог десет мелодија.⁴ Он не наводи ко је мелограф, али податке даје Фрањо Кухач⁵ и каже да је „лично“ од Шлезингера дознао, да је он (1827.) на позив Е. Коларовића био у Сремским Карловцима и да му је лично Коларовић певао, . . . , и људи који се недавно амо из Србије доселише“ . . . Затим даље наставља да је Шлезингер и у Србији записивао мелодије: . . . „написао сам много србских мелодија које су умели моји момци свирати на прстој свиралици, те сам ове удесио за наш шестосвир“ . . .⁶

Од тада готово двадесет година није било никаквих публикација, које би се односиле на народне мелодије. Године 1849. стиже у Београд Алојз Калауз и од тадање српске владе добија помоћ у износу од 1.200 гроша,⁷ „а на име прикупљања, бележења и чувања од пропасти наших народних мелодија“. Резултат тога рада јесу: „СРБСКИ НАПЕВИ“ збирка србских песама за фортепијано, са посветом Клеопатри Карађорђевићевој, издано у Бечу св. I. 1850 и св. II 1855 (укупно 43 мелодије).⁸ У предговору I свеске А. Калауз каже: . . . „у свирку је узето и више напева, који се не само код Срба, него са мањом или већом разликом и код других Словена певају, шта више има између њи такође неколико који се и код иноплеменика могу чути“ . . . Све ове мелодије објављене су без текстова, што су му замерали и његови савременици. У предговору друге свеске, каже да је води рачуна да уђу изворне народне мелодије које се „србским значајем одликују“. Овде је дат и текст, који је потписан испод нота, а за остали део упуњује на збирке народних песама које је Вук Караџић објавио. И у првој свесци наводи А. Калауз да има и „варошких песама страног порекла“. Занимљива су даље у предговору његова запажања у односу на народне певаче и њихов начин певања. Наводи да се нарочито уживљавају у своје просте попевке и да певају са употребом „четвртина и осмина тона са посве својственим тремолом“.

У вези рада Алојза Калауза, Фрањо Кухач⁹ каже: да је 1849 год. Ј. Шлезингер помагао А. Калаузу при сакупљању народних мелодија, „и да је уступио све своје забелешке А. Калаузу, али на жалост без текстова, јер текстове никад није бележио него само почетак или наслов песме“ . . . Из наведеног је тешко утврдити да ли је А. Калауз штампао под својим именом и неке Шлезингерове мелодије. Али ако упоредимо

³) „Под ноћ поћо низ поље; Колика је Јахорина планина; Одбисе грана, Краљу, свети краљу; Заспала девојка; Ко пије вино за славе бојје“.

⁴) „Девојка јунаку прстен повраћала“, Што с оно чује; Море јеси ли се наспавала; Лепати је Алаге љубав; Девојка се у Дреновцу купа; Сунце зађе међу две планине; Девојка је ружу брада; Под оном гором зеленом; Паде магла на ливаде; Одбисе грана“.

⁵) F. Kuhač: Južnoslovenske narodne porijekve knj. II za Zagreb 1879 (str. 241—242).

⁶) F. Kuhač: Josif Slezinger, preštampano iz „Vienca“ za Zagreb 1879 (str. 19).

⁷) Коста Манојловић: Корнелије Станковић, „Просветни гласник“ бр. 6—7, Београд 1942.

⁸) Алојз Калауз је спремио још две свеске, које нису објављене и остале су у рукопису код „Ученог друштва“. Покушао сам да их у архиву сам пронађем, али су изгубљене, само постоји могућност, како су ми рекли да ће се пронаћи. Заведене су у каталогу под редним бројем 341.

⁹) Оп. cit. 6.

Налаузов и Шлезингеров запис мелодије „Девојка јунаку прстен повраћала“ видимо да се прва разликује од друге.

Од Кухача сазнајемо да је Шлезингеров син који је прешао у православу веру под именом Ђорђе Ш. Милановић, издао 1850. год. у Београду „Српске народне игре први од народа сабрао у музику увео и уредио за фортепијано“.

Из изложеног види се да је интересовање за народну музику почело све више да оживљава и да се бележењем народних мелодија бави све већи број музички писмених и полуписмених сакупљача.

Наш познати композитор тога времена Корнелије Станковић (1831—1865), спада у ред одушевљених сакупљача и обрађивача народних мелодија. Још као студент у Бечу, записује народне мелодије од наших омладинаца. У то време му излази и збирка: „СРБСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ УДЕШЕНЕ ЗА ПЕВАЊЕ И КЛАВИР“ (с посветом „Србкињама“), објављена у Бечу 1859 године¹⁰ (укупно 30 мелодија). Али заправо тек 1861. г. када му је одобрена помоћ од 1.200 гроша (као раније А. Калаузу), он се креће да сакупља мелодије по Србији (Шабац, Лозница, Валево, Чачак, Ужице и Крагујевац). И као резултат тога сакупљачког рада јавља се збирка: „СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ“ скупио и у ноте за певање и клавир написао, I књ. са посветом Михајлу Обреновићу, Беч 1862. (укупно 12 мелодија).

У вези са овом збирком Корнелије Станковић у предговору наводи следеће: „Од многих песама које сам путујући по народу чуо и у ноте записао, за сада издајем на свет само ових 12. Оне нека су претеча другим песмама које сам такође намеран доцније издати... Пре ове књиге народних песама издао сам још две, али ја ову називам првом, једно зато што сам све ове песме сам собом у народу чуо, и што су оне чисто особина нашега народа, а друго, што овде није само мелодија записана као пре, него сам још огледао те сам свакој мелодији дао вештачки украс, али тако да у њој неповређен остане дух, којим ју је народ задахнуо. Старао сам се да и у хармонији све оно кажем, што народ казује у своме сложном певању.“

1863. изашле су: „СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ“ II књ. са посветом тадашњем руском посланику у Бечу В. П. Балабину (укупно 8 мелодија). Корнелије Станковић је свакако имао још записаних народних песама, али оне су објављене под другим називима и обрађене до те мере да их можемо само убројати у ред његових композиција. Вероватно да није тако рано умро, (1865) он би наставио да ради на овоме послу са више искуства и разумевања.

Исте године када је умро Корнелије Станковић, боравио је у Србији познати хрватски мелограф Фрањо Кухач (1834—1911). Он је обишао следећа места: Крагујевац, Београд, Пироман, Смедерево, Пирот и Јагодину. Нешто раније (између 1858—861.) и Срем, Банат и Бачку. Сабрану грађу почео је да објављује под насловом: „ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ ПОИИЈЕВКЕ“ књ. I (1878), књ. II (1879), књ. III (1880) и књ. IV (1881) све, у Загребу. V књига коју је спремио, али за живота није успео да публикује, изашла је под истим називом 1941. г. у Загребу у редакцији Божицара Широле и Владоја Дуката.

¹⁰Прво издање под истим насловом изашло је 1858. год. у Бечу са посветом кнезу Данилу I Црногорском

Од целокупне Кухачеве грађе из споменутих зборника издвојио сам материјал који се односи на Србију и Војводину, тј. 299 мелодија. Од овога броја одбио сам 69 мелодија које је Кухач унео у своје збирке позајмивши их од: Ф. Мирецког, Ј. Шлезингера, А. Калауза, К. Станковића, Игњата Јунга, Александра Јорговића и Александра Николића. Преостаје 230 мелодија које је сам Кухач сакупио на терену Србије и Војводине.

После Кухачевог рада, све до Лудвика Кубе, Стевана Мокрањца и Владимира Ђорђевића, нема значајнијих сакупљача. У то време у Србији живе и раде познатији композитори (Д. Јенко, Ј. Маринковић и др.) и мало познати композитори — аматери,¹¹ који се живо интересују за музички фолклор од кога су понешто забележили, али, увек је то било у оквирама њиховог уметничког или аматерског рада.

Лудвик Куба (1863—1956) по народности Чех, а по занимању академски сликар, бавио се са великим одушевљењем и мелографијом. Пропутовао је многе крајеве наше земље, а у Србији је боравио 1894. год. За то време обишао је Шабац, Београд, Смедерево, Крагујевац, Ниш, Пирот и Ужице. У зборнику „...SLOVANSTVO VE SV'UCHN Z'PEVECH" свеска V (Србске из краљевине) Праг, 1923. г. објавио је укупно 60 мелодија са текстовима. У предговору те мале збирке каже: „... све песме забележио сам директно из народа". Његови значајнији радови, како мелографски тако и музиколошки, не односе се на Србију, већ на Истру, Далмацију, Хрватску и Босну, на чијим је теренима сабрао знатно више грађе.

Стеван Ст. Мокрањац, (1856—1914) композитор пре свега, узгред се бавио и мелографијом. Ангажован на свим пољима нашег младог музичког живота, он је и на овоме послу као мелограф, био савестан и својим радом служио за узор каснијим сакупљачима. Грађа коју је сакупио 1896. г. у Приштини од певача из околних села, чува се данас у Музиколошком институту САН. Он је и даље наставио да записује народне мелодије, али не као грађу већ за своје „Руковети". Тек 1901. озбиљније се прихватио овога посла, када је од тадање „Српске краљевске Академије" замољен да музички приреди збирку учитеља Тодора Бушетића, која је објављена под насловом: „СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ И ИГРЕ С МЕЛОДИЈАМА ИЗ ЛЕВЧА" прикупио Тодор Бушетић, музички приредио Ст. Мокрањац, српски Етн. зборник књ. III Бгд. 1902. Збирка садржи 88 мелодија (75 песама и 13 игара), које је Мокрањацу лично Бушетић левао. Уз збирку је дат и опис појединих народних обичаја, као и текстови песама које их прате.

Од изванредног значаја је Мокрањчев предговор, који је заправо мала студија, прва те врсте у нашој музичко-фолклорној литератури у којој се по једном систему анализира музичка страна сабране грађе.

Једна од мелографских личности, чија делатност отпочиње управо кад и Мокрањчева, је познати сакупљач народних мелодија Владимир Ђорђевић (1869—1938). Он за себе каже да је почео да сакупља и записује народне мелодије још као учитељ, и да је објавио изврстан број истих као „Прилог Просветном Гласнику" за 1896. годину. Затим следе његове: „Српске народне мелодије хармонизоване за мешовити или мушки

¹¹) Александар Николић, др. Јован Пачу, Вацлав Хорејшек и многи други. (види: В. Ђорђевић — Прилози биографском речнику српских музичара, издање Муз. института САН, Београд 1950.)

хор" у осам свезака: (св. I и II — 1904. св. III, IV и V — 1907. св. VI, VII и VIII — 1921. год.) Затим: „Тридесет српских игара за виолину" св. I — у Јагодини 1905. „Тридесет и пет српских народних песама" св. II (издање латиницом), „Тридесет игара за клавир" (издање на француском), „Српске игре за виолину" Бгд. 1933.

Међутим, праве збирке Ђорђевићевог сакупљачког рада јесу две књиге мелодија и текстова: „СРПСКЕ НАРОДНЕ МЕЛОДИЈЕ („Јужна Србија") Скопље, Издање Скопског научног друштва 1928, и „СРПСКЕ НАРОДНЕ МЕЛОДИЈЕ („Предратна Србија") Београд, издање аутора 1931. год.

У првој књизи која се односи на „Јужну Србију", заправо Македонију, објављено је 428 мелографских записа. Од те грађе само 31 мелодија припада Србији. У предговору Владимир Ђорђевић каже: „1925. године провео сам четири месеца у Јужној Србији и пропутовао велики њезин део", затим се даље укратко осврће на народну музику са извесним опаскама и напоменама о раду, не улазећи дубље у анализу сакупљеног материјала. Музичку анализу и студију о сакупљеној грађи ове књиге написао је Г. Ернест Клосон, белгијски музиколог.¹² Друга књига под истим насловом садржи 528 песама и 68 игара и односи се у целости на Србију. У предговору ове књиге (стр. XII) В. Ђорђевић каже: „Бележење ових мелодија започео сам још пре 40 година, још као млад човек, најпре из своје најближе околине, а то су Алексинач и Соко Бања и села око њих па сам постепено ишао све даље . . . Све ово је највећим делом резултат мога рада после рата. Један део пробраних мелодија из тога материјала хармонизирао сам и као такав наштампао. Неколико пак мелодија ушло је у моје збирке за свирање или у збирке које сам наменио ученицима за певање . . ."

Из овога се види (проверно сам упоређујући материјал), да све што је Владимир Ђорђевић објавио у вези са Србијом од 1896. па на овамо да је изашло у његовим двома књигама „Српске народне мелодије" („Јужна и Предратна Србија"). Ово наводим зато да се поново не би пало у грешку приликом одређивања укупног броја мелографских записа Вл. Ђорђевића.¹³

Интересантно је споменути да је Вл. Ђорђевић у сарадњи са Божићаром Јоксимовићем, тадањим наставником певања и музике у Алексинцу израдио: „ПИТАЊА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ МУЗИЧКИХ ОБИЧАЈА У СРБА" која су одштампана у „Караџићу" за 1899. год. у VI свесци. Ова питања се деле на три групе: I — певање (168), II — свирање (104) и III — играње (109). У предговору ових питања ево шта сами о томе кажу: „Наша је намера да прикупимо обичаје српског народа, што се односе на певање, свирање и играње, а исто тако и само певање, свирање и играње његово" . . . Затим даље, дајући упутства сакупљачима умољавају их да: „песме бележе онако како их народ пева (у дијалекту у коме их народ пева), а мелодије ваља да буду верне. Ваља узимати исту висину и скалу у којима се певају или свирају и одредити им ритам и динамику.

¹²) Е. Клосон је још 1920. г. у часопису „Flambeau" објавио један приказ о ранијем Ђорђевићевом раду под насловом „Chansons populaires serbes" Bruxelles 11. XI 1920. год.

¹³) Милоје Милојевић: „Владимир Ђорђевић и његов однос према народном музичком благу". Српски књижевни гласник за 1938. (стр. 548—554).

Сем овога, за све ваља бележити из кога је краја народа српског.¹⁴ Анализирајући ова питања многа се данас не би могла поставити, али могу послужити као оријентација за нова упутства која је потребно саставити. У већ поменутом часопису „Караџић“ за 1900. годину (страна 112) наш познати професор књижевности Тихомир Остојић, објавио је један мали прилог под насловом: „Обредне песме у Потисју“. Овде се говори о коледима, лазарицама, додолама, краљичама и о запевама на гробљу. Укупно има забележених 6 мелодија, које је он записао „од својих родова и простијих жена и девојака“ у Сен Миклушу и Сенти.

По узору на Бушетићеву збирку, сакупљао је грађу и Живојин Станковић, свештеник у Мокрањи. Сакупљене обичаје заједно са мелодијама доставио је још 1906. год. „Српској Краљевској Академији“. Али тек после готово 50 година, 1951. на иницијативу Музиколошког института САН одштампана је ова грађа под насловом: „НАРОДНЕ ПЕСМЕ У КРАЈИНИ“. Збирка садржи укупно 112 мелодија (92 песме и 20 игара), и изашла је у редакцији Стане Ђурић-Клајн, са предговором и музичком анализом Косте Манојловића. Ж. Станковић, како сам лично од њега сазнао, не добивши тако дуго одговор од „Српске Краљевске Академије“ за своју послату грађу 1906. године, мислећи „да нешто није како треба“, одустао је од даљег рада на овоме послу. Ипак у „Вестнику српске цркве“ за 1909. Станковић је објавио као прилог 8 обредних песама (Крстоношке, додолске, коледарске, краљичке, лазаричке и славске) које је забележио у Соко Бањи, пиротском округу. Крајини и Левчу.

Некако у то време сакупља и записује народне мелодије композитор Исидор Бајић (1878—1915). Владимир Ђорђевић¹⁵ каже о томе следеће: „Бајић је доста путовао по српским крајевима ради бележења народних мелодија, којих је оставио знатан број,„ Милоје Милојевић,¹⁶ не дајући тачно годину, наводи: „Бајић је после Балканског рата ишао по Србији купећи у народу мелодије“. Пошто сам Исидор Бајић није оставио податке, мислим да би се на основу овога могло претпоставити, да је он сакупљао народне мелодије негде око 1910. године. Према ономе што је објављено под насловом „ПЕСМЕ ИЗ СРБИЈЕ“ св. I — Нови Сад, 1924. год., у редакцији Светолика Пашћана, видимо да ту има свега 60 мелодија са текстовима, дакле врло мало грађе. Од тога броја само 20 мелодија означено је да су из Србије. (Крагујевац, Ниш. Врање, Пећ.)

После првог светског рата¹⁷ поново оживљава интересовање за сакупљачки рад. У томе релативно кратком периоду између првог и другог светског рата, није урађено онолико колико би се могло очекивати у но-

¹⁴) На постављена питања дао је једино одговор Тихомир Ђорђевић, наш познати етнолог, и то је штампано у „Караџићу“ под насловом „Грађа за Зборник музичких обичаја у Срба“ година 1899 (стр. 155—161, 187—204, 230—241) и 1900. стр. 19—21).

¹⁵) Оп. cit. 11 (стр. 2).

¹⁶) Милоје Милојевић: Студије и чланци, књ. II, Београд 1933.

¹⁷) У току самог првог светског рата интересантна је појава Лајонела Бадена, енглеског болничара у Вертекопу (Пиринска Македонија). Мелограф — болничар Лајонел Баден је у току ратних 1916, 1917, и 1918. године записивао народне мелодије од рањеника са положаја Битољ—Кајмакчалан. Он их је бележио од сељака, дигана и других српских војника. А од војне музике Вардарске и Шумадијске дивизије и неке игре. (види: Даница С. Јанковић — Лајонел Баден, енглески скупљач наших мелодија, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XVIII за 1955. годину).

вим условима и са новим снагама. Разлог је свакако тај што се није поветно само овоме послу већи број сакупљача, а такође и што није било довољно разумевања и средстава од стране меродавних, да се то питање реши. Ипак, својим радом истакла су се два наша позната композитора и мелографа: Коста Манојловић и Милоје Милојевић. Такође, у том временском периоду започињу своју делатност и сестре Љубица и Даница Јанковић, које су прве почеле систематски да се баве сакупљањем и описивањем орске игре, мада је и раније било тих покушаја.¹⁸

Коста Манојловић (1890—1949), започиње свој мелографски рад још 1923. године.¹⁹ За живота објавио је са подручја Србије само две публикације: прва је „Музичко дело нашег села“ (Бгд. 1929. год., прештампано из „Нашег Села“), популарна студија о нашем музичком фолклору из које би се могле издвојити 24 мелодије везане за Србију. Друга је: „Свадебни обичаји у Пећи“, (објављена у Гласнику Етнографског музеја књ. VIII за Бгд. 1933. г.), која садржи поред етнографске грађе и 21 мелодију са музичком анализом.

После ослобођења К. Манојловић се поново активно бави мелографијом и ради на терену Источне Србије (1949. г.). Резултат тога рада је збирка која излази после његове смрти под насловом: „НАРОДНЕ МЕЛОДИЈЕ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ“, издање Музиколошког института САН, Бгд. 1953, са предговором и редакцијом Стојана В. Лазаревића. Збирка садржи 318 мелодија са текстовима и 19 игара, укупно 377 записа. Музичка анализа ове збирке извршена је по последњој жељи Косте Манојловића на принципу Мокрањчеве анализе, коју је већ сам К. Манојловић применио у наведеној публикацији „Свадебни обичаји у Пећи“ и у редакцији збирке „Народне песме у Крајини“ од Живојина Станковића.

Милоје Милојевић (1884—1945), „композитор и музички писац“, како га је приказао Петар Коњовић,²⁰ свестрано се интересовао и за музички фолклор. Његов мелографски рад отпочиње 1927. године, и како саопштава П. Коњовић, Милоје Милојевић је на терену Србије сакупио око 250 мелодија 1930. год.²¹ и то на Косову и у Метохији. Остале његове мелографске свеске садрже нешто обилнију грађу из Македоније. Читава ова мелографска заоставштина чува се у Музиколошком институту САН, чекајући публиковање.

Поред поменутог, Милојевић је написао и неколико краћих чланака и расправа, које се односе на наш музички фолклор. Из њих се може видети да је он овоме питању прилазио посматрајући га са једне шире основе, и то савременим методом компарирања, али на жалост, како овај исцрпан посао тражи пуно ангажовање свих снага, он није дао оно што би иначе могао дати.

Љубица и Даница Јанковић су своју делатност усмериле у правцу сакупљања, описивања и проучавања наше народне игре, и то „орске игре“, заједно са одговарајућим „орским мелодијама“. Бавећи се од 1934. године овим радом, па све до данас, сестре Јанковић су успеле

¹⁸) Тихомир Остојић, Владимир Борђевић, Петар Ж. Илић.

¹⁹) Подаци су из рукописа Косте Манојловића, који се чувају у Музиколошком институту САН, заведени под ред. бр. 84.

²⁰) Петар Коњовић: Милоје Милојевић, композитор и музички писац, издање Музиколошког института САН Београд 1954. године.

²¹) Оп. cit. 20).

да објаве седам књига сакупљене грађе. Већина је везана за Србију и Македонију, а један мали део за остале крајеве.

Грађа која је сакупљена на терену Србије, објављена је у следећим књигама: „НАРОДНЕ ИГРЕ“, књ. I Бгд. — 1934 г. (од 100 игара 61 се односи на Србију). У овој књизи дат је само опис игара без мелодија. Више од половине тих игара сестре Јанковић везују за већ објављене мелодије Владимира Ђорђевића (углавном за његове „Српске игре за виолину“). Преостали део „орских мелодија“ објавила је Даница Јанковић, као допуну за прву књигу „Народних игара“, под насловом: „Мелодије народних игара за виолину и певање“, Бгд. 1937. године.

Друга књига „НАРОДНЕ ИГРЕ“ односи се на Косово и Метохију и садржи 69 игара са мелодијама (Београд — 1937. гд.). У уводу ове књиге сестре Јанковић кажу: „да је њихове забележене мелодије прегледао Владимир Ђорђевић и одредио им тонски род“. Затим даље се помиње, да са читаве територије Југославије сестре Јанковић имају скупљених око 600 игара са мелодијама.

Трећа и четврта књига са истим насловом не односе се на Србију већ на Македонију.

„НАРОДНЕ ИГРЕ“, пета књига, Београд 1949. год. садржи 105 игара са мелодијама, из Војводине (53) и „Нишаве“ (52).

„НАРОДНЕ ИГРЕ“, шеста књига, Београд, 1951. год. садржи 99 игара са мелодијама из Гњилана и околине (84) и Враћа и околине (15).

„НАРОДНЕ ИГРЕ“, седма књига, Београд 1952. год., обухвата Лесковац са околином (18), Божицу (9), Топлицу (11), Хомоље (13) и Призрен (5) и садржи укупно 59 игара са мелодијама. Већина ове грађе сакупљена је 1934—1935 год., а један део 1937. и 1939. док је после ослобођења вршено само допуњавање. Уз објављену грађу у поменутиим књигама сестре Јанковић су дале и низ теориских студија из области народне игре, затим краће напомене о мелодијама и инструменталној пратњи игара, као и доста етнографских података.

Љубица Јанковић, која је руководила Отсеком народних игара у Етнографском музеју у Београду, написала је „Упутства за прикупљање грађе о народним играма“, која су објављена у издању Етн. музеја Бгд. 1940. године.

Овде бисмо могли да споменемо и нашег познатог етнолога и сабирача народне грађе Тихомира Ђорђевића, брата Владимира Ђорђевића, који је написао студију: „Српске народне игре“, Српски етн. зборник књ. IX Бгд. — 1907., која је у многоструку послужила као подстицај и оријентација за рад Љубице и Данице Јанковић.

Наш музички фолклор често је будио интересовање страних фолклориста и научника који се баве проблемима народне песме. Један од њих је и Ми л м а н П а р и, који је заједно са својим сарадником Ал б е р т о м Лордом Још 1934—35 био у Југославији ради сакупљања материјала и „добивања података на основу којих би се могли извући општи закључци који се могу применити на сво усмено песничтво“. Грађа која се односи на Србију, која је углавном снимљена на грамофонске плоче 1934. године, објављена је у две књиге под насловом: SRPSKO-HRVATSKE JUNACKE PJESME knj. II SAN — HARVARDSKI UNIVERZITET, Beograd — Cambridge 1953. У овој књизи, која је штампана нашим језиком, налазе се раз-

говори са певачима и текстови снимљени у Новом Пазару, готово искључиво од Певача Муслимана.

Друга књига, која је означена као прва, представља превод претходне књиге на енглески језик, и објављена је под истим насловом („Српско-хрватске јуначке pjesме“ књ. I у Издању Харвард и САН, Кембриџ — Београд 1954. год. (У овој, првој књизи, за нас је од значаја мелографски прилог гусларске песме коју је транскрибовао са плоча познати мађарски композитор и фолклориста — Бела Барток.²²

После ослобођења нарочито се активно бави сакупљачким и мелографским радом Миодраг Васиљевић,²³ који је до данас објавио три књиге сакупљене грађе са преко 1.400 мелодија.²⁴ По личном казивању, Васиљевић располаже и са необјављеном грађом у својој приватној збирци.

Од наведеног материјала две књиге су сакупљене на терену Србије и то 1946—1947 и објављене под насловом „Југословенски музички фолклор“ књ. I (Косово и Метохија) у издању „Просвете“, Бгд. 1950. (укупно 522 записа са варијантама), и „Народне мелодије из Санџака“²⁵ у издању Музиколошког института САН, Бгд. 1953., (укупно 500 записа са варијантама). У обема књигама извршена је и музичка анализа мелодија, а у првој књизи објављена је и студија о тоналним основама нашег музичког фолклора, док је у другој објављено објашњење знакова и терминологије.

НЕОБЈАВЉЕНА ГРАЂА

На завршетку овога прегледа у вези са радом на сакупљању и белажењу српског музичког фолклора навешћу и необјављену грађу која се чува у архивама Музиколошког института САН и у Етнографском музеју у Београду у Одељењу за музички фолклор. Ову грађу су у своје време сакупили познати и мало познати сакупљачи.

У архиву Музиколошког института САН

Стеван Ст. Мокрањац, 162. мелодије записане од певача из Приштине и околине (Приштина, Грачаница, Бреса, Сушица).

Коста Манојловић, једну мелодију записану 1923. године у Призрену, а у својим рукописима наводи следеће податке о својим мелографским путовањима: 1933. августа, путовао је на Косово и у Метохију (Косовска Митровица и Дечани) и Црну Гору, и записао укупно 448 мелодија. 1934. у Ивањицу, Кушиће, Катиће, Сјеницу и Пријепоље, а такође и у Црну Гору, и записао укупно 151 мелодију.

²²) Значајнији Бартоков рад је свакако „Serbo-coroation folk songs“ New York 1951, али сав тај материјал од 75 мелодија односи се на Босну.

²³) М. Васиљевић почео је да се интересује за музички фолклор још 1931 г. као наставник музике у Скопљу, али сав материјал који је сакупио до 1941. г. изгорео је исте године на железничкој станици приликом бомбардовања Београда.

²⁴) Крајем год. изашла је из штампе и четврта књига: „Народне мелодије лесковачког краја“ у издању Музиколошког института САН — Београд 1960. (416 мелодија).

²⁵) Из ове књиге не односе се на Србију мелодије записане на подручју Црне Горе (у Бијелом Пољу: 169, Плевљима: 52, Пограница: 1 и Сеошници: 1).

1935. септембра, био је у Санџаку (Нови Пазар, Нова Варош, Радоиће, Засеок Мандић, манастир Студеница), и записао укупно 86 мелодија.

Под насловом „Песме из Шумадије“ укупно 22 мелодије записане од разних записивача између 1938 — 1949. године (Ђорђе Караклајић, Миодраг Васиљевић, М. Петровић, К. Манојловић и М. Попов).

Пера Ж. Илић, 11 мелодија из Дечана без икаквих података.

Јосип Николић-Вучковић — 40 двогласних мелодија без икаквих података под насловом „Шумадиска попевка“.

Драгутин Чолић, 105 мелодија из Санџака записаних 1946. године без осталих података.

Марко Тајчевић, 30 мелодија из Ниша и околине записаних 1946. године са подацима о певачима.

У архиву Етнографског музеја у Београду

Стеван Ст. Мокрањац, 4 мелодије из Призрена без икаквих података.

Исидор Бајић, 175 мелодија без икаквих података и једну из Лугавчине (Смедерево).

Коста Манојловић, 55 мелодија од разних певача (Јула 1924. — Косовска Митровица), 12 мелодија од разних певача (јул 1924. Грачаница), 16 мелодија 1924. у Приштини, 6 мелодија записаних августа 1931. у Призрену, и 3 мелодије записане 1932. године у Новом Сланкамену.

Светомир Настасијевић, 6 мелодија из Шумадије 1926. и 1930. године — (Рача и Руднички округ).

САВРЕМЕНИЈА ИЗДАЊА ПОПУЛАРНИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА

Изнећу још неке публикације које су изашле у циљу популаризације народне музике, а у виду народних певанки као што је: „Народна Певанка“ коју је саставио Владимир Ђорђевић, објављена у Београду 1926. чију је грађу одабрао, како и он сам каже у предговору: „из штампане и нештампане музичке литературе или из његове нештампане збирке народних мелодија“.

Петар Михајловић, школски надзорник, издао је 1939. године у Новом Саду, једну збирку под насловом „Сто песама које се певају по српским домовима . . . нотама у једном гласу прибележио“, сакупљених у Бачкој, Банату, Срему и другим крајевима.

Ђорђе Караклајић, објавио је три збирке под насловом: „Сто народних песама из свих крајева Југославије“ књ. I — Београд, 1951. год. „Народне песме и игре народа Југославије“ — књ. II Београд, 1953. и „Збирка народних песама и игара“ књ. III — Београд 1955.

У предговору ове последње каже: „И овом трећом збирком продајавам започети рад на објављивању и популарисању народних песама и игара које се данас певају широм наше земље. Ове мелодије су прикупљене и забележене од најпознатијих певача и свирача са наших радио станица, смотри и фестивала КУД у разним крајевима“. У свим збиркама је 50% мелодија из Србије.

Михајло Парабушки, објавио је у Новом Саду 1953. године једну збирку под насловом „С песмом кроз Војводину“ (100 народних песама). У предговору каже: „Збирка која се објављује није замишљена као научно критичка едиција... а за неке песме познат је и композитор (Исидор Бајић и Марко Нешић), а неке су узете од Франје Кухача, Љубомира Бошњакчића и других“.

РАД НА СНИМАЊУ ФОНОГРАФСКИМ И ДРУГИМ АПАРАТИМА

Мада су апарати за снимање звука пронађени још у току друге половине XIX века (Едисон — 1877; Берлинер — 1887) код нас у Србији рад је отпочео са њима тек пре двадесетак година.

Прво снимање вршио је Етнографски музеј у Београду 1931. године, а затим и 1932. на воштаним плочама, и снимљено је 180 плоча (362 мелодије), народне музике, углавном из Македоније, а један део у Грачаници, Приштини и Призрену.²⁶ Од читавог материјала до данас је раскодовано 57 плоча, те се поставља питање њихове даље судбине. Ово би требало што пре преснимити на тврде плоче и дешифровати. Снимање је у почетку вршио др. Боривоје Дробњаковић, а затим углавном Коста Манојловић.

По оснивању Музичке академије у Београду, убрзо је иницијативом Косте Манојловића формирано „Фолклорно одељење“ при Музичкој академији са циљем да ради на сакупљању и проучавању нашег музичког фолклора. Одељење је располагало специјалном мелотеком²⁷ као и савршенијим фонографским апаратом за снимање металним плочама.

1939. год. К. Манојловић је снимио народне певаче из разних крајева за време трајања „Фестивала народне песме и игре“ на Сајмишту у Београду. Такође те године преснимљене су 23 плоче снимака Етнографског музеја, народних певача из Галичника, Призрена, Битоља и Београда. 1940. године снимио је у Македонији, а једним делом у Призрену и Приштини. Резултат тога рада био је 94 плоче са 228 снимљених мелодија. Укупан преглед рада у Фонографском одељењу Музичке академије, по подацима које даје сам Коста Манојловић,²⁸ који је сва та снимања и вршио, износио је на дан 17-VIII-1946. године, 152 плоче са 186 снимљених мелодија. Овај мали фонограм архив чува се и данас у музичкој академији.

Као што је изнето напред, познати амерички научник — Милман Пари — вршио је снимања наших народних певача 1934—35. године. Он је однео у Америку велики број снимака који се данас чувају на Харвардском универзитету под називом „Милман Паријева колекција“, која броји преко 3500 грамофонских плоча, са близу 13.000 текстова јужнословенских народних песама.²⁹ Значајно је да су сви ови текстови са мелодијама у целости снимљени, заједно са певањем, а не по казивању.

После ослобођења оснивањем музиколошког и етнографског института при Српској академији наука у Београду, настављено са сакупљач-

²⁶) Гласник Етн. музеја у Београду књ. VI, 1931. (стр. 146—147).

²⁷) Иста се данас налази у Музиколошком институту САН.

²⁸) Оп. cit. 19).

²⁹) Albert Bates Lord: „Srpsko-hrvatske junacke pjesme“ књ. II Beograd — Kembridž 1953. стр. XI.

ним радом, као и са снимањем мелодија савременим апаратима — магнетофонима. Мелодије се не снимају само у циљу формирања фонограм архива, већ и ради лакшег и објективнијег транскрибовања са магнетофонских трака.

САКУПЉАЧИ МУЗИЧКОГ ФОЛКЛОРА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

У досадашњем излагању изнесени су подаци о сакупљачко-мелографском раду у Србији почев од XIX века па наоамо. После ослобођења наше земље отпочиње живље интересовање за сакупљање музичког фолклора мањинског становништва (Словака, Мађара, Румуна, Шиптара, Русина) које идући од севера и североистока према југозападу насељава поједине крајеве у Србији.

Мањинско становништво има богат музички фолклор на чијем су сакупљању и бележењу радили следећи сакупљачи и мелографи: Љубица и Даница Јанковић су у својој петој књизи („Народне игре“), објавиле и 12 словачких игара са мелодијама из Војловице (околина Панчева), које су сакупиле 1946. године.

Маргарита Дебељак и Милица Илијин су објавиле збирку од 47 мађарских игара са мелодијама под насловом: „Mađarske narodne igre iz Vojvodine“, Novi Sad — 1953. godina. (Сакупљене 1947—48 г. и описане по систему Љубице и Данице Јанковић).

Милица Илијин објавила је збирку словачких игара под насловом „Slovenske ludove Tance vo Vojvodine“ Petrovec, 1953. која броји укупно 22 игре са мелодијама, записане у Банату, Бачкој и Срему 1950. године. Описивање игара је изведено по систему сестара Јанковић, а мелодије је записао Јурај Ферик, учитељ из Бачког Петровца.

Милан Влајин, објавио је три свеске румунских народних песама под насловом „Cântece populare“ Varset (Вршац) свеска I — 1950. године, II и III — 1953. год., укупно 24 мелодије које су обрађене за хор, а сакупљене су по румунским селима у Банату.

Антон Лоренц, који се бави сакупљањем шиптарских народних мелодија објавио је једно популарно издање за потребе културно-уметничких друштава на Космету, под наслово: „Kangë popullore Schqiptare“ I и II — у Приштини 1951. године (52 мелодије). Озбиљнија збирка шиптарских народних мелодија под насловом „Folklori muzikuer Schqiptar“ beni и parë, Prishtine 1956., доноси 105 песама са мелодијама (и 6 варијаната). Писац је извршио анализу материјала према већ познатом финском начину, а класификацију према ритмичким типовима. Сва грађа је са Космета (Призрен, Ђаковица, Дечани, Сува Река, Урошевац), а један незнатан део из Македоније (Скопље).

Сакупљањем и бележењем народних песама југословенских Русина који живе по разним местима у Бачкој, Срему и Славонији, а такође једним делом и у Босни, бавио се познати хрватски мелограф — Винко Жгранец. У његовој хармонизацији је изашла збирка „Pesme jugoslovenskih Rusina“ — Zagreb 1946. (укупно 116 мелодија), које су му певали певачи из Бачке, Срема и Славоније. Како се из предговора види: „русински народни учитељ Михајло Ковач, сакупио је у разним местима у којима живе Русини 58 мелодија ове збирке“, остали део је сакупио Винко

Жганец у загребачком грко-католичком семеништу. Сама збирка је намењена као приручник за певање, што се и у предговору истиче.

Већу пажњу заслужују збирке русинских мелодија, које су објављене задњих година од стране Онуфрија Тимка, русинског свештеника. Он је објавио под насловом: „Наша писня“ (зборник народних и популарних песама југословенских Русина), три књиге које су штампане у Руском Крстуру. Прва, 1953. а друге две 1954. године. Све три збирке садрже 315 мелодија које су забележене по местима у Бачкој и Срему и делимично у Славонији. Од сакупљеног материјала сам аутор издваја — 92 мелодије, које се убрајају у т.зв. популарне песме познатих аутора. Преостаје 223 народних мелодија. У последњој збирци (трећа књига) дат је и осврт на целокупну грађу са музичком анализом песама.

ОСВРТ НА САКУПЉАЧКИ РАД И ВАЖНИЈЕ ЗБИРКЕ

Посматрајући сакупљачки рад, који се у Србији одвијао у једном релативно дугом периоду од сто педесет година, падају нам одмах у очи две врсте сакупљача — мелографа. Једни, пионири на овоме послу, ишли су за тим да сакупљену грађу хармонизују и обраде како би на тај начин допринели популаризацији народне песме, а други, каснији сакупљачи, теже да забележене мелодије објаве пре свега као грађу, која би се свестрано могла искористити.

Оно што је заједничко и код једних и код других јесте тежња да се народне мелодије бележењем сачувају од пропасти, а оно што их разликује, јесу њихова схватања у прилажењу томе послу и у начину њиховога рада.

Почев од првих покушаја бележења па до данас, видимо знатан број радника, који су са мање или више искуства или стручног знања прилазили овоме послу. Свакако да су и постигнути резултати сразмерни како времену у коме живе поједини сакупљачи, тако и стручном знању, а пре свега искуству и крајњем циљу овога рада.

Франц Мирецки и Јосиф Шлезингер својим скромним прилозима одпочињу овај велики посао. Посматран данас из наше перспективе, њихов рад је више историјског значаја. Оно што су урадили после њих, Алојз Калауз и Корнелије Станковић, једва представља корак напред. Тек појава Франје Кухача и осталих сакупљача чини прекретницу у овоме послу, који ће са мање или више недостатака бити и научног карактера.

Прва група сакупљача (Мирецки, Шлезингер, Калауз, Станковић) објавила је мелодије које су махом варошког карактера. Често се није начисто ни како ни шта објавити. Код Алојза Калауза видимо да је у првој свесци објавио мелодије без текстова, и уопште код свих њих (изузев Мирецког где је Вук записао текст), видимо да се према тексту односе као према нечем мање важном. Њега уопште нема, или је дат само по један стих који је потписан испод нота, или пак упућују на Вукове збирке народних песама.

У самом сакупљачком раду велику је улогу играло субјективно осећање, које је често било под утицајем западњачког музичког образовања, а што се види и по начину записивања и у избору методија. Калауз у своме предговору каже да се народ одушевљава кад пева прсте и једно-

ставне попевке „са употребом четвртина и осмина тона и са посве својственим тремолом“.

Данас би свакако било за нас интересантно да имамо забележену мелодију, која би носила обележје таквог изворног народног певања, али на жалост, Калауз је сматрао да је довољно да нам ово само каже. Не треба да нас изненади ни Станковићев став, да је он већину народних мелодија приликом хармонизације мењао, што и сам каже у предговору своје прве свеске „Српске народне песме. Беч 1862“.....него сам још огледао те сам свакој мелодији дао вештачки украс али тако да у њој не повређен остане дух којим ју је народ задахнуо“.

Сви су они, мање или више, радили исто, те ћемо увек са разлогом сумњати у изворност и поузданост грађе која је објављена хармонизирана, а што су чинили и каснији сакупљачи, на првом месту Фрањо Кухач и Лудвик Куба.

Као што је малочас истакнуто, рад каснијих мелографа носи обележје сакупљачког рада у правом смислу те речи, али такође са својим пропустима.

Почев од Фрање Кухача и Лудвика Кубе преко Стевана Мокрањаца и Владимира Ђорђевића па све до данас, видимо један исправан став да се сакупљачко-мелографски посао третира као рад на сабирању грађе, која се класифицира и објављује у збиркама, а затим касније и музички анализира. (Под „музички анализира“ мисли се на утврђивање лествичних структура, метричких облика, форме и осталог код једне народне мелодије).

У чланку „Задаћа мелографа“ Ф. Кухач каже да жели да остави податке о своме начину рада како би се други користили. Међутим, од већег је значаја за нас што се у томе огледа Кухачев став и начин прилажења овоме озбиљном послу. У око 25 тачака изнесени су сви важнији моменти које мора имати на уму сакупљач-мелограф, почев од нетемперираних система, лествице, вишегласја, текста, варијаната; затим ритма, темпа, динамике, па преко и самих обичаја који прате певање, све до важних података, где је, када и од кога певача песма забележена. И поред читавог овога плана, Ф. Кухач признаје да је чинио пропусте у односу на текст, као и да у својој збирци има компонованих и туђих мелодија (на пример немачких).

Али како Кухачев тако и рад Л. Кубе од већег су значаја за друге наше крајеве, у којима су они сакупили гро своје грађе и о чему су писали и расправљали, а што нема директне везе са Србијом.

Што се тиче квалитета њихових записа, један од разлога за сумњу је тај да су хармонизовали објављену грађу, а том приликом су увек морали да транспонују записану мелодију у водећи глас (сопран или тенор), те се тако губио у неповрат аутентични иницијалис и финалис народног певача. Такође и сама грађа по своме богатству и разноврсности заостаје за изворним мелодијама, а то је и природно када се узме у обзир да су Кухач и Куба записивали наше народне мелодије углавном по варошима.

Тек на почетку XX века јавља се прва збирка изворних народних мелодија, коју је сакупио Тодор Бушетић, а музички приредио Стеван Мокрањац, о чему је већ било речи. Значај ове збирке је вишестран. Пре свега она је штампана заједно са детаљима обичаја који прате народно

певање, игру и свирку, а то доказује да се музички фолклор схвата као једна комплексна појава, што заиста и јесте.

Друга важност збирке је у томе што она даје грађу једне етничке групе, једног одређеног подручја, које се зове Левач. Такав начин рада за науку је најподеснији, јер захвата један тачно одређени крај који се до максимума исцрпљује. И, на крају, значај ове збирке је у музичкој анализи, првој те врсте, која је примењена на српске мелодије световног карактера. У квалитет и изворност записа свакако се не може сумњати и једино можемо жалити што Мокрањац није могао више времена да посвети и овоме послу.

У „предговору“ ове збирке Мокрањац одмах напомиње следеће: „...код попевака у овој књизи нигде нису написани презнаци за тонски род. Ово је учињено навлаш, а ево зашто; зна се да се презнацима (крстовима и беовима) одређује тонски род, а тиме унеколико упућује на извесну одређену складбу (хармонизацију). Ове су поевке тако скројене да се могу схватити и правилно ускладити на више разних начина. Потписани не стављајући презнаке за тонски род узржао се да са овога места утиче на начин хармонизације. Он сматра да народне мелодије које Академија издаје, морају бити записане верно, како се у народу певају“... Овај Мокрањчев принцип сматрам да је исправан, а он га се доследно и придржавао изузев код народних игара. (Народне игре по своме мелодијском кретању, тј. обухватајући читаву материјалну лествицу, дале су могућност Мокрањцу да им одреди презнаке мада и сам признаје да му нису увек помогли.) Овакав начин записивања јасно истиче оригиналан певачев иницијалис и финалис и има ту позитивну страну да не предодређује тоналну припадност записаних мелодија. Тај став није случајан. Он само указује колико треба бити обазрив, када се ради о тоналним основама нашег музичког фолклора.

Владимир Ђорђевић, како сам наводи, врло рано је почео да се бави мелографијом. Сав његов рад сабран је у две познате збирке. Он није посматрао музички фолклор као сложену појаву, и зато је сакупио само мелодије са текстовима. Обишао је већи део Србије и Македоније али су му ипак многа места и села остала неистражена.³⁰ В. Ђорђевић је у својим збиркама оставио разноврсну и интересантну грађу лирских и обредних народних песама као и инструменталних мелодија, дајући само каткад и кратке примедбе уз поједине записе. У предговору своје збирке „Јужна Србија“ (1928), он даје општи осврт на свој мелографски рад и каже: „Док нисам научио певати и свирати на виолини, ја нисам бележио народну мелодију“. Свакако да је ово добро али више као контрола, што је вероватно Ђорђевићу и користило нарочито код записивања грађе у срезу „Сврљишком“. У предговору своје друге збирке „Предратна Србија“ (1931), он о томе наводи следеће: „У неким крајевима нашега народа, нарочито у сврљишком, постоји и ситнија разлика од тона до тона, него што је данашња музика има, а то је одстојање од четвртине степена“. Значајно је да Ђорђевић примећује ову разлику и да није пропустио а да је не запише, служећи се за то уобичајеним знацима.³¹

³⁰) Изузев Ст. Мокрањаца и Ж. Станковића сви сакупљачи нашег времена обухватају мање-више већу територију, али фрагментарно, и не иду за етничким областима које су и антропологеографски обрађиване.

³¹) Нешто виши тонови имају изнад знак +, а вижи, знак —.

У изворност скупљене грађе не можемо сумњати, јер је Ђорђевић обишао заиста многе наше крајеве, али нешто што умањује квалитет његовог рада јесу извесни пропусти који му се не могу опростити, мада је он настојао да их исправи у својој збирци „Предратна Србија“. За њега је проблем ритма „тешко схватљив“, и употребљава често корону у средини мелодије, која се једино у изузетним случајевима може допустити на завршетку. За разлику од прве књиге, у другој, је за сваку мелодију означио и темпо, побичајући своје раније тврђење: „...да темпо и динамику није могуће тачно одредити“.³²

Затим, даље наводи да није увек на завршетку мелодије бележио узвик „Их“, зато што му није могао да одреди тачну висину. Такође и код двогласних мелодија, записивао је гдегде други глас... „да би тиме показао да се у извесном месту пева у два гласа“.³³

Што се тиче излагања материјала у збиркама, исти је дат према местима из којих је грађа, што има и својих добрих страна.

Наводећи све ове недостатке који утичу на квалитет његовог рада, ипак је В. Ђорђевић у овоме послу давао све од себе према својим могућностима, па чак и материјалне жртве. Нешто из овога бисмо свакако морали извући и коригирати мишљење Милоја Милојевића³⁴ који каже: „да је Владимир Ђорђевић као мелограф високо изнад Мокрањца“. Тачно је, да је Владимир Ђорђевић много више сакупио народних мелодија али, Мокрањца је као стручњак — мелограф, несумњиво изнад В. Ђорђевића.

Срман прилог Тихомира Остојића од свега шест обредних песама заслужује да се помене, јер су овакве мелодије и у оно време биле у народу ретке. Што се тиче квалитета записа ових мелодија, можемо ипак бити спокојни јер њихова једноставна мелодијска линија, речитивног карактера, уверава нас да је и просечан мелограф може забележити. Према томе мислимо да нам је и овај мали прилог Тихомира Остојића добро дошао, утолико пре што се читава ствар посматра са описом обичаја и другим етнографским подацима.

Збирка „Народне песме у Крајини“ од Живојина Станковића инспирисана је и настала по узору на Бушетић-Мокрањчев рад.³⁵ Живојин Станковић, који је у богословији био Мокрањчев ђак, ценио је рад свога учитеља и прихватио његов начин мелографирања. Наиме, није стављао предзнаке записујући народне мелодије, руководећи се познатим Мокрањчевим принципом. Све забележене мелодије су изворне и оно што им увећава вредност је њихова повезаност са свима манифестацијама које прате народни живот. Једном речју и овде се на исправан начин прилази нашем музичком фолклору. Једна позитивнија страна ове збирке у односу на Бушетић-Мокрањчеву јесте у подацима које даје Станковић о местима и селима где је сакупљена грађа, као и у попису имена певача који су певали или свирали. Обухватајући комплексно грађу и дајући податке који су неопходни за свестрано проучавање, ова збирка по томе избија у први ред, али у погледу квалитета записа она је испод Мокрањчеве. Стан-

³²) Владимир Ђорђевић: „Народне мелодије — Јужна Србија“ Скопље 1928. (стр. XVII).

³³) Владимир Ђорђевић: „Народне мелодије — Предратна Србија“ Београд 1931 (стр. XIV).

³⁴) Оп. cit. 13).

³⁵) По личној изјави самога Живојина Станковића.

ковић је имао свој начин мелографирања који се састојао у томе да најпре саслуша певача, који би више пута отпевао једну мелодију. Затим би обратио пажњу на лествицу мелодије и пошто би још једном саслушао, приступио би записивању, и истог дана контролисао код куће на виолини. Овакав поступак је добар, али је свакако боља контрола коју је примењивао В. Ђорђевић, непосредно на терену. Сложио бих се са примедбама које је у предговору изнео Коста Манојловић,³⁶ у односу на ритам неких мелодија, као и на обележавање тоналитета игара, који нису увек тачно означени.

Што се тиче сакупљачког рада и аутентичности записа Исидора Бајића, мислим да би се ту морало опрезно поступати. Оно што знамо о Бајићевом раду врло је оскудно. Збирка коју је Светолик Пашћан приредио и која је изашла у Новом Саду 1924. године представља материјал који је сабран из многобројних Бајићевих свезака и потом објављен. Мада поједине мелодије имају ознаку места одакле су, недостаје за већину, време и план пута где и када су записане. Можда Бајић и није стигао да среди оно што је сакупио у народу, јер нешто од тога материјала свакако има у његовој заоставштини, само је ипак чудно да он није имао одвојене изворне мелодије од уметничких или од мелодија других записивача. Све скупа указује да он није имао намеру да објављује оно што је записао, већ му је то служило за његову личну употребу. Свакако, када се буде вршило сређивање његових рукописа који се чувају у Музиколошком институту САН, добро би било, повести рачуна о овоме, и детаљније испитати шта је Бајић урадио, а за сада нам је познато само оно што је С. Пашћан објавио, као и један део грађе у Етнографском музеју у Београду.

Коста Манојловић је добар део свога рада посветио нашем музичком фолклору и један је од првих који врше и фонографска снимања. Као готово све наше композиторе и њега је привукла Македонија, где је и почео да се бави мелографијом. Путовао је доста³⁷ и обухватио велики терен, али управо то му је и сметало да исцрпније захвати поједине крајеве и места, те отуда недовољно публикација од таквог рада. Све у свему најзначајније су две његове публикације: „Свадбени обичаји у Пећи (1933) и „Народне мелодије из Источне Србије“ (1953). Прва, обухвата грађу на сличан начин као и збирка Ж. Станковића. Збирка „Народне мелодије из Источне Србије“ уређена је према садржају текстова у виду познатих збирки народне поезије, са музичком анализом према већ познатом Мокрањчевом принципу.³⁸ Коста Манојловић, као мелограф је на висини Стевана Мокрањца те свакако у изворност и квалитет његових записа не можемо посумњати.

О Милоју Милојевићу као мелографу, имаћемо потпунију слику тек када буду објављене његове записане мелодије. Несумњиво да је М. Милојевић гледао очима савременог музиколога на проблематику нашег му-

³⁶) Живојин Станковић: „Народне песме у Крајини“ — Муз. инст. САН, Београд 1951. (стр. II).

³⁷) Почев од 1923. путовао је сваке године на терен и обишао делимично Србију и Македонију; био је у Грчкој, затим на острву Шолти. У Босни (Чајнице), Црној Гори и Санџаку.

³⁸) У редакцији Музиколошког института САН све мелодије ове збирке транспоноване су на заједнички финалис „ге¹“, ради лакше анализе.

зичког фолклора и да је у својим научно-популарним чланцима указао на њу, али на жалост од њега није остало ниједно веће научно дело те те врсте.

Сакупљање народни игара Љубице и Данице Јанковић представља велики подухват који је са успехом у сразмерно кратком времену урађен. Оне су тај посао обављале веома педантно и савесно, што се мора нарочито подвући када се зна да нису у томе послу имале предходника. Добра страна њиховог рада је, између осталог, и то, што су често обухватале и исцрпљивале једну етничку област (Нишава, Топлица и др.), а такође и само једно место (Гњилане, Божица, Призрен и др.).

Специјалним знацима за бележење покрета такозваном кинетографијом³⁹ сестре Јанковић се не служе, већ уводе начин описивања игара, са анализом и обрасцем. Оне су саме створиле и стручну терминологију, као и све потребне оријентационе знаке.

Записујући једну игру заједно са мелодијом или инструменталном прагмом, они су обухватиле све обичаје и радње које прате ту игру, посматрајући све заједно као недељиву целину. Сестре Јанковић су уз велику објављених збирки дале и студије о нашим народним играма, што заслужује посебну пажњу. Записи „орских мелодија” Данице Јанковић су добри. Она је савесно обављала посао мелографа и показала разумевање за разне мелографске проблеме.

Испитивања и снимања која је вршио Милман Пари пре свега су била усмерена на епску поезију. Ова врста музичког фолклора која представља проблем уопште, па и мелографски, проучавана је код нас мало и то углавном од страних музиколога. Колико је ово подручје занимљиво и интересантно за науку најбоље сведоче ранија испитивања страних музиколога,⁴⁰ као и самог М. Парија који је, радећи на томе, прикупио богат материјал који је делимично објављен.

Свакако да је ово испитивање (раније као и сада), скопчано са располагањем технички савршеним апаратима за снимање и да је баш то кочило наше испитиваче.

Миодраг Васиљевић, чије су збирке задњих година показале да имамо пред собом неуморног сакупљача, по начину излагања грађе и методу рада, спада у наше најпознатије савремене мелографе. Он се поред записивања — мелографирања бави и музиколошким анализама материјала, као и његови предходници — Мокрањац и Манојловић, али за разлику од њих, има сасвим други метод рада, који произлази из познате финске школе.

На реду је група публикација које су објављене у циљу популаризације народне музике.

Да ли је то грађа са којом треба рачунати, тешко је рећи. Шта би све требало узети као изворну народну мелодију представља проблем за себе о коме би се могло писати и расправљати. Свакако да је за музичке фолклористе, композиторе и науку, интересантна изворна народна мелодија, која је настала у кругу једне одређене етничке групе, и где још живи у склопу са народним обичајима.

³⁹) Лабанов систем кинетографије. (види: Љубица С. Јанковић — „Владимир Ђорђевић и народне игре — Гласник Етнографског музеја Београд, 1955. стр. 254).

⁴⁰) G. Gesemann, G. Beking, W. Wunsch.

У овим популарним издањима има мелодија које су вредне пажње и које ће познавалац народне музике одмах запазити, те се делимично ова грађа, али такође и обазриво, може користити.

Сакупљачи музичког фолклора националних мањина које живе у Србији публиковали су своју грађу после ослобођења.

Изузев шиптарских и румунских народних мелодија од којих су ове последње и хармонизоване, и објављене више као популарна издања, остали материјал (словачки, мађарски, русински и задња шиптарска збирка од 1956) има карактер грађе.

Музичке анализе народних мелодија, као и студије музиколошког карактера, које су почев од Фрање Кухача, Лудвика Кубе и осталих наших и страних сакупљача изречене о нашем музичком фолклору, представљају врло сложено питање. Не улазећи у разматрање истог хтео бих ипак да кажем следеће: уопште данас, као и у будуће, за један добар период времена морамо се позабавити планским, научним сабирањем грађе, која обухвата целокупан наш музички фолклор (песме, орске игре, инструменти). Тек потом вршећи компарације, и код нас, а нарочито са суседним балканским и другим народима доћи ћемо до извесних прецизнијих закључака, који би се темељили на исцрпним чињеницама, а метода рада на научним принципима.

Сва досадашња разматрања, било да су то музичке анализе или студије наших или страних мелографа, не оснивају се на целокупној грађи, која тек сагледана у целости може дати најобјективније решење проблема.

Такође хтео бих да се још једном осврнем на мелографирање уопште, посматрано из данашње перспективе са свима својим захтевима које морамо познавати и примењивати. Свакоме је позната лепота и богатство народне мелодике, и мали је број композитора који се нису интересовали или инспирисали народном музиком. Већина, истовремено су били и мелографи, али је разумљиво њих више интересовала естетска страна нашег музичког фолклора. Код свих није било пречишћено схватање да је музички фолклор један специфичан комплекс који се састоји од игре, песме, музичких инструмената, и са њима повезаним обредима и обичајима, те отуд и пуно пропуста у њиховим записима.

Мелографско искуство и начин рада појединих наших сакупљача показује нам колико је мало била заступљена једна са научне стране важна ствар, наиме, вођење дневника са осталим, када је, где и од кога сакупљена грађа, а и да не говоримо о осталим подацима. Чак се и данас чине ови неоправдани и неопростиви пропусти.

Затим долази текстуална страна народне мелодије, која захтева познавање дијалектологије и филологије, као и само записивање текста, које има своје посебне моменте.

Даље, карактеристика појединих певачких гласова, њихов тембр, регистар, начин дисања, једном речју вокална техника народног певача, о томе готово и нема података.

Поред записане мелодије са свима одступања од темпираног система мало је сакупљача водило рачуна о динамици, начину интерпретације, па чак и о темпу. А шта да кажемо о томе да се данас сматра једино исправ-

ним мелографски запис транскрибован са магнетофона, којим је претходно извршено снимање на терену.

Поред свега реченог има мелодија записаних добро, али овако строг критеријум морамо применити, ако желимо, како каже Бела Барток, да се приближимо најобјективнијем запису са свим могућим детаљима, одсргањујући до највише мере субјективно.

Читав досадашњи рад на мелографирању, посматран очима савремене науке, морао би се подвргнути ревизији. То од нас захтевају савремена техничка средства за снимање звука, уз колективну сарадњу, а што је императив данашњег научног рада, о коме су у свету већ поодавно почели да воде рачуна, што на жалост није случај и код нас у Србији.

Једно је на крају јасно, да се рад на нашем музичком фолклору, посматран кроз савремену призму проучавања, налази тек на почетку али данас има све више разумевања од стране меродавних, да се одпочне овај тако значајан посао за нашу и светску музичку и етнологску науку.

ПРЕГЛЕД ПУБЛИКОВАНЕ ГРАЂЕ ПО САКУПЉАЧИМА

У овоме прегледу дата је само публикована Грађа и то лирских песама. Моја намера да дам преглед и по областима, где је и колико сакупљено грађе, није могла да се оствари из оправданог разлога пошто сакупљачи нису обухватили поједине области у целини већ су ишли из места у место. Такође код неких сакупљача није ни означено одакле је записана мелодија.

Рекапитулација читавог сакупљачког рада у Србији у периоду од неких сто педесет година није нимало охрабрујућа. Она износи укупно 3427 објављених записа. Чак ако томе додамо и популарне збирке и све оно што је необјављено и снимљено, опет коначна цифра износи само око шест хиљада мелодија.

Не желим да вршим упоређење са осталим нашим републикама (а и да не говоримо о Бугарској и Румунији), али могу да кажем само то да је њихов биланс рада, три до четири пута већи од нашег.

Записивач	Назив збирке, књиге, часописа где су објављене мелодије	Година записивања записа	Број записа
Бајић Исидор	<i>Песме из Србије</i> , св. I Н. Сад 1924 г. редакција С. Пашћан	око 1910.	20
Васиљевић Миодраг	<i>Југословенски муз. фолклор</i> књ. I Бгд. Просвета, 1950	1946/7	522
	<i>Народне мелодије из Саниака</i> , Бгд. САН Муз. институт, 1953	1946/7	277
Vlajin Milan	<i>Cantece populare</i> sv. 1 1950. Vršac; sv II i III-53		24
Debeljak Margarita i Ilijin Milica	<i>Mađarske narodne igre iz Vojvodine</i> , N. Sad 1953	1947/48.	47
Ђорђевић Владимир	<i>Српске народне мелодије</i> (јуж. Србија) Скопље, 1928	1925.	31
	<i>Српске народне мелодије</i> (предатна Србија) Бгд. 1931	1896-1931	597
Zganec Vinko	<i>Pesme jugoslovenskih Rusina</i> , Zagreb, 1946		116
Ilijin Milica	<i>Slovanské ľudové tance vo Vojvodine</i> , Petrovec. 1953	1950.	22

Записивач	Назив збирке, књиге, часописа где су објављене мелодије	Година	Број записивача записа
Јанковић Љубица и Даница	<i>Народне игре</i> (из читаве Југ.) Београд 1934 књ. I	1925-1934.	61
	<i>Народне игре</i> (Космет), Београд 1937 књ. II	1934/35	69
	<i>Народне игре</i> (Њилане и околина Воање и околина) Бгд. 1951 књ. VI	1925/34/35, 1937/39/48.	99
	<i>Народне игре</i> (Војовина—Нишава) Београд књ. V 1949	1934/35/46.	105
	<i>Народне игре</i> (Лесковац, Божица, То- плица, Хомоље, Призрен) књ. VII Бе- оград 1952	1934/35/36/37, 1938/49/51.	56
Калауз Алојз	<i>Србски напеви</i> св. I Беч — 1850	1849.	21
	<i>Србски напеви</i> св. II Беч — 1855		22
Kuba Ludvik	<i>Slovanstvo ve svyech zpevech</i> sv. V (srp- ske iz kraljevine) Praha 1923	1894.	60
Kuhač Franjo	<i>Iužnoslovenske narodne pobjevke</i> кнј. I — Загреб — 1878	1858.	46
	кнј. II — Загреб — 1879	до	47
	кнј. III — Загреб — 1880	1861. и	64
	кнј. IV — Загреб — 1881	1865	29
	кнј. V — Загреб — 1941		44
Lorenc Antoni	<i>Kangë popullore shqiptare</i> sv. I i II 1951		52
	<i>Folklorni muzikuer shqiptar bleni i parë</i> Prishtinë		111
Манојловић Коста	<i>Музичко дело нашега села</i> прешт. из „Нашег села“ Бгд. 1929		24
	<i>Свадбени обичаји у Пећи</i> Гл. Етн. му- зеја, књ. 8 Бгд. 1933	1933.	21
	<i>Народне мелодије из источне Србије,</i> САН, Муз. инст. 1953	1949.	337
Мирецки Франц	<i>Народна Српска песнарица</i> , издана Ву- ком Стефановићем, част аутора у Ви- ени 1815		6
Мокрањац Стеван	<i>Српске народне песме и игре са мело- дијама из Левча, С. Етн. зб. књ. III</i> Београд 1902	1901.	88
Остојић Тихомир	„ <i>Караџић</i> “ за 1900 г. чланак <i>Обредне</i> <i>песме у Потисју</i> стр. 112/18		6
Станковић Живојин	„ <i>Весник српске цркве</i> “ за 1909 г. Бгд.		8
	<i>Народне песме у Крајини</i> , САН Бгд. 1906. Муз. Институт 1950	1906.	112
Станковић Корнелије	<i>Српске народне песме цдешене за пе- вање и клавир</i> (Србкњињама) Беч — 1850 друго издање		30
	<i>Српске народне песме скупио и у>Note</i> <i>за певање и клавир написао</i> (М. Обре- новићу) књ. I Беч 1862; (Балабину) књ. II Беч 1863		12
			8
Тимко Онуфрије	<i>Наша писња</i> (Зборник народних и по- пуларних писноах југославјанских ру- синоах) књ. I 1953, II и III 1954 Ру- ски Костур		223
Шлезингер Јосиф	<i>Сербске летописи</i> 1928 част 15 део IV стр. 114	1826/27.	10

САКУПЉАЧИ И МЕСТА ИЗ КОЈИХ СУ ЗАПИСИВАНЕ МЕЛОДИЈЕ

Бајић Исидор	Врање, Крагујевац, Лугавчина, Ниш, Пећ
Васиљевић Миодраг	Бистрица, Брод, Велика Хоча, Вучитрн, Врбештица, Војковци, Ђњилане, Грачаница, Дечани, Доњи Крњин, Доње Неродимље, Доња Гуштерица, Девич, Драгаш, Бонлије, Житниће, Звијезд, Зли Поток, Звечан, Исток, Јањево, Кусце, Крстец, К. Митровица, Кладница, Ливоч, Лиљан, Нова Варош, Нови Пазар, Ораховац, Приштина, Плементина, Пећ, Призрен, Прибој n/1, Пријепоље, Првошево, Седобро, Сјеница, Сува Река, Треча, Урошевац, Угљаре, Штрбце.
Дебељак Маргарита и Илијин Милица	Богојево, Војловица, Дорослава, Купусина, Хоргош
Ђорђевић Владимир	Адрани, Александровац, Алексинац, Бабин Кал, Бело Њње, Боњинац, Варош, Велика Дренова, Велика Лукања, Велики Шилеговац, Витково, Власина, Власотинци, Врање, Врњци, Ђњилан, Ђњилане, Горчинци, Давидовци, Дежевац, Доња Гуштерица, Дубница, Исаково, Исток, Кална, К. Митровица, Крива Река, Кривача, Кулина, Лалинац, Лапатинци, Латковац, Лесковац, Лугавчина, Лучица, Љуберађа, Мачковац, Медвеђа, Мекиш, Мечји До, Милатковић, Мрзеница, Нишевици, Нови Пазар, Оглађеновац, Павлица, Паланка, Параћин, Пећ, Пирковац, Пирот, Пожега, Призрен, Расница, Ратаје, Рвате, Росомача, Свилајнац, Соко Бања, Стрелац, Стрижевац, Ступње, Сурачево, Темска, Тибужде, Топан До, Туштица, Ужице, Црвена Јабuka, Црниклиште, Црнољевица, Шљивовик.
Илијин Милица	Арадач, Ковачица, Падина, Пивница, Селенча, Силбаш, Стара Пазова.
Јанковић Љубица и Даница	Бела Паланка, Божица, Буковац, Власотинце, Велика Лукања, Витојевци, Владичин Хан, Врање, Врањска Бања, Врбовац, Вршац, Војловица, Врбица, Вучитрн, Горње Неродимље, Грабовац, Ђњилан, Ђњилане, Горњи Ливоч, Горњи Рин, Дивљане, Доњи Криводол, Доњи Рин, Баковица, Жегрово, Житни Поток, Зрењанин, Иваново, Ибарски Колашин, Извор, Јагодина, Калуђерово, Куршумлиска Бања, Крепољин, К. Митровица, Кориље, Кориш, Клокот, Лесковац, Љубижда, Моклиште, Манојловци, Ниш, Орашац, Прокупље, Пегровац на Млави, Пећ, Пецка, Призрен, Приштина, Панчево, Пертеш, Пасјане, Равни Шор, Рума, Рсовце, Рударе, Соко Бања, Србовац, Суботица, Стрелац, Смиловци, Стража, Црвена Јабuka, Цариброд, (Димитровград), Црница, Чајетина, Шпај.
Kuba Ludvik	Београд, Крагујевац, Ниш, Пирот, Смедерево, Ужице, Шабац.
Kuhač Franjo	Београд, Бечеј, (Бобота), Гибарац, Ердевик, Земун, Илок, Инђија, Ириг, Јагодина, Крагујевац, Нови Сад, Петроварадин, Рума, Сента, Сомбор, Сот, Сремски Карловци, Сремска Митовица, Смедерево, Пироман, Пирот.
Logenc Antoni	Баковица, Дечане, Призрен, Сува Река, Урошевац.

Манојловић Коста	Бабушница, Велики Извор, Велики Јовановац, Грачаница, Дечани, Зајечар, Звездан, Ивањица, Каљна, К. Митровица, Катићи, Крупац, Кушићи, Мандићи, Нова Варош, Нови Сланкамен, Нови Пазар, Пирот, Пријепље, Призрен, Приштина, Пећ, Радоиње, Рудиње, Сјеница, Сопот, Станичење, Студеница (манастир), Темска.
Милојевић Милоје	Вучитрн, Грачаница, Косовка Митровица, Лапље, Липљан, Пећ, Призрен, Приштина, Урошевац.
Мокрањац Стеван	Бабин Мост, Бреса, Грачаница, Приштина, Призрен, Сушица.
Остојић Тихомир	Сента, Сенмикавш.
Раги Милман	Нови Пазар.
Станковић Живојин	Видровац, Јасеница, Рајац, Речка, Рогољево, Смедовац, Соко Бања, Трњане, Чубра, Шар-Камен.
Станковић Корнелије	Валево, Крагујевац, Лозница, Ужице, Чачак, Шабац.
Тимко Онурфије	Бачинци, Беркасово, Врбас, Госпођинци, Ђурђево, Кучура, Кула, Нови Сад, Орахово, Руски Крстур, Сремска Митровица, Шид.
Slezinger Josif	Соемски Карловци.

Литература:

- Bela Bartok, Serbo — Croatian Folk Songs, New York 1951.
 Др. Дробњаковић Боривоје, Гласник Етн. музеја у Београду књ. VI за 1931. (стр. 146—147)
- Ђермеков Душан, Поглед на данашње стање наше музике и библиографија српских музичких дела, Летпис Матице Српске за год. 1874. књ. 116 стр. 91.
- Ђорђевић Владимир, Оглед библиографије српске народне музике, прештампано из Гласника Етн. музеја књ. VI—1931 Београд.
- Прилози биографском речнику српских музичара САН, Муз. институт Бгд. 1950. Zganes Vanko, Institut za Narodnu Umetnost, Muzička revija br. 4 — 1950. str. 229.
- Kuhač Franjo, Josif Slezinger, prešt. iz Vijenca za 1897 Zgb. Zadaća Melografa, prešt. iz Vijenca za 1897 Zgb.
- Коларовић Емануил, Српска народна музика, Српске Летписи част 15, део IV — 1828 (стр. 114).
- Коњовић Петар, Милоје Милојевић композитор и музички писац, САН, Муз. институт Бгд. 1954.
- Ljubić S., Kuhač F., Petar Hektorović i Hanibal Lucić, stari pisci hrvatski, knj. VI — 1874 Zgb.
- Манојловић Коста, Корнелије Станковић, Просветни Гл. 6/7 за јуни и јули 1942. Београд.
- Сломеница Ст. Ст. Мокрањцу, Држ. штамп. 1923. Београд.
- Милвојевић Милоје, Музичке студије и чланци, књ. I/1926, II/1933. Београд.
- Рибникар Стана, Трагови световне музике у српској прошлости, Звук — бр. 3 март 1935. Београд.
- Чолић Драгутин, Поводом збирке народних мелодија Југословенски музички фолклор од М. Васиљевића, Музика бр. 5 стр. 191 — 1950. Београд.
- Štrola Božidar, Hrvatska narodna glazba, Matica Hrvatska, Zagreb 1942.
- Imenik naseljenih mesta u FNR Jugoslaviji, savezni zavod za statistiku i evidenciju (stanje 1. j 1951. Beograd 1951)
- Folklor musical repertoire international des collections et centres de documentation avec notices sur l'état ect. . .
- Publications de L'Institut International de cooperation Intellectuelle 2 rue de Montpesier — Paris — 1939.

Dragoslav Dević

MELOGRAPHES DE LA MUSIQUE POPULAIRE EN SERBIE ET LEURS COLLECTIONS

Résumé

Le folklore des peuples balkanique représente même de nos jours une source intarissable à la vie intense, ce qui n'est plus le cas chez beaucoup de peuples européens. Le folklore musical serbe, comme une de ses parties intégrantes possède une grande valeur scientifique et artistique pour nous. Le problème de la mélographie n'a pas été suffisamment éclairé. Le présent travail, qui englobe tous les mélographes connus jusqu'ici sur les terrains de la Serbie, essaiera de le faire.

mélodie populaires, commencé il y a cent cinquante ans et encore non terminé. Après le colloque. La première partie donne un aperçu chronologique du travail au rassemblement des laborateurs de Vuk, musicien Franc Mirecki, de nombreux collectionneurs, compositeurs, mélodistes Ludvig Kuba, Stevan Mokranjac, Vladimir Đorđević, Živojin Stanković, Isidor Bajić, Miloje lographes et musicologues (Josip Slezinger, Alojz Kalauz, Komelije Stanković, Franjo Kuhač, Mlojević, Kosta Manojlović, Ljubica et Danica Janković Miodrag Vasiljević) continuent ce travail.

Outre les recueils connus et publiés, l'auteur donne, dans la suite de son article, un aperçu des matériaux inédits (Archives du Musée ethnographique et de l'Institut de musicologie de Beograd), puis une revue des éditions plus récentes des mélodies populaires (Vladimir Đorđević, Petar Mihajlović, Đorđe Karaklajić, Mihajlo Parabučki). On y parle aussi de l'enregistrement et de la conservation du melos populaire (phonographe, magnétophone, disques) ainsi que du travail que l'on fait pour rassembler les produits du folklore musical des minorités nationales en Serbie (Slovaques, Hongrois, Roumains, Sgyptares, Ruthènes).

La seconde partie est un aperçu critique de l'activité mélographique et des principaux recueils. Les résultats obtenus par des mélographes particuliers sont proportionnés non seulement aux possibilités de l'époque dans laquelle ils vivent et où ils développent leur activité, mais aussi à leurs connaissances professionnelles et, avant tout, à leur expérience et au but final qu'ils se proposent.

À la fin se trouve un aperçu sommaire des matériaux publiés, qui n'est pas fort encourageant (3427 mélodies). Même si l'on y ajoute les recueils populaires et les matériaux inédits, le total des mélodies recueillies en Serbie se monte à environ 6000.

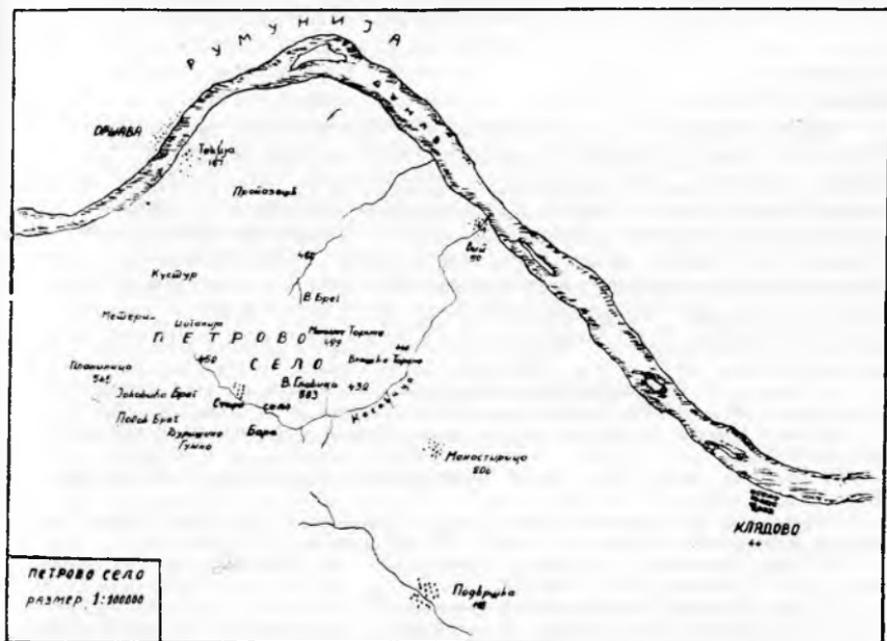
ЕТНОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Др. Мирко Барјактаровић

ПЕТРОВО СЕЛО И ЖИВОТ ЊЕГОВИХ СТАНОВНИКА

УВОД

Јужно од Текије на Дунаву (око два добра сата пјешачења) или западно од Кладова на 23 км. даљине налази се Петрово Село, које је насељено Црногорцима прије сто година. Та оаза Црногораца добро се

очувала све до нашег времена. Ја сам у Петрову Селу био у два маха: 1958. и 1959. године преко љета по неколико дана. О томе селу, заправо о његовим становницима и њиховим етничким карактеристикама биће говора у овој раду.

НАСТАВАК И НАСЕЉАВАЊЕ ПЕТРОВА СЕЛА

Прва половина прошлога стољећа вријеме је интензивног усељавања становништва у Србију. Тада се број становника у Србији не само удвостручио већ утростручио, а што, разумије се, није могло да се деси само природним прираштајем становништва¹ већ више и прије усељавањем. Тако знатан прилив становника објашњава се са два основна елемента. Србија је тада била увелико слободна и, за разлику од околних земаља, усељеници су у Србији добијали знатне олакшице (поред земље још и стоку, алате, новчану помоћ, ослобођење од пореза за извјесно вријеме).²

Ово што смо досада рекли у потпуности се односи и на оазу Црногораца у Петровом Селу у Кључу, у сјевероисточној Србији. У Државној архиви у Београду чувају се акта а уз њих и „одредбе“ по којима су Црногорци у Србији имали бити „братски и христијански“ примани и којима је у почетку свака „рукопомоћ“ указивана.³

У равном Кључу, поред Кладова, насељаване су црногорске породице тридесетих и четрдесетих година прошлога стољећа. Ту су Црногорци, као ратоборни, намјерно насељавани од стране србијанских власти зато што су Кладово још тада држали Турци. Поред границе србија је Црногорце и Херцеговце насељавала и касније 1876—1878. у Топлици.⁴ Али, Црногорци насељени око самог Кладова, тешко су подносили овдашњу климу и воду и споро су се и тешко привикавали на земљорадњу. Због тога су они од власти тражили да им дозволи да се преселе у неки виши и здравији крај и гдје би могли да живе од сточарства како су били и дотада „навикли“.

Коста Јовановић, који је проучавао Кључ, пише да су Црногорци у Петрово Село, у Мирочу, насељени углавном највише 1854.⁵ То је он урадио вјероватно према Цвијићу,⁶ Дробњаковић, који се бавио насељавањем Црногораца по Србији, каже, а према архивским подацима, да је Црногораца у Петровом Селу 1854. године било 64 фамилије.⁷ Међутим, у једном акту од 22. јуна 1855., председник Совјета донио је одлуку о насељавању Црногораца поред рјечице Косовице,⁸ а то значи у Петрово Село. Додуше, по једном мјесту из тог истог акта види се да је поред Косовице било и 1843. године неког насељавања, али су се ти насе-

¹) Тихомир Р. Борђевић: Насељавање Србије за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815—1839), Гласник географског друштва V, Београд, 1921, с. 138.

²) Јован Цвијић: Метанастазишка кретања, Насеља и порекло становништва, XII, Београд 1922, 47.

³) Државна архива НР Србије, Попечитељство иностраних дела, В одељење, 1855, фасц. II, 200.

⁴) Радослав Ј. Павловић: Сеобе Срба и Арбанаса у ратовима 1876—77—78, Гласник Етнографског института С А Н, IV—VI, Београд, 1957, 88.

⁵) Коста Јовановић: Неготинска Крајина и Кључ, Насеља и порекло становништва, књ. 29, Београд, 1940, 118—119.

⁶) Јован Цвијић: Метанастазишка кретања, 47.

⁷) Др Боровије Дробњаковић: О насељавању Црногораца по Србији у периоду од 1847—1869 (сепарат из Новог живота књ. XVII, св. 10, 11 и 12 Београд, 1924, 10. Али у једном акту Начелства округа крајинског стоји да је у Петрову Селу десет година касније, 1864., било „свега 33 фамилије“ (Државна архива НР Србије, Министарство финансија 1864., Е, 833).

⁸) Државна архива НР Србије, Попечитељство иностраних дела, В одељење, 1855, фасц. II, 200.

ници одавде одмах и иселили.⁹ Из те преписке не види се да ли се ту ради о Црногорцима. У једном другом акту Начелства Окружја крајинског од 31. маја 1856. године говори се о томе како се Црногорци из Петрова Села договарају да се „у отечество своје поврате“.¹⁰

У сваком случају прве породице Црногораца населиле су се око рјечице Косовице у времену од 1845. до 1855. године. К овим првим како-тако организовано насељним, касније су појединачно придолазиле друге породице. То се види из преписке о даљем насељавању (као и о питању већ настањених Црногораца) у тај крај и из 1864. када се помињу и раније насељени и „други дошавши“.¹¹ А баш те године населило их се још 12 фамилија у Петрово Село.¹² Власти су на изричиту жељу појединих породица и даље одобравале њихово насељавање у Петрово Село, онамо гдје су и „без одобрења власти“ заузели земљу први насељници.¹³

Јасно је да су први насељеници (Црногорци) у Петровом Селу радо примали своје земљаке, који су касније долазили да би се што прије и бројно ојачали. Тако су радо и Банаћани, насељени у селу Александрово, у Добричу, 1881., примали своје рођаке и познанике из Војводине, али не и сусједе из тога краја, тј. Добрича.¹⁴

То је било једно. Друго што овдје одмах истичемо јесте то да су се Црногорци овдје, око рјечице Косовице, споро и тешко сналазили, да су задуго жељели да се и одатле „иселе“; да су годинама живјели „ску-

⁹) Исто.

¹⁰) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, Е, II, 29, 1857. У породици А. Поповића чува се, урамљен, пасош Павла Савићева Калуђеровића (издат на Цетињу 1854.) који је ишао у Србију „еда би се онамо населио“. Тај пасош има грб кнеза Данила, а потписао га је, као кнежев секретар, Вук Врчевић.

¹¹) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, 1864, Е, 667.

¹²) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, 1864, Е, 1039, 1359.

¹³) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, 1864, Е, 1138. Овдје додајемо још нешто. На основи извештаја адакалског меџдаса, београдски паша жали се Министарству иностраних дела у Београду на Црногорце који су у „Крајинском округу близу кастела“ насељени, то јест оне из Петрова Села, да зловљају адакалске Турке: забрањују им из града излазити, излазе им на пут и „туку“ их. Паша моли министарство иностраних дела да пошаље једног „званичника“ да ствар извиди и расправи па да гао овом обавијести. Министарство иностраних дела је зато, преко Министарства внутрених дела, овластило свог средског старешину да „извиди ону жалбу на Црногорце“. Касније је, а према извештају овог средског старешине, Окружје крајинског начелства одговорило Министарству иностраних дела, да Турци неће да се окане да иду и затиру шуму и да са својим керовима хватају и убијају срне. Према томе извештају једном су Црногорци из Петрова Села гонили шест Турака ловаца да их ухвате и само су једног од ових ухватили. И, код тог ухавањеног Турчина препозната је „пушка кације адакалског“. Сем тога је средски старешина видео код бега адакалског неколико срнећих кожа. Зато је, додаје се у извештају Окружја начелства крајинског, жалба Турака „неуместна“ јер они не смију да затиру шуму и лове срне (Држ. арх. НР Србије, Министарство иностраних дела, И, ф. VI, ред 66, к 4, 1860). Из ове преписке могло би се закључити двоје: да се Турци нијесу лако мирили са новим стањем и да су и даље излазили из градова и покушавали да се по српској земљи слободно крећу и раде како су већ били навикли. Друго, да су овдје, близу „кастела“ Црногорци и били насељени као нека врста граничара. Па можда и више од тога: имали су да узнемиравају Турке, да их пресрећу и да им тако што више онемогућавају опстанак и у самим кастелима.

¹⁴) Даринка Зечевић: Александрово — „банаћанско село“ у Добричу, Гласник Етнографског института САН, IV—VI, Београд, 1957, 205, 216, 217.

чено"; да у „сиротињи пребивају" и „да немају откуда да плате порез", па се и 1869. од стране министарства финансија предлаже да им се пореско дуговање „опрости".¹⁵

Дакле, Црногорци насељни половином прошлога стољећа око Кладова, одатле су се „готово самовласно" помакли и населили на крчевинама у Мирочу потоњем Петрову Селу.¹⁶ У актима која се односе на њихово насељавање поред Косовице помиње се и „без одобрења власти заузимање" змље. Али исто тако помиње се и давање „плацева" за куће¹⁷ тим насељеницима и ушореност села. По свему судећи било је у овоме насељавању Црногораца у Петровом Селу и одобравања од стране власти али и самовоље.

Да сада погледамо шта народна традиција каже о настанку и насељавању овога села. Према казивању старијих људи, а то су унуци оних који су се овдје населили, било је то овако. Прије око сто година доселио се поп Јоко Ломпар са двестак породица из Црне Горе најприје у околину Кладова. Али, ту су овим насељеницима сметале влага, баруштине и лоша вода. Почела су дјеца да им умиру. Досађивали су им и комарци. Старији кажу да у равници није било ни доста стоке ни меса. Зато су они и тражили од власти сагласност да се из равнине преселе више к Мирочу, у планину, гдје је за њих била повољнија клима, гдје су могли лакше и од сточарства да живе. Накрају им је то и дозвољено.

Како видимо, овдје се слажу подаци из архиве и народно казивање. То, уосталом, није ни чудно, пошто насељавање овога села није било давно. Јоку Ломпару, свештенику, који је и „предводио" ону прву групу досељених породица, његови потомци су подигли и надгробни споменик, који и сада стоји на сеоском гробљу. На том споменику година смрти попа Јока означена је 1892.

Народно казивање и живо памћење каже и то да се насељавање породица из Црне Горе у Петрово Село наставило све до нашег времена. Лазо Грујић (Добрињанин), који је умро 1932. доселио се као момчић из Црне Горе. А то је било негдје при крају прошлога стољећа. Прије 60. година населили су се Марковљани Дамњан и Никола (од Никшића). Има старијих особа које памте како су њих двојица, када су дрљали земљу послје орања, немајући стоке, сами вукли брану. Њихови синови и сада одржавају извјесну везу са рођацима код Никшића. Прије педесет година доселио се Никола Банићевић са сином, четири кћери и два синовца. Они су дошли са Цетиња. Такође са Цетиња досељени су одмах послје Првог свјетског рата Крсто и Томаш Мартиновићи. Лука Милић дошао је 1920. године са породицом. Он је тада дошао к сестри која је овдје била удата за Спасоја Матовића. Најкасније је дошла породица Чичаревић: 1928. године.

Дакле, историја, народна традиција и памћење живих људи овдје се преплићу и допуњују.

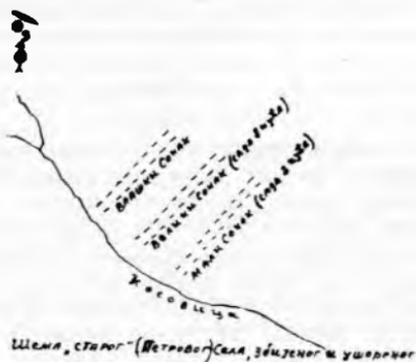
¹⁵) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, Е. 883, 1864; Министарство финансија, Е, протокол 665 и 762, 1869.

¹⁶) Милосав Лутовац: Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости, Гласник Етнографског института САН VII, Београд, 1958, 17.

¹⁷) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, Е. 1138, 1864.

Име села. — Осим о времену и начину насељавања овога села народна традиција има своју верзију и за само име села. Наиме, да би се преселили из равнице (гдје су им умирала дјеца од „колере“) ближе планини, они су молили самог кнеза Александра Карађорђевића. Кажу да је ту делегацију водио Милоје, брат Хајдук Вељка Петровића. Кнез Александар није хтио да им удовољи тој молби. Али, када је ту делегацију видио принц Петар (потоњи краљ), стао је и он, наводно, да моли оца да дозволи овим људима то премештање. И, кнез је на крају пристао. Они су последије тога своје село поред Косовице назвали Петрово Село (дакле, по принцу Петру). Мада за ово и немамо неки историјски податак, ово није највероватно. Некако је слично дато име и новом насељу Михаиловац (по кнезу Михаилу) које су засновали Власи прелазећи са Великог Острва које је припало Румунији.¹⁸ При крају прошлог стољећа, у вријеме династичке загризености, селу је било промијењено име и оно је прозвано Краљевац (по краљу Милану, првом краљу у ослобођеној Србији). То име се срета на аустријским картама и 1912. године.

Ширење, величина и тип села. — Већ смо рекли да је Петрово Село засновано најприје у горњем току Косовице, на надморској висини од око

500 метара. Село је најприје било збијеног типа и ушорено. Управно на ток и правац ове рјечице падала су три сеоска сокака: Влашки, Велики и Мали сокак (види скицу). На планско одређивање мјеста за поједине куће и сада опомињу називи појединих комада земљишта око тих сокака под именом „пљаци“.

Али, када се становништво намножило и село нарасло на близу сто домова, а то је било крајем прошлог и почетком нашег стољећа, онда се старо „село“ почело да осипа и поједине породице расељавају на своја често и доста удаљена имања („торине“, „катуне“, „салаше“). Тако се за последњих неколико деценија село формарно раселило са свог прво-

¹⁸ Тихомир Р. Ђорђевић: Румуни у Србији, Годишњица Николе Чупића XXXV. Београд, 1923, 171.

битног мјеста да би захватило огромну површину која се пружа у пречнику до 20 километара (десетак км. ваздушне линије). Отуда сада село од 242 куће (са 1231 становником) има 6484 хектара земље (пет и више хектара по једном становнику). Аграрна реформа послје Другог свјетског рата одузела је вишак земље (преко 10 хектара) од 23 домаћинства. У ранијем или „старом селу“ данас има свега 10 кућа: у Малом сокаку 2 и у Великом сокаку 8, док у Влашком нема ниједне. Село се најприје ширило у правцу данашње општине, тј. „Новог села“ како се сада тај крај назива и све даље у ширину у свим правцима.

Како се село ширило? У прошлом стољењу, тј. у првим деценијама свога ширења и развоја појединци су захватили од шуме и пашњака онолико колико су могли да освоје и обраде и онамо гдје им је било наручитије, а то значи колико им је год требало. Уколико је земља била под шумом и није била ни од кога заузета, утолико је она лакше присвајана. Али, колико је већ била својина неког од сељака из околних села (Манастирице, Подвришке, Текије или Сипа), онда се власницима те земље чинила штета сјечом шуме или пашом да су се они временом са ње почели да повлаче, да је продају или једноставно и посве напусте. Утолико прије што је стариначко становништво било мирољубивије од ових брђана.¹⁹ Последње и усамљене њиве сељака из Манастирице које су се одржале на проширеном рејону Петрова Села продате су Петросељанима 1912. године. По тој старој пракси су се и 1936. године неколицина Петросељана скоро на силу населила на општинском земљишту у крају који се назива Пропазешћ (Велики Пепео). Данас је Петрово Село са својом земљом и атаром један цјеловит и компактан комплекс.

Док се село није тако растурило првих година нашег столећа, оно је било ограђено „царином“, то јест јаком оградом од прошња која је била подигнута поред дубоког јарка. Од царине, заправо од јарка и сада се познају видни трагови, нарочито у „Новом Селу“, код општине.

Петрово Село према непотпуним подацима (а можда не ни најсигурнијим сваки пут) имало је 1864. године 33 куће;²⁰ 1872. године 82 куће.²¹ Године 1900. имало је 93 куће, године 1924. бројило је 165 кућа,²² а данас, 1958. године, 242 куће (према подацима општинске канцеларије).

Данас је Петрово Село типичан представник разбијених села. Од једног краја села до другог треба пјешачити по три или четири сата хода. Подручје гдје се налази ово село је једна заталасана пространа површ, да би куће скоро редовно биле на хумкама и брежуљцима. Главни крајеви села су: Чесма, Јованове Торине, Циганија и Планиница (влашки крај села). Иначе дјелови села са по једном (рјеђе) или више (чешће) кућа су следећи: Влашке Торине, Велика Главица, Копривар, Кличине, Пољане, Голеч, Мињине Торине, Вељи Брег, Попов Брег, Јоковића Брег, Топалов

¹⁹⁾ Да је било и влашког становништва у селу, још од његовог настанка, потврђује нам и име једног „сокака“ (влашки). Но ми о том становништву не знамо шта је даље са њим било. Данашњи Власи у Петрову Селу, у крају који се назива Планиница, кажу да су они одавна ту.

²⁰⁾ Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, Е, 883, 1864.

²¹⁾ Милан Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд, 1876, 997.

²²⁾ Коста Јовановић: Неготинска Крајина и Кључ, 67.

Брег, Крст, Ђушино Брдо, Цуљка, Добра Вода (на два мјеста), Долови, Кустур, Метериз, Горунов Кључ, Ракитова Бара, Скромутине, Ђуков Брег, Булба и Граорине. Кад пажљиво гледамо ова имена одмах можемо да опазимо да их има више чији је саставни дио торине или брег. И сами ти називи указивали би на то да су садашњи стални дјелови села настајали на бреговима и то од торина и салаша, а који су најприје били само сезонска насеља појединих породица.

Петрово Село има једно гробље, и то близу „старог“ села, поред Косовице, које служи сада и онима који су се и на десетак километара далеко одселили. Гробље је подијељено према родовима на дјелове. Влашки дио села (Планиница) има свој дио у овоме гробљу.

Физичко-географски састав земљишта, воде и клима. — Неготинска Крајина у цјелини узето дио је Влашко-понтиског басена и одликује се стијенама разне старости (кристални шкриљци, јурски кречњаци итд.).²³ Петрово Село се иначе налази на једној пространој и заталасаној мирочкој површи, обраслој травом и без већих текућих вода. Косовица и Цигански Поток љети, особито у горњим токовима, пресуше. На Косовици је раније било и неколико поточара које су углавном радиле само онда када су била кишовита времена. Занимљиво је да је сам терен доста подводан и да је изданска вода често врло близу површине. Није риједак случај да се у подрумима кућа, и на брежуљку, појави вода. Воде за пиће у овом селу има сразмјерно доста. По једном извору добре воде назван је и један дио села Чесма (овдје кажу чесма за направљен и озидан извор). Познате су воде за пиће у селу: Хајдучка Вода, Кукавичина Чесма, Јашова Вода и на два мјеста Добра Вода.

О климатским и природним условима Кључа уопште недавно је писао професор Лутовац у својој привредно-географској студији „Неготинска Крајина и Кључ“.^{23а} Ми овдје спомињемо само то да је ово село заталасана површ изложена јаким вјетровима (особито кошави), који долазе с оне стране Дунава, и ту влада изразито континентална клима. Западни вјетар овдје називају горњак а сјеверни маџарац.

Старине. — Поред Дунава, у области Кључа, има видних и доста јасних трагова из времена Римљана. И по Мирочу има трагова за које традиција тврди да потијечу од Римљана (на примјер Латински Град на Мирочу).²⁴ Преко Планинице добро се познају трагови (калдрма) од „римског пута“. Али, и у атару самог села на два мјеста познају се трагови „римског пута“. Преко мјеста Баре (имање Тура Савова), поред саме Косовице, доста јасно се оцртава траса тога пута. На мјесту Бачин Брдо очувана је калдрма од „римског пута“. На томе брду раније су људи изоравали стари бакарни новац и шиљке за копља. У изворишном дијелу рјечице Косовице прије 50 година пронађен је један велики тучани казан. Он је стајао

²³) Зборник радова Географског института САН, XV, Београд, 1959. 1—3.

^{23а}) Исто, с. 1—9.

²⁴) Милан Милићевић: Кнежевина Србија, 950.

потом пред општином у селу све до последије Другога свјетског рата (1954), када је пренесен у Неготински музеј (в. цртеж). У тај казан су ударили када је за какво саопштење требало сазвати сељане. На тај начин, памти се, објављено је и избијање Првог свјетског рата.

На средњевјековни српски период из овога села опомињу двије ствари. Једно је мач изоран прије двадесетак година на Бачин Брду,²⁵ а који потијече из 14. или 15. стољећа.²⁶ Друго би биле бројније легенде у вези са Краљевићем Марком. По Мирочу се на више мјеста указује на „стопе“ од Маркова Шарца.²⁷ Па и у самом атару Петрова села, у мјесту Пећина, познају се тобожњи отисци копита Шарца Краљевића Марка.

„Римски казан“ (ископан у П. Селу). Широк 1 м., дубок 70 см.)

Прије 25 година у мјесту Граорине нађен је један старински жрвањ за који је тешко рећи из којег времена потијече.

Становништво Петрова Села. — Већ смо рекли да Петрово Село има 242 куће. Од тога броја 66 кућа су Власи и 1 кућа Цигани. За сада је у селу и 1 Македонац који је ожењен из овог села. Дакле, Црногораца у овом селу има 174 куће, али овоме броју ваља додати и 8 кућа које су од овог села последије Другог свјетског рата административно припале селу Текији. То значи да их свега има 182 куће. Овдје не рачунамо одсељене породице о којима ће касније посебно бити говора.

Да најприје погледамо одакле је досељена која породица.

На првом мјесту по броју долазе Марковљани, досељени из Марковине из Озринића. Неки од ових кажу да су досељени „од Никшића“. Може бити. И то од Марковљана који су се последије ослобођења Никшића из Марковине у Никшић населили.²⁸ Њих иначе има 41 кућа и сви славе

²⁵) Мач сам добио од Драгутина Савовића за Војни музеј ЈНА у Београду, у коме је инвентарисан под бројем 368/514.

²⁶) Boehm Wendelin: Handbuch der Waffenkunde Leipzig. 1890. 247.

Бехајм тврди да су овакви мачеви израђивани у Немачкој онога времена, али да се у њима осјећа италијански укус.

²⁷) Михаило Ризнић: О старинама у округу крајинском, Старинар V, Београд, 1888, с. 107.

²⁸) Марковина село постоји у Пјешивцима (Српски етнографски зборник књ. 39, 696) али исто тако и у Озринићима (исто с. 148).

св. Арханђела. Међу собом нијесу тако близак род и орођавали су се. Од Марковљана су Миловићи (7 к.),²⁹ Радовићи (6 к.), Перовићи (6 к.), Марковићи (4 к. сада припадају атару села Текије), Спасојевићи (4 к.), Миловановићи (4 к.), Думелићи (2 к.), Митровићи (2 к.), Велишићи (2 к.), Ђуровићи (2 к. сада припадају атару села Текије), Милојевићи (1 к.)³⁰ и Новаковићи (1 к.).

Иза Марковљана долазе Ломпари и Косијери. Ломпари су досељени из Цеклина „из села Ломпара”. Сви славе Ђурђевицу. Међусобно се не орођавају. Има их 18 кућа и то: Ђикановића (8 к.), Митровића (3 к.), Живковића (2 к.), Савићевића (2 к.), Јоковића (1 к.), Богдановића (1 к.) и Николића (1 к.).

Косијера има колико и Ломпара: 18 кућа. Досељени су из Косијера из Ријечке Нахије. Славе св. Ђурђиц и Мала Госпојина. Ево породица косијерског поријекла: Јоковића (4 к.), Савовића (3 к.), Драговића (3 к.), Машановића (3 к.), Радовића (2 к.) и Матовића (3 к., сада припадају атару села Текије).

Наредни, према броју кућа, су Његуши (Катунска Нахија). Њих има 14 кућа. Не славе исту славу и доскора се нијесу међусобно ни орођавали. Његуши су: Поповићи (7 к. св. Ђорђа), Богдановићи (4 к. св. Николу), Новаковићи (1 к. Крстовдан), Радовићи (1 к. св. Никола) и Јоковићи (1 к. Крстов дан. Да не би постили славу ако је пала у посни дан, тада славе недељу која прво дође послје Крстовдана).

Цуце долазе по броју домова иза Његуша. Не славе исту славу. Не орођавају се међусобом. Има их 12 кућа и то: Стевановића (8 к. св. Јован зимски), Оташевића (2 к. св. Ђурђиц, раније св. Никола), Николићи (1 к. св. Ђурђиц) и Банићевићи (1 к. св. Јован зимски).

Добрњана (из Добрског Села — Ријечка Нахија) има 10 кућа. Славе св. Николу. То су Грујичићи (7 к.) и Радоњићи (3 к.).

Граховљана такође има 10 кућа. И они славе св. Николу. Од Грахова су: Голубовићи (5 к.), Филиповићи (4 к.) и Спасојевићи (1 к.).

Од Зубаца из Херцеговине су 8 породица и то: Лазаревићи (6 к. св. Арханђел), Јоковићи (1 к. Петровдан) и Стевановићи (1 к. св. Арханђел).

Бјелица (Катуњана), који не славе исту славу, има 8 кућа и то: Матовићи (3 к. Петковица), Савовићи (3 к. Петковица) и Јовановићи (2 к. св. Јован зимски).

Бјелопавлића (они кажу „Брђана”), који славе Петковицу, има 9 кућа: Паковића (4 к.), Перовића (2 к.), Драговића (2 к.) и Тодоровића (1 к.).

Из Озринића, и то од Бурића из Загреде има 9 кућа и сви славе св. Арханђела и св. Илију. То су Драгићевићи (9 к.).

Од Загарча (Катуњани) има 6 кућа и не славе исту славу. Загарчани су: Перовићи (3 к. Петковица), Вујадиновићи (1 к. св. Арханђел), Мајовићи (1 к. Ивањдан) и Рајевићи (1 к. Мала Госпојина).

²⁹ Миловића из Озринића одсељавано је почетком прошлог столећа ка Дробњацима, али има их и у Врбовцу код Смедерева (Насеља срп. зем. XV, 317).

³⁰ Милојевићи су Лужани старином (које, према традицији, новији досељеници нијесу вољели, Петар Шобајић: Пјешивци, Насеља српских земаља, XV, 314). Милојевићи су се селили и к Никшићу, али их има и код Параћина.

Доњокрајаца (Катуњана) има 6 кућа. То су Ивовићи (3 к. Ивањдан), Миловићи (2 к. Ивањдан) и Перашевићи (2 к. Ђурђевдан. Од ових једна кућа припада атару села Текије).

„Цеклињана“ са славама Ђурђиц, има 3 куће: Јоковићи (1 к.), Андрићи (1 к.) и Ивовићи (1 к.).

Бајица (Катуњана) има 3 куће. Славе св. Јована зимског. То су: Мартиновићи.

Велестоваца (из Озринића) такође има 3 куће. Славе св. Арханђела. То су Стевановићи.

Љешњана (из Љешанске Нахије) најкасније досељених, има 2 куће. То су Чичаревићи (св. Лука).

Деља (Катуњани) има 1 кућа. Славе Малу Госпојину. То су Вуковићи док су их раније једноставно звали Цетињанима.

Морачана има 1 кућа. То су Анђелићи (славе Малу Госпојину и св. Ђорђа).

Ево и прегледне таблице Петросељана по њиховом поријеклу:

А. Катуњани (или Катунска нахија)	Из Озринића	50 кућа
	Од Његуша	14 „
	Из Цуца	12 „
	Од Бијелица	8 „
	Из Загарча	6 „
	Дококрајци	6 „
	Из Бајица	3 „
	Из Велестова	3 „
	Деље	1 „
	Св ега:	103 куће
Б. Ријечани (или Ријечка Нахија)	Цеклињани	21 кућа
	Косићери	18 „
	Добрињани	10 „
	Св ега:	49 кућа
В. Љешњани (или Љешанска нахија)	Љешњани	2 куће
	Св ега:	2 куће
Г. Херцеговина	Грахово	10 кућа
	Зупци	8 „
	Св ега:	18 кућа
Д. „Брђани“	Белопавићи	9 кућа
	Морачана	1 „
	Св ега:	10 кућа
	УКУПНО:	182 куће

Ако пажљивије погледамо овај преглед становништва моћи ћемо одмах да запазимо да највећи дио досељеника у Петрову Селу јесте из Старе Црне Горе, а сасвим мали из Херцеговине (Грахово и Зупци) и Црногорских Брда.

Занимљиво је истаћи и то да се овдје становништво поријеклом из Бјелопавлића назива „Брђанима“. То одмах опомиње на оно вријеме када су они и досељени из Црне Горе, а гдје се тада (половином прошлог стољећа) двојило становништво Црне Горе и Брда. Знамо да су се и владике, па и сам кнез Данило титулирали као шефови Црне Горе и Брда. То уосталом видимо и на грбу оног пасоша који смо и раније спомињали (напомена 10). Да су се опет најприје само Бјелопавлићи називали Брђима (и Брђанима) свакако није случајно, јер су они у то доба били јаки, на њих су се као такве ослањала друга брђанска племена, и они су опет први од брђанских племена припојени Црној Гори.³¹

Није без интереса и то што се и под доста другачијим животним условима очувало понешто и од старих и из свога завичаја донесених гледања. На примјер, Цуце међу осталима важе као гостољубиви. Брђане цијене као јунаке, али кажу да су то људи који воле да пију и да мало раде. Брђани су опет гунђали уочи Другог свјетског рата када је био за предсједника општине изабран један Катунјанин. Тињао је и даље пренесени, макар био и незнатан и безначајан, антагонизам између становништва разнога поријекла. У Бјелопавлићима су стариначко становништво (Лужане) остали гледали са потцјењивањем и са њима се нијесу орођавали.³² А Милојевићи (Марковљани) и били су поријеклом од Лужана.³³ Оне, који су долазили из крајева од Турака још неослобођених називали су „Турцима“.

Неке карактеристике и одлике становништва. — Црногорци из Петрова Села (а они се као Црногорци сматрају) у ранијим ратовима показали су се као доста храбри. Кажу да их се из ратова 1912—1918 није живо вратило око 80 људи. За неко вријеме после пресељавања одржали су и један обичај донесен из завичаја: да се непријатељу одсијече глава или неки дио са главе. Тако је и Лука Радуловић при крају прошлога стољећа у неком боју једном Турчину одсјекао горњу усну са брком. То је он донио у село и то се чувало у кући његове кћери до негдје уочи Другог свјетског рата. Старији људи тврде да се при крају прошлог стољећа десио случај да је један муж (Петросељанин) одсјекао нос невјерној жени. Дакле, таман онако како се то радило у завичају његових предака. Донесена је и навика да жена треба више да ради него мушкарац. То се гдјекад и у наше дане може да осјети.

Било је и случајева, али изузетно, да се људи заваде па да један другог и убије. Тако је прије двадесетак година, око међе, убио Спасоје Ђуровић Милоша Стевановића. Није било освете, али је убица од свих осуђиван и презиран.

Код Ценогораца у Петровом Селу знатан је наталитет. Раније су породице имале више дјеце, док је данас најчешћи случај породица са

³¹) Сретен Вукосављевић: Организација динарских племена, Посебна издања Срп. ак. наука књ. 27, Београд, 1957. 86.

³²) Петар Шобајић: Бјелопавлићи, Насеља српских земаља, XV, Београд, 1923, 266—267.

³³) Исто, 314.

двоје и троје дјеце. Прије Другог свјетског рата биле су у селу три породице са по деветоро дјеце. Данас је таква свега једна. Основна школа (четворогодишња) има око 80 ученика. Учитељи кажу да су дјеца бистра. Запажа се да овдје људи доста дуго живе. Има у селу више старих чељади од по 80 година. Марица Јоковић, која је умрла 1958. године, доживјела је била „бијеле пчеле“ (унучад својих унучади).

О краћи ови људи понекад имају и блажа гледања. Узети и јести од туђега воћа и не сматра се крађом. Трешње по селу, када роде, бере како ко стигне, без обзира на чијој су земљи. Зато су оне родних година формално скресане а љетина испод дрвета угажена. Убрати клас кукуруза из туђе њиве да би се испекао такође се не сматра крађом. Зато чобани с јесени често направе и повећу штету појединим домаћинима чије су њиве у близини боравишта чобанских. Власи не једу прве плодове грожђа док не „подијеле“ за душу својих покојника. Зато Петросељани и упадају понекад у влашке винограде. Ухвати ли их Влах у винограду пита их одмах „јеси ли јео грожђа“? Они се тада правдају да нијесу, јер ни они још нијесу „давали“ односно „подијелили“ за душу.

О једном сусједу који је у Текији продао кајмак и са шерпом, а уствари је само врхом био кајмак а доље снијег, говоре више као о шаливчини него као о варалици. Тако и о другом који је у восак за продају стављао бронзу, или је сољу мазао кожу коју је требало да прода да би се овлажила и била тежа.

Најприје, а то значи до почетка нашег стољећа, крали су радо и по којег брва. Нарочито од Влаха. Сада то више не раде. Све би то били остаци донесених схватања из времена када се крађа сматрала у завичају њихових предака допунском привредом и уствари врстом јуначког привређивања.

И данданашњи може човјек да види како и радним даном људи љештаре у хладовини неког дрвета, поред општинске канцеларије и бифеа, говоре о политици, играју карата, шале се и једноставно дангубе. Иначе се ови људи радо шале. Рекло би се да се на шалу мање љуте него људи у завичају њихових предака. Марковљане, на примјер стално задиркују да им је (наводно) једно раме нешто ниже. И то од ношења кромпира. Зато их и зову, у шали, „кртољанима“. Или, нађе се шерет па у сумрак зовне сусјед а који му је далеко десетак минута хода, и јави како је (тобоже) умрла нека особа. Обично то ураде за неког болесника или старца, за којег је и лако повјеровати таквој вијести. Сјутрадан већ је обавијештено читаво село и људи почињу да долазе кући „умрлога“. Уствари то је била шала и подвала, а да се једно вријеме и не зна од кога је изведена. А управо људи овдје једва и чекају да се деси неки догађај који ће их, онако раштркане, окупити. И, увелико је истина оно што један новинар недавно написа о овим људима: да су ови Црногорци заједно и на свађи, и на моби али и онда када се нечија кућа растура.³⁴

У односу на сусједна влашка села, Петросељани се држе прилично солидарно и иступају према другима као нека врста заједнице. И сада они имају, а раније су их и још више имали, своје сеоске „скупове“ о Ускрсу, о Тројицама (завјетине) и покладима (бијелим и месним). На Сједницима дјевојке су преле и плеле. Такви сједници приређивали су

³⁴ Милош Мишовић: *Остало прогнаних*, Недељне информативне новине, Београд, 1958, број 383 (од 4. V 1958).

се и онда када је испрошеној дјевојци требало помоћи да спреми дарове. Послије Другог свјетског рата за неколико година одржавани су течајеви за описмењавање (особито млађих особа). Послије часова обично се настављало са сједељком. Ако се десило да неком изгори кућа сви су сељани радом и материјалом притицали у помоћ погорелцу да што прије подигне другу кућу. Мобе се одржавају и сада. Особито удовицама и онима који праве кућу. На примјер, преко љета 1959. године правио је Љубомир Савовић кућу у Кладову. И, сељани су му мобом отјерали грађу из Петрова села у Кладово, а то је далеко више од 20 километара. Понекад буде и незване мобе, то јест сами се мобари договоре да некоме иду и штогод ураде, мада их овај није ни звао. Има код њих и спреге. И сада појединци спаре коње и њима заједнички раде, нарочито „киријају“ (одагонећи дрва и грађу у Кладово). Прилично се практикује и „зајмљење“ радне снаге (људских или сточних надница) или боље рећи узајамна помоћ приликом прешних послова.

Међусобно позајмљивање, или како они кажу „давање“ наруча (алата, соли или чега другог) код ближих сусједа и сада је честа појава.

Право пречег откупа међу сродницима није очувано као у Црној Цори, али се гледа да се земља, када се продаје, најприје нуди ономе који уз ту земљу има имања и коме је она наручитија. Сјећање на обичајно право прече куповине изгубило се свакако због тога што Петросељани све доскора нијесу имали потребе да купују земљу већ су је једноставно крчењем и радом заузимали и освајали.

СЕЛО КАО ДРУШТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

До почетка нашег стољећа село је било „уцарињено“ тј. ограђено. Сваки момак последије одслужења војног рока добијао је 12 „трапова“ (трап је мјера од три метра дужине) царине (ограде) да одржава. И, на чијем би дијелу ограде стока провалила, тај је и сматран кривцем за учињену штету. Ограда или царина била је од високог прошћа при врху поплетеног прућем. Но, овакво ограђивање села било је општија појава у Србији и то није никаква особеност Петрова Села.

Село, је, док је било груписано, имало једног пољака. Сада, откада се село проширило на велику површину, бирају се за четири дијела села четири пољака. Раније, док је село било ограђено, пољак је у јесен носио својој кући вратницу од царине, да је у пролеће врати на своје мјесто. Раније је пољак и закљичан да ће добро и поштено чувати сеоску летину од штете. Понекад су од лијеног и рђавог пољака тражили накнаду за штету за коју он није знао ко ју је направио. Иначе село плаћа пољаке обично житом, а према величини земље и прихода које неко са имања добије годишње. Зато и задиркују Влахе (који живе у њиховом селу) да везују велике снопове жита баш зато што се пољаку труд плаћа према броју снопова љетине. У новије вријеме, када пољак ухвати у штети нечије марвинче, сопственик штеточине плаћа општини „оборину“ (одређена казна за поједину врсту стоке која се ухвати у штети).

Одавна село има и свог поштара.

Петрово Село је од последије Првог свјетског рата па све до 1955. било у једној општини са селима Подвршка и Манастирица (са сједи-

штем у Манастирици). Сада село има своју „месну канцеларију” гдје се склапају бракови, добијају дозволе за сјечу шуме, „пасоши” за стоку и преко које добијају судске и општинске „позиве” и пошту.

За међусобне, сусједске спорове свагда се практиковало то да спорне стране поравнава „изборни суд”. То су два човјека или више људи које одређују они који се око нечега и споре. Али, пошто обадвије стране имају једнак број својих заступника, њихов број је био паран. Зато су ови заступници бирали још једног „судију”, да би у случају гласања на једној страни морало да буде више гласова. „Изборни суд” је уређивао спорове око међа, заклињао осумњичене и доносио одлуке у ситнијим споровима. Уколико се једна породица није лако и сама могла да подијели, онда су и у томе помагали сусједи и најближи рођаци.

У селу су уочи рата постојале двије кафане. Сада имају једно као бифе а оно им дјелимично служи и као дом културе (јер има једну овећу дворану). У кафане су људи радо наилазили: да попију коликогод алкохола, да сазнају новости, а каткад и да би се играли карата. У вријеме Другог свјетског рата било је и коцке (играња карата у паре).

Од 1937. — 1957. постојало је у селу и пчеларско удружење. Сада су његови чланови учлањени у Пчеларско удружењу у Кладову. Задњих десетак година све више се почиње играти ногомет и вјероватно ће се ускоро јавити и одговарајуће удружење.

Од сељака сусједних села Петросељани се најбоље слажу са онима из Подвршке и Сипа. На ове су највише и упућени. Али и по Доњем Кључу имају они пријатеља са којима се пазе и помажу. Из тих доњих села имају и кумова. Но, било колико да се слажу са становницима околних села, Власима, они се са њима нијесу и орођавали све до најновијег времена. Тек послје Другог свјетског рата оженила су се три мушкарца Влахињама, а десет њихових дјевојака удало се за Влахе. Исто тако у задњих петнаестак година три мушкарца из Петрова Села оженило се из села Гогубиња (али од Срба); док су се двије њихове дјевојке удале у Кладову за Цигане занатлије.

ОДРЖАВАЊЕ ОАЗЕ

Колико су Петросељани били родбински удаљени, они су се орођавали у оквиру свога села. Али, није ли било прилике за неког момка да се из села ожени, онда се ишло у Црну Гору и преко „рођака” тамо налазила дјевојка. Послије насељавања Топлице и Јабланице (1878.) Црногорцима ишли су и тамо за дјевојке.³⁵ И сада у селу има већи број жена, нарочито старијих, које су доведене из Црне Горе. Чак је било примјера да су за дјевојке (односно жене) одлазили у Црну Гору и послје Другог свјетског рата. Зато су се Петросељани, учаурени сами у себе и биолошки, наслањајући се и даље на Црну Гору, одржали добро не само етнички већ и антрополошки. Од својих етничких одлика они су нарочито добро одржали духовну културу, док су се у погледу материјалне културе за сто година посве прилагодили новом крају и они данас у том погледу уствари представљају једно обично источно-србијанско село. На одржа-

³⁵) Миласав Лутовац: Миграције и колонизације. 17.

вање те црногорске оазе у влашкој средини утицали су не само њихова почетна изолованост од средине и сусједа већ и то што су они добијали непрекидно из Црне Горе освјежења било појединачним довођењем дјевојака за жене било и даљим досељавањем породица из Црне Горе у ово село.

ОДСЕЉАВАЊЕ

Из Петрова Села било је одсељавања и то нарочито послије Другог свјетског рата. Ређи појединци су одлазили у Русију, Румунију или Бугарску или и на коју другу страну да се касније врате или да и за стално тамо остану. Али све су то били само усамљени случајеви. Међутим, сада, за последњих петнаестак година, одлази их све већи број на службе или занате изван свога села. Некада су њихови дједови побјегли из равнице око Кладова док се они данас врло радо спуштају у равнину око Кладова или и у само Кладово. Понекад то раде постепено а понекад и одједном се иселе из Петрова Села. У самом Кладову данас има 21 породица Петросељана од којих се 14 њих тамо преселило послије Другог свјетског рата. Али у овим поратним годинама највише се Петросељана одселило у Банат (на имања одбјеглих њемачких породица). Отуда данас тамо има: у Белој Цркви 35 породица, у Вршцу 7, у Плочицама код Ковина 5 породица. Затим одсељених Петросељана има: у Земуну 1 породица, у Нишкој Бањи 1, Соко Бањи 1, у Нишу 2, у Зајечару 3, у Неготину 3, у Доњем Милановцу 1 и у Београду 9. Ове последње, по варошима, обично су службеничке породице. Из заробљеништва у Другом свјетском рату нијесу се двојица из овог села вратила у домовину (један живи у Америци, други у Аустралији).

Како се види, за последњих дваестак година из овога села исељено је у друга мјеста или отишло за службом око 90 домаћинстава (или појединаца који су у мјесту одсељавања засновали своју породицу). Ако, дакле, додамо броју кућа Црногораца у Петрову Селу (182) и овај број онда излази да се за непуну сто година ово село увећало од 33 куће из 1864. г.³⁶ на око близу три стотине кућа.

ПРИВРЕДА

Петрово Село има 6484 хектара земље. Од тога је неплодног земљишта 128, под шумом 4486 а пољопривредних површина 1867 хектара. Већ и из овога прегледа величине и врсте земљишта може да се запази да на једну кућу пада 7 до 8 хектара „пољопривредне“ површине а што значи ливада и њива. Зато ратарство и сточарство и чине основу живота ових људи.

Од сабирања готових плодова из природе Петросељани користе као и другдје: јагоде, крушке, купине, трешње, дрењине, оскоруше, љешнике, дивље јабуке. Чобанчићи пеку и једу и печурке или неко главичасто коријење. Милован Митровић се прилично занима и пчеларством, али се он у ствари највише забавља проналажењем меда од подивљалих ројева. И, сам каже да му је то прилично уносан посао. Спомоњемо овдје и прав-

³⁶) Држ. арх. НР Србије, Министарство финансија, Е, 883, 1864.

љење веза и конопаца од липове коре, које служе за увезивање цакова, парадајза, сијена, коња. Неки односе влакна те лике у равна влашка села и продају их Власима за увезивање винограда.

Понеки лове дивље животиње или птице, али углавном узгред. Највише лове зечева, али улове понекад и лисицу, куну, јазавца, твора а веома ријетко видру. Вукове углавном лове зими, када су оштрији мразеви и када они овамо прелазе из Румуније преко залеђеног Дунава. Тада их лове гвођима. До почетка нашег стољећа у овоме крају било је и медвједа. Ако у лов иду заједнички, онда ловину дијеле на равне дијелове, док главу од убијене животиње дају ономе који ју је први погодио. На Божић се гледа да пошто-пото оду у лов и да штогод улове. Верује се да ако су на Божић имали успјеха у лову имаће га и у току цијеле године.

У Косовици има ситних риба и дјечаци их лове. Али, то нема никаквог привредног значаја.

Сточарство је данас, сразмјерно броју кућа, мање развијено него, рецимо, почетком нашег стољећа. Додуше, прије је, па и до послје Другог свјетског рата, било доста коза. Није било ни једне куће без њих. Козе је уосталом било и лако држати у крају гдје има доста шуме. Стоке је држала свака кућа колико је више могла. Често су и по два домаћина удруживала стоку („супоштина“) да би се тако допунили у чобанима. Јагњад су ровашена на једном уву да би се по томе знало чије је које. Из времена када нијесу имали доста ливада (односно сијена) свакако је остало то да се за стоку и сада, иако појединци имају доста сијена, за зиму спрема лисник. Прије, док је било више ширине и услова за стоку, обично су свиње, а и крупну стоку, пуштали у сампасе и тек би их с јесени притјеривали кући. У подножју Штрпца и сада има сезонског пуштања свиња у жир.

Од почетка нашег стољећа, откада су почели запрезати и краве, све је мање волова, мада неки држе волове због „киријања“. Сада, последњих година, откада механизација истискује коње у Војводини, Петросељани одлазе тамо гдје релативно јевтино набављају коње да би са њима радили.

Сада у задњих неколико година меринизују овце (иначе држе праменку). Но, жене им нијесу тиме задовољне јер је вуну од мерино-оваца теже обрађивати. Говеда су им крупније расе, али за рад (запрежну стоку) радо имају и грла ситније расе. Кажу да им је ова спретнија за рад и да не морају редовно да је кују. Ситнија раса стоке и мање једе. Један човјек из села покушавао је између два рата да држи магарца, али због задркивања и ругања од стране сусједа није га могао дуго задржати. Некако се срамотом и сувише сиротињским сматра држати магарца!

У сушним годинама, када не буде пиће, стока се даје „напола“ онима који могу да је изиме. Понеки тада дају равничарима, гдје добро роди жито, по двије свиње да их ови ухране „напола“. Ако би људи осјетили да ће бити тешко изимити овце, онда су касније и овнове у овце пуштали: да би се касније јагњиле. Тако су радили и са пуштањем јарчева у козе. Или, ако су овнови и јарчеви ишли са стадом онда су им иза предњих ногу припасивали врсту прегаче да од ње не би могли овце да „мркају“, а јарчеви козе да „прцају“.

Све остало око држања стокe слично је или исто као и у другим нашим крајевима. Зато све то нећемо ни излагати.

Али, ипак се може рећи да је код Петросељана сточарство задуго важило као основна грана занимања. Данас је оно више добро дошла допуна земљорадњи. Сем тога, треба ли човјеку за хитније потребе новац, он га од стокe или сточних производа прије добије. Зато је и природно што свака кућа настоји да има што више стокe.

Напомињемо овдје и то да су од 1929—1932. љети овамо долазили Пироћанци, гдје су подизали баракe, откупљивали млијеко и правили качкавал.

Пчеларство није развијено колико би то могло да буде. Само пет-шест домаћинстава имају до петнаестак кошница. Између два свјетска рата модерне кошнице (Њерзонке) прво је у селу почео да прави један руски емигрант (Михаило Бахин) који је ту живио и радио као столар. Прије тога ројеве су држали у „улиштима“, направљеним од прошупљеног стабла. И овдје, као и другдје код нашег народа, постоји обичај да када неко пронађе рој пчеле у стаблу, он на то стабло стави крст да се зна да је тај рој већ пронађен и присвојен. Познају и они оно општије наше вјеровање да ће се некоме запатити пчеле ако један рој купи, један нађе и трећи украде.

Сада су Петросељани добри земљорадници иако су се њихови дједови тешко снашли и закућини у овом планинском и шумовитом крају. Данас у овоме селу скоро нема куће без плуга, дрљаче и копачице, и бијела жита вршу машином. Увелико већ употребљавају и вјештачко ђубриво, нарочито послјије Другог свјетског рата. Разумије се да тако није било ни почетком нашег стољећа када су сви од реда орали дрвеним ралом, орање дрљали браном од прућа а жито врхли коњима. Раније су људи у овом селу сијали највише раж и јечам. Раж је особито добро рађала на крчевинама и паљевинама. Прије су они садили и сочива и боба за све потребе. Садили су помало и граха, који им је замјењивао кафу. Данас од ратарских култура највише сију кукуруз и пшеницу, а од поврћа кромпир и пасуљ. Купус саде тек неки који имају погодна земљиште, а иначе га набављају у Кладову (за кола дрва добију кола купуса). У Кладову набављају и паприке и парадајз. У задњих двадесет-тридесет година многи сију и детелину и сточну репу.

Конопље су свагда они овдје мало сијали. Послије Другог свјетског рата неки сију и по мало лана. Лан су најприје овдје почели да сију и гаје неке избјеглице из Сријема, који су у вријеме Другог свјетског рата живјели у овом селу. Извјесни саде и по мало мака. Дуван с времена на вријеме понеко сади, али кажу да неће добро да роди.

Треба ли им у вријеме радне сезоне радника, а у селу их не могу пронаћи, обично тада одлазе у село Подвршку, гдје се свагда може наћи надничара. Има породица из Подвршке које узимају земљу у Петросељана да је раде „напола“.

У сваком случају данас је ово прилично напредно село, људи су овдје добри и марљиви ратари и као такви они се све жељније и смјелије спуштају у равнине из којих су као непогодних њихови преци и побјегли.³⁷

³⁷) Уосталом и другдје су брђани, насељени у равници, у први мах бјежали из равнице. Тако је било и са Црногорцима у Топлици и Јабланици (Милисав Лутовац, Мирације и колонизације. 17.

Овдје је требало близу сто година да се планинац навикне на нови крај и на интензивни и нови рад.

За воћарство овдје нема добрих услова. Од воћа има само доста цањарика. И оне добро роде. Доцних шљива (мацарки) мало има. Још мање јабука и крушака. Дивљих јабука и крушака има. Тако и трешања. Орах врло ријетко има у читавом атару села. Ваљда и зато што се вјерује да онај који би посадио орах умро би онда када тај орах нарасте својом дебелином колико је дебео врат дотичне особе. Винограда (отело и хербомент) имало је петнаестак домаћинстава почетком нашег стољећа, али су их релативно брзо запустили. Кажу да је грожђе овдје тешко сазријевало и да су му птице наносиле велику штету. Све то може да буде вјероватно али можда су виногради напуштени и због тога што је око њих требало сразмјерно много труда као и због тога што је у равнини грожђа могло да се набави колико је год човјек хтио и то не по скупој цијени.

Када спомињемо набављање добара од равничара да о томе овдје нешто више кажемо. Петросељани и данас, као и прије што су радили, одагоне дрва у Кладово или Брзу Паланку гдје их продају за новац (данас кола дрва продају се око 2500 динара) или дају за купус, кукуруз, вино (кола дрва за аков — 50 литара — вина). Доњи Кључ увелико Петросељани снабдијевају дугама за каце и бурад, као и грађом за куће. Роди ли им добро кромпир трампе га са равничарима за вино, и то ока за оку (још се служе оком која износи 1 кгр. и 280 грама) или за кукуруз. За воштину и кострет раније су „Лесковчани“, који би овамо сезонски наилазили, давали Петросељанима вреће, бисаге, покровце, зубнице. Циганима из Подвршке дају својих производа за (израђене) јармове, заструге, кашике. Познаницима у Кладову или Текији дају и на „вересију“ своје производе. С друге стране ветеринари Петросељанима, када немају да плате, на „вересију“ пелцују кокошке и „шприцају“ свиње.

Поред дрва и грађе Петросељани гоне на продају у Кладово (суботом, када је тамо пијачни дан) и стоку. Осим Кладова стоку одагоне на вашаре и у друга мјеста: у Неготин (за 12-VII и 21-IX) и Брзу Паланку (26-VI). Коње најрадије одводе у Неготин, јер их тамо најбоље продају. Последњих неколико година почиње вашар да се обавља и устаљује и у Текији. На пијаци у Текији, која је задњих година све живља, продају млијечне производе и јаја. Барем они којима је Текија релативно ближе.

Раније су појединци правили креч и односили га на продају у Кладово. Занимљиво је да се једно мјесто у њиховом селу назива К л а ч и н е, на коме се познају бројне рупе од кречана, а да они сами не знају шта значи тај термин. Они данас кажу креч и кречана а већ је заборављен старији термин клак и клачина које су њихови дједови донијели из Црне Горе.

Једна жена, баба Петрана Радојевић, уочи Другог свјетског рата бавила се скоро само изразом црепуља које је по селу продавала за новац или трампила за друге предмете. Иначе правих занатлија у селу све до почетка нашег стољећа није било. Сами су правили алатке, оруђа и посуђе, од дрвета. Ако им је за нешто требала помоћ ковача, одлазили су у село Подвршку гдје је било ових. Тек последњих деценија у селу има по један колар (мјештанин), а од Другог свјетског рата и један ковач (Циганин). Ситније исправке металних судова, звона, сврдлова, сјекира итд. оправљали су им љети и Цигани чергари, који су у село наилазили једном-

два преко љета. Данас има појединаца у самом селу који имају ковачки вигањ и тако се сами помажу у ковачком послу и не морају нити да дангубе нити другоме да плаћају за ковачке услуге. То, како знамо, њихови дједови не би нипошто радили!

Има сиротијих а ручним радовима вичних жена, које другима за новац плету, преду или ткају. У вријеме Другог свјетског рата било је у селу избјеглица из Сријема од којих су Петросељанке научиле љепшу плетњу него што су прије тога знале. Иначе се предење, плетење и ткање сматрају искључиво женским пословима. Тако и доношење воде и уношење исјечених дрва из дворишта у кућу.

Између два свјетска рата понеки од Петросељана бавио се и „шверцом“, ако не као сталнијим занимањем, а оно узредно. Из Румуније је преношен дуван, петролеј и со, а односило се тамо вино и ракија. Добро се неки сјећају да када би наишли на засједу цариника (финанса) да су брже-боље гледали да ножем пробуше мјешине (са пићем). Јевтиније им је долазило да проспу пиће него да за њега плате глобу и царину.

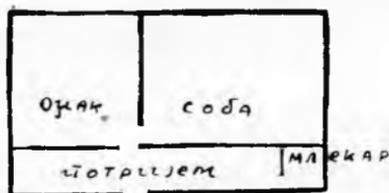
Млинови. — У овом селу сада има млин који ради помоћу нафте, док је „парни“ постојао још од 1919. године. Рјечица Косовица није толико богата водом да би на њој поточаре могле да раде дуже времена (али било је ипак поточара на тој рјечици. Једна има и сада). Раније су Петросељани односили жито у Подвршку или под Голеч на мљењење или пак у равна села на Дунаву, на коме је било „пловећих“ воденица. При крају прошлог стољећа у селу је радила једно вријеме и једна сувача (и то код потомака Јока Ломпара). У сваком случају овдје су људи имали тешкоћа око мљењења жита. За невољу и у вријеме зиме када би нападао велики снијег служили су се и жрвњевима, које је имала скоро свака кућа.

Када већ спомињемо млинове истичемо и то да су они раније сви од реда имали старинске дрвене кључанице које се никако нијесу могле отворити без одговарајућег кључа. Таква једна дрвена кључаница налази се и сада на вратима водјенице Андрије Паковића.

КУЋА И ОСТАЛЕ ЗГРАДЕ

Ранија кућа, одмах по насељавању овога села, била је другачија него данас. Најприје су људи правили, на брзу руку и лако, дубироге. Шуме је било у изобиљу. Чак је и почетком нашег стољећа било појединих сиромашнијих породица које су живјеле у бурдијељима. То је у основи дубирог само са овалном основом. Штавише, малих бурдијеља (израз је примљен од Влаха) има и сада и они служе за стоку. Старије особе памте и куће или друге помоћне зграде плетене од прућа а сламом покривене. Али, вјероватно по угледу на сусједно становништво, Петросељани су, чим су штогод заимали и у новом крају се снашли, почели да праве и куће од дрвета. То су биле зграде од „брвана“ какве су у основи и сада. Оне су у ствари (куће) од бондрука (како би се у Србији рекло) па облијепљење блатом и окречене. Најприје су ове брвнаре биле покривене раженом сламом („стромница“), а ређе шиндром од подужих дасака. Почетком нашег стољећа почињу за кров да употребљавају и ћерамиду, коју су набављали у селима равног Кључа. Додуше, тада ће почети да долазе и Пироћанци да праве ћерамиду и циглу у самом селу. Зато су отада по-

неки и почели да праве куће од цигле. Данас када неко хоће да прави кућу од цигле он позива сељаке из Каменице или Планинице па му ови пеку циглу код куће. Али, највећи број данашњих кућа уствари су „брвнаре“ над од камена или „туха“ (сиге) озиданим подрумом. Кућа је ониска, здепаста и као по правилу има три просторије: потријем, оцак и собу. Без патоса је. Потријем се протеже цијелом улазном страном куће и једина врата којима се улази у кућу то су она која воде кроз потријем. Он је отворен свом својом дужином (као балкон), али је под кровом. Ослоњен је на дирецима и сводови између тих дирека одмах подсјећају на тип моравске куће. У једном крају потријем је преграђен и ту се налази „млекар“. Друго одељење је „оцак“, у коме се налази мало од земље одигнуто огњиште. Над огњиштем се диже левкасти и доста широки „комин“. Изнад

Хоризонтални пресек куће

крова вири „димњак“, који такође одмах подсјећа на капић моравске куће. Треће одељење је соба. У собу се улази из „оцака“. У соби је до прије 30—40 година била земљана пећ која се ложила из оцака (кујне), а коју је отада почела да замјењује плехана или тучана пећ. Испод таванице (облепљене и окречене такође), а близу пећи, протеже се „ленга“ (мотка) преко које се држе и пребацују текстилне (највише постељне) ствари.

Занимљиво је да и они Петросељани који се сада спуштају у Кладово и тамо праве куће граде их у основи онако и онаквог распореда како се праве куће и у Петровом Селу.

Поред стамбене куће налазе се и потребне зграде за стоку и оставу. Те зграде су опет од „брвана“, или од плота, или су то „бурдијељи“ (саврдаци). Лети за свиње служи и обична ограда („кочина“ или „царина“); за јагњад служи „котац“ или тор, а за овце и говеда торови од тараба. Понекад се и сада поред кућа види наслон од прошћа (опет за стоку). Кошеви за кукуруз праве се од летава али их понекад има и од прућа плетених као дубећаца у неким нашим крајевима. Од прије 20 до 25 година неки су поред кућа почели да зидају и пекаре за хљеб. Комплекс од стамбене зграде и осталих зграда једног домаћинства по правилу је ограђен прошћем, тарабама или врљикама. Непосредно поред тако ограђеног дворишта је и „котобар“ (ограда) за сијено.

У дворишту, поред саме куће, налази се и „ружар“ (мјесто гдје се гаји цвијеће). Сада се гаји и цвијеће у саксијама. Оне куће које држе пчеле, у ружару обавезно имају и матичњака (пчелиње траве). Раније, када

су укућани једне куће очекивали госте, растресли би по кући (суво) сјеме траве „миришљавца“.

Покућанство у кућама овога села данас је већ прилично разнолико. Има ту и старога, а и новијих ствари. Сада, на примјер, нема куће без кревета (дрвеног), а кревета је у малом броју кућа било почетком нашег стољећа. Постеља је од вуњених пољава. До Првог свјетског рата чељад су јела са софре (дугачке и на ногама постављене) или са трпезе (округле). Данас се по правилу једе са стола. Посуђе је једним дијелом још од дрвета, затим од бакра и емајлирано, док је раније поред дрвеног и бакарног било доста посуда и од земље. Бијели мрс раније су по правилу држали у мјешинама, сада у качицама или ђуповима. Дрвено посуђе колико га још употребљавају (на примјер „копање“ или карлице) набављају од Цигана из Подвршке. Метле за чишћење куће сада купују у Кладову или од Влаха из сусједних села, док су до прије двадесетак година употребљавали само брезове метле а понекад и од траве пелина. Тврде да је у кућама које су љети метене метлама од пелина било мање бува. Куће које нијесу имале пелина противу бува су љети простирале орахово лишће по земљи (патосу), од којег наводно буве бјеже.

САОБРАЋАЈ

Преко Петрова Села на два мјеста познају се трагови „римског“ пута. Преко Штрпца чувају се трагови „турске“ калдрме. Данас је ово село повезано колским путевима за Кладово и села: Сип, Подвршку и Манастирицу. Очи Другог свјетског рата било је повезано телефонском линијом за Кладово и Подвршку. Сада само са Текијом. Свака кућа данас има кола (за превлачење дрва, сијена, жита; болесника, мртваца). До почетка нашег стољећа било је мало кола и она су била од дрвета, неокованих точкова. На кола се, умјесто патоса, за лакше терете често ставља љеса плетена од липове коре. И, када се враћају из млина или вароши (празних кола), људи легну на ту љесу и спавају док запрежна стока сама иде. Саонице врло мало употребљавају (и то само зими).

Понекад и сада мање пластове сијена привлаче на једно мјесто помоћу грана. Наиме, садјену сијено на пошироке гране да би послјије вукли за те гране. Тога је раније било и више, а сада се сасвим мали пластови вуку и помоћу „ражња“ (куке која се подвуче под пласт). Када су у шуми балване уз какву стрмен извлаче и на „мараке“. Наиме, свежу балван ланцем, па ланац обавију око неког стојећег дрвета које се налази изнад балвана. За слободни крај ланца запрегну стоку која потеже наниже: да би се балван вукао навише. На тај начин малом радном снагом могу уз брдо сразмјерно велики терети да извуку.

Коња у Петрову Селу релативно мало има, јер запрежу краће и волове (додуше, волове све ређе). На коња стављају, када хоће да га јашу или товаре са мањим теретом, мали самар („самарица“). За преношење обраног кукуруза или кромпира (својом или животињском снагом) употребљавају вреће или „котаре“ (корпе) исплетене од прућа или скромути (лозе или павитине).

За ношење мањих терета (вода, воће) служе се често обрамицом („кобилком“). Негдје до прије тридесетак година за кретање по снијегу упо-

требљавали су и крпље. Сада млађи почињу да се служе и смучкама, али више ради забаве него из практичних разлога. Ловци, да се по сувој трави или леду не би клизали, стављају на ноге „мачке“ (направе са клинцима који се забадају у тло).

НОШЊА

Раније су, особито мушкарци, набављали „црногорску“ одјећу. И сада има старих особа које чувају понеки аљетак те ношње (углавном за сахрану). До Првог свјетског рата имали су неки и струку. У силуу или појасу мушкарци су носили јатаган, чибук и кремљау или револвер. Са ношењем оружја уз ношњу имали су Петросељани тешкоћа са мјесним властима које то нијесу толерирале као што је био случај у ранијем њиховом завичају. На ногама мушкарци су носили „мрежаче“ (везене вунене чарапе) и доколенице са подвезама. Дакле, исто онако као што је случај у Црној Гори. Преко чарапа носили су опанке од сирове коже. Бркове су носили сви. Сада само старији.

Петросељанима је било тешко набављати одјећу из Црне Горе, маг ар колико да су је они жељели, јер је Црна Гора била далеко и јер су прилике често биле нередовне. Били су упућени само на онај материјал којега су сами имали. То је вуна. Старије особе памте да су некада имали чарапе, па и покриваче, прављене дјелимично и од кострети.

Послије Првог свјетског рата и уједињења Србије и Црне Горе ови Црногорци се нијесу више осјећали у неку руку као у иностраној средини. Отада све више прелазе на индустријске материје, које набављају у дућанима. Понеки почињу да носе и комаде шумадијске одјеће, који су им се чинили најпрактичнији (јелек, антерија, шајкача). Отада ће у мушкој ношњи све чешће да се виде и шешири. Но, уопштено узето, ношња мушкараца почетком нашег стољећа била је у ствари од вуне и црне боје. На примјер, чарапе су биле црне, дуге, при врху везене, али не жутом вуницом, јер се то сматрало некако као влашком бојом, већ црвеном или зеленом бојом. Женску одјећу су шиле саме жене, а мушку терзије. Последњи терзија био је Крсто Кнежевић. Мушка кошуља била је украшена „бушемацима“ (чипкаст рад). Мушку кошуљу сада углавном шију на машини низ груди и са мало веза око рукава.

Женска кошуља почетком нашег стољећа била је око врата и низ груди везена (ошвице). Сукње су биле набране и прије као и сада. Удате жене и данас редовно носе на глави црне мараме; само је млада имала мараму у боји. Шамија (или марама) изнад чела се мало извуче па (то) изгледа као сунцобран на качкети. Старије жене у хладнијим данима носиле су и „шаљ“ (већи вуњени огртач). Плетиво су носиле у малој тканјој торбици а за последње двије-три деценије и у корпици. У женској одјећи претеже црна боја. Зато се „Црногорке“ из овог села одмах по томе и познају у Текији, Кладову или којем другом мјесту сјевероисточне Србије.

Жене иначе саме боје вуњене материје. То раде као што се ради и у другим нашим крајевима (помоћу листа или коре: јове, јасена, ораха, шљиве, црног лука, траве мастиљавке или коријена броћа).

Али, ма колико да су ови „Црногорци“ настојали да се и ношњом одрже и тако разликују од својих сусједа, они у томе нијесу могли да

успију. Била им је далеко Црна Гора, а они су се овдје опет нашли под другачијим утицајима, како природним тако и етничким. Зато се они данас ношњом, особито мушком, и не разликују од својих сусједа. Занимљиво је како су људи овдје, у вези са посебним условима, одржавали (или боље рећи настојали да одрже) мушку ношњу нешто дуже него женску, док је у другим нашим крајевима бивао обично обрнут случај.

ИСХРАНА

До балканских ратова у исхрани у овоме мјесту преовлађивао је кукуруз и бијели мрс. Отада је почео све више да се једе пшенични хлеб, тако да он данас чини основну храну у већини кућа. Данас, сем тога, жене увелико знају да спремају храну и на „варошки“ начин.

Од дивљих плодова радо се једу, јагоде, купине, малине. Ове односе и у Текију и Кладово када добро роде. По шумама има и самораслих ораха („коштунаца“). Гдјегдје се нађу и слатке краставе репе зване „прдуље“ као саморасли плодови. Дјеца радо једу и лиснату траву „кисјељачу“ и букови жир. У вријеме гладних година, сјећају се тога најстарије особе, јели су и дрвену кору. Кажу да су чобани раније, па и до негдје око почетка нашег стољећа, на торинама или катуну млијeko кували и помоћу угријаног камења (које би у млијeko убацивали). Од бијелог мрса сада се највише прави сир (масни и слани). Раније су претежно сабирали кајмак. Сада сразмјерно доста праве и масла и урде. И то углавном за продају. Нарочито Власи у Текији радо купују урду. Раније су, док је било више стоке, за зиму спремали и говеђу, овчију или козју пастрму. То утолико прије док су носили опанке од нештављене коже. Сада за зиму кољу свиње.

Дјеци, породићи и болесницима спрема се штогод боље и лепше. Дјеци у дупку храна је стављана у поклопац од заструга који би се причврстио за дубак.

Ракију су раније пекли и од дрењина када би ове добро родиле. За вријеме Другог свјетског рата пекли су је и од кукуруза и ражи. То су их научиле избјеглице из Сријема. Раније се овдје пило више и медовине, коју и данас, али ређе, спремају они који имају меда. Кафу сразмјерно мало пију. Умјесто ње извјесни употребљавају и грах, који у малим количинама неки због тога и саде.

ГОВОР

Оно што одмах код Петросељана човјек запази, више и прије од свега другог, а што опет несумњиво казује њихово поријекло, јесте говор и акценат. Може се чак рећи да су они у извјесном смислу боље очували донесени говор и акценат од прије сто година него што је то случај код оних који су и даље остали у Црној Гори. Они су били једна оаза, увелико издвојена и географски а још више етнички, која је у оквиру свога насеља наставила да чува све донесене одлике ранијег завичаја.

Говор Петросељана припада јужном наречју штокавских говора са старозетским акцентом. Добро чувају стари глас сј (сјекира, сједник, сјера вуна, кисјело млијeko, усјека, посјекотина, досјетити се), а у извјесним

случајевима и стари глас зј (изјелица, изјести). Умјесто књижевних група сн и зн имају шн и жн (шнијет, шнијет; не жнам, наужнак). Ријеч сужањ изговарају као жужањ. Одржава се упорно и стари облик замјењивања облика заменице нас са не (дођи да не видиш — да нас видиш; ако не нађеш код куће — ако нас нађеш). Такође се доследно одржава и употреба четвртог падежа умјесто седмог (био сам у виноград, становао сам у Кладово, био сам у рат). Акцент стари, непренесени, одржава се исто тако доследно и у двосложним ријечима (одар, сведен, љемеш, стрико) и тросложним (ђевђјка) Станија, поњава, Морава) као и у вишесложним (синовица, домаћица, пушћеница). Облици женских имена са наставком е умјесто а у првом падежу исто тако се одржавају као и у Црној Гори (Стане, Маре, Стоје). У неким примјерима као и јекавштина да се боље одржава него у Црној Гори (угљијев, ријез). Туђе ријечи, које су овамо пренијели њихови преци, такође се одржавају као и у самој Црној Гори (мргин-међаш, банда-страна, бандача-кора-страна сланине, фиранга-завјеса, скале-стубе, пињата-суд, пањега-удубљење-ниша, кимак-стеница, волт-свод, подуменат-темељ).

Ево неколико примјера из њиховог рјечничког материјала:

Сргљасто-нешто што је зеленкасте боје,
 Стршљевина-срце у дрвета,
 Тићи се жито-бокори се, расцвјетава се,
 Да жњевемо, па жњеву-да жањемо или жњемо,
 Гњеван-гром,
 Тинцало-оје, ојница, продужена руда код четворног запрезања,
 Пијенуло дијете-умрло,
 Отканути се-одбити, одмаћи се.
 Тескота-тескоба,
 Окупљаје-окупа се,
 Да направимо подне-одморити се у раду,
 Канђело-кандило,
 Вјетровит човјек-здухач,
 Шкалатић-одјељак у шкрињи, преграђен простор као фијокица,
 Шаљ-шал,
 Љућевина, горушица,
 Уор-петлова креста,
 Баквица-пљоснато мало буре (око 20 литара),
 Енгир-пастув,
 Аоч-нераст (неушкопљен крмак),
 Цора-крмача,
 Прч-јарац,
 Обљагњиће се овце-изјагњиће се. ојагњиће се овце,
 Бурник-даждевњак,
 Цота-шепа (шепати),
 Калцета-врста чипке изнад веза на чарапи,
 Говедо, говедета-говече, говечета,
 Свиколици-сви,
 Разребати-расправљати,
 По нога, по рука-по ногама, по рукама,
 Пљештеница-слезина.

Када се износе подаци о говорним карактеристикама овога села да споменемо и то да се у Петрову Селу они који су поријеклом из Бјелопавлића и сада називају (а тако их и остали из села зову) Брђанима. То име је донесено прије сто година и очувано из оног времена када су се Црногорци и Брђани више него данас двојили.

Код Катуњана и Брђана у овом селу, макар колико да су данас они једна компактна маса, чува се и једна говорна разлика: Брђани за стрица кажу „стрико“ а Његуши „ћићо“. Занимљиво је да се овдје у говору двоји дјед по оцу и мајци и самим изговором. За дједа по мајци каже се ћед а за дједа по оцу дед.

ОБИЧАЈИ

Када се жена порађа, ставе поред ње мужерљеве чакшире да би се лакше раставила. Ово нас подсјећа на змајену мужа дијелом његове одјеће и на његово лежање у вријеме рођења његовог дјетета, а што је код Катуњана у Црној Гори по једној вијести очувано и до нашег времена.³⁸

Као и у завичају њихових дједова, код Петросељана се више радују мушком дјетету. Мушко дијете се више пази и негује. Нема ли неко дјеце, он мијења кума. Не држе ли се неком дјеца, односи новорођенче на раскршће да би му био кум онај ко први од пролазника наиђе. Посјећује ли неко породиљу и новорођенче обичај је да се тада дијете дарује макар и најмањим новчаним даром.

Да би се новорођенче одржало раније су га провлачили кроз шупље дрво (фот. бр. 3).

Име дјетету даје обично кум, али у новије вријеме стави се до знања куму име које родитељи желе. Ако у једној кући изумру мушкарци кумство ће прећи на женске птомке и на зетове. Овакав случај није у Црној Гори и они су то вјероватно овдје у новој средини примили. Кум се може промијенити и онда ако је учинио нешто ружно и недостојно. Данас, пошто имају кумова који су одсељени из села, када им треба њихово учешће и сарадња, питају их писмом или телефоном или телеграфски. Удаљени кумови „дају“ сада имена и путем телеграма. Петросељани не пазе строго да старог кума пошто-пото задрже. Могу старог кума да промијене и не питајући га за сагласност и одобрење (што у Црној Гори није случај).

Имена дјечи дају се онаква каква су била у обичају у Црној Гори половином прошлога столећа: Благоје, Ико, Дамљан, Вукале, Томо, Јоко, Раде, Божо, Видак, Гојчин. У најновије вријеме дају се и имена: Зоран, Веселин, Слободан, Весна. Имена женска још више подсјећају на завичај предака ових људи: Петрана, Златана, Станојка, Милена, Велика, Плана, Мируша, Ђана, Стане, Митре, Мике, Киће.

Одрасли мушкарци зову се скоро увијек по оцу (Раде Николин, Ђуро Иванов, Јоко Перов). Дјевојке до удаје зову по оцу (Маше Томова, Велика Нешова), а од удаје по мужу (Стане Благојева, Љубинка Божова).

Млада првих година, а понекад и доживотно, дјевере зове именом али уз додаток „брајо“ (брајо Видаче, брајо Иване). Заове невеста зове именом али уз додаток „селе“ (селе Марија, селе Станојка). До Првог свјетског рата муж и жена нијесу се именом звали. Нарочито не онда

³⁸) Vjesnik u srijedu, 29 prosinca 1956. Zagreb s. 17.

ако је то неко други чуо. Једно друго су ословљавали са „ти“, „чујеш“, „камо те“, „еј“, „он“, „она“. Све се то одржало потпуно истоветно као и у Црној Гори. Али, занимљиво је да су Петросељани задржали име „зет“ за сестриног мужа. Наиме, он је зет само шураку (брату своје жене), док је свастичи „свак“. Ово је свакако примљено од Петросељана последице насељавања у Петрово Село.

Међусобно поздрављање је као и другдје код нас. Када се започиње неки рад (прављење куће, сјетва), онда се уз уобичајени поздрав каже и „срећан посао“ или „срећан почетак“. Раније су и рањеницима ране, особито у рату, честитане и њих су поздрављали са „срећне ти ране“.

Братимљење особа и до данас је очувано. Раније када су се двојица братимили, један другоме су пили по мало крви из убоденог или расјеченог прста. Познато је сада и братимљење здраве и болесне особе и то на нечијем гробу. То се ради да би болесна особа оздравила. Ова врста братимљења назива се „отварање“, као и иначе што се тај обичај назива у сјевероисточној Србији и Шумадији.³⁹

Право. — Правни обичаји нијесу очувани онако као на примјер свадбени. Петросељани су дошли у другу средину, гдје су били и другачији и чвршћи закони. Зато се правни обичаји и нијесу могли одржати. Једва памте старе особе, и то као неки изузетак, случај како је прије 50 година Стане Милетић, када ју је муж (Ђурица) отјерао и оженио се другом, поткупила неког да убије Ђурица да би се она поново вратила на имање. Ово је урађено исто онако како су увријеђене жене радиле и у Црној Гори. Код подјеле браће, и уопште једне куће, може за извјесно вријеме и даље да се остави заједнички казан, кантар, круњача, кавени млин, а раније се остављао заједничким и неки наручит забран који су и даље заједнички користили. И ове појаве опомињу на истовјетне појаве у Црној Гори. Приликом подјеле синова, родитељи иду по правилу са најмлађим и од имовине узму нешто као „старјешинство“, а што ће последице њихове смрти „отићи“ на трошкове сахране и на подизање споменика.

Међе су тек у новије вријеме почеле прецизније да се обиљежавају, јер је раније земље било довољно за заузимање и обраду. Као међаш ставља се дрво или камен, а на њивама као међа служи и склад (мергин). Кроз шуму се затеше дрво на међи. Осумњичени за помјерање међаша имао је да се куне држећи руку на бусену који би ставио на главу или леђа, док би присутни говорили „Нека га, нека носи земљу на врат“.

Женидба. — Остати нежењен или неудата раније се сматрало срамотом. Дјевојка се тражила по могућности од бољих и угледнијих људи, али не и из куће у којој је било неке дуже и прелазне болести (напримјер тбц). Но, како се нијесу орођавали са сусједним становништвом (Власима), они често нијесу имали могућности да се у своме селу ожене онако како желе. Особито раније док село није имало много кућа. Зато су старији људи одлазили у Црну Гору својим „рођацима“ да тамо пронађу и отуда доведу дјевојку. Таквих појава било је сразмјерно више и почетком нашег стољећа. На примјер, и у првој деценији нашег стољећа ожењена су три

³⁹) Саватије Грбић: Српски народни обичаји из среза бољевачког, Срп. етн. зборник XIV, Београд, 1909, 217—218; П. Ж. Петровић: Живот и обичаји народни у Гружи, Срп. етн. зборник, књ. 58, Београд, 1948, 305—306; Драгутин Ђорђевић: Живот и обичаји у Лесковачкој Морави, Срп. етн. зб. књ. 70, Београд, 1958, 524—525.

брата Ломпара сви из Црне Горе. Мужеви Ломпари су помрли, али су све те три јетрве живе (Маре, Маше и Крстиња). И ниједна од њих се није више повраћала у род. Када би се нека дјевојка, рецимо Котуњанка, боље удала у Петрову Селу, она је поручивала (или евентуално и писала) некој својој познаници да има прилика и за њу у овом селу. Тако су оне које су раније доведене често провадацирале другима. Када је Милован Думељић имао 20 година (1919.) ишао је рођацима, код Никшића, не би ли нашао себи одговарајућу дјевојку. Он сам прича како су га „рођаци“ дочекали. Водили су га на неки сабор да на њему гледа дјевојке, али су му напоменули да гледа само оне које су носиле капице мало накриво намјештене (што је значило да су слободне). Када је Милован указао на једну, тамошњи рођаци су му рекли „та се може и оће удат“. За другу која му се свидјела казали су му „та има пролаза и ође“. Тако он није нашао одговарајућу прилику и вратио се нежењен. Оженио се послје у Петровом Селу. Из овога примјера и сам по себи се намеће закључак да су људи нерадо давали своје сестре или кћери у овако велику даљину. Уосталом, боље дјевојке су имале „прођу“ и у свом завичају. Сем тога није било за људе у Црној Гори никакве гаранције да је кандидат који би чак из Србије дошао овамо да се жени и неки ваљан и озбиљан човјек. Но, имајући на уму ранији начин „давања“ кћери или сестара од стране оцева или браће, као и захваљујући „рођацима“ у ранијем завичају, природно је да су се Петросељани женили и из Црне Горе. Године 1934. Лабуд Јоковић довео је с Његуша себи жену. Али, када је његова жена овдје вратила другачије стање него што јој је Лабуд, просећи је, казивао, она се вратила послје неколико мјесеци натраг, у род. И жена Илије Спасојевића, доведена „по поруци“ 1946., ускоро је напустила мужа и вратила се у Црну Гору. Ацо Ђуровић је 1955. имао у Милочане код Никшића (рођацима) и отуда довео себи жену. Био је удовац и у селу није могао да се поново ожени онако како је сам желио. Зато је и ишао „за жену“ у Црну Гору. Он је тада био први пут уопште у Црној Гори. Од краја прошлог стољећа откада су Топлица и Јабланица насељене Црногорцима, Петросељани су одлазили и тамо за жене.⁴⁰

Но, откада су се Петросељани умножили, а будући да су досељени из разних мјеста Црне Горе, они су увелико женидбе и удаје свршавали у оквиру свога села. Раније су, по старински, родитељи налазили „прилику“ своме сину. Сада се, особито послје Другог свјетског рата, млади сами споразумијевају о ступању у брак. Колико данас немају избора у самом селу, они се жене и од оних Петросељана који су се одавде иселили (у Банат). Има ли дјевојка више кандидата, она се обично сама обећа једном па дружина тога дође и „украде је“. То раде да би се избјегли трошкови око свадбе. Ваљана и од озбиљне породице дјевојка раније се удала и од 15 година. Било је у таквим приликама више кандидата па су родитељи журили (једном) да је дају да не би око ње дошло до свађе између момака. Тако малољетнима свештеник је давао „благослов“ да би могле и да се вјенчају. Сада се мало брачних парова вјенчава код свештеника, већ само у одбору (грађанским браком). Јединицама и дјевојкама које би остале без браће, мужеви су долазили у кућу. Интересантно је да се појава домазета код ових људи уопште не сматра зазорном као што

⁴⁰) Милисав Лутовац: Миграције и колонизације. 17.

је то (био) случај у Црној Гори. Другачији услови и прилике овдје су код људи ублажили и једно гледање на појаву домазетства.

Обичаји у вези са свадбом, а који су донесени из Црне Горе, одржавани су све до Другог свјетског рата у великој свјезини. На примјер старојко је у сватовима по правилу младожењин ујак; код младине куће сватови погађају из ватреног оружја јабуку која виси: када опреме младу и крену је из рода, позива је брат гласно правим именом. Она тада треба да се окрене „да би јој пород лично на ујаке“. Затим, до прије двадесетак година дјевер је спавао прве ноћи са младом. Сви ови обичаји донесени су из Црне Горе а своје поријекло изводе из далеке старине и из времена када су друштвени односи код наших давнашњих предака били знатно другачији. Када младу доведу до младожењине куће, простру поњаву преко прага да млада преко ње прегази и уђе у „оцак“. О свадби се иначе често чује она позната црногорска пјесма „Поћосмо ли поћосмо, ту ћевојку наћосмо-јаање моје јање...“

Смрт. — До прије двадесетак година када би неко у селу дању умро свако би у пољу престајао да ради. Данас се на то гледа. Кад неко из куће умре, огледало (ако се има у кући) окрене се према зиду и тако ће остати за 40 дана. На мртваца, док је у сандуку, стављају ситније дарове (чарапе, дуван, ратлук, новац), које покупе прије него сандук са мртвацим спусте у гроб. Дуван и у новије вријеме љекове често ставе у сандук и то се закопа. Умрло дијете по правилу до гробља односи ујак. Гроб копају четири човјека, ближа покојникова рођака, који се за тај посао добровољно пријаве. Породица умрлога ове ће даровати за то по једним пешкиром или, што је чешћи случај, модром шамијом. Модре шамије се дају и другој четворици сусједа или рођака, који мртваца изнесе из куће до кола (види фотографију бр. 4.) Испред самог спуштања покојника у гроб и гроб и мртваца прелију вином. Тада ставе и поклопац преко сандука, па га спусте у раку. Затим се узме она боца са вином (из које је мртавац преливен) и снажно удари о поклопац сандука. Вјерују, ако се боца том приликом не сломи да ће за породицу умрлога бити нешто лоше. Године 1939. умрле су двије кћери Николе Спасојевића једног истог дана. И, сахрањене су у исти гроб. У гробље се не копају самоубице, некрштена дјеца и они које је „гром убио“. Они се копају изван гробља.

За драгим покојником жене су раније гребле лице и отсијецале косу изнад чела. Црнину у жалости носили су и мушкарци и жене. Старији мушкарци су за шест недеља носили и браду. Ако би се десило да још неко од рођака ускоро умре, а човјек је ношењем браде већ жалио једног покојника, онда би се обривао и опет отпочињао да носи браду (отада за шест недеља). Не би ли тако урадио могло је и да му се не вјерује да би за овим другим покојником носио браду него је само продужио да је носи за оним првим (покојником).

Петрово Село, иако је у новије вријеме захватило велику површину, има само једно гробље. И то близу саме Косовице, непосредно поред „старог села“. Сваки род има свој дио гробља. Власи из села имају такође одвојен дио гробља, али они зими мртваца сахране понекад и у близини куће (у башти или на њиви) не носећи га на гробље. Давање помена лагано нестаје, осим што се на дан сахране приреди трпеза“. (Фот. бр. 5.)

Неки годишњи обичаји. — На Бадњи дан се не даје никакав зајам из куће. Тога дана се доноси онолико бадњака колико има мушких глава у

кући. Гранчице од бадњака носе се у пчеларник (ко га има) да се ставе на кошнице. И, том приликом се каже пчелама „Срећан вам Божић”. Кошнице се тада помало прелију и вином. Када се бадњак стави на огњиште даје му се да „вечера” (стави се на њега кашика пасуља и преспе се вином). Бадњак се чека док прегори, па тек последије тога чељад полијегају да спавају. Парче бадњака односи се у башту, двориште, код стоке, на гувно, на њиву.

Од бадњака се остави и једно парче за Нову годину да би се тада од њега пропријала ватра. Све је то тако било до иза Другог свјетског рата. За дан Нове године долазе одиве (удате сестре и кћери из куће) да у роду проведу Васиљев дан (тј. Нову годину).

О задушницама (зимским) спремају се „питије” и проскурњаци. Тога дана пале се свијеће на столу или софри за живе а на земљи за мртве. Тога дана, пред ноћ, носе се проскурњаци на гробље и тамо се по гробовима приређује „трпеза”. О Бијелим покладама не ваља јаја да остану већ се потроше те недјеље. На чисти понедјељник перу се судови цијећом а мрс одвоји у мљекар и изнад врата мљекара направи се крст „за баба ругу”. Чобани су раније на чисти понедјељник увече обували мокре чарапе и тако легали да спавају. То је рађено „ради стоке”. Када би прошла прва недјеља поста говорило се дјеци, све до прије двадесетак година, да је умро „први син баба руге”. И вјеровање о баба руги свакако је пренесено из Црне Горе. Вук Караџић је забиљежио да су Паштровићима прије сто и више година плашили дјецу баба ругом када „често ишту круха”.⁴¹ Сада у Петрову Селу скоро нико више не пости; тек понека и то старија особа пости прву и евентуално и последњу седмицу поста (ускршњег). Раније, до после Првог свјетског рата ишле су о покладама кроз село и машкаре (маскирани играчи), као што је то био некада случај и у Црној Гори.

На Ђурђевдан се даје стоци со, ките вратнице цвијећем и музе стока кроз вијенац од цвијећа, који се последије тога објеси о вратницу. Тога дана стока се пушта да пасе свуда: не брани јој се нигдје. Радовићи (Марковљани) уочи Ђурђевдана остајали су напољу са стоком и те веречи је нијесу притјеривали кући. Тако су радили све до прије петнаестак година. Сем тога, једино Марковљани у Петрову Селу на Ђурђевдан стављају зелене гране по њивама и усјевима. Како се види поједине породице одржавале су и неки сасвим локални обичај донесен из завичаја.

Слава. — Петросељани су све до последије Другог свјетског рата славили „вељу” и „малу” славу. Сада, последије (Другог свјетског) рата обичај славе се све брже запоставља и почиње да се прославља илнendan. Старији људи за ово кажу да је то „по влашки”. Домазет држи оба двије славе: и својег и жениног рода.

До 1945. године првог дана Тројица ношене су у селу и литије (крстоноше). Пошто је атар села велики, литијаши су обилазили један дио села једне а други дио друге године. Једне године обилазили су Добру Воду и Циганију, а друге Јованове Торине и Планиницу. Крстоноше су полазиле из села Манастирице (од цркве) и опет се тамо враћали на весеље.

До Првог свјетског рата било је у селу и додола, које су као и другдје, ишле од куће до куће и пјевале. Накрају додоле су ишле на

⁴¹) Вук Караџић: Рјечник, код ријечи баба руга.

гробље да на последњи (најновији) гроб из те године излију суд воде. Када је суша и сада понека од старијих особа оде на гробље и по најскоријем гробу сипа по мало воде.

ВЈЕРОВАЊА

И вјеровања су Петросељани очували као и обичаје. Изнијећемо само нека. Да би дијете остало (нарочито родитељима којима умиру дјеца) провлаче га кроз шупље дрво и ту оставе његову кошуљицу (види фотографију). Не проговори ли дијете благовремено, иде се у село Манастирницу, откључа црква, опере кључ па она вода донесе у боци и њоме запаја дијете. Све то раде по могућности прије сунца. Или, узме се мало жита у врећу и упрти. Преко вреће (и жита) ставе и дијете па тако обићу млин три пута. Иза тога жито самелу па од тог брашна дају дјетету да једе. Из оба ова примјера јасно се виде вјеровања мађијско-имитативне природе. Слично је вјеровање и то да онога дана када се почиње сјетва не треба давати никакав зајам да не би тако отишао берићет из куће. Сличне је природе и радња која се изводи приликом навијања пређе. Наиме, када нека жена наиђе до мјеста гдје жене навијају прећу, честита им посао и том приликом подигне једну ногу увис: да би се помоћу нити боље правило зијев у вријеме ткања. Стоци у со се ставља трава повратич да јој се поврати млијечност. Последњи „оцак“ кукуруза, приликом окопавања, окити се.

Змија која живи у темељима куће у ствари је нечија „сјен“ (душа) и не убија се. Сјенку нечију сматрају да није добро узидати приликом прављења куће, јер би дотично лице ускоро умрло. Кад се путује ноћу, треба мислити само на вука и човјек се неће ничега уплашити. Уочи пута, кажу, није добро са женом спавати, као ни уочи причешћа. Када се појаве облаци сумњиви да носе град, износи се пред кућу сјекира и поставља сјечивом горе окренута. Све истовјетни елементи као и у Црној Гори.

Када из куће умре двоје чељади убрзо једно за другим, са другим се закопава глава од кокошке (раније од брава) да не би у току године умрло и треће чељаде из куће. Кад пропјева кокошка ваља је заклати да не би неко из куће ускоро умро. Из ова два вјеровања јасно се виде некадашња настојања људска да се несрећа предухитри извјесном врстом замјене човјека неком животињом.

Када се први пут угледа млад мјесец, протрља се брада да би започети посао напредовао. Ако ловцу почну ствари лоше да иду, треба да се остави лова јер га зло почиње пратити баш зато што убија животиње.

У морално дејство клетве и заклинања раније се доста полагало. Зато су се клетве и заклинања чешће примјењивали.

Петросељани су очували и вјеровања у вези са предвиђањем времена. Цвјета ли воћка у љето мисле да ће зима бити лоша. Ако се у облацима приликом заласка сунца јавља одблесак сунца, то називају „шлијепо сунце“. Када се то примијети, вјерују да ће се вријеме промијенити на горе. Када детлић „дрчи“, претпостављају промијениће се вријеме.

Становници овога села нијесу никако фанатици. Они су и мање сујевјерни и мање побожни него Срби у Србији, како каже Вук Караџић за

Црногорце.⁴² Разумије се да је све до Другог свјетског рата било религиозности код ових људи, али никако и неке загрижености у том смислу. Код Влаха у селу има неколико особа које су пријешле у секту нововјераца. А Власи су и празновјернији и религиозно фанатичнији од ових Црногораца. Код њих се још одржава вјеровање у мороја (вампира). Или, није риједак случај да Влах носи минђушу у једном уху.

Други свјетски рат је у погледу религиозности код Петросељана учинио такође велики преокрет. Тако, сада врло мало особа из села пости, мало их се причешћује, а још мање вјенчава у цркви или крштава дјецу код свештеника. Сви црквени обреди, колико се одржавају, обављају се по правилу у цркви, у Манастирици.

ЗНАЊА, УМЈЕТНОСТ И ЗАБАВЕ

Знања о природи и збивањима у њој код Петросељана су исто онаква као и другдје код нас.

О временским приликама и промјенама сазнавали су и управљали се према појединим знацима у природи и понашању домаћих животиња.

Мјере за тежину и дужину употребљавали су оне које су њихови преци донијели из Црне Горе. Све до наших дана служе се оком, аковом, аршином и лактом (75 см.).

Народне игре и пјесме очуване су оне које су донесене из ранијег завичаја. На примјер, карактеристично црногорско оро или игра у двоје (скоке) чува се исто као и у Црној Гори. Игре и пјесме се као и иначе најчешће виде и чују на саборима и заједничким скуповима. Данас се већ играју и новије игре и пјевају и новије пјесме. Старије особе тврде да се раније често пјевала ова пјесма:

Дјевојка је грки пелин брала,
 Пелин брала руже миловала,
 Ружо драга, и тебе би брала:
 Немам драгог коме би те дала
 Нако једно села надалеко
 За некаквим Јерцегом Шћепаном.*)

Гусле и гусларске пјесме (обично из црногорског циклуса) одржаване су све до између два свјетска рата. Има и сада гусала у појединим кућама, али мало људи на њима зна да гусла. Раније су младе жене гуслара љубиле у руку послје гуслања и пјесме уз гусле. Једне старије гусле, које се сада чувају код Вождара Поповића, увјеравају да су донесене (од његовог претка) из Црне Горе (види фотографију). Занимљиво је

⁴² Вук Караџић: Црна Гора и Бока Которска, Београд, 1922, 79. 276—7;

* У Паштровићима је записана једна пјесма која има сличан садржај али другачији завршетак:

Ђевојка је грки пелин брала, пелин брала руже мијењала:
 Ружице, и тебе би брала. Немам брата коме би те дала. Имам само брата и драгога,
 Оба сам их на војницу справила. На војницу на туђу границу (др Јован Вукмановић: Паштровићи, Цетиње 1960, 371—372).

да се уз гусле пјева и поред покојника, јер кажу да су гусле ближе тужбалици него ли правој пјесми и музици. Од музичких инструмената имају дудук, трубу а у најновије вријеме почињу да употребљавају и кларинет. Но, за весеља често доводе Цигане свираче из села Манастирице или Кладова.

И забавне игре на сијелима и код младежи уопште очуване су оне које су и донесене из Црне Горе (рвање, клис, ћушкапе, цоре — као хокеј —, ћори миш-жмуре-, прстена, цицамице, пиљака, плојкања-погађање циља плочицом-). Сада млађи играју и крајцарице а одрасли и карата (табанет).

Мало је очувано загонетака и пословица. Ваљда зато што су овдје људи били више упослени него у Црној Гори и што није било толико доколнице. Ево честих узречица: Ука на вука а лисица фука (повика је на једнога а други се нечим користи); Ортачкога коња брзо вуци поједу (заједничке ствари се брзо урнису); Бира бирка па изабра криворепог Мирка (каже се онемо ко доста бира да накрају лоше изабере); Без црнога сијена нема жутога кукуруза (кажу када је кишовита година па не може да се осуши и како ваља ухвати покошена трава. Али кишовитих године буде кукуруза).

У Петрову Селу одавна има основна школа. Кажу да је установљена одмах послјије заснивања овога села. Била је у „старом селу“ и то у Великом сонаку. У Првом свјетском рату школска зграда је била минирана. Године 1937. почели су били да праве нову и бољу зграду коју су довршили тек 1947. године.

Почели су већ да набављају и радиоапарате (батеријске).

НАРОДНА ВЕТЕРИНА И ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

а) Пошто добрим дијелом Петросељани и сада живе од сточарства. природно је што се код њих одржало доста радњи и вјеровања у вези са болестима стоке. Јаловљење стоке сами раде. У томе је сада особито познат Ђуро Паковић, који за тај рад има и одобрење од „власти“. За услуге у томе послу сусједима не наплаћује ништа, али наплаћује онима из других села који га позивају да им ујалови стоку (100 до 150 динара по грлу). Крмаче извјесни и не шкопе већ им дају по мало цијећа онда када затраже вепра. Скоро сви знају да „затраве“ свињу или говече струком кукуријека. Коњу, на нажуљано мјесто од самара стављају суву гљиву (звану „пухавац“). Ишчаше и сломове код животиња сами намјештају. Сломљену ногу увезују помоћу дашчица (благе). И зазубице крупној стоци сами скидају.

Од голубачке мушице стоку бране ложењем ватре у близини. Мува бјежи од дима, а стока се опег примиче ватри. Волове у јарму, када са њима раде, од те муве бране тако што о јарам објесе неки суд у коме је потпаљено суво ђубре. Осим димом, од голубачке мушице стоку бране и тако што јој мажу око уста и носа олајем, катраном или салом од јазавца. Разумије се да су ова средства противу голубачке мушице научили овдје од Влаха.

Преједе ли се говече младе траве па се надује, ставе му једно дрво у уста које је дебело као штап. То дрво затим увезу за рогове и са њим у устима, као ђемом, гоне говече да трчи да би му стомак преварио храну

и да би му гасови из стомака изашли на уста. Тек понеко је у таквим случајевима знао да говече убоде у надувени бок да би кроз тај отвор одгушили гасови од којих се говече и надуло. Празновјерни су стоку „лијечили“ и тако што би преко обољелог грла пребацивали (своју) капу у коју би прво „хукнули“. Оток на вимену стоке вјерују да се отклања на тај начин што човјек у прољеће, када први пут угледа пужа са испруженим „рошчићима“, приђе томе пужу, дотакне му рошчиће малим прстом и каже „усту погане“. Послије тога треба да додирне истим прстом камичак. Тако треба да уради три пута и да накрају баца тај камичак преко себе и каже „свако зло у камен“. Онај који је тако урадио са пужем „лијечи“ оток на вимену оним истим прстом којим је додиривао пужа. Наиме, направи око отока круг тим прстом и говори „усту погане“. Иза тога додирне неки камичак. Тако уради три пута и накрају камен баца уназад и каже „да се о камен свако зло збије“. За такву услугу врачу ваља дати неку награду (макар то била и коцкица шећера). Иначе његова интервенција неће помоћи!

Штапом којим је отета жаба из змијиних чељусту, удара се по мало овца да би се лакше ојагњила (односно крава отелила).

б) Петросељани су прави здрави планинци. Мушкарце на регрутацији обично узимају у артиљерију и коњицу. Хигијенске прилике код ових људи у основи су добре. Нарочито с обзиром на то да је њихово село на надморској висини око 500 метара и да имају доста сунца. Послије Другог свјетског рата за неколико година одржавани су у селу и здравствени течајеви. Нарочито за дјевојке. Сада се доста често употребљава и сапун, док су се и прије двадесетак година ругали ономе ко се њиме умивао да „смрди на сапун“. Овдје као и да није било неких тежих и чешћих болести.

Када је дјетету „врат“ (затекли крајници) обносе га три пута око колијевке на тај начин што му ставе два прста у уста па га њима подигну. Од великог кашља дјецџ дају млијекo од кобиле, или треба да сркне воде са кумовог скута. Противу дјечијег пролива дају „кафу“ од дубовог жира испржену. На опекотину привијају „живо“ јаје или говеђу баљегу; на убуд зечије „сириште“; на набoј „сириште“ од јагњета посуто плавим каменом; на чир мед са мало брашна стављен на плаву хартију; на ујед од пса привија се преполовљен пасуљ и длака од истог пса. Кад уједе бијесно псето уједеноме се сијече „жила испод језика“. На мјесто гдје је ујела змија привија се глава исте змије која је смрсана, или се рана пере испод водјенице. На обољели зуб стављају главу од шибице, комадић стабљике кукуријека или га додирују усијаном иглом. На свјежу посјекотину стављају струготину од каиша, со, суву печурку (пухавац), гас или боквицу (траву). Брадавице мажу знојем од коња или их трљају парчетом костретне тканине. Лишајеве мажу сагорелом стипсом и олупином од младих ораха. Шугу лијече мажући се цијећом, раствором плавог камена, гасом или водом из шупљег дрвета. На реуматично мјесто привија се свјежа зечија кожа или сјера вуна (оваква вуна се омотава око врата и ономе ко има натекле крајнике). На „бијелу“ на оку привија се пржено јаје, или у такво око треба да кане од своје крви Радоје Ђикановић (који је неком приликом нехотично убио једног сусједa). Болесноме од бубрега сиса се по мало крви из убоденога мјеста кроз неки шупаљ рог. Од назеба болесник треба да се напари над судом са водом у коју се стави врио

камен, па се потом добро истрља и покрије. Ошамућеног од удара грома закопавају (осим главе) у земљу и за то вријеме не говоре ништа. У оболело уво стављају „воштанице“ (левак од хартије) па их запале. Од болова у стомаку пије се ракија у којој је стајала линцура.

Раније се вјеровало да су се извјесне болести могле да „излијече“ и на тај начин што би болесника изнијеле пред крстоноше који би га прескочили; што је болесни од слезине провлачен кроз говећу (расјечену) „шлезину“; што је болесни од грознице јео по неколико коњских мува; од змије уједени „лијечио“ се тако што је рану додиривао „травом од змије“, коју су проналазили помоћу слепића кога би такође ујела змија и који је у тој трави тражио спаса.

Послије Првог свјетског рата било је у селу и неколико случајева сифилиса. Кажу неки да је та болест у село тобоже донесена „са одјећом“ која је у пакетима добијана као помоћ из Француске!

ЗАКЉУЧАК

Једна оаза Црногораца налази се на крајњем сјеверозападу наше земље. То је село Перој у Истри, недалеко од Пуле. Само, Перојци су равно двјеста година засновали своје насеље прије Петросељана. И, Перојци су се релативно добро очували иако су се нашли у туђој средини (и по језику и по култури и по вјери).

Петросељани су се још боље очували од Перојаца. То свакако због тога што су се касније одвојили од својег стабла и матице и што су дошли у средину гдје је становништво било исте вјере које су били и они, те вјера уопште у овом случају није могла да служи као нека врста етничког конзерванса.

Петросељани су се нашли у другачијој средини и географски и етнички и културно. Али, за сто година живота у другачијим условима они су усвојили и примили материјалну културу краја у који су дошли (привређивање, становање, одијевање). И, они данас у том погледу чине једно обично источносрбијанско село. Међутим, они су очували своје духовне карактеристике (које по правилу и заостају за материјалним напретком). Очували су их понекад боље него што се оне чувају данас и у самој Црног Гори.

Како су се и зашто Петросељани очували?

1. Очувани су зато што су се населили у засебном селу, издвојеном од овдашњег стариначког становништва (Влаха). Да су од почетка били у насељу заједно са Власима морало би доћи до узајамних веза и до тешњих додира па тако и до природног асимиловања једне бројем незнатне мањине од стране домородачке и за тло чврсто саживјеле већине. Утолико прије што ова већина (Власи) има изразиту асимилациону снагу. Црногорци су се и другдје по Србији насељавали, понекад и компактно, али су се релативно брзо стапали са средином, то јест са затеченим становништвом. На примјер, насељени Црногорци у селу Јеленац, у Јасеници, врло брзо су се стопили са околним становништвом. Разумије се највише због тога што је то сусједно становништво било динарског поријекла.⁴³

⁴³ Боривоје Дробњаковић: Јасеница, Насеља XIII, Београд, 1923, 232, 250, 276—7; Милисав Лутовац: Миграције и колонизације, 17.

II. Али не само зато што су се ови Црногорци некако населили по страни већ и због тога што су били другог поријекла, другачијих погледа на много шта и другачијих традиција од затеченог становништва, они су логично и морали да одрже штогод од својих донесених етничких карактеристика. Барем за једно и релативно краће вријеме. Традиције у овом случају, као и изражен понос на своје поријекло, своју дотадашњу ужу домовину и њену слободарску прошлост и улогу, нијесу биле нити мале нити безначајне. Напротив.

III. Етничком учуравању Црногораца у Петрову Селу ишле су на руку и још двије ствари. Једно је стални придолазак нових досељеника из Црне Горе у ово село и друго етничко, или боље рећи биолошко немијешање са затеченим становништвом (Власима). Ова два елемента су не само подржавала етничко конзервирање Црногораца у једној другачијој средини, већ су га штавише и освјетавала и чак јачала. И у селу Александрово, у Добричу, у јужној Србији, насељени Банађани одржавали су се као оаза зато што су се узимали међу собом, што су били напреднији и што су као са висине гледали на своје сусједи Добричане који су били културно заосталији.⁴⁴

Петрово Село у маломе представља сажету Црну Гору и као извјесну синтезу њену у једној другачијој и страној средини. А та сажета Црна Гора у источној Србији уствари представља Црну Гору из прошлог стољећа. И, ако би неко хтио сада да проучава Црну Гору прошлога стољећа, и то још на једном малом простору, онда би то увелико могао да ради у овом селу на крајњем сјевероистоку Србије, гдје су многе појаве пренесене (пресађене и примљене) још у прошлом стољећу љубоморно и као са поносом очуване до нашег времена. У потврду томе ево једне појединости. Као што је стара Црна Гора, особито Катунска Нахија, некако давала тон и печат околним областима које су касније ослобађане и припајане класичној Црној Гори, некако тако су и у Петрову Селу Катунјани такође давали тон и печат овој сажетој Црној Гори. Сада и Брђани и Херцеговци насељени у овом селу говоре поспе као и Катунјани. То је свакако било због тога што су у први мах Катунјани овдје насељени у већем броју од осталих, као и због тога што су остали овамо наилазили појединачно и касније од њих.

Dr. M. Barjaktarović

PETROVO SELO — UNE OASIS DE MONTÉNÉGRINS DANS LA SERBIE ORIENTALE

Résumé

Vers le milieu du XIXe siècle un certain nombre de familles monténégrines furent colonisées dans la plaine près de Kladovo. Cependant quelques années plus tard, ces familles déménagèrent dans la région de Miroč pour y fonder une nouvelle colonie, nommée Petrovo Selo. Ce village appartenait, au début, au type de villages agglomérés, alignés le long de la route, tandis qu'à l'heure actuelle il présente l'aspect d'un village dispersé. Le nombre de familles monténégrines habitant ce village s'élève actuellement à 200.

⁴⁴) Миласав Лутовац: Миграције и колонизације, 17.

Les habitants de Petrovo Selo, établis depuis un siècle à côté de la population valaque de ces régions, ont adopté la culture matérielle du milieu dans lequel ils se sont trouvés, mais ils ont gardé leur propre culture spirituelle, surtout en ce qui concerne la langue et les coutumes. Ces caractéristiques, paraît-il, ont même été conservées mieux parmi eux qu'au Monténégro même, leur pays d'origine. Les habitants de Petrovo Selo s'étaient, en grande partie retranchés dans leur isolement sans se mêler avec la population avoisinante. Ils faisaient souvent venir leurs femmes du Monténégro. Leur village était, en quelque sorte, séparé des villages valaques voisins. Outre cela même plus tard, certaines familles venaient du Monténégro pour s'y installer. Par conséquent, cette oasis de Monténégrins se trouve fort bien conservée dans le milieu valaque.

I ТАБЛА: сл. 1. Видак Поповић са породицом и оцем у данашњој ношњи. (На његовом оцу види се „дрногорски“ цемадан); сл. 2. Шупље дрво у селу кроз које су доскора провлачили новорођенчад да би остали у животу; сл. 3. Мараме добијене и за раме окачене онима који износу мртваца из куће; сл. 4. Помен („трпеза“) о сахрани покојника.

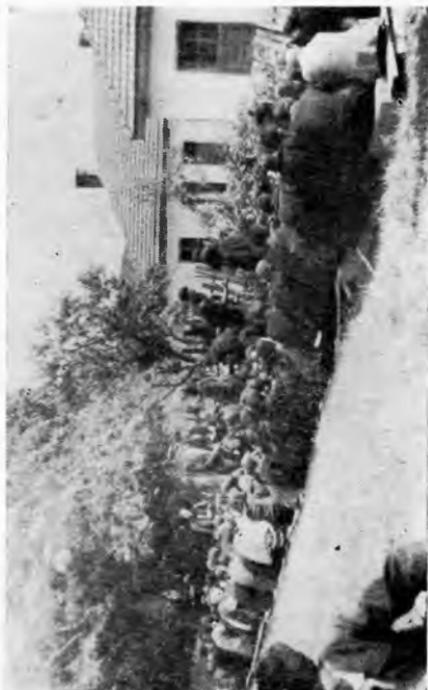
Сл. 1

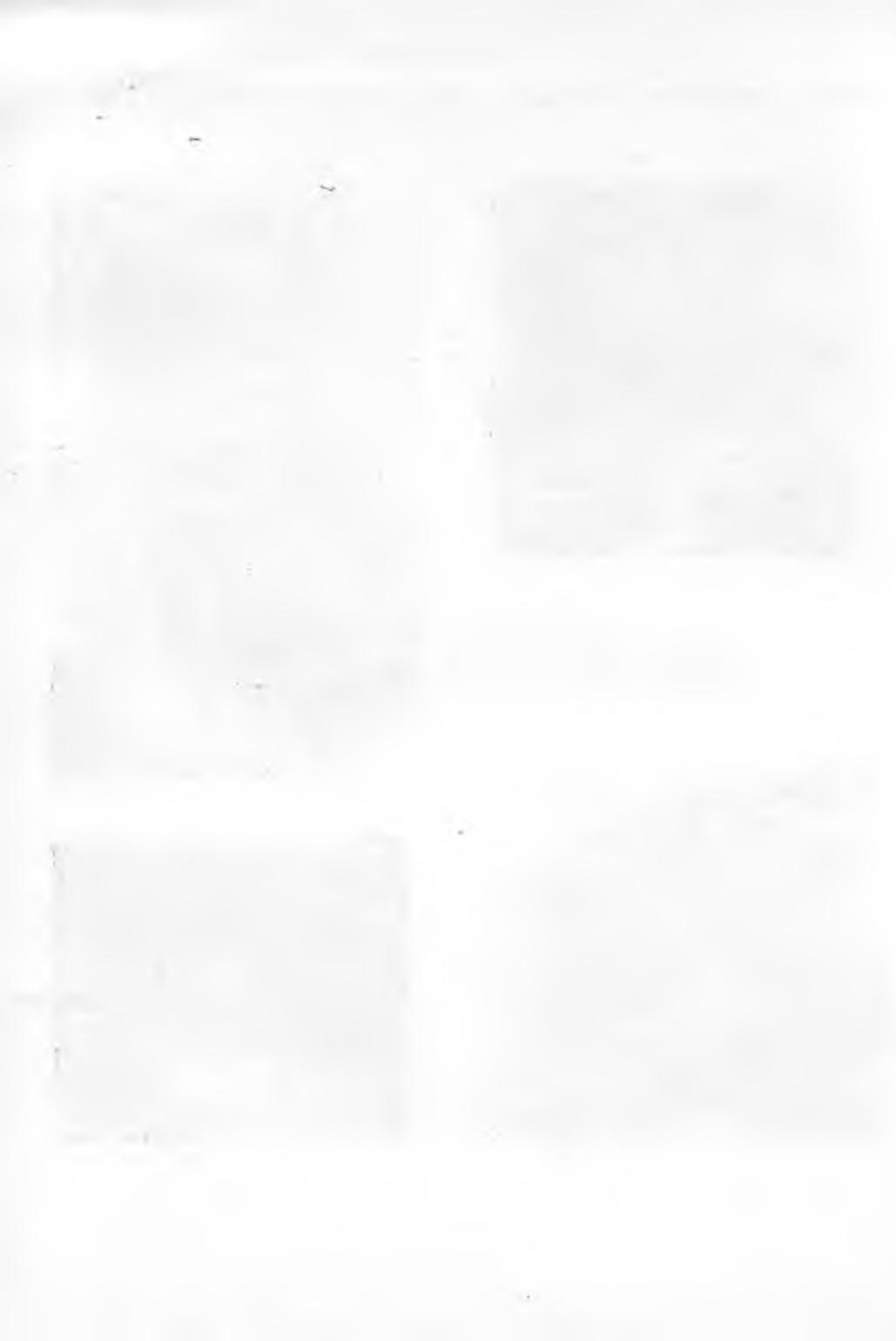
Сл. 3

Сл. 2

Сл. 4

Др Миленко С. Филиповић

БЕЛЕШКЕ О СЕОСКОЈ НОШЊИ У ВРАЊСКОМ ПОМОРАВЉУ

Ношња у Врањском Поморављу била је и раније предмет узгредних и делимичних проматрања, па нам је тако Риста Т. Николић оставио нешто података о тој ношњи последњих година XIX века, а В. Тителбах један цртеж с краја XIX.

Моје белешке о ношњи у Врањском Поморављу не дају исцрпну слику те ношње, јер и нова грађа коју сам сабрао на терену за збирке Етнографског музеја у Београду, недовољна је, па се нисам могао упуштати и у проматрање и описивање свих појединости и локалних одступања. Тако нисам посебно обрађивао ни ношњу у селу Преображењу, где је раније преовлађивала балканска варошка ношња, јер су у том селу живели поглавито родови цинцарског порекла а досељени у новије време из села Белице (Охридски Дримкол) у Македонији.

Ове моје белешке и проматрања су из првих година после последњег рата, тј. из 1947—1949., кад се још у свему оскудевало и зато крисници ових бележака треба о томе да воде рачуна, јер су данас прилике у том крају у погледу одевања већ много боље и градски елементи и утицаји бројнији и јачи. Фотографски снимци су начињени 1948. у самом Врању и околини.

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Поморавље од Ристовца до Предејана (неки узимају до Грделице) у Грделичкој Клисурси представља данас, у погледу на народну ношњу једну целину, ако се не узму у обзир предели Пољаница и Клисура на западу и Крајиште и Власина на истоку. Сељаци у том крају кажу за своју ношњу да је то „наша роба“ или „моравска роба“ или „моравска ношња“ („дреје“ су одело уопште).¹ Иако је посебна, та се ношња веома мало разликује од ношње у суседним пределима. Тако нпр. фута у Лесковачкој Морави је нешто краћа него врањанска, а пруге у боји су шире: док је у Врањском Поморављу на сукненим хаљенима црна, у Лесковачкој Морави се истиче зелена оптока. Једино су веће разлике у поређењу са женском ношњом у Крајишту и Власини.

¹) У селима око Владичина Хана говори се: „*оружам се*“ у значењу: спремам се, облачим се.

У самом граду Врању има много становника, досељених или пореклом са села, који живе претежно сеоским начином живота и имају сеоску ношњу. Иначе, у Врању је превладала европска градска ношња. Негдашња градска ношња у Врању описана је раније.²

Сеоска ношња у Врањском Поморављу развијала се до ослобођења од Турака под знатним утицајима града Врања, чијим је посредством примала елементе градске ношње, и то најпре оријентално-балканске а после и европске, који су у Врање доспевали поглавито преко Цариграда, с којим је Врање било у живом трговачком саобраћају. Од ослобођења од Турака, а особито од грађења моравско-вардарске железнице (1886. до Врања, а 1888. до турске границе), елементи европске градске ношње долазе у Врање поглавито са севера, преко Београда, а из Врања у села. Међутим, мушка сеоска ношња у врањским селима развијала се отада и под утицајима који су долазили мимо само Врање: то су особито непосредни утицаји шумадијске ношње и утицаји србијанске војничке униформе, који су долазили непосредно и посредно кроз шумадијску ношњу. Непосредан додир са сељацима из Шумадије, особито у многим ратовима, који су популарисали ратничку одећу, па чиненица што су многи сељаци из Врањског Поморавља службовали у жандармерији и у граничној трупи много су допринели томе.

Многи су ме уверавали да је ранија ношња у Врањском Поморављу била као у Пчињи и да је старија ношња уопште боље очувана у Пчињи и Пољаници него у самом Поморављу. Значајно је, опет, да је старија ношња у самом Поморављу боље очувана у селима ближе око Врања него даље од њега према северу или југу. Тако, у околини Бујановца ношња је претежно шумадијска (фот. 5), а слично је и у селима око Владичина Хана. Уопште, може се рећи да влада велико превирање у ношњи и мушкој и женској. С тим у вези је и велико колебање у употреби појединих назива, особито назива „минтан“, „долама“ и „јелек“, јер се ти називи преносе и на хатељке друкчије од оних који су првобитно носили та имена а који су их заменили у функцији. Постоје, особито у мушкој ношњи, истовремено неколики типови појединих хаџетака и уопште целе ношње, и то тако да се обичним проматрањем не може утврдити који је претежнији. Може се предвидети да ће победити прилагођена шумадијска ношња и ношња с „капутом“ код мушког становништва. У женској ношњи упорно се одржава једино фута, која је веома карактеристичан хатељак не само за Врањско Поморавље него за много ширу област, која вероватно обухвата читаво Јужно Поморавље, па и више. Иначе, у женској ношњи градски утицаји напредују много брже него у мушкој.

Одело се израђује од тканина које се израђују код куће („самот-кајка“) и од куповних тканина. Код куће су раније израђивали памучно и кудељно платно, па разне врсте шајка. Ипак, већ од пре неколико деценија купују се готови шајак, сукно и чоха. На селу се уопште више не израђује шајак него се купује индустриски (од око 1920). Клашње, које је раније било главна материја за израду горњих хатељака, прави се и сада, али његова производња опада; боље се одржава само у брдским селима. До другог светског рата употребљавано је и „галичко кла-

²⁾ Јован Хаџи-Васиљевић: Врањска градска ношња ранијих година — Гласник Етнографског музеја у Београду VII (1932) 6—31

шње'' (из Галичнина), тамније него домаће. Хаљетке од тих тканина израђивале су абаџије по варошима и већим селима. У Врању је пред први светски рат било 17 абаџијских радњи, после 1918. само још две, а после другог светског рата нема више ни једне. По селима има још покоји абаџија. Њихов посао, с променама у ношњи, преузимају кројачи. Тако исто кројачи преузимају и посао терзија који су раније кројили памуклије, бојелеке, минтане итд., а којих је некада било у Врању око 30 радионица.

Поред памука, вуне и индустријских тканина, конопља се одувек гајила за израду грубог платна од кога се кројило свакодневно рубље (кошуље, доње сукње), панталоне, чаршави и черге за постељу. За време рата, у недостатку индустријске робе појачало се гајење конопље. И у овом крају сав рад око припремања конопље, вуне и памука за ткање, као и само ткање, женски је посао; једино се вуна носи у вуновлачаре ради влачења.

Особитост је у овом крају да се козина (кострет) употребљава у извесној мери као сировина за израду одеће. Од козине се израђују врвце за опанке, рукавице и чарапе, меша се с вуном за израду зимских кабаница, а у брдским селима ношен је „струни јелек“, јелек од козине место од вуненог клашња. Од козине су и торбе, без које мало ко иде даље или на дуже време од куће.

Пада веома у очи да се ретко на ком појединцу може видети комплетно одело једног типа: обично се носе хаљаци који припадају разним типовима одеће, што је последица већ поменутих промена у ношњи, којима су се придружиле и промене које су настале као редовна појава после сваког рата.

Ретко се где може видети и који старији хаљетак. Томе је више узрока. На првом месту, ранији обичај да свако чува себи за сахрану одело у коме се венчао. То су баш најлепши примерци мушке и женске ношње који су тако пропадали пре времена. Затим, похабане и изобичајене хаљетке обично су продавали или поклањали Циганима. Напоследку, за време окупације 1941—1944, непријатељски војници су пљачкали и „древке“ (одело) и много тога однели на тај начин. Нека села су била поплаћена.

У првим годинама после другог светског рата владала је оскудица у анилинским бојама. Стога се сеоски свет у тим годинама све више враћао употреби вегетабилних боја, па се опет употребљавају: корен и лишће („шума“) од паприке, брескве (за светло-зелену боју), јасена, а од јохе („јеле“) лишће и кора. Јасен се употребљава за бојење вуне, а честило за пртенину.

Сива је боја омиљена за вунене џемпере, који се уопште много носе. а добија се на овај начин: брестова кора се држи два дана у топлој води. онда се скува и после се тој течности дода мало зелене галице (карабоје). Црвена боја (боја дрењина) добија се бојењем дреновим листом и кором.

Овде да поменем да се као најбоље средство за прање пртеног рубља сматра хума: потопа се хума (особита врста хуме која је боје „драп“) увече у млаку воду, па се у ту воду покисели пртеница (за прање косе употребљава се сивобела хума).

МУШКА НОШЊА

Раније, за време Турака, сукнени делови одеће су били бели: само су попови носили црно одело.³ Још до око 1915. било је појединаца и у околини Враћа који су носили беле сукнене хаљетке. Данас се носе само мрки сукнени хаљаци.

На подлози раније моравске ношње створила су се, под утицајима шумадијске ношње, два варијетета мушке „моравско-шумадијске ношње“, како ју је назвао Риста Т. Николић, а поред њих, у најновије време, ствара се и нов тип мрке полуварошке ношње, која потискује моравско-шумадијску. Заједничко обележје оба варијетета моравско-шумадијске ношње су чакшире односно панталоне. А разлике су у горњим хаљинама: једни по кошуљи носе минтан и по њему јелек горњак, а други носе јелек доњак или преклопник и по њему доламу.

И пошто су престале да се носе беле чакшире (а раније и остали бели хаљаци), домаћи хаљаци од мрког сукна и даље су били истог кроја као и бели у раније време.

Мушкарци носе до тела кошуљу и гаће. Кошуља је најчешће од памучног платна и веома је једноставна кроја и без украса. Има малу усправну јаку, високу око 2 см. Кад се продају или носе на поклон кошуље, мушке и женске, оне се дају недовршене, тј. непрорезане. Онај ко је купи или добије прави сам отвор око врата и разрез на прсима према својој потреби. И гаће су такође сасвим једноставне и обично су од кудељног платна.

Преко лета, ко је имућнији носи сад танке куповне гаће и по њима конопљане „гаће“ кроја дуз-панталона и у боји. Зимом се носе те гаће до тела, а по њима панталоне од шајка или клашња.

Преко гаћа носе се тамномрке чакшире или панталоне. Чакшире су, уз незнатна одступања, по кроју једнаке у читавој области, а данас се носе чешће још само у селима ближе Враћу него у онима која су даље према северу или југу. Док су ношене беле чакшире, тј. до око 1915, чакшире су биле много шире него данашње, имале су џепове са страна, а задњи „стан“ им је био спуштен (абације разликују на чакширама „предњице“ и „ђутлук“, задњице). Понеки старац још чува беле чакшире да би га у њима сахранили.⁴ Углавном су исте биле чакшире и код варошана у Враћу, само су оне биле тешње и редовно имале пачалук са гајтанима. Чакшире су украшаване гајтаном; особито на чакширама су биле шаре дикиш и колчазе. На селу су ношене чакшире и без пачалук и без гајтана, у сиромашнијих, па су ногавице од чакшира увлачене у чарапе (фот. 1); ко је носио чакшире с пачалуцима, црне чарапе је подвлачио под ногавице од чакшира. Једне чакшире стајале су 1948 око 6000 дин. За израду чакшира потребно је пет „лаката“ клашња. За Етнографски музеј набављене су у Балиновцу једне чакшире с пачалуцима, кројене у Враћу око 1920. богато украшене гајтаном, особито спреда.

³) Мил. С. Филиповић — Персида Томић: Горња Пчиња (Београд 1955), 50—51

⁴) Последњи који су у околини Владичина Хана носили беле чакшире били су Милош Борчевић из Калиманаца (умро 1915) и Бела Николић (умро око 1914) из Кацапуна.

На чакширама је горе широк поруб који се у овом крају зове „учкур“ или „јака“ и кроз који се провлачи каиш или „врца“; ако је врвца, њу човек омота неколико пута око себе.

Ко је хтео носио је на чакширама, испод колена, и плетене дизге (подвезе) с киткама. Сасвим су изобичајене.

Место чакшира многи сад носе панталоне војничког кроја, чакшире (на клин или на брич) уз горње домаће хаљетке.

Пошто се навуку чакшире, по горњем делу тела, а преко кошуље, као и у Горњој Пчињи, облачи се јелек, јелек доњак или грудњак, тамноокр хаљетак од влашња, без рукава, са малим колиром уз врат (сл. 1). Има један џеп споља на десној страни. За Етнографски музеј набављен је у Врању један јелек какав и сад носе старији људи у Врањском Поморављу и у Пољаници; млађи носе место њега прслук и пуловере. Јелек се украшава по ивицама гајтаном или оптоком. Раније се није преклапао, а од око 1920. се преклапа.⁵

Пошто се навуку чакшире и јелек, опасују се, и то тако да појас покрије доњи део јелека и горњи део чакшира (Фот. 2). Појас је вунен, једнобојан, четворно ткан, дуг око 5 м и сразмерно веома широк. Сад се носе тамноплави (боја „чивит“) појаси, а сасвим ретко се види црвен појас (имућнији грађани у Врању носили су свилене појасе). Један такав вунени појас стајао је 1948 око 1500 дин. Такви појасеви, по неким саопштењима, почели су да се носе тек од пре 60—70 година, а раније су ношени шарени „хемери“ (тканице), какве и сад носе Арбанаси око Прешева и какви се још могу водети код Срба у Горњој Пчињи. Тканице су ношене док су ношене и беле чакшире, тј. до око 1910—1915. Тканице су у новије време носили они који су насили шумадијске хаљетке, а појас се носи и сад уз моравске хаљетке.

Још до око 1905. ношени су по појасу кожни листови, силави. Последњи који су их носили били су касапи и чувари поља. Појединци их и сад чувају, али их не носе.

По јелеку се носи као горњи хаљетак минтан с мало украса од гајтана. Ако је више гајтана, минтан по томе личи на шумадијски. Минтан се украшава шарама „дикиш“ и „кесме“ од гајтана. Минтан се закопчава копчима или дугметима, којих има на обе стране, тако да се може закопчавати и на десној и на левој страни (фот. 2). Иако је уопште веома сличан шумадијском, од њега се врањски минтан разликује кројем рукава. А такав исти крој рукава био је и у раније доламе. На предњим полама минтана су коси џепови. Минтан је једнак у читавој области од Ристовца па до Предејана, укључивши и Пољаницу.⁶ И раније је у врањско-моравској ношњи ношен минтан, али је он био доста груб и на њему су били џепови какви су и на садашњем дечјем минтану. Око 1900. почели су да се носе минтани какви се носе и сад. Ти су се минтани појавили под утицајима из Северне Србије.

Понеки старац још носи и минтан од шарене тканине, алаце или китајке, с рукавима. Носи га по кошуљи а испод јелека доњака (у том случају појасом се покрива и доњи део минтана). „Памуклија“ је такав минтан испуњен памуком.

⁵) М. Филиповић — П. Томић: пом. дело 50—51

⁶) Пом. дело 51—52

Раније су носили по минтану од алаџе доламу или фермене (једнина) с рукавима. Ако је фермене без гајтана, зове се „колија”. Ношено је око 1870—1880 (тој колији је веома слична женска колија, која се носи данас). У имућнијих је колија, и мушка и женска, оперважена крзном. Било је фермена и од чохе.

Доламе од мрког клашња, које су ношене место садашњег минтана или капута, а по памуклији односно минтану од алаџе, имале су тешње рукаве, завршене при крају полумесечасто, и ти крајеви су били постављени црвеном чохом тако да се чоха види, јер су рукави ношени заврнути. По дну пола а са страна су као украс „куке” изведене од гајтана.

Старинска долама или хаљина је била спреда отворена, имала рукаве и малу усправну јаку, а опточена гајтаном или оптоком. До 1912. сви сељаци у долини Мораве су носили доламе, а они у Пољаници минтане. После 1918. је готово изобичајена: старци их још носе, али се нове не праве. Старинске доламе и сада се делимично носе у Горњој Пчиња.⁷

Ако се по кошуљи носи клашњен минтан (који је друкчији него описани и купљен за Музеј), по њему се носе јелек горњак, који је шумадијског кроја и уведен око 1900.

Ако се по кошуљи обуче јелек-преклопник, на грудима везен гајтаном, по њему се навлачи хаљетак који зову долама или капут, а у неким селима око Владичина Хана (Јастребац, Зебинце, Летовиште и Рдова) 'а љ и н а. Та нова долама и по кроју и по имену је из раније официрске униформе.

Уз старију моравску ношњу много се носе кожуси, који се добављају готови од Пирота или од Димитровграда. Носе их и жене. У најновије време све више улазе у употребу „фланеле” (пуловери и џемпери), који се носе како уз старију тако и уз новију ношњу. Замењују јелек или друге хаљетке или се носе уз њих. Фланеле плету саме жене.

Саставни део и мушке и женске ношње је пешкир од конопљаног платна, величине око 22×46 см, који носе и мушкарци и жене за брисање и сл. Тако су исто саставни део ношње, особито мушке, торбе од кострети, које израђују мутавије. Торбе су без поклопца. Има их већих и мањих. Мале торбе носе пастири.

Сем поменутих, зими се носе и други хаљеници, особито кад се иде на даљи пут или се борави код стоке. Граде се од грубљих тканина и грубљег су кроја: не кроје их абације него се израђују на селу. Ти хаљеници су: дугачка гуња с дугачким рукавима и без капуљаче (око Владичина Хана); гуњар, више пастирски хаљетак од козине и вуне, с кратким рукавима и капуљачом (око Владичина Хана), који је исто што и ћепе или кушљак у Горњој Пчињи;⁸ гуњче, широка кабаница с дугачким рукавима и кукуљницом („гугла”). Гуња је старачка ношња, али је сад већ реткост. Место ње се сад обично носе дугачки зимски капут и по кроју слични некадашњим шињелима.

Зна се да су на селу, раније, мушкарци носили лети плетене капе, попут феса, а зими су обавијали око такве капе мараму или фабрични шалчић (зелен, кокаст). Те капе су плеле жене. Р. Т. Николић саопштава да су некад и у његово време (1898—1899) носили на глави шубаре или беле чалме: фес или шубара омотана белом марамом, у само неким

⁷) На озн. месту

⁸) М. Филиповић — П. Томић: пом. дело 53

селима црном.⁹ Преко лета, сада, мушкарци носе на глави шајкаче, шубаре (фот. 2) или качкете. Многи обавију зими око капе и какав шал. Шајкаче су почели да носе од осамдесетих година XIX века. Кроје се од штофа или чохе. Првобитно, а и сад у већине, шајкаче су кроја као у бившој србијанској или старој југословенској војсци. Млађи сад носе титовке.

Шубара има од две врсте: крзнених, плетених и вунених. Плетене могу да буду куповне (фабричне) или домаће. Шубаре што их праве код кућа израђују се од црно обојене вуне а плету их једном иглом, а неки праве сами шубаре од јагњеће коже.

Многи сељаци употребљавају за спавање црне мекане капе од вуне, плетене једном иглом.

Обућа је једноставна. На ногама се носе вунене чарапе. Могу да буду у једној боји (црне) или шарене. Шарене чарапе носе мушкарци ако носе чарапе по ногавицама од чакшира или панталона. Женске чарапе су обично шарене, макар мало. Чарапе су обично од вуне, али их има и од мешане вуне и козине, а виђао сам (у Јелашници 1948) и од чисте козине. Тек од око 1920. одомаћило се на селу ношење ципела, али се и сад већином носе опанци, свињски или говеђи, кућни рад, увезани „врцама“ (врвцама) од козине или од кудеље (фот. 1). Носили су се и тзв. „грађени опанци“, који су куповани готови од опанчара у Врању и Јесковцу. За ногу се припајају каишима. Већ се изобичајавају. У опанке се подлажу о б о ј ц и. Имућни сељаци су носили уз чакшире „штивлете“, полуципеле, које су имале „ластик“ са стране, и куповане су у граду за 8—12 динара.

Раније су мушкарци носили зими и калчине, доколенице, црне или беле. Беле су биле украшене црним гајтанима укрштеним на листовима. Место калчина сад се носе клашњени зивачи, увијачи, завијачи, углавном црни или тамноплави, којима се обавијају листови ногу.

Дечја мушка ношња је углавном иста као и у одраслих, само веома упрошћена. Тако, деца носе кошуљу, чакшире и минтанић од клашња; гаће не носе. Само у имућнијим кућама носе деца и једек. Обућа и ношња на глави је као и у одраслих.

Нове појаве у мушкој ношњи. — По селима се увелико шири ношња која се може назвати полуварошка или полувојничка. Шири се особито после првог светског рата. Хаљеци се кроје од тканина од којих и у старој домаћој ношњи, али су друкчијег кроја.

Носи се кошуља домаћа, старинског кроја, или готова куповна или на селу кројена од танких индустријских тканина. Место чакшира се носе панталоне. Првобитно су биле „клин-панталоне“, панталоне чије су се ногавице постепено сужавале наниже, а у новије време „б р и ц“ панталоне с испустима са стране. По горњем делу дела се носи прслук или неки хатељак који њему одговара (јелек, фланела) и „капут“.

Тај капут, који зову и ц о п к а, п а л т или ' а љ и н а, карактеристично је обележје нове ношње овога краја, јер се по њему овај крај и област разликују од других: капут је затворен до под грло, има обично два или само један ред дугмади и широку равну јаку. Носе се и капути кроја сакоа, али ретко.

⁹⁾ Риста Т. Николић: Врањска Пчиња — Српски етногр. зборник V (Београд, 1903), 157—158

На глави се обично носи шубара, а на ногама ципеле или домаћи опанци.

Виђају се млађи људи који су потпуно обучени на европски или грађански начин: они носе шешире или качкете.

ЖЕНСКА НОШЊА

Сем тога што се код старијих жена може чешће наћи какав хаљетак из старије ношње, у ношњи девојака и жена нема веће разлике: једнако се жене и девојке и повезују. И мала деца носе исте шамије као и одрасле жене и једнако се повезују, као што се види из фот. 3 и 5.

Жене носе до тела кошуљу од домаћег пртеног платна или од куповних тканина. Та кошуља је уопште сасвим једноставна. Нема тога као у Горњој Пчињи да се кошуља везе. Девојке удаваче су раније носиле и свилене кошуље са широким рукавима.

Главни хаљетак у женској ношњи је фута, и она се веома упорно одржава, па је носе и млађе жене и девојке које облаче блузе и друге хаљетке из грађанске ношње. Сиромашније жене преко лета и немају на себи ништа друго сем кошуљу и футу.

Фута или вута је хаљетак који се носи у читавом Јужном Поморављу, па и изван њега. Иако је то врло једноставан хаљетак, ипак има знатних предеоних разлика: фута Врањског Поморавља знатно се разликује већ од футе у Пчињи као и од футе у Лесковачкој Морави.

Особита карактеристика ове ношње је да жене не носе прегаче. Фута је хаљетак који се не облачи, не навлачи него се опасује око тела. Саставе са две „струке“ тканине, које су у ткању преткиване (попречне пруге) пазећи да се попречне пруге у боји тачно подударе, тако да се добије већи правоугаони комад с вертикалним пругама, чи је ширина 3—4 м а дужина око 80—90 см. Том футом жена би се могла опасати и више пута, али се она њом опасује само једанпут, јер се фута у појасу веома убере на узици којом ће се везати око струка; једино што се остави да крај који ће доћи одозго за неколико сантиметра покрије доњи крај, и жена увек може да подвуче руку у цеп који је на другом хаљетку који се носи испод футе. Није утврђено како ће се фута опасати, али се већином опаше тако да један крај, слева, дође одозго и да се заврши над десним куком.

Као што је познато, фута се развила у самој области постепеним повећавањем скутаче.¹⁰

Фута је пругаста, и те пруге су у овом крају већином тамне: црна, тамноцрвена, тамноплава и сл. боје. По томе се разликује од футе у околини Лесковца која је живљих боја, а разликује се од футе у Пчињи такође по томе што је и пчињска фута живљих боја, али на пчињској фути има и орнаментата (лева на фот. 10 је пчињска, десна је врањска фута).¹¹ Футе у Лесковачком Поморављу су краће (мало испод колена), а у Врањском Поморављу су донедавна биле дуже, скоро до земље.

Футе се ткају од вуне, од кудеље или од памука у боји („вајкар“). Старије жене више носе вунене футе и лети и зими. Млађе носе лети и на раду пртене. Девојке и млађе жене носиле су свечаније летње футе од

¹⁰⁾ Пом. дело 54—55, 57.

¹¹⁾ Пом. дело 57

памука, „вакјарке“, рађене „на даску“. Футе у старијих жена су дуге него у млађих и девојака.

Осим тога што се њено мирно шаренило боја, обично веома складно сложених, може сматрати као украс, фута се украшава у овом крају и на други начин. Тако, на фути је дуж доње ивице оптока или гајтан, а раније је пришивана куповна „четкица“, као некада на градским сукњама. Ако нема гајтана, фута се опервази сатеном. У новије време уобичајено је да се футе украшавају „пужићима“ — „гајтанима“, од гајтана се праве прошивањем особите чипке с најразноврснијим орнаменталним мотивима (фот. 5 и 6). Абације зову те пужиће „балађуз“.

Кошуљу и футу носи свака жена. Сем та два, носе се и разни други хаљеници, али ту нема неке доследности: једна жена носи ово, друга оно.

Карактеристични делови старије женске зимске ношње су били бојелек и цубе. Поједине старије жене носе и сада цубе и бојелек. Која је имала оба та хаљетка, носила их је на смену: кад пере бојелек, носи цубе, а кад пере цубе онда носи бојелек.¹²

Цубе је дугачак хаљетак од мрка клашња, типа зубуна (али се овде не зна за реч зубун), тј. без рукава. Украшен је оптоком или гајтаном. Носи се тако да се доњи део покрије футом а горњи део јелеком или колијом. Цубе, како износи Р. Т. Николић, ушло је у ношњу српских жена у Врањском Поморављу из ношње цинцарских жена у селу Преображењу, које у његово време (1898—1899) већ више нису носиле цубе. Српске жене су тада носиле сајае, по којима су се препасивале футама. Носиле су још јелек лети, а зими ћурче.¹³ Вероватно да су сајае тада ношене само у селима ближе Пчињи, јер у времену колико и најстарије жене знају у Врањском Поморављу нису ношене ни саје ни skutаче (прегаче). Врло је вероватно да су ношене али давно изобичајене, јер се skutаче носе у Пчињи, а у Лесковачкој Морави многе жене и сад носе прегаче.

До пре педесетак година жене су носиле долактице од белог клашња веома сличне цубетима, али с малим кратким рукавима (до лаката). И у Горњој Пчињи је долактица готово сасвим ишчезла.¹⁴

Бојелек је истог кроја као и цубе, али од друге материје. Кроји се или од танког пругастиг црнбелог клашња с пртеном основом или од домаћег „шареног“ или од куповне „алаце“. Бојелек може да буде испуњен памуком између лица и налицја. На бојелеку је, изнутра, с десне стране, пришивен џеп. Оптаче се гајтаном. Бојелек се готово изгубио у Врањском Поморављу. Њих, као и памуклије, минтане и др., израђивали су терзије. Тај хаљетак био је пореклом из градске ношње: осамдесетих година XIX века жене у Лесковцу, Власотинцима и Врању носиле су свилен дуг бојелек с расеченим рукавима.¹⁵

По горњем телу жене су, у старије време, носиле јелеке, колије, минтане и доламе.

¹²) Цубе, које је од клашња, перу овако: на цубе у кориту се сипа врела вода („врелац“), попари се и добро се излупа перјаком, па се добро испере у води.

¹³) Р. Т. Николић: пом. дело 158

¹⁴) М. Филиповић — П. Томић: пом. дело 47. 59

¹⁵) Влад. Карић: Србија (Београд 1887) 132; М. Филиповић — П. Томић: пом. дело 60

Женски јелек је од мрког клашња и без рукава је. Опшива се црним гајтаном (фот. 7). Носио се лети у читавој области. У обичају је и сад. По њему се носи минтан или колија. И јелек и минтан, као и колију израђивале су абаџије.

Старије жене су носиле зими м и н т а н е од мрког клашња. Минтан се разликује од јелека по томе што има рукаве, а од колије по томе што су му рукави ужи него у колије. Опшива се црним свиленим гајтаном.

К о л и ј а одговара старинској мушкој долами. Било је и тамноплавих („тегет“ женских колија. Делови на колији су: предњица, задњица, рукави. На прсима се преклапа („пешевии“). Опточена је црним гајтаном. Место минтана, млађе жене су носиле колије од тамноплавог шајка.

Као део старије женске ношње може се поменути и вунени ж е н с к и п о ј а с, који носе и сад многе жене, мада не све, али се носи тако да се не види. Појас је дуг око 180 а широк око 25 см. Већи део је у једној боји, црн, а при крају има тање пруге у разним бојама и с геометријским шарамма. Пруге иду попреко. Појасом се жене опасују преко бојелена или цубета, па по појасу дође фута. Старије жене стављају футу тако да се види горња трећина појаса. И у горњој Пчињи се женски појас делимично види.

Некад су жене носиле многи и разноврстан накит. Тако, жене су носиле сребрне „пафте“ (носиле их бабе садашњих генерација жена), „синџире“ (ланце), низове дуката који су најпре ношени на челу а после на грудима. Сада се носи понеки прстен и гривна од стакла или од зрна и сл., ређе „нанизии“ од сребрног новца око врата. Младе су носиле скупочено „либаде“ (до пре 30—40 година), хаљетак из балканске градске ношње.

У савременој женској ношњи влада прилично шаренило. По кошуљи и по горњем телу се носе лети само р е к л е. блузе од танких индустријских тканина а грађанског кроја. Шију их већ и саме жене на селу. Зиме се носе још и најразноврсније куповне и домаће израде ф л а н е л е и ц е м п е р и као и костими, мушки капут и сл. (фот. 5).

Жене сад испод фуге носе с у к н у или с у к њ у. Као што јој име и крој — она је сашивена и навлачи се преко главе — казују, та је доња сукња пореклом из грађанске сукње. На сукњи је деп с десне стране.

Зиме жене носе шал, којим се огрну. То је шал или огртач (фот. 6). Првобитно су жене куповале готове мрке шалове, а од неког времена саме плету црне шалове.

Кад иде даље од куће, жена на руци носи котарицу и у њој плетиво и друге стварчице.

Жене раније нису носиле гаће, па их већина ни сад не носи. Млађе почињу да их носе. Да не би прљала кошуљу, жена која има менструацију носи испод кошуље, као задњу прегачу, пртену з а п а с к у.

Жене повезују главу добро, те се у старијих ни коса не види. Млађе, пак, и девојке повезују се тако да им се делимично види коса (фот. 5), коју сад уређују и чешљају на начине које уче од грађанки. Глава се повезује ш а м и ј о м, која је обично жута, али је често и бела. Шамије се купују. Крајеви од шамије се повезују испод врата или на потиљку (фот. 7). Ако је марама већа, под брадом се укрсти, па се крајеви вежу испод

потилжа. Шамије носе и девојчице. Карактеристично је да се девојчицама до десетак година коса подсеца спреда (фот. 3).

Обућа је у жена углавном иста као и у мушкараца: вунене чарапе и домаћи опанци (фот. 1 и 5). Имућније носе ципеле. Већ и пре 70 година носиле су жене грубе ципеле, које су након уредности навлачиле су их први пут идући на венчање.

НОШЊА У ЖАЛОСТИ

Ако жена жали некога од ближег рода, носе неке црне хаљетке за 1/2—1 године. Ако може, носи црну блузу. Ако жали даљи род, онда носи делове ношње орахове боје. У жалости се носи и фута затворене боје.

Мушкарци у жалости носе на кошуљи црне груди и црну пантљику на капу.

Mil. S. Filipović

NOTES SUR LE COSTUME PAYSAN DE VRANJSKO POMORAVLJE

Résumé

Les données exposées dans la présente contribution sur le costume paysan de la région de Vranjsko Pomoravlje, ont été recueillies dans l'intervalle de 1947 à 1949, c.à d. immédiatement après la Deuxième guerre mondiale lorsqu'on était privé d'un grand nombre de choses nécessaires et cette indigence se reflétait également sur le costume populaire.

Dans son travail l'auteur accentue que le costume de Vranjsko Pomoravlje diffère peu de celui des régions avoisinantes, et que ce costume contient de nombreux éléments empruntés au costume de Šumadija ou au costume urbain oriental-balkanique.

Dans le présent travail l'auteur s'étend surtout sur les descriptions des diverses parties du costume masculin et du costume féminin, en soulignant surtout „futa” (une espèce de jupe) comme une pièce de vêtement caractéristique pour le costume féminin de ces régions

I ТАБЛА: сл. 1, Старија мушка и женска ношња из села Бунушевца; сл. 2, Карактеристично ношење појаса, јелека и минтана (Никола Димитријевић из Бунушеваца); сл. 3, Баџи основне школе у Балиновцу код Врања.

Др М. Филиповић: Белешке о сеоској ношњи у Брањском Поморављу

Сл. 1

Сл. 2

Сл. 3

II ТАБЛА: сл. 4. Фути на старијој жени (Васка Стојановић из Балиноваца); сл. 5. Фути са пужићима (из села Тибужде и Бунушеваца). Блузе, ђемпери, капут и опанци; сл. 6. Жена са шалом (Круна Цветковић из Балиноваца); сл. 7. Карактеристично повезивање главе (Параскева Ристић из Јалашнице и Васка Стојановић из Балиноваца).

Сл. 5

Сл. 7

Сл. 4

Сл. 6

Никола Пантелић

ПИВНИЦЕ — ПОЉАНЕ

I

Неготинска Крајина и Александровачка Жупа одавно су познате као крајеви с добрим вином које је и данас један од најзначајнијих производа у овим крајевима, познато крајинско и жупско вино. Последњих година поклоњена је и већа пажња модернизовању гајења ове културе.

У Крајини се виногради налазе на површинама и странама које се благо спуштају према Неготину и Тимоку. Виноградарска зона ове области као да је предодређена за гајење ове културе.¹ И Жупа, таласаста област у подножју Копаоника, такође је веома погодна за виноградарство. Поред тога и климатски услови у обе области су веома погодни за културу винове лозе. Ови повољни услови утицали су и на то да се после уништења домаће лозе од филоксере убрзо подигну нови виногради на подлози домаћег хибрида или америчке лозе. Тако је скоро без прекида у овим областима било винограда.*

Селјаци — „планинци“, из села у подгорини Копаоника и Жељина на једној страни и Дели Јована на другој, немају погодности за виноградарство у својим сеоским атарима. И зато имају винограде у суседним областима, погоднијим за гајење лозе. Пошто су ови виногради често удаљени од куће и више сати хода (по некад и преко 30 километара, нпр. село Раковац у околини Јошаничке Бање) не може се за један дан отићи до винограда, радити у њему и вратити се у село. Или зато што су раније куће биле врло примитивне и од слабог материјала па се у њима није могло чувати вино, подизане су у близини винограда зграде у којима се привремено борави, склања алат и држе производи који се касније постепено преносе у село. Тако су, претпостављамо, настала насеља која у Крајини називају пивнице а у Жупи пољане.

„Пивнице су карактеристичне зграде неких виноградарских крајева, нарочито Крајине и копаоничке Жупе: у Жупи се групе пивница зову пољане“.²

¹) Милисав В. Лутовац: Неготинска Крајина и Кључ — Зборник радова књ. LXII, Географски институт САН, књ. 15, Београд 1959, 39

* Приликом испитивања, највећи број података и највише помоћи пружили су ми чувари пивница и пољана, којима се на овај начин најлепше захваљујем. Посебно сам захвалао сликару Радмили Лазаревић, која је урадила ове цртеже за овај рад, а за време испитивања на терену помогла ми је у прикупљању података.

²) Ј. Свјић: *Balkansko Poluostrvo*, књ. 1, Загреб 1922, 365

Пивнице су групе збијених зграда, у ствари насеља, за привремени боравак и чување производа. Ова насеља могу бити и доста велика, са 300 до 400 зграда, која се налазе у непосредној близини винограда и других обрадивих површина. Пољане су идентична насеља с пивницама, само их је очувано више, али обично с мањим бројем зграда (подрума) на једном месту.

У овим насељима влада мало необична атмосфера. Она су пуста скоро током целе године, изузев с јесени неколико дана за време бербе, кад је било, нарочито у прошлости, око њих врло живо. Иначе, људи долазе кад је коме zgodно да обави послове или да пренесе што кући. Зато се, међу тим збијеним зградама с затвореним вратима, дуж уских улица у којима се једва могу мимоићи двоја воловска кола, човек осећа доста непријатно. Тишина насеља као да притиска, и с олакшањем се дочека сусрет с чуваром или неким другим ко је дошао да обави неки посао у винограду или њиви. Чуvari обично врло радо ступају у разговор и без особитог подорења дају одговоре на постављена питања.

II

ПИВНИЦЕ У КРАЈИНИ

Према прикупљеним подацима у Крајини је било знатно више пивница него данас. С пропашћу домаће лозе, крајем прошлог века, постепено се и оне нестајале. Очувале су се само пивнице села: Штубика, Глоговице и Сикола, али су и оне у великом броју разрушене и склоне паду. Поред ових постојале су још: Локвањске, Височке, Белајске, Бадњевске, Рушањске, Путарске, Карбуловске, Јасеничке, Дупљанске, Уровичке и Каменичке, затим села Метриша, Луке и Јабуковца.³ Од како је засађена нова калемљена лоза- новосаграђене су Рогљевске, Смедовачке и Рајачке пивнице (подруми) на местима где су биле старе пивнице, и оне су за разлику од старих пивница грађене од тесаног камена. Али раније су на овим истим местима биле подигнуте и пивнице удаљенијих села (нпр. Сиколe и Метриш имали су своје пивнице у Рогљеву,⁴ и њихови се трагови још и данас налазе углавном у рушевинама. На карти број 1 приказан је распоред постојећих и несталих пивница у Крајини.

Села удаљена од пивница, Штубук, Сиколe и Глоговица још увек имају углавном некалемљену лозу — „карбомент“ — која даје мале приносе, али је зато врло отпорна и захтева много мање неге од „калема“. Иако је некалемљена лоза нерентабилна, прво што даје мале приносе, друго због таксе на хибридне врсте лозе и треће услед слабе прође, ипак се још увек гаји јер су села удаљена од винограда и пивница али домаћинства задовољавају своје потребе у вину и најзад зато што су у долини Тимона углавном инокосне породице с малим бројем чланове, па не могу да одвоје неког члана који би се више посветио обради винограда. Из поменутих разлога многи обновљени виногради претворени су у њиве, и

³) М. Лутовац: нав. дело 72

⁴) Исто, 72

Карта бр. 1. Распоред очуваних и несталих пивница у Крајини.

ретко саде калемљену лозу, којој нису у стању да посвете пуну пажњу. Међутим, села која се налазе у близини винограда и пивница (Рогљево, Смедовац и Рајац) гаје калемљену лозу.

Пивнице села Глоговице, Штубика и Сикола

Глоговичке пивнице на Братујевцу и Штубичке, (види карту бр. 1) грађене су највише од дебљих или тањих брвана и облепљене блатом са спољне стране (таб: I/1, 2, 3). Од пре тридесет година поједине зграде су и окречене са спољне стране. Према казивању, отприлике пре исто толико година праве се и мање одвојене одаје („собе“) за одмор и спавање. Иначе, раније су пивнице биле једнодељне. Људи су за време привременог боравка спавали у једном крају око ватре, а стока, уколико је било места унутра, била је у другом крају. Али, треба знати да су имућнији имали и веће пивнице, грађене над подрумом. Подрум је обично усечен у страну падине и грађен од камена, а спрат, скоро редовно, од брвана или чатме. Подруми су служили за држање судова с вином и ракијом, ретко за стоку, док је спрат, у који се улазило непосредно, јер су ове зграде, како је речено, зидане на падини, био за људе и у извесним случајевима за стоку. Оваквих пивница над подрумом остало је још врло мало. На Братујевцу међу Глоговичким пивницама има још две с доксом, обе у рушевинама и склоне паду и једна без доксата нешто боље очувана. Међу штубичким пивницама има неколико оваквих зграда, али све су доста запуштене (таб. I/1 и таб. III/1). Међу сиколским пивницама нема ни једне на спрат.

Приземне зграде које су подигнуте на падини често имају уз засећену страну зид од камена. Међутим, сиколске пивнице грађене су више од ломљеног камена. Често су три зида од камена а само један од брвана, али има их и целих саграђених од камена, као и таквих чија су два зида од камена а два од брвана. Интересантно је овде напоменути да се поред знатног броја порушених зграда чији су трагови видни, и неколико напуштених пивница склоних паду, види и десетину поправљених и новоподигнутих.

Кровови пивница су различити и покривени ћерамидом, ретко црепом. У прошлости су редовно били покриване сламом или трском које је било по ритовима у великим количинама.

Многе пивнице имају испуштене настрешнице (трем). Трем служи да се под њега притерају кола па се тако може несметано радити и за време кише. Често трем служи и за склањање и одмарање стоке. Неке старије зграде имају веће тремове подупрте стубовима, који су ближе зиду пивнице (Таб. III/4). Тако се под трем до стубова могу притерати кола а између стубова и зида пивнице остаје уски пролаз кроз који може да се креће и несметано ради. Известан број штубичких пивница има тремове подупрте тањим облим стубовима (гредицама) који су постављени укос. Они подупиру ивицу трема а ослањају се на греде темењаче (Таб. I/2). Насупрот старим, нове пивнице обично су без трема.

Врата на пивницама, особито старијим, масивна су, начињена од дебљих тесаних чамових дасака. Пошто су оваква врата прилично уста за велике судове (бурад и каце), то се уз њих вертикално ужљебљује неколико талпи које се могу скинути према потреби. С унутрашње стране у

греду темењачу углављен је исечак који се може према потреби извадити. Кроз овај исечени део извлаче се ужљебљене талпе. Новије пивнице имају шира или двокрилна врата.

Скоро без изузетка глоговичке пивнице се закључавају дрвеним кључаницама с дрвеним или металним кључем ковачке израде. На сиколским и штубичким пивницама, такође, има дрвених кључаница, али је већи број гвоздених брава.

Брвна за градњу пивница обрађивала су се обично у селу код куће. Готово потпуно припремљену и обрађену грађу преносили су на место градње. Да би се овако припремљена брвна лако могла склопити обележавају се на одређеном месту зарезима или рупицама (Таб. III/4).

До 1920. године пивнице су биле грађене често у непрекидним низовима, једна до друге, и тако су образовале „улице“. У оваквом једном низу кровови су се наслањали један на други или састављали, па је више пивница било такорећи, под јердинм кровом. Данас су само још делимично неке старије зграде у оваквом распореду (сл. 8). Новије зграде грађене су одвојено а постављају се према нахођењу сопственика, односно у најповољнији положај према прилазу за кола.

Земљиште на којем су подигнуте пивнице сад је у власништву општине на чијем се атару налази. Према томе свако из села чије су пивнице подигнуте на одређеном земљишту може да подиже на том простору зграду на њему погодном месту, само да не затвара неки пролаз или прилаз. Веле да се некада знало тачно које је чије имање (део), али се заборавило. Ово изгледа мало вероватно. Пре ће бити да је ово земљиште континуирано остало у заједничком власништву (општинском).

Велики број пивница је издељен на више делова. Распадањем породичних задруга, које у овом крају нису ни биле тако бројне нити карактеристичне, вршила се деоба пивница. Обично се само преграђује унутрашњост зграде и пробијају нова врата за одељени део. Има зграда подељених на више делова. Штубичани приликом деобе често и руше пивницу, па поделе грађу, од које после свако себи прави нову зграду с додатком материјала, или ову грађу одвози у село, што такође није редак случај нарочито у последње време. Код свих поменутих пивница, скоро сваке године, после другог светског рата, руши се по нека зграда која се више не подиже. Велики број их је врло запуштен и склон паду. У таквим зградама може се држати још само стока, док људи раде у пољу односно винограду. Село Штубик је удаљено од пивница око 14 километара, па зато сељаци морају да остану по два до три дана док не „среде“ (обrade) винограде и њиве. Зато су они који више немају својих пивница принуђени да спавају под ведрим небом. Глоговица је још удаљенија, око 30 км., па, вероватно зато готово и не постоје они који немају пивницу. Ако је немају онда обично немају ни винограда.

Унутрашњост пивнице је врло једноставна. Данас су ретке једноделне. Скоро свака има макар једну одвојену собицу у којој је лежај застрвен сламом на којем се спава. У згради је често и отворено огњиште. У другом делу зграде су судови за пиће и алат. Сада се већина судова налази у пивници само од времена бербе до превирања вина, затим се одвозе кући у село. Судови које користе добро су познати: бурад, бачве, каце, фучије (суд облика издуженог бурета који захвата око 50 литара).

Сви ови судови данас имају металне обруче, док су раније били повезани дрвеним, лесковим прутовима. Пре 40 до 50 година у селу је био по неки „мајстор“, сељак који је био вештији од осталих у „затезању“ буради. То му је била нека врста допунског занимања. За време док он „затеже“ судове њему у пољу или винограду помаже неко из куће за коју ради. Слично је било и са тесањем грађе за зграде, јер сваки сељак није био умешан у тесању и обради дрвета.

Раније су чувари били стални становници пивница. Међутим, 1959. године ни код једних поменутих пивница није било чувара, али код свих, у овом крају, живи по једна стално настањена породица. Има и таквих који имају нешто веће имање у близини пивница, па ради тога ту и проводе дуже времена у сезони пољских радова, док су зими углавном код куће у селу.

Берба се према сећању казивача одржавала на Крстов-дан (27/14-IX), без обзира дали је грожђе зрело или не. Претпоставља се да после овог времена оно више не може ни да сазри. Пре овога рока нико није могао да бере, а избегавало се и заостајање у овом послу, јер се тако обезбеђивало од евентуалних штета и крађе. За време бербе код пивница је било веома живо и ужурбано. У то време ту је била и по нека касапница, а негде и пекара. Увече, кад се заврше послови за тај дан, пред пивницом се обично на ражњу пекло месо, и док би се млађи забављали уз музику гајди и свирала, старији би уживали у пићу и весљу омладине.

Код штубичких пивница до пре неколико година била је „барака“, трговина у којој се могло добити нешто за јело и пиће, дуван, као и друге бакалске и пољопривредне потребе. После рата ову трговину је држала задруга, док је раније била приватна. Управник музеја у Неготину Стојановић тврди да је у прошлости, пре педесет и више година, у време бербе цео Неготин „селио“ пивницама на Бадњево (удаљено око 3 км.), па чак и општина. Тамо се одвијао целокупан живот за извесно време.

Већ дуже времена вино се превози из пивница у села колима у великим или мањим бурадима. Али, раније се преносило на коњима у фучијама. И данас овако преносе они који немају добре комуникације до села или желе брже да путју. Путовање воловским колима је даста споро.

Пивнице су по некад, поред своје основне намене, служиле и у друге сврхе. Тако је нпр. 1941. године у глоговичким пивницама на Братујевцу код Неготина била смештена војска, а после ослобођења употребљаване су као привремени обори за време откупа стоке итд.

Пивнице села Рајда, Следоваца и Рогљева

Пивнице (подруми) ова три села налазе се у непосредној близини самих насеља, или боље речено уз само село. Следовачке су такође у селу, рогљевске су непосредно изнад села на узвишеној тераси, а исто тако и рајачке, које су најудаљеније (око 500 до 1.000 м). Издвојили смо их зато што су у близини села којима припадају, и зато што се одвајају својом посебном архитектуром (таб. II/1, 2 и 3). Ове грађевине нису тако старе. Већи број је саграђен крајем прошлог или почетком нашег века. И пре овог времена на истом месту су биле пивнице сличне напред описаним, а припадале су и удаљенијим селима а не као сада, само обли-

њим. Тако се зна да су на месту данашњих рогљевских пивница биле пивнице села Метриша⁵ итд. Нове пивнице (подруми) грађене су од камена. У већини случајева то је лепо тесани пешчар, „сечаник“. Мало је зграда сазидано од ломљеног кречњака. Осим пивница, од истог камена „сечаника“ саграђени су бунари и црква у Рогљеву. Овако масивно грађене пивнице, правилних зидова, широких врата лучно засвођених и исто таквих прозора, могли су градити само искусни мајстори. Најстарије подруме сазидали су мајстори из Македоније, па су овај начин градње научинили и неки мештани. „Мајстор Коста из Македоније“, како се потписао на многим објектима које је сазидао, настанио се у Рајцу.

Градња ових пивница није ни једноставна ни лака, што се донекле могло видети из изложеног. Стога се оне обично подижу позајмицом радне снаге. Вађење и обрада, а затим и превозење камена спадају у врло тешке послове, који изискују доста радних руку и више запрега.

Величина зграда је различита. У мање може да се смести 1 до 2 вагона вина, док у веће може да стане 10 и више вагона пића у великим бурадима. Пошто су ово изразито виноградарска села, није чудно што има и овако великих и добро грађених зграда.

Најинтересантнији су подруми села Рајца. Богатији су од осталих пластичним украсима на фасадама, које је, како се могло утврдити, у великој већини израдио „мајстор Коста из Македоније“ (таб. II/2). Свака пивница има двокрилна врата, обично лучно засвођена и са украсном бордуrom изнад лука (Таб. II/2). Сличних облика су и прозори, релативно мали и уски, и без украса изнад лука. Иначе, зидови су једноставни. На већини подрума сва три села виде се уграђене плоче, на истакнутом месту, на којима је урезано или исписано име и презиме власника, година градње, често и име мајстора који је градио пивницу. На рогљевским пивницама могу се запазити и плоче са фотографијом на порцелану, стављене у знак сећања или захвалности покојнику који је сазидао пивницу или неком омиљеном члану породице који је умро или погинуо. Примера ради наводимо: „Захвалан син . . . своме оцу . . .“ или „Наш мили син . . . погибе од . . .“ и сл. Сличних плоча није било на смедовачким и рајачким пивницама.

Унутрашњост зграда је једноставна, једнодељна. Скоро редовно је под пивнице нижи од нивоа улице тј. зграда је делимично укопана у земљу. или имају два наспрамна улаза један виши од другог. Ово се лако остварује јер је већи број подрума подигнут на падини. Ако не постоје два улаза, онда је с једне стране прозор кроз који може да се стави „гурма“ дрвени олук. На овај начин се постиже лакше сипање измуљаног грожда у припремљену кацу низ поменути дрвени олук, „гурму“. У подруму су судови за вино распоређени поред зидова, док је средина слободна и служи за рад. Поред различитих судова ту су обично смештене и справе које су потребне за цеђење и одржавање вина.

Код рогљевских пивница још увек је једна месара која ради преко целе године, док у селу месаре нема. До рата су имали три месаре и две пекаре код пивница. И код рајачких пивница су биле две месаре пре рата. Пошто људи проводе већи део дана у пивницама радећи на производњи и

⁵) Исто. 72

одржавању вина, разумљиво је што су ту биле поменуте радње. М. Лутовац наводи да су пивнице за ова села оно што су чаршије у граду.⁶

Последњих неколико година поједине пивнице се руше, особито у Рајцу, где се зида велики модеран винарски подрум. Чак инвеститор који гради подрум откупљује поједине зграде због обрађених блокова камена за грађевински материјал.

III

ПОЉАНЕ У ЖУПИ

У Жупи „међу виноградима, где је остало места незасађена лозом, начињене су пивнице за вино. Пивнице су једна уз другу, да се једва између њих може проћи. Такав скуп пивница зове се пољана”.⁷ Тако је М. Ђ. Милићевић 1876. описао пољане у својој књизи „Кнежевина Србија”. Наводи да је било 26 пољана. Најмања је била Боцка, а највећа, као уосталом и данас, Крушевица са 300 зграда. У даљем тексту упоређује их с пивницама у Крајини и вели да су грађене обично од брвана а покривене су кровином преко који је винова лоза. Мање је покривено ћерамидом. Неке зграде, каже, укопане су у земљу, али подвлачи да их има и на спрат.⁸ Но 1960. године постојале су пољане, Вуков До, Мрковина, Дренча, Калуђерско Брдо, Куманац, Мала и Велика Ракља, Прибојевац, Јежевица, Крушевица, Горње и Доње Стањево, Смонице, Јаруге, Велико и Мало Борје, Марковина, Ботуњска пољана, Боцка пољана, Покреп, Црвена Јабuka и Парчин. Може се одмах запазити да је овде очуван знатно већи број насеља него у Крајини. На неким пољанама је велики број зграда у рушевинама, али се исто тако подижу и нове зграде, често и од тврдог материјала. Треба одмах нагласити и то да се у Жупи гаји калемљена лоза, мада су и овде бројни виноградни удаљених планинских села. Али породице у овим селима имају већи број укућана и увек некога могу одредити за старање о винограду.

На приложеној карти број 2 види се распоред пољана у Жупи које су већином распоређене у непосредној близини варошице Алексадровац, привредног и административног центра Жупе.

Данас се у жупи не чује назив „пивница”, већ најчешће „подрум”, али и „зграда”, „сувога” и др.

За разлику од пивница у Крајини које обично припадају једном селу, на једној пољани су зграде „лејара” — власника из више села. Редовно преовлађују лејари из једног или два села. Из даљине, како је већ поменуто, пољане, као и пивнице у Крајини, потпуно личе на збијена села. Пољане су овако збијене, у „куп”, како то тумаче чувари, ради веће безбедности. Кад би биле раштркане тешко би се чувале. Вероватно да је ово један од разлога, али исто тако може се претпоставити да се ради и о уштеди земљишта.

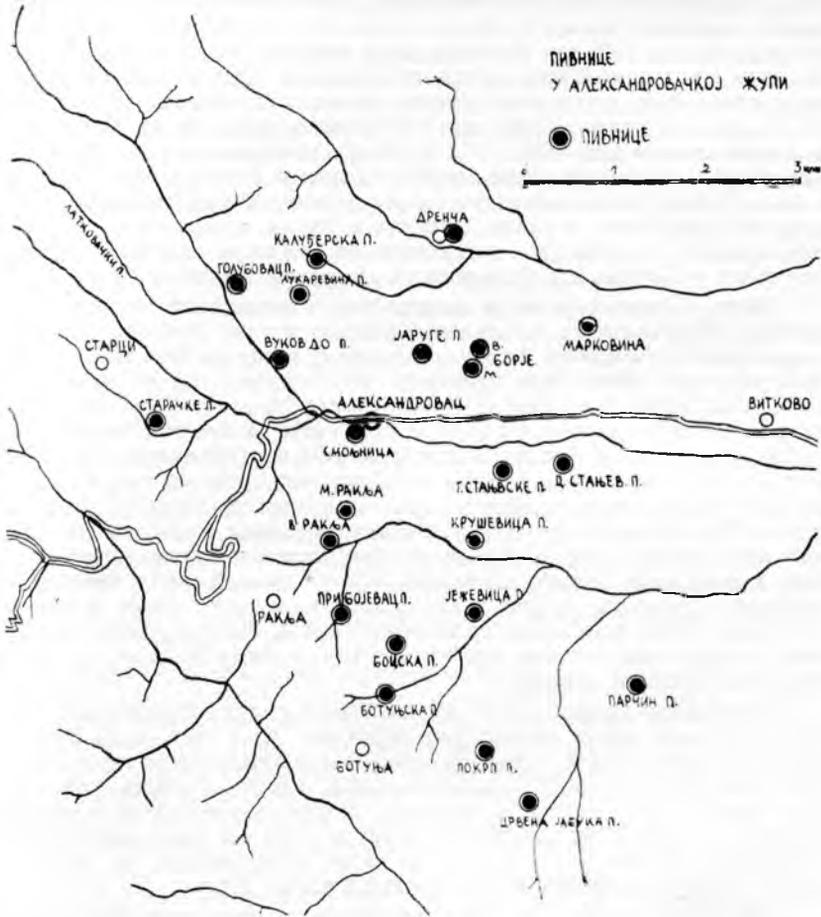
Највећи број зграда саграђен је од чатме, слично старијим кућама у селима Жупе. Брвнара је мало и оне су запуштене, вероватно зато што

⁶) Исто, 72

⁷) М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876, 762

⁸) Исто, 762

су доста старе и дотрајале. Најмање је зграда од тврдог материјала које се подижу тек у најновије време. Кровови зграда су различити, на две, три или четири воде. Оне с кровом на три воде, односно на калкан, имају с четврте стране врата за улазак на таван или у горњи део зграде. У ве-

Карта бр. 2. Распоред пољана у Жупи.

ликој већини кровови су покривени ћерамиром. На пољани Јежевици три врло стара подрума саграђена од брвана (грубо отесаних талпи) покривена су виновом лозом. У Малој Раќљи сачуван је један сличан подрум покривен сламом. Покривање виновом лозом све се мање примењује после 1918. Од тада па све до другог светског рата ћерамида је била главни

материјал за покривање кровова. Последње деценије више се употребљава дрп, као практичнији, а и зато што се ћерамида више не израђује.

Зграде су разноврсне по својој величини, од једноставних, једноделних сувота до великих кућа на спрат са више одељења: за становање, за стоку, с подрумом за судове с пићем итд. „Неке су — каже М. Ђ. Милићевић — дубоко укопане у земљу, а има их и на два боја. На горњем боју има по која соба или оаклија где се имућнији домаћини задржавају кад раде винограде.⁹ Свака зграда која се данас употребљава има било какво одељење за привремени боравак, тј. одмор и једно за судове с вином и друге производе. Трем или настрешница најчешће се користе за склањање стоке и кола (Таб. IV и V). Треба поменути да се на пољанама могу видети и друге привредне зграде као: кош за кукуруз, обор за свиње и друге. Већину зграда на пољанама, као и кућа у Жупи, градили су мајстори из Црне Траве, околине Лесковца и Врања, све до првог светског рата, а касније се јављају и месни мајстори. Мајсторе из поменутих крајева звали су Бугари или Бугараша, као и другим крајевима Србије.

Може се приметити да је велики број подрума лошег изгледа и да пропада. Одржавању се не поклања довољна пажња. Међутим, упоредо с овим види се и приличан број новосаграђених подрума. Исто тако сељаци из ближих села обично боље одржавају своје подруме. Ова појава се, свакако, може везати и за претерану деобу зграда. Тешко је поправити један део зграде а други не, нарочито ако та зграда није велика и од тврдог материјала. И овде као и Крајини подруми се деле преграђивањем. Само док је у Крајини једна зграда подељена на два дела, ређе на три, а сасвим ретко на четири, овде је обрнут случај и обично су подељене на више делова (Таб. IV/4 и 5) јер су породичне задруге биле бројне, па ни данас нису нека реткост, мада немају велики број чланова. Умножавањем породица и повећањем потреба, планинци настоје, ако већ имају виноград у жупнијим крајевима, да купе и нешто њива поред њих. Негде је земљиште које је било под лозом претворено у њиве. Тако поједини чланови већих задруга или они који имају више земље поред винограда проводе већи део године на пољани.

Унутрашњи изглед, слично као и у Крајини, врло је једностан. Али, овде има више зграда зиданих над подрумом. Исто тако много личе, у свему, на праве куће за становање. Ово долази ваљда отуда што у Жупи има већи број појединих чланова породице, особито старијих, који проводе више месеци у години на пољани и старају се о винограду и њивама уколико их имају. Још важније је поменути да су сви виногради у Жупи засађени калемљеном лозом, тако да скоро нема хибрида, па је према томе и вредност инвестирања и производа знатно већа.

На свакој пољани је стално настањена по нека породица, нпр. у Смоницама три, у Жевици две, у Марковини две итд. Већи је број појединаца који живе скоро целе године на пољани а само зиму проводе с породицом у селу. У извесним случајевима зграда у пољани служи и као привремена кућа, тј. као база за пресељење из планинског села. Поједине веће задруге одређују по једног члана који живи стално у Жупи. То је најчешће трезвенији члан задруге, може бити заменик домаћина или остарели домаћин а може се одредити и онај који нема деце. Одређеном члану

⁹) Исто, 763

дужност је да се стара о обради винограда и земље као и о вину. У време већих радова: окопавање, резање, прскање и берба долазе и остали чланови домаћинства сами или на позив. Зграде на пољанама се користе такође и у друге сврхе, нпр. ученици из планинских села којима је школа удаљена станују на пољанама, особито ближим Александровцу, за време школске године.

Вино се у многа удаљена планинска села преносило у мешинама све до скоро. Али од како су уништене козе, од којих су се добијале мешине, овај начин преноса све се више замењује превозом колима у бурадима. Транспорт вина у мешинама био је економичнији у време преноса на коњима зато што је мешина веома лака, до 1,5 кгр. па је било могуће натоварити већу количину течности. Пре неколико година обновљен је пут до Јошаничке Бање, па је транспорт могућ колима.

IV

ЧУВАРИ

Винограде и пивнице чувају плаћени чувари. Број чувара је у зависности од величине земљишта које треба да чувају и укупног прихода који се убире с чуване површине.

Све пивнице у Крајини имале су своје чуваре до 1958. године, изузев рајачких које су имале и 1959. Следеће године (1959) није било чувара јер се власници винограда нису могли погодити с њима. Чувари су захтевали да им се обезбеди уговор по уредби о чувању поља, што сељацима није одговорало јер би у том случају морали да плате одређену суму без обзира на годишњи род од којег је плаћање било у зависности.

За разлику од Крајине, у Жупи је свака пољана у време испитивања имала свог чувара.

Плаћање чувара у Крајини је било вином, док се у Жупи плаћају новцем. У рајачким пивницима су наплаћивали по три литра шире од каце (каца 250 до 300 л). Слично је било и на другим местима нпр. код глоговичких пивница, наплаћивали су пола литре шире од чабра (чабар око 50 л). Посебно се плаћало за чување зграда. Наплата се вршила по вратима, односно по броју одељака у једној пивници. За годину дана плаћало се 100 динара од врата. Наплата у производима обављала се у време бербе. Казивања се сасвим подударују с оним што смо видели код рајачких пивница. На путу којим се улази у пивнице чувари су поставили једну велику кацу у коју је свако дужан да сипа одређену количину шире из кола која вози из винограда.

За чување зграда у Жупи исто се наплаћује као и у Крајини по 100 динара од врата, али поред тога и по 10 до 15 динара по ару. Некад је и у Жупи плаћање било у производима на сличан начин, али се већ дуже времена примењује начин плаћања новцем.

Погађање чувара, тј. примање у службу, у Крајини се обављало с пролећа, обично 1. марта, а у Жупи се то обавља на Митровдан. Служба је трајала до следећег избора наредне године. Избор чувара вршио се на скупу власника винограда и пивница.

Преко лета, а особито с јесени кад зри грожђе и воће, чувари су највећу пажњу обраћали виноградима, док зими, сасвим природно, више пазе зграда у којима је смештено пиће. Веће крађе и штете су ретке. А ако се и догоде, обично се лако утврђује ко их је починио.

Дужност чувара је и то да зими прихвате озебле који су дуго путовали по снегу и мразу, а особито они који немају у својој згради погодну собу за окрепљење. Ово је истовремено и прилика за чуваре да дознају новости из села.

V

Осим у Крајини и Жупи, где и данас има пивница, односно насеља за привремени боравак и чување виноградарских производа, било их је и у другим крајевима Србије. Тако у Ресави је било пивница које су тамо називали „подруми“. Били су грађени слично као у Крајини и Жупи, на заједничком земљишту, и тако груписани да су личили на стална насеља. Нестали су кад је престала потреба за њихово одржавање, тј. с пропашћу домаће винове лозе. Многи су пренети у дворишта, где служе као зграде за пиће. Ретко где да је 1930. био који подрум, а једва да су се познавала и места на којима су били грађени.¹⁰ У долини Тимока, у Заглавну, М. Т. Станојевић пише 1913. да су по својим виноградима била чувена села Доња и Горња Каменица, Штрпци и Трговиште, све док их није уништила филуксера. Она су имала пивнице које су с пропашћу винограда запуштене и разрушене. Истиче да су ретко кад биле грађене поред куће, већ скоро по правилу у винограду, али ближе путу. Места где су се некад налазиле пивнице називају се пивничшта. Поред тога истиче да су имућнији имали и по две пивнице, али да је већ 1913. ретко ко имао и једну.¹¹

У Пироту и околини такође је било зграда по виноградима, али их тамо зову „зевник“ или „колиба“. Подизане су обично на највишем месту одакле се могао видети виноград и где су могла кола да приђу. И данас по виноградима има зграда као и у другим крајевима.¹²

И у пожаревачкој Морави је било пивница све док стари виноградни нису претворени у њиве. С подизањем нових винограда на америчкој подлози, јављају се поново пивнице, али су ове, у већини случајева, од тврдог материјала, као куће за уживање, особито око Пожаревца.¹³ Нека села на Коси, у Млави, такође су имала пивнице. Оне су биле ниске брвнаре, мало у земљу укопане, у којима су се држала бурад. У новије време (1903) у њима остављају алатке, пошто нема вина.¹⁴ У шумадијској Колубари „пивница“ или подрум је ниска зграда, укопана до половине у земљу. Зидана је од камена и покривена кровином. У њој су се држали судови с пићем, вином и ракијом. Пивнице су се подизале и у виноградима. Данас ове врсте зграда нема.¹⁵ Љуб. Павловић у свом раду „Колу-

¹⁰ Станоје Мијатовић: Ресави — Српски етнографски зборник (СЕЗБ) 46, Београд 1930, 156.

¹¹ Маринко Т. Станојевић: Заглавак — СЕЗБ 20 Београд 1913, 58.

¹² Владимир М. Николић: Из Лужнице и Нишаве СЕЗБ 16, Београд 1910, 66—73.

¹³ Мих. Ј. Миладиновић: Пожаревачка Морави — СЕЗБ 43, Београд 1928, 22.

¹⁴ Љубомир Јовановић: Млава — СЕЗБ 5, Београд 1903, 269.

¹⁵ Петар Ж. Петровић: Шумадијска Колубара — СЕЗБ 59, Београд 1949, 29—30.

бара и Подгорина" саопштава да је пивница зграда имућнијег сељака и да служи за смештај ракије и другог пића, поред оставе разног алата.¹⁶ У Јарменовцима је било привредних зграда пивница у виноградима у којима се држало пиће и обављао цео процес прераде грозђа. Данас пивница као посебних зграда нема по пивницама.¹⁷ Пивница је било и у ваљевској Тамнави, али су грађене поред куће у дворишту као посебна зграда или као додатак качњаку (качњак = зграда за каде с комино и ракијом).¹⁸ У Долини Велике Мораве поред назива „бачвара" чује се још „пивница", „ижина" или једноставно „зграда".¹⁹ У Доњем Драгачеву пивница је зграда имућнијих кућа. Налази се обично поред куће, напред обично има трем за склањање кола и алата. Служи за смештај и чување пића.²⁰ У Левчу, у Великој Сугубини, пивница је уз качару, или је још чешће то једна зграда подељена на два дела. У таквом склопу качара је приземна, а пивница је над зиданим подрумом који није укопан у земљу. У пивницама се углавном држи ракија.²¹ И у Лепеници је било пивница грађених од брвана покривених високим шиндраним кровом. Биле су укопане у земљу за 1 м или више, па се у њих улазило низ дрвене стенице. Почетком XX в. већ их готово није било. Грађу од ових зграда преносили су у село и од ње градили какву другу зграду поред куће.²² У Атеници, код Чачка, очуване су до данас две пивнице-подрума. Обе су саграђене од дебелих брвана на падини поред самог винограда. У доњем делу је подрум са судовима за вино, у горњем се муља грозђа, а шири и комина дрвеним олуком се одводи у подрум. Веом су интересантне по својој архитектонској конструкцији. Зидови се према врху постепено сужавају и чине свод преко којег је кров на четири воде покривен ћерамидом (Таб. II/4).

И у другим крајевима Србије који овде нису поменути било је или има и данас, поред сеоских кућа, зграда за чување пића, али оне се у неколико разликују по својој намени од пивница у Крајини и Жупи. Свугде где има винограда у њима се и данас налазе веће или мање зграде, као привремена склоништа од непогоде или за одомр. Често се у њима чува и нешто од алата, а ретко кад служе као оставе за држање судова с пићем. У колибама и другим зградама по виноградима највише бораве чувари у јесен кад зри грозђе да га чувају од штеточина.

VI

Из изнетог смо видели, да су после пропасти домаће лозе од филоксере, очуване привредне виноградарске зграде — пивнице, груписане у врло збијена насеља само у две области. Ова насеља у Крајини зову п и в н и ц е а у Жупи п о љ а н е. Зграде су служиле у првом реду за

¹⁶) Љуба Павловић: Колубара и Подгорина — СЕЗБ 8, Београд 1907, 446.

¹⁷) Сребрица Кнежевић и Милка Јовановић: Јарменовци — СЕЗБ 63, Београд 1958, 26.

¹⁸) Д. Павловић: Антропогеографија ваљевске Тамнаве — СЕЗБ 18, Београд 1912, 469.

¹⁹) Ст. Мијатовић: Темњић — СЕЗБ 6, Београд 1905, 264.

²⁰) Јован Ердељановић: Доње Драгачево — СЕЗБ 4, Београд 1902, 62.

²¹) Усмено саопштење Загорке Марковић, кустоса из Београда.

²²) Тоша Радивојевић: Лепеница — СЕЗБ 15, Београд 1911, 157.

држање вина, мада нису задовољавале услове које треба да обезбеди једна винарска зграда. Наиме, биле су грађене од слабог материјала и нису обезбеђивале потребне услове за одржавање пића. Тек изградњом рајачких, смедовачких и рољевских камених подрума може бити речи о задовољењу најосновнијих потреба за савремено одржавање вина.

Из прикупљених података такође се види да пивнице, по својој намени, имају сличности с другим привредним зградама, односно насељима која се подижу ван села, као нпр. салаши, бачије и друга, која исто тако служе за привремени боравак, обраду и чување производа. У суштини, битне разлике не постоје. Пивнице су намењене одређеној привредној грани и у њима се обично повремено брави краће време ради обраде и бербе винограда и прераде вина. Друга привредна насеља, као бачије, катун и сл. обично су сезонска и то би била једина разлика осим основне намене и грађевинске конструкције које диктирају одређени услови.

И у прошлости је виноградарство за извесне области било од особито значаја. У те области свакако одавно спадају Крајина и Жупа. Зато су многа села осетила озбиљне економске последице кад је филоксер, крајем прошлог века, уништила домаћу лозу. Нека села у Крајини чак су дошла и до економске беде за извесно време.²³ Зато су само у израито виноградарским крајевима могле бар делимично да се очувају пивнице. Многи су, особито у Крајини, напустили или продали своје опустеле винограде који су били удаљени од села. Поред свега, како то наводи и М. Лутовац, пивнице су биле потребне у прошлости и зато што је кућа била примитивна и у њој није било никаквих услова за чување пића. Данас, кад је кућа у многим еволуирала и кад свако може да оствари било какве услове за чувања пића код куће, није принуђен да подиже посебну зграду тим пре што су и саобраћајна средства и комуникације далеко повољније.²⁴

Узроке за одржавање ових насеља треба видети у првом реду у погодности за гајење културе винове лозе у поменутих крајевима и потреби за задовољењем економске независности сеоског домаћинства у периоду претежно натуралне привреде. Њихово одржавање све мање има оправдања, јер не задовољава савремене услове винарства, због чега их све више замењују модерни винарски подруми. Али, као повремене станове она ће још извесно време егзистирати, нарочито у Жупи. Ипак, претерано уситњавање винограда и честа деоба зграда, услед распадања породичних задруга, све више воде пропадању ових насеља. Мали виноград није економичан и не даје довољно прихода који би оправдао његово држање. Као узрок нестајања оваквог начина виноградарства појављују се и врло мале могућности за посвећивање потребне пажње обради винове лозе и примени агротехничких мера.

Као и многе појаве у народном животу, и економисти села које продавају да живе за извесно дуже или краће време и поред тога што су преживеле или превазиђене, тако су и пивнице, односно пољане очуване. Па ипак, оне ће, како смо то подвукли, неминовно нестати у оваквом облику какав се до данас делимично одржава. Нове друштвене и економске прилике које диктирају високу продуктивност пољопривреде утицаће и на виноградарство па самим тим и на пивнице.

²³) М. Лутовац, пом. дело 14—15.

²⁴) Исто, 74.

Nikola Pantelić

PIVNICE — POLJANE
WINE-GROVERS' TEMPORARY SETTLEMENTS

Summary

In the present article are set forth the results of terrain investigations concerning wine-growers' settlements for keeping wine and for temporary stay, in the regions of Krajiina (north-east Serbia) and of Zupa (central Serbia). These settlements are situated in the immediate vicinity of vineyards, but at fairly great distance from the villages, in some cases even century i.e. before the appearance of the phylloxera, which devastated old domestic vine-sorts, more than 30 km. Such settlements were more numerous in Serbia in the course of the XIX. With the destruction of vineyards disappeared also many of these settlements.

The buildings in these settlements are called „pivnica“, but in the region of Zupa they use most frequently the denomination „podrum“. The settlements are called themselves „pivnice“ in the region of Krajiina and „poljana“ in the region of Zupa. In the buildings they manufactured grapes into wine, which was afterwards kept here, for the houses in the village were not suited for preserving drinks and, in addition to that, the communications were at that time at a very primitive stage.

In particular sections the author deals with buildings in the above mentioned regions. They were most frequently built of logs and the roof was covered with straw, reeds or vines. In a later period they were constructed of plastered wickerwork and covered with pantiles and in modern times they are built also of solid materials, usually of stone and covered with tiles. The author gives here also the description of the size, interior and exterior aspect of these buildings as well as of other details and of life concentrated round them.

The fourth section is devoted to the vineyard keepers and to the watchmen. It gives a description of their duties, the manner in which they were paid and how they entered their office. The watchmen and vineyard keepers were elected by vineyard owners at a special meeting, held in the region of Krajiina on the 1st of March in the region of Zupa on St. Demetrius' Day (the 5th of November).

At the end are recapitulated the results of investigations and it has been observed that such settlements could be maintained after the destruction of the domestic vine, only in those regions where the viticulture is the principal occupation such as Krajiina and Zupa, for there was absolutely necessary to plant new vineyards in a very short time after the disastrous ruin of old ones. However, „pivnice“ and „poljane“ will undergo, in these regions, too, many changes or disappear completely owing to modifications and the modernization of the agriculture which tends every day to an increase in yield and to a wide application of agrotechnical measures. The system of small vineyards, such as has been maintained to the present day in the above mentioned regions, will unavoidably experience considerable modifications.

I ТАБЛА: сл. 1, Старија пивница над подрумом (Штубичке пивнице); сл. 2, Штубичке пивнице; сл. 3, Подељена пивница на Братујевцу (Глоговичке пивнице); сл. 4, Пивница села Смедеревца зидана од камена.

Сл. 1

Сл. 2

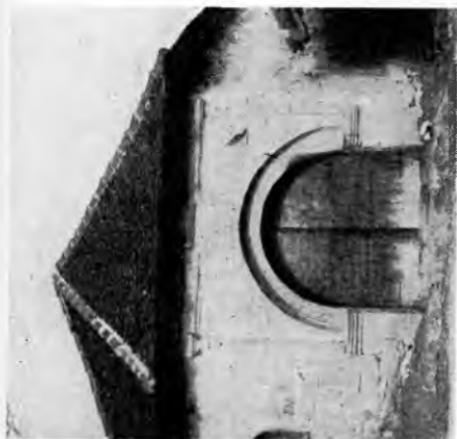

Сл. 3

Сл. 4

II ТАБЛА: сл. 1, Пивнице села Рајце; сл. 2, Ликовне представе и украсна бордура изнад улазних врата, (Рајачке пивнице); сл. 3, Пивница — подрум (Рајац); сл. 4, Подрум (пивница) у селу Атеници код Чачка.

Сл. 2

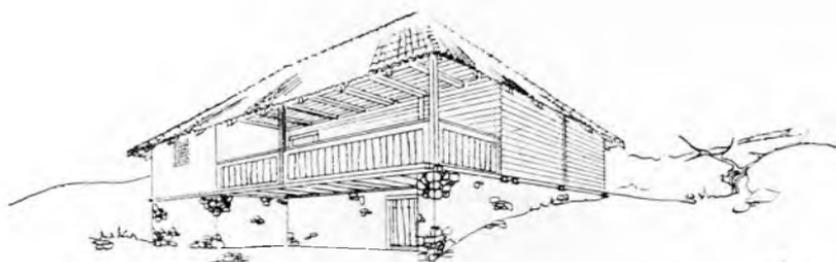
Сл. 4

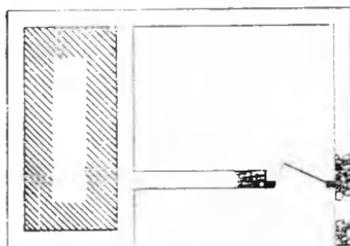
Сл. 1

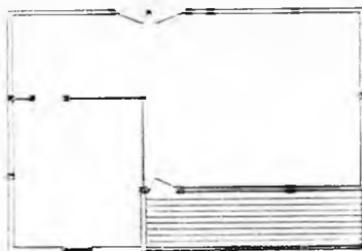
III ТАБЛА: сл. 1, Пивница над подрумом (види Таб. I/1), перспективни изглед; сл. 2, Основа подрума; сл. 3, Основа спрата; сл. 4, Једна од најстаријих пивница на Братујевцу (Пивнице села Глоговице); сл. 5, Основа пивнице.

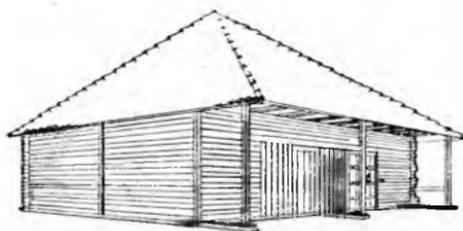
4

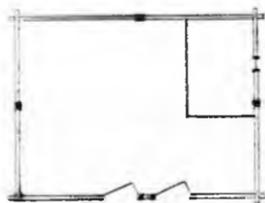
2

3

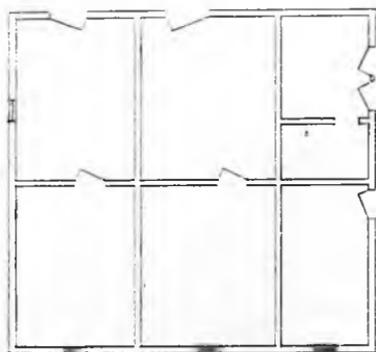
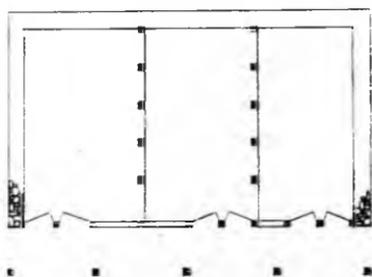
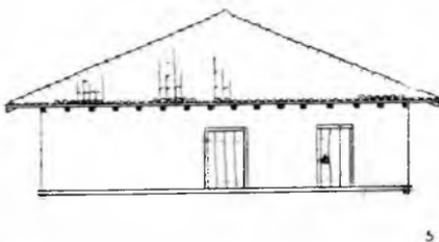
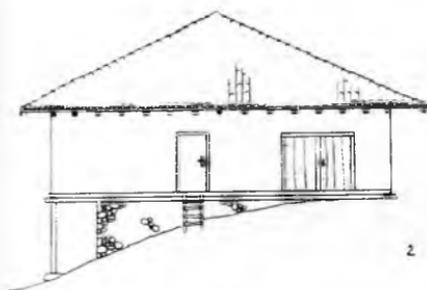

4

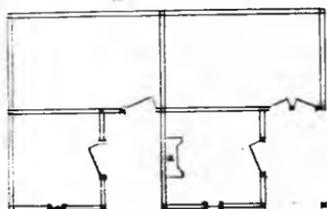
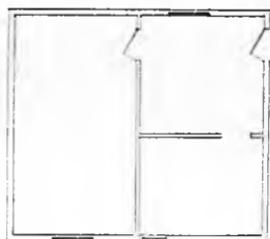
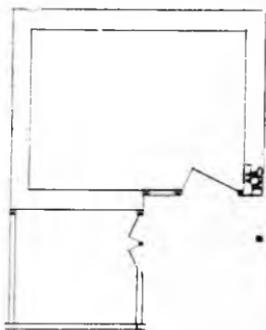
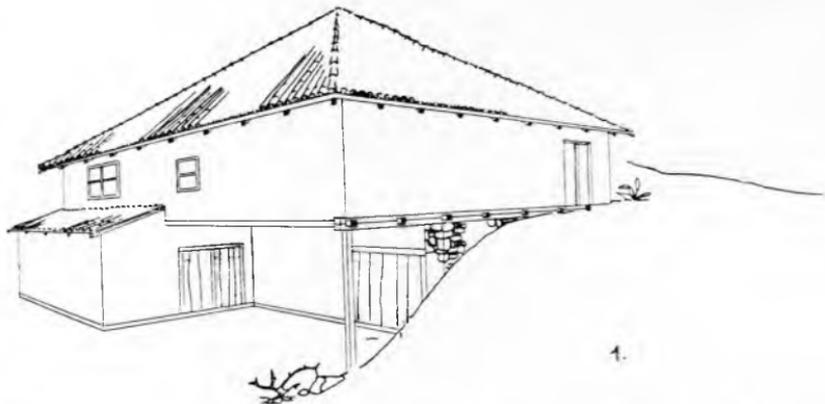

3

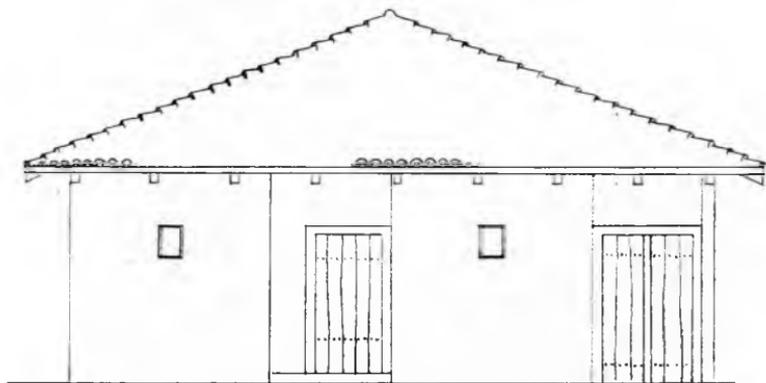
IV ТАБЛА: сл. 1, перспективни изглед; сл. 2 и 3, изглед с источне и западне стране;
сл. 4, основа подрума који је подељен на три дела; сл. 5, основа спрата који је
подељен на четири дела.

V ТАБЛА: сл. 1, Пивнице — подрум на пољани Вуков До, перспективни изглед;
сл. 2, Основа подрума; сл. 3, Основа спрата; сл. 4, Пивница — подрум на по-
љани Мала Ракља, изглед с предње стране; сл. 5, Основа подрума.

ЗА ОСНОВЕ

ТЕСАК

(Справа за цеђење воска)

У Источној Србији, делом и у Бугарској, била је доскора у употреби, више него данас, једна специјална врста справе за цеђење воска, о којој је у нашој литератури било мало речи и за коју има неколико назива. Инж. Св. М. Живојиновић забележио је да се она у старом поречком и рамском срезу зове „пива“ у Средњим Родопима, по усменом саопштењу друга Христе Вакарелског, називају је „менгеме за цедене восак“. По саопштењу Петра Ж. Петровића, у Сврљигу где ју је он костатовао и снимо називају је „тесак“. Овај назив је у употреби и у селима Заплања и Лужнице.* У свим овим областима називају је и описно „преса за цеђење воска“. У старим срезовима поречком и рамском, у Лужници и у Заплању има две варијанте ове справе. Прва и старија је тесак с маљевима, а друга, која се јавља тек од 1920. г. је „тесак на гвинт“, какав је, око 1926. г. видео Петар Ж. Петровић у заглавском селу Мучибаве. У Бугарској, у Родопима је Христо Вакарелски у годинама пред Други светски рат забележио старији облик ове справе, тј. тесак са маљевима. Како је ова преса, нарочито ако је са маљевима, веома великих димензија, то је обично смештена било под велику настрешницу било у посебну зграду (обично чатмару), па је занимљиво да се у том случају и сама зграда назива именом справе тј. „тесак“.

Географско распрострањење пресе обухвата, од времена после Првог светског рата, готово читаву Србију. Од новијих времена има је и у Македонији. На основу испитивања може се рећи да су центри ове радиности — цеђења воска — биле области Лужнице и Заплање, док се у осталим областима где је преса запажена восак цедио у мањим количинама. Данас је она велика реткост и у селима која су некад била позната по цеђењу воска.

Иако немамо довољно сигурних података можемо претпоставити с обзиром на велику сличност пресе а самим тим и поступка при цеђењу воска, да је овај тип пресе могао бити распрострањен од поречких, црноречких

* Етнографском музеју НРС у Београду био је понуђен за откуп један тесак из села Сурачева (Лужница). Због тога сам од стране Управе Музеја био у мају 1960 г. послат да прегледам справу која, иако веома занимљива, није могла бити откупљена због великих димензија које онемогућавају њен смештај у садашњим депонима Музеја. Овом приликом испитивао сам и радиност и у запланском селу Остатовици

и сврљишких планина и Суве Планине на западу до области Средњих Родопа на истоку протежући се између планинских масива Риле и Пирина. У конструктивном погледу сличне пресе налазе се и у другим областима. Тако је у Мађарској била у употреби преса за цеђење уља, која је веома слична нашој преси за цеђење воска, што значи да постоји могућност да је оваквих и сличних преса било у прошлости и на већем пространству.

Према подацима добијеним на терену зна се да је овај начин цеђења воска био практикован још у времену прве половине XIX века. За другу половину XIX века податке имамо и у Вуковом Српском Рјечнику (издање Београд 1898 г.), где се помињу восковарина, воштина и турица. За турицу (у Сријему) се каже да је то воштина коју трговци купују по селима па је наново цеде у ступама, а туричар је „човјек који турицу купује и наново циједи”. У истом смислу се наводи и реч восковарија. У Рјечнику се помиње и ступа у воштари као и тијесак у југозападним крајевима. Обзиром да је восковарење у селима Запаља и Лужнице, захваљујући специфичним економским условима прешло у радиност на бази једне већ дуге традиције, обзиром пре свега на конструктивну архаичност справе и на велику потребу за воском и кроз читав XVIII век, па и раније, може се са сигурношћу претпоставити да су тесак и цеђење воска помоћу њега у овим крајевима и старији од података која дају усмена анкетирања.

Тесак у селу Сурачеву (власник Живојин Панчић) урађен је од дрвета без и једног гвозденог дела. Основ су му две сохе („две сое”) — дебла висине око 370 см и обима око 170 см. Доњим својим делом, на растојању 110 см једна од друге, сохе су закопане у земљу у дубину од једног метра и око њих је наслано крупно камење да би стабилност њиховог вертикалног положаја била потпуна. Како у околини нема шуме са тако великим дрвећем, то је једна од соха (церова) била довучена из Беле Воде (ок. Беле Паланке) у време између 1906. и 1908. г., када је овај тесак био грађен. За другу соху (храст — „граница”) данашњи власник зна само толико да је раније служила на другом теску у селу. Да сохе не би губиле у чврстости гране су са дебла одсечене степеничasto, па ти усеци уједно служе и као врста степеница ако се восковарђија пење на тесак да би учврстио горњу греду која спаја две сохе. Обе сохе имају са бочних страна (у односу на целу пресу) правоугаоне отворе димензије 14×160 см., у којима је изжљебљено корито, а при раду и остали делови теска („пречник, кучка и клинови”).

Сохе су на својим врховима спојене годњом гредом („горња” или „прека” греда) чија је дужина око 7 м. и која, при својим крајевима има зарезе о које се закачињу куке са маљевима. Ови су засеци на око 170 см. удаљени од соха. О њих се каче „куке” — кукасте јаке гране дужине око 240 см. о чији су доњи део окачени маљеви — трупци дужине од око 110 см. и обима око 125 см. На средини маљева су „држачи” — кратке греднице (30 см. дужине) углављени у рупе на средини маљева и причвршћени дрвеним клиновима. На свом горњем делу сваки држач има рупу кроз коју се провлачи кратка ручица. Иста таква ручица је и на доњем делу куке. Пребацивањем конопца на специјалан начин око држача куке и маља, маљ се прво издиже са земље а затим се причвршћује за куку.

Доњи део теска је „корито” (храст — горун), ширине 60 и висине 50 см. Својом дужином захвата цео простор измеђ соха, а засеченим

крајевима углављен је у вертикалне отворе на сохама, тако да представља непокретни део теска. На средини корита ископана је четвртаста рупа (ширине страна око 35 см). Дно рупе је благо конкавно, тако да се њена дубина креће од 18 см. према зидовима до 20 см. у средини. По дну је (по две и три у реду) избушено обично 13 рупа („дувке“) пречника око 3 см. Оне служе да кроз њих приликом цеђења отиче восак.

Преко корита ставља се „сантрач“ — дрвени рам висине до 15 см, који својим попречним гредицама уоквирује рупу на кориту. За рад на цеђењу воска потребни су још трупцац, прешка, кучка, калавузи, клинови, тојашке и подвалке.

Т р у п а ц (сл. 1) је четвртаст, са једним попречним усеком на своме горњем делу, преко кога се ставља пречка. Приликом цеђења трупцац се ставља на рупу корита преко масе за цеђење и има намену да врши на њу притисак. Димензије су висина 40 см. ширина страна одговара приближно ширини зидова рупе на кориту, тј. до 35 см. Ширина усека за пречку је 14 см, те одговара ширини пречке. Дубина овог усека је 10 см. П р е ч к а је греда која се провлачи кроз отворе на сохама, тако да лежи на зарезу трупца. Њене димензије су обично дужина до 230 см. а ширина 14 см. Висина је на средини 25 см, док се према крајевима постепено смањује. Две кучке (сл. 2) су греде дужине око 90 см. На једном крају су савијене тако да када се убацују у отвор соха савијени део остаје на спољној страни. За сохе су покретно причвршћене једним клином, који пролази кроз рупе избушене на сохама и на средини кучки. При цеђењу се између пречке и кучке увлаче калавузи — два кратка клина (дужине око 30 см. и дебљине 4 см. на предњем и 10 см. на задњем крају). У њих се удара маљцом, тако да постепено у простор између кучки и пречке улази све деље део калавуза. На тај начин се врши притисак на пречку, преко ње на трупцац, а самим тим и на масу која се цеди. Када су калавузи сасвим подбијени, подбијају се клинови већи и дужи од калавуза (дужина око 100, висине 12 см. на врху и 30 см. на бази). У њих се удара великим маљевима који висе о кукама, па се помоћу њих врши још већи притисак на масу за цеђење. Т о ј а ш к е су кратка парчад од грана, дебљин е око 4 см. Оне се ређају једна до друге преко дна рупе на кориту и имају улогу да између себе пропуштају само восак и воду, а да не дозволе осталој маси да загуши дувке. П о д в а л к е — су три обичне дашчице које се стављају преко масе за цеђење испод трупца да би притисак на масу био равномеран. Између соха ископана је у земљи рупа дубине око 1 м. у коју се, испод корита, ставља бачва у коју отиче исцеђени восак. До бачве води такође ископан степеничасти прилаз. Са једне стране теска се налази затворено огњиште са казаном у коме се топи воштина и из кога се она сипа у корито.

Мора се напоменути и то да ако је тесак смештен у посебну зграду нарочито се пази да његове сохе или попречна греда ни на једном месту не дођу у додир са гредама из конструкције зграде. На ово се обраћа пажња због тога што се приликом ударања маљевима стварају јаки потреси који слаба конструкција чатмаре не би могла издржати те би се срушила.

У погледу конструкције овде описана преса и пресе које описују Св. М. Живојиновић и Хр. Вакарелски у основи својој се не разликују. Обе су нешто мање од пресе из Сурачева а на преси из Бугарске маљеви уме-

сто о клиновима висе о ланцима. Техника рада на њима је иста, па се може закључити да је то један исти тип пресе. Разлика у величини долази свакако отуда што су и пресе из Бугарске и пресе из рамског и поречког среза служиле изгледа углавном за домаће потребе а само у ретким случајевима су биле издаване у најам. Пресе из Лужнице и Заплања су већег капацитета и димензија већ и стога што су људи из ових крајева цеђење воска претворили у радиност од које су добрим делом и живели те су они морали цедити знатно веће количине восковарине него остали.

У терминологији, иако она није сачувана у потпуности, (а Св. М. Живојиновић се служи углавном описним терминима) има извесних разлика али и сличности. Сохе се у Бугарској називају „с т а н” а хоризонтална или „п р е к а” греда — „о с”. Маљеви се у Бугарској називају „т у к м а к” (два „тукмака”), док су код Живојиновића такође маљеви. Клинови се у Бугарској називају „к а м а” (мн. „ками”), у рамском и поречком срезу такође клинови. Пречка је у Бугарској „а н г е ч” а корито — „к у р и т у” (У рамском и поречком срезу — „п а њ” или „с т у п а”). Трупац је на бугарској преси т р у п љ а у Поречу „т у ч а к”.

По угледу на ове две пресе с маљевима од двадесетих година израђују се савршенији њени облици — пресе са гвинтом (сл. За и Зб). Између две сохе (висине око 190 и обима 90 см.), спојене горњим пречником је когито („ступа”), на чијој се средини налази рупа („фатрoла”) као и код пресе с маљевима, али су њени зидови овде обложени лимом и нема дувки већ само један отвор на дну. Преко овога отвора се при цеђењу не стављају тојашке од дрвета већ метални ваљци. На висини од око 70 см. од корита је греда („п р е ч н и к”) шаркама причвршћена за једну од соха тако да се може покретати у хоризонталном смеру (тј. „отварати” и „затварати”). Кроз њену средину пролази дебела метална осовина — завртањ („в и н т”), начијем је доњем крају трупац („калуп”) који има металном плочом постављену доњу страну. Када се отвор корита напуни масом за цеђење, греда са завртњем се затвори тако да трупац дође тачно над отвор корита. Притезањем завртња трупац врши притисак на масу за цеђење а восак кроз отвор на кориту тече у бачву. Ова преса има предност над пресом с маљевима утолико што је потгребан мањи утрошак снаге и времена, ефекат рада је већи, а сама преса заузима мање простора. Стога, иако се већ и она губи, у задње време је готово сасвим потисла пресе с маљевима, тако да се оне већ права реткост. Око 1930. г. у источној Србији је овакве пресе налазио и Св. М. Живојиновић, али их и данас има изван број по читавој Србији.

Материјал који восковарције користе за цеђење воска је „восковарина” — саће из кога је искувавањем већ добијен део воска. Восковарина се у Банату назива „д р о ж д и н а” а у Македонији „т у р и ц а”. Путујући по читавој земљи восковарције доносе велике количине восковарине коју припремају за цеђење и цеде на следећи начин: крупна восковарина се ситно истуца маљицом у дрвеном кориту па се ставља у шиник („да је пун сас пупак”) и изручи у казан поред теска. Заједно са восковарином сипа се и вода тако да се казан напуни. Док се восковарина греје и топи у казану, восковарција слаже по дну отвора корита тојашке једну до друге, преко њих пребаци конопчић тако да му слободни крајеви висе преко отвора корита, а затим ставља прво крупну ржану сламу а затим ситну. Кад је ово урађено онда великом дрвеном кутла-

чом из казана захвата („гр е б е“) восковарину и сипа је преко сламе. Овако се слаже и сипа ред по ред сламе и восковарине све док се не испуни отвор корита. Затим се ова маса изгази, крајеви крупне сламе се повију ка средини, па се везују крајеви конопчића. Преко тога се ставе две или три „подвалке“ а изнад њих трупца. Преко трупца се поставља пречник, па се између пречника и раније постављених кучка подбијају калавузи који се ударају маљицом. Када су калавузи подбијени, стављају се велики клинови који се ударају маљевима и то се неколико удараца прво један клин, после чега се чека да се восак мало процеди, па затим други клин. Оваквим ударањем се временским размацама од 10—15 м. клинови се сасвим подбију. Затим се „разлага“ — ваде се клинови, пречка и трупца, из сабијене и исцеђене масе одваја се крупна слама која се користи при следећем цеђењу, а остатак („калабија“ — сасвим исцеђени и пресовани остаци восковарине и ситне сламе) ставља се на страну да се охлади и осуши па се касније обично употребљава за ложење. У сваком случају редовно пазе да се калабија не баци на ђубре или на неко прљаво место (свакако због воска који се често сматрао за свету материју, јер се од њега праве свеће). Преса се затим поново „налага“. Овај поступак цеђења се назива „тескање“ а једно тескање је „један котал“. За један дан у време летњих месеци може се истескати 16 до 20 котлова а зими 10—15. Ово у случају када раде два човека, од којих један туца восковарину, ложи ватру, сипа течност у корито и бије једну страну маља. Други налаже, разлаже и бије другу страну маља. Код рада на теску са гвинтом восковарина се на исти начин припрема, само се цеђење врши затезањем завртња, што је и брже и лакше те се и више котлова може исцедити иако ради само један човек.

Када се заврши са тескањем, прво врућом а затим хладном водом опере се рупа на кориту да би се справ сав восак а затим се штапићем прочисти од воска дувке на дну корита. Затим се у бачву сипа хладна вода да би се восак стегао и сав изашао на површину, па када се охлади и стегне ваде га из бачве да би га касније топили. У току једнога дана на теску с маљевима восковарица може да оцеди до 20 котлова, а од сваког, ако је цедио добру восковарину, може да добије око један и по килограм воска, што значи да се за један дан може добити до 30 килограма — а то је уједно и максимална количина која се може добити од једног „товара“* добре восковарине. За најбољу восковарину рачуна се да је банатска и бачка, па дупничка, тимочка и моравска (од Ниша до Алексинца). За најслабију сматрају заглавачку и ужичку. Саће веома ретко цеде јер га ретко и купују (пчелари обично сами прокувавају саће) Иначе ако га цеде од белог саћа могу добити до 40 килограма воска (на 100 кг. саћа), од црног саћа нешто мање. Од добре восковарине, као што је речено, до 30 кг. а од слабе до 15 кг. Све је ово ипак у зависности од процента воска који су пчелари раније успели да добију из саћа.

Цеђењем воска баве се обично само мушкарци. Жене помажу у раду обично око ложења ватре и при разлагању калабије. Неки пут ударају и маљевима, што се рачуна у теже, мушке послове. Познат је само један

* Данас у један товар рачунају 100 килограма. Раније је било 128 кг (док се рачунало на оке). Иначе то је обично приближна мера. За товар обично сматрају врећу пуну восковарине, без обзира да ли захвата нешто више или мање од 100 кг.

случај да је жена била прави восковаџија (у селу Гојна Гора, ок. Ужича), тј. да је ишла на путовања („уоде“) ради набавке восковарине.

Восак добијен путем цеђења ломе наситно и стављају у бакрач (котао) у који је претходно насуто мало воде и који подгревају на ватри, али се пази да восак не прокључа и не прска јер се иначе од њега неће добро сукати свеће. Када је истопљен, остављају га на страну да се мало прохлади (20—30 минута), а затим кашиком оберу скраму — прљаву пену која се нахватала на површини воска („сметана“), па га сипају у тепсије или панице у којима има мало хладне воде. Талог из бакрача заједно са сметаном мешају с другом восковаџином и поново цеде. Када је восак у тепсијама и паницама охлађен, ваде га и то су „сиреви“ чија се тежина креће (у зависности од величине тепсије или панице у којој су хлађени) од 100 грама до 5 килограма. Они који продају восак предузећима (а раније нарочито црквама) праве веће сиреве „а они који га крчме на ситно по пијацама или домаћинствима — мање.

Поступак и терминологија при цеђењу воска праћени су у селима Сурачеву и Остатовици. Разлике с другим областима где је констатована справа биле би следеће: у селима рамског и поречког среза цеђено је углавном саће, док је овде цеђена восковарина. Села рамског и поречког среза при цеђењу употребљавају или сено или барску траву („пупа“), док восковарције Лужнице и Заплања (исто као и бугари) употребљавају ржану сламу јер кажу да трава боји восак. Има и мањих разлика терминологишке природе. Остатак — отпатке који остају при цеђењу воска, у Сурачеву називају „калабија“, у Остатовици „улепци“, у Поречком срезу „баштина“ а у Рамском „кочлачи“. Прљаву скраму која се јавља на површини воска приликом његовог топљења називају у Сурачеву „сметана“, у Остатовици зову „лена“ („отпењавати восак“).

Села у којима су испитивања вршена припадају областима Заплања (Остатовица) и Лужнице (Сурачево). То су иначе области, а нарочито Заплање, слабо развијене земљорадње и сточарства које, нарочито у прошлости, нису могле да пруже сигурну економску подлогу свом становништву, па је ово морало да тражи излаз из тешких животних услова у већ добро познатој печалби. Познате су нарочито ћерамнице и дунђери из ових крајева. И цеђење воска је такође један вид печалбарске радиности који је дошао нарочито до изражаја у селима Заплања (особито у Остатовици). Печалбарско-восковарњиска радиност овде има дубоке корене и она траје већ генерацијама. Познато је да су дедови и прадедови многих данашњих восковарџија били такође восковарције а тешко би се нашла кућа у селу која се није бавила восковарењем. Првобитно раширена у селима Остатовици, Сурачеву и Долу, ова је радиност после Другог светског рата била проширена и на друга села ових области (Проваљеник, Завидинце, Мало Бојинце, Богдановац, Брестов Дол и остала). Како у селима Заплања и Лужнице нема довољно воскарине за све који се овм радиношћу баве, од давнине се одлази у „уоде“ ради куповине овм радиношћу баве, од давнине се одлази у „уоде“ ради куповања воскарине, и то чак и у оне крајеве који су доста удаљени од ових села. Првобитно су они путовали по целој Србији, касније су своја путовања проширили и на Македонију, Хрватску и Словенију (до Љубљане). Од око 1920. године обилазе и целу Војводину где су у прво време восковарину добијали бесплатно, пошто су је Војвођани бацали. Касније

је купују. Старе восковарције су пре затварања границе (1878 г.) врло често путовале у Бугарску. У восковарину су одлазили или сами, водећи једног или два коња (некипут и колима или су се више њих уоргачивали у „друштво“ („ортаци“)). Приликом удруживања, за куповину восковарине, улагао је сваки онолико новаца колико је имао („сермија“), а касније, после продаје воска свакоме је враћано своје, а добитак дељен на равне делове без обзира на то колико је ко уложио. Ортаци су или обилазили један крај растурајући се по појединим селима или су одлазили у разне крајеве, већ према договору, налазећи се код куће са набављеном восковарином коју су цедили на теску једнога од ортака плаћајући му употребу теска. За његову употребу наплаћивало се пре Другог светског рата 2 динара по једном котлу ако власник справе помаже у раду, а ако не помаже онда 1 динар. Данас, ако неко изнајмљује тесак наплаћује обично до 20 динара по котлу.

Сем куповином восковарције су пре рата и у турско време нарочито восковарину набављале разменом ситних стварчица потребних сваком сеоском домаћинству. Они су те стварчице носили са собом (каганци, игле, прстење, меденице, тамјан и др). Ово су називали „шеи“ и кажу да су увек више добијали восковарину за шеи него за новац. У наше време восковарину купују само за новац. Сезона путовања је јесен и пролеће. Једно путовање се назива „уода“ и траје код Лужничана обично три недеље, а код Запаљаца и више. На уоду су ишла и деца од 15 до 16 година. То су „ч и р а ц и“ који се уче восковарењу код неког од рођака. Уколико није у питању рођак онда чирак за једну уоду добија „издаву“ (2 до 3 кг. воска) од онога ко га је водио. Дужност чирака на уоди била је да чува коње и да помаже восковарцији у свакој прилици.

После Првог светског рата ова радиност врло брзо узима маха, па се многе восковарције, нарочито из Остатовице, расељавају по разним местима Србије, подижући тескове које су и сами користили а које су издавали у најам и другим восковаријама. Тако се восковарција није више могао враћати у своје село да би исцедио восковарину и путујући губио драгоцену време, већ је, такорећи успут, свраћао у неко од ових места, исцедио восковарину, излио сиреве, платио власнику ступе за услугу, продавао восак и одмах кренуо да набавља нове количине восковарине. Ово су користиле нарочито задружне куће које су имале у восковарини једнога од својих чланова, који у кући није долазио по шест месеци. Како су тескове по Србији готово редовно подизали Остатовчани (који су најчешће били и њихови власници) и како су восковарције готово редовно били људи из Запаља или Лужнице (мада је било и изузетака), то су они читавој овој радиности, која се проширила на скоро целу Србију, дали свој печат, справу и начин рада, а у једно готово читаву радиност задржали у својим рукама. У времену од око 1920. године тескове с мањем замењују тескови на гвинт. Но било да су они једни или други, увек су идентични са оним које срећемо у Запаљу и Лужници.

Према подацима добијеним на терену пресе на маљеве или још чешће на гвинт подизане су и радиле су (или раде и данас) по следећим местима у Србији: Велика Плана (три теска), Пожаревац, Гојна Гора (ок. Ужица), Зајечар, Гружа, Трстеник (два теска), Ћуприја, Лесковац, Стара Божурња (ок. Прокупља), Петловача и Завидинци (ок. Шапца), Обреновац,

Ноцељево, Ђурђевац (ок. Ваљево), Бујановац, као и околина Јагодине. Било их је и у ок. Тетова у Македонији а изгледа и у околини Сарајева. Свакако да листа места у којима је било тескова није исцрпљена.

За тако нагло ширење ове радиности у времену после Првог светског рата допринела је у првом реду чињеница да ситна имања у такође малим сеоским атарима, у склопу опште економске заосталости тога времена и привредних криза које се јављају, онемогућавају опстанак породици од прихода које им мало слабо имање и сиромашан сточни фонд пружа. Да је ово тачно показује нам и чињеница да је у Остатовици (Заплање), сиромашнијој од Лужнице, било и више восковарџија а и печалбара уопште. Излаз из оскудних привредних прилика људи траже одласком у печалбу, па су нарочито познате ћерамиџије и дунђери из ових крајева. На примеру старијих восковарџија видело се да се восковарењем може више зарадити него дунђерским или ћерамиџијским послом. Уз то је за дунђерски посао потребна и извесна стручност, док восковарџија може бити бити сваки онај ко хоће и може „да џамка“ — да иде од куће до куће и тражи восковарину, да је стално на путу и да подноси све временске непогоде. Уз то восковарџија повремено долази кући па може бар донекле да надгледа макар и мало имање. Стога се све већи број људи одаје восковарењу. Зараде су у прво време биле релативно добре, а порез се није плаћао. У погледу могућности зараде не можемо се послужити неком табелом, обзиром на честе скокове и падове у цени восковарине и воска. Ипак, ако оријентационо узмемо да је у времену између два светска рата плаћано за 100 кг. восковарине до 400 динара, а да се за добијених 30 кг. воска могло наплатити до 4.000 динара, излази да је зарада била 3.600 динара. С обзиром да је восковарџија са једне уоде доносио по 300 кг. восковарине, значи да је могао зарадити до 10.800 динара. Не треба изгубити из вида да је ово ипак сезонска радиност и да је восковарџија могао направити две или три уоде годишње, сав напор који је у то уложио, као и то да је овај прорачун рађен под најповољнијим условима по восковарџију. Како је то ипак представљало, за оскудне прилике у селу, добру зараду, восковарење се, као што је већ речено, од двадесетих година овога века необично брзо развија. Међутим, чим је ова радиност узела маха восковарџије су већ тридесетих година морале да претрпе оштру конкуренцију због увоза јефтинејег анадолског и абисинског воска, који нагло осваја тржиште, а нарочито индустрију у Крагујевцу, која је дотле била главни откупљивач воска. Зараде знатно опадају, па многе восковарџије растурају тескове, остављају свој доташњи посао одајући се другим занимањима, а врло често сродном — воскарском занату, те и данас има доста воскарских мајстора који су пореклом из Заплања или Лужнице и који су раније били восковарџије или су из восковарџијских породица.

У времену после Другог светског рата восковарџије настављају са својом делатношћу, но разумљиво, услед нових економских услова, у знатно мањој мери, тако да ће свакако у скорој будућности ова радиност у своме традиционалном облику нестати. Једно време (1948. г.) био им је од стране занатске коморе забрањен рад услед нерегулисаног статуса, јер се, као занатлије, не могу разврстати. Нешто касније (1949.) восковарџијама су издаване торбарске листе, па им је омогућен даљи рад. Данас восковарџије, под најбољим условима, од једног товара восковарине

може зарадити до 23.00 динара. Појединци који имају тескове зарађују још и од ујма (20 динара по једном котлу). Главни откупљивачи воска су нека београдска предузећа (Боја, Хидрохемија и др.) и восковарски мајстори.

Посебних обичаја у вези са овом радиношћу нема. Може се напоменути да не раде на дан Горешњака. Занимљиво је споменути да калабија, док је врућа, одмах после разлагања, може имати лековита својства, односно лечи реуматизам, па нису били случајеви да старије људе „улагају“ у калабију.

Литература:

¹⁾ Инж. Св. М. Живојиновић, Пива, справа за топљење воска, Југословенско печларство, број 10, Београд, октобар 1934

²⁾ Хр. Вакарелски, Преса за цедене на медь въ с. Арда, Смоленско, Български народъ, кн. 1, София 1941

³⁾ A Magyarorszag percajza I. Budapest 1941. Цртеж споаве на стр. 49

D. Tešić

PRESSE À CIRE

Résumé

Dans le présent travail on traite les presses pour exprimer la cire dont il y a deux types différents — la presse plus ancienne à maillets et la presse plus moderne à vis. On les utilisait dans les régions de Lužnica et de Zaplanje, mais aussi au nord de ces pays ainsi que dans la Bulgarie voisine, dans la région des Rhodopes Centrales. Pourtant, c'est uniquement dans les villages de Zaplanje et de Lužnica que l'extraction de la cire a été transformé en une activité économique qui s'étend vers 1920, sur toute la Serbie. L'auteur indique certains analogies dans les détails de construction avec une presse à huile en Hongrie. Selon l'auteur, l'expansion rapide de cette activité et l'établissement de presses dans nombre de localités de Serbie, a été un résultat des conditions économiques dérangées et de l'état arriéré de l'économie de ces régions. Cette activité est en train de s'éteindre graduellement. Le présent travail est complété d'une terminologie (renfermant les noms des parties individuelles de la presse) ainsi que d'une description du procédé technique employé dans l'extraction de la cire.

I ТАБЕЛА: сл. 1, Трупац; сл. 2, Кучка; сл. 3а и 3б, преса са завртњем (на винт).

Сл. 3б

Сл. 2

Сл. 1

Сл. 3а

Др. Јован Трифуноски

ЦИГАНИ У ВРАЊСКОЈ КОТЛИНИ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Врањска котлина спада у оне наше области које имају релативно велики број Цигана. Због тога ја сам на својим антропогеографским испитивањима по поменутој котлини 1951., 1952., 1953. и 1955. године на њих обраћао приличну пажњу и посетио сва насеља у којима има Цигана. Ради допуне тих података, колико су ми средства допуштала, у неким насељима Врањске котлине боравио сам и 1957. године.¹ Овде износим оно што сам сазнао о Циганима као грађу и прилог познавању њихових етничких особина.

Колико је Цигана у Врањској котлини не може се тачно казати, јер службени статистички подаци о томе нису довољно прецизни.² Према грађи, коју сам прикупио на својим испитивањима, поменута област има 963 стално насељених циганских домаћинстава. Пошто се на једно домаћинство може просечно рачунати шест душа, то излази да Врањска котлина у свима својим насељима има око 5.780 циганских становника.

Цигани се међусобом деле на две групе. Једни су муслимански Цигани или Г у р б е т и са очуваним циганским језиком.³ Они су у великој већини јер броје око 870 домаћинства (90,35%). Други су православни Цигани или Ђ о р г о в ц и. На њих долазе 93 домаћинства (9,65%). Поменути Ђорговци сада говоре српски. Они ни у ношњи немају ничег свог него су једнаки са сиромашнијим слојем српске средине у којој живе.⁴

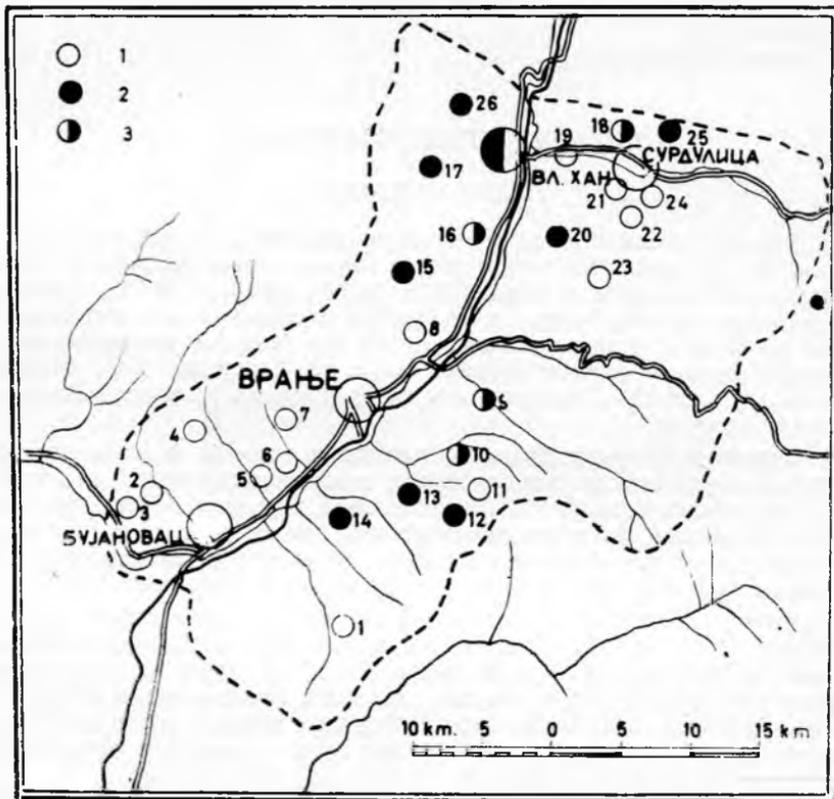
¹) За време скупљања грађе о Циганима у Врањској котлини били су ми од помоћи многи појединци и органи општинских власти. Овом приликом свима се захваљујем на упишеним услугама.

²) Приликом службених пописа један део Цигана уписује се као Срби или Арбанаси. До тога долази због изјава самих Цигана или због недовољне стручне спреме пописивача.

³) Ређе се за њих чује и име „Турски Цигани“. То сам, на пример, забележио у варошици Бујановцу.

⁴) Имена Гурбети и Ђорговци имају подручљиво значење и сматрају се увредљивим. Зато Цигани тим именом сами себе ретко кад називају. Тим именом Цигане највише називају околни Срби. — У народу Врањске котлине по некад се помињу и Цигани Лингури, који су израђивали корита. Тих Цигана сада у области нема. Местимично има српских родова који се зову Лингури (у селу Јагњилу, Кацапуну, Марганцу, Липовцу итд).

Муслимански Цигани или Гурбети живе поред других становника (Срба, Арбанаса и православних Цигана) у 22 насеља Врањске котлине. Та насеља су: Врање (160 дом.), Сурдулица (150 дом.), Врањска Бања (137 дом.), Велики Трновац (79 дом.), Јелашница (79 дом.), Бујановац (70 дом.), Прекодолце (42 дом.), Биновце (30 дом), Доњи Павловац (22 дом.), Дугојница (18 дом.), Житорађа (13 дом.), Лепеница (13 дом.), Масурица (12 дом.), Горњи Павловац (10 дом.), Тибужда (10 дом.), Луково (7 дом.), Горњи Вртогош (6 дом.), Дубница (5 дом.), Владичин Хан

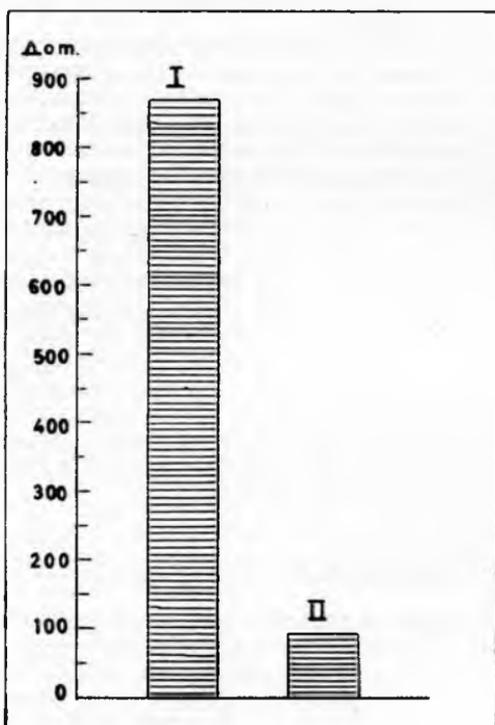

Сл. 1. — Распоред Цигана по насељима у Врањској Котлини: насеља са муслиманским Циганима (1), насеља са православним Циганима (2) и насеља са муслиманским и православним Циганима (3).

(3 дом.), Кленике (2 дом.), Лапрдинце (1 дом.) и Моштаница (1 дом.). Насеља у којима има муслиманских Цигана налазе се углавном у свима деловима Врањске котлине (у околини варошица Сурдулице, Бујановца и Врања).⁵

⁵) Ближа обавештења о Врањској котлини као области читалац ће наћи у мом раду: Географске зоне Врањске котлине. Извештај о раду IV Конгреса географа Југославије, Београд 1956.

Православни Цигани или Ђорговци живе поред других становника (Срба и муслиманских Цигана) у 13 насеља Врањске котлине. Та насеља су: Владичин Хан (23 дом.), Горње Требешиње (13 дом.), Загужане (13 дом.), Лепеница (11 дом.), Врањска Бања (7 дом.), Вишевце (5 дом.), Јовац (5 дом.), Житорађа (4 дом.), Горње Јабуково (3 дом.), Кацапун (3 дом.), Тибужда (3 дом.), Преображење (2 дом.) и Врбово (1 дом.). Насеља у којима има православних Цигана налазе се у средишњом и североисточном делу Врањске котлине (југоисточно од Врања и у околинама варошица Владичиног Хања и Сурдулице).⁶

Сл. 2. — Број муслиманских (I) и православних (II) Цигана у Врањској котлини.

По свима подацима изгледа да православни Цигани представљају старији слој циганских досељеника. За њих се обично каже: „Туј су век прекарали”.⁷ Они су били малобројни и живели су у овој области расејани

⁶ Православних Цигана нема у околини Бујановца, тј. у југозападном делу Врањске котлине.

⁷ И проф. А. Урошевић, говорећи о Циганима у суседној области у околини Гњилана, пише да су православни Цигани по времену насељавања старији од муслиманских Цигана (Горња Морава и Изморник. Насеља и порекло становништва, књ. 28.

без јаче међусобне везе. Пошто су извесно време говорили на оба језика, у XIX веку преовладао је најзад српски. Цигани у селу Вишевцу изгледа да су одржали најдуже свој језик — до краја поменутог века.

Муслимански Цигани раније нису имали правих сталних насеља, него су се чешће померали из једног насеља у друго. Почетком XIX века још су ходали са чергама. Неки турски паша натеривао их је да се стално настане и распоредио их по насељима. То се њихово казивање односи на познатог врањског Хусејин-пашу (1826—1842). О свом ранијем пореклу не знају ништа. Мали број Цигана зна да се за последњих неколико десетина година доселио из околних области (Новобрдска Крива Река, Горња Морава, околина Прешева).⁸

За време Турака било је циганских породица у појединим селима Врањске котлине у којима их сада нема. Таква села су: Давидовце, Рибинце, Калиманце, Равна Река, Вучеделце, Клиновац итд.⁹ Нигде се не зна шта је било и како су нестали ти Цигани. А за неке од циганских породица, иако су им имена заборављена, наводи се да су прелазили у околна градска насеља: Врање, Бујановац, Сурдулицу.

Православни Цигани били су у блиским односима са Србима. Те везе и њихово заједничко живљење у истој географској средини били су узрок не само да су ови Цигани, како је поменуто, примили српски језик, већ и понекада се прибрајају Србима и означавају њиховим именом.¹⁰

Муслимански Цигани до 1878. године својим знатним делом радо су живели у селима где је било муслиманских Арбанаса. Због заједничке вере они су се трудили да се прилагоде Арбанасима. Поменуте године неки Цигани сматрали су се њиховим члановима па се са Арбанасима иселили јужно од тадашње српско-турске границе која се налазила код Ристовца. Са Арбанасима сада живи само једна већа циганска група у селу Великом Трновцу код Бујановца. Ти Цигани желе да припадају Арбанасима, па поред циганског, говоре и арбанашки.

ЗАНИМАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Никада није вођена статистика циганских занимања. Због тога је тешко рећи колико се Цигана чиме бавило раније и сада.

На основу својих проучавања могу рећи, да су и код овдашњих муслиманских Цигана традиционална занимања били ковачки занат и сви-

Београд 1935, стр. 69, 70). — У етнолошком погледу православни Цигани Врањске котлине имају много заједничких црта са таквим Циганима у суседним областима (Грделичкој Класури, Пољаници, Горњој Пчињи, околини Ѓњилана, околини Прешева).

⁸) У летњој половини године у Врањској котлини на пролазу задржавају се мање групе Цигана скитача из наших других области. Њихове шаторе гледао сам у селима Ратају, Доњем Ристовцу и Стубли.

⁹) У појединим селима Врањске котлине налазе се топографски називи који подсећају на некадашње циганско становништво. Такви називи су: Циганска Падина у селу Бачвишту, Циганске Колибе у селу Вучеделцу, Циганске Кућетине у селу Горњем Жупску, Циганске Куће у селу Клиновцу и други.

¹⁰) 1957. године испитивао сам послератне србијанске колонисте у југозападном делу Бачке. Тамо сам у селу Каравукову нашао мали боој православних Цигана (12 кућа) из Врањске котлине који се у службеним списковима воде као Срби (Ј. Трифуноски: О послератном насељавању србијанског становништва у четири бачка насеља... Посебна издања Матице српске, у штампи).

рање. Док су били чергаши они су се кретали у мањим групама од места до места где су оправљали судове, забављали радознали свет музиком, трампили коње итд. Помињу се и Цигани мечкари. Они су водили дресиране мечке које су за награду показивали окупљеном становништву поједине своје продукције.

У селима у сливу Врле (околина Сурдулице) Цигани су у првој половини XIX века радили на примитиван начин у рудницима као ковачи.¹¹ Зна се да су за време поменутог Хусејин-паше постојали „пашини самокови“ за топљење гвожђа („радило се гвожђе“) у данашњим селима Топлом Долу, Вучеделцу, Загужану, Доњем Романовцу, Масурици и другом.¹² Зато је већи број тих Цигана заостао у том делу Врањске котлине. Рударски радови у сливу Врле престали су на почетку друге половине XIX века (око 1855. године). Р. Н и к о л и ћ наводи да је узрок томе била „оскудица у горућем материјалу“.¹³

До Другог светског рата било је и појединих Цигана трговаца коња или џамбаса. Њих су у народу звали још и „коњари“. Они су обично куповали по једног или неколико коња. Коње су хранили, вешто дотеривали и продавали српским сељацима скупље но што су их купили.

Садашња занимања муслиманских Цигана су доста разноврсна и то нека стара, а друга су нова. Релативно мали део задржао је стари ковачки занат. Ковачи сељацима израђују секире, мотике, лопате, сврдла, српове и друго. Ковачки занат преноси се с колена на колено.

Међу данашњим муслиманским Циганима има много свирача јер је свирање њихово највеће задовољство. Мало које вече у насељима где има Цигана да неко не свира. Они се удружују у групе и када су свадбе свирају у српским селима где их позову. Од раније најбоље свираче давали су Врањска Бања, Врање и Сурдулица. Цигани уз свирање још и певају, и то само српске песме. То сам видео 1952. године у Сурдулици.

Код Цигана, нарочито у Врањској Бањи, врши се и прерађивање конопља. Они обично купљену сирову конопљу топе, затим суше, прерађују на трлицама и продају ужарима. Топила са врућом водом у поменутом насељу заузимајући велики комплекс. А познато је да је квалитет топљене конопље у врућој води најбољи.¹⁴

Код муслиманских Цигана у неколико је развијено и печалбарство. Једно долазе као жетеоци стрних жита по многим селима Врањске котлине.¹⁵ Затим има мушкараца који аргатују као копачи кукуруза, неки раде у Лесковцу, Нишу и Београду већином као обични радници и слично.

Корпарство је занимање већином муслиманских Цигана насељених у селима Доњем и Горњем Павловцу. Та села леже у равни Врањске котлине недалеко од корита Јужне Мораве.

¹¹) Видети Р. Н и к о л и ћ: Крајиште и Власина. Насеља српских земаља, књ. VIII, Београд 1912, стр. 45, 46; Ј. Т р и ф у н о с к и: Сурдулица. Гласник Српског географског друштва, XXXVI, 2, Београд 1956, стр. 89.

¹²) О квалитету гвожђа ових крајева чуо сам од Цигана, да је најбоље гвожђе добијано из рудника у селима Топлом Долу и Вучеделцу. — За време рударских радова положај Цигана био је врло тежак. Тада су они били као презрена класа.

¹³) Крајиште и Власина, стр. 46; В. К а р и ћ: Србија, Београд 1887, стр. 744.

¹⁴) Видети Ђ. Т е ш и ћ: Ужарство у Србији. Гласник Етнографског музеја, књ. XIX, Београд 1956, стр. 105, 106.

¹⁵) У планинским селима Топлом Долу (извориште Врле) и Власини гледао сам у августу 1952. године веће групе Цигана из потпланинског села Јелашнице. Тамо су они радили као жетвари.

Муслимански Цигани се испомажу и на друге начине. Појединци се упошљавају као сеоске слуге, затим чувају туђу стоку. На путовањима по области могао сам да видим и Циганке које просе.

Цигани у варошицама раде још као носачи, надничари, служе по надлештвима, преко лета иду у селима те раде другима земљу.¹⁶

6. Православни Цигани до краја турске владавине 1878. године највећим делом били су чифчије појединих ага и бегова. Они су, као и поједини Срби, власници земље давали хак који је у овом крају износио углавном трећину од усева. Православни Цигани села Јовца били су чифчије Рамиз-паше. Православни Цигани села Лепенице били су чифчије неке Анаме, за коју се у народу говори да је била ћерка врањског Хусејин-паше. Православни Цигани села Горњег Требешинџа били су чифчије Селим-аге; његов се чифлик налазио у суседном Доњем Требешинју итд.

По ослобођењу од Турака ретка су домаћинства православног Цигана која су стекла по нешто своје земље. Зато су они и сада прилично сиромашни. Упућени су да раде на земљи других сељака: углавном су напличари и слуге. Међу православним Циганима има и нешто свирача.

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

У сваком браку код муслиманских циганских домаћинстава просечно се рађа по око шест деце. Од тога у животу се одрже четворо деце. Међу Циганима велика су реткост људи који се нису никада женили, а тако исто и породица без деце.

Пошто свакој породици остају по око четири потомка, то је несумњиво да би број Цигана већ после једног нараштаја знатно нарастао. Али то се не дешава јер се један део Цигана, тражећи боље услове за живот, из ове области исељава. Муслиманских Цигана има исељених у Лесковцу, Прешеву, Биљачи код Прешева, Куманову, комановском селу Гулинцу (око 30 породица), Скопљу и његовој околини итд. Сва исељавања Цигана не могу се утврдити.

Прираштај становништва код православних Цигана је мањи па према томе мање је и њихово исељавање.¹⁷ Слушао сам да је међу њима било и потпуног изумирања породица и родова. Тога је, на пример, било у селима Врбову (изумрле су породице чији су се домаћини звали: Стојан, Иван и деда Јован.) Горњем Требешинју (изумрли су: Качамакови, Шиптарови, Пржинци, Грковци, Ковачеви), Лепеници, Вишевцу итд. У кућама где постоје женска деца доводе се домазети.

Међу Циганима Врањске котлине, како Гурбета тако и Ђорговаца, нема кућних задруга онако како њих има код Срба. Само неколико врло малих задруга од по 7 до 8 чланова налазимо код Ђорговаца, који су у начину живота под јачим утицајем Срба. За муслиманске Цигане се може рећи да су без задруга: нема домаћинства у којима живе у заједници ожењена браћа. Код њих правило је да се синови одмах деле чим се жене.

Породице, које воде порекло од заједничког претка, чине род. Ређе се налазе све куће једног рода у истом насељу. Због миграција има слу-

¹⁶) Ј. Трифуноски: Врање. Годишњак зборник на филозофскиот факултет, природо-математички оддел, кн. 7, Скопје 1954. стр. 144.

¹⁷) Исељених православних Цигана из Врањске котлине утврдио сам да има у варошицама Предејану (9 к), Грделици (5 к) и Каравукову у Бачкој (12 к).

чајева да породице једног рода живе у два и више насеља. Тада се дешава да породице истог рода изгубе заједничко презиме и да се заборави на старије родовске везе.

Презимена циганских родова су разноврсна. По оснивачима се зову: Фератовци, Теримовци, Аметовци, Фајзулови, Селимови, Сејдини у Сурдулици; Рамчићи и Асановићи и селу Житорађи; Шаинови, Салијовци и Демировићи у селу Биновцу; Шаћировићи, Муртезови, Меметови, Алијини у селу Великом Трновцу. Неки родови добили су презимена по надимцима: Томбуљци и Шишарковци у селу Горњем Требешињу; Гиминци у селу Горњем Јабукову; Кокошкари, Жупан, Чврга у селу Прекодолцу. По насељу у коме су раније живели зову се Врањалије у селу Јелашници. Нисам наишао на родове који би се звали по занимањима.

Приметио сам да се Цигани у селима и варошицама Врањске котлине редовно насељавају у посебним групама или махалама („циганске махале“). Те Циганске групе, када су мале по броју домова, обично потичу од становника једног до рода. У великим групама налазе се измешани припадници од већег броја родова. Такве веће и родовски јако разноврсне групе Цигана налазе се у Јелашници, Прекодолцу, Биновцу, Великом Трновцу. Доњем Павловцу, у појединим варошицама итд.

Куће муслиманских Цигана већином су нечисте. Због овог остали становници их нерадо гледају и има случајева да се они труде да их уклопе из својих села.¹⁸ Због непросвећености и конзервативности Цигани слабо примају савете за побољшање живота. Ипак су људи за чудо доста здрави и издржљиви. Начин живота варошког циганског становништва углавном не одступа од сеоског.

Куће муслиманских Цигана свуда су веома близу једна другој и с врло малим окућницама. Осим куће ретко је да имају какву другу зараду. Окућнице где постоје редовно су неограђене. На њима види се по нека засађена воћка, која расте без икакве пажње према њој.

Друштвени положај жене код Цигана до скоро је био врло тежак. Било је и случајева да муж убија жену. Ово сам слушао у селу Јелашници и у Сурдулици. Данас је тај положај нешто бољи, али и поред тога дешава се да муж туче жену.

ВЕРСКИ ОБИЧАЈИ

Муслиманство и хришћанство код Цигана су површни, спољашњи. Поједини верски обичаји код муслиманских Цигана несумњиво су се изгубили од краја турске владавине и због промена у народном животу.

а. Муслимански Цигани не посећују џамије јер џамија у њиховим насељима нема (изузев у Великом Трновцу). Затим они добро не држе муслиманске празнике и немају много верских обичаја.

Цигани петком раде као и обичним даном. Рамазански пост држи се веома слабо. На дан Бајрама се облачи ново или бар опрано одело. За Курбански бајрам коље се „курбан“, али не код свих.

¹⁸⁾ Великом прљавштином нарочито се одликују муслимански Цигани у селу Алакињу близу Сурдулице. — Због прљавштине, како се прича, муслиманске Цигане у Јелашници српски сељаци су преселили и груписали у једну велику махалу која лежи нешто даље од села.

Муслимански Цигани, међутим, врше поједине обичаје о православним празницима. Дан Св. Василија они прослављају доста свечано. Тада по неки кољу овна или гуску. Велики им је празник и Ђурђевдан, који се сматра као почетак лета. Тада се Цигани скупљају на каквом празном месту изнад својих насеља и ту се веселе. На Ђурђевдан они кољу и јагњад.

На саборима у српским селима Корбевцу о Великој Госпођи и Лапрдинцу о Св. Арханђелу летњем долазили су и муслимански Цигани из других насеља. — Раније су Циганчице учествовале као лазарице у култу Срба.

Данас постоји хоца за Цигане само у претежно арбанашком муслиманском селу Великом Трновцу. До 1928. године, када је умро, постојао је хоца (по народности Арбанас) и за Цигане у селима у околини Сурдулице. Хоца је живео у Дугојници (звао се Амицик). Он је добијао државну плату, а од Цигана примао је по нешто у новцу приликом погребца и вршења других обреда.

б. Православни Цигани имају раширен обичај породичне славе (крсно име). Слава се поштује, а тврђење је да су је стари више поштовали. У селима Вишевцу и Преображењу сви Ђорговци славе Ваведење, у селу Горњем Требешинју Св. Николу, у селу Јовцу Св. Арханђео и Св. Николу, у селу Загужану Св. Арханђео итд. На славу долазе рођаци и пријатељи домаћинови.

Неке су породице мењале славе, обично кад момак уђе у тастову кућу. Постоји обичај да породице славе по две славе.

Нова Година или „Василија“ је важан празник. Ипак се поједини обичаји губе који су вршили уочи и тога дана.

Ђурђевдан и код православних Цигана је општи народни празник. Неки обичаји врше се уочи Ђурђевдана, неки на сам Ђурђевдан.

Божић почиње Бадњим-даном. Светковање траје четири дана. — О покладама љуљају се момци и девојке. — Велики четвртак празнује се од града. — Јаје, које се о Ускрсу прво обоји, у појединим кућама. чува се до идуће године итд.

ДРУШТВЕНИ ОБИЧАЈИ

Приликом проучавања у Врањској котлини одмах се примећује да постоје велика подударана нарочито у друштвеним обичајима између Цигана и осталих становника у тој области.

Деци једне породице обично се дају имена предака. Чешћа мушка имена код муслиманских Цигана су: Ајдин, Амет, Асан, Ариф, Бислим, Демир, Дестан, Емин, Имер, Кариман, Мамут, Мемет, Мустафа, Незир, Рашид, Реџеп, Саит, Сејдо, Селим, Фејзо, Ферат, Ђерим, Шајин, Шаћир. Православни Цигани имају иста имена као и Срби (Анта, Арса, Благоја, Иван, Јанко, Јован, Крста, Љубо, Риста, Стаменко, Стојан, Стојиљко, Трајко итд).

Од дванаесте или тринаесте године родитељи се труде да од своје деце начине девојке и момке. Синовима је дозвољено да пуше, да иду ноћу, да се посвете неком занату и друго. С девојчицама је нешто друкчије. Њихове мајке настоје да своје кћери науче у по неким главнијим кућним пословима.

Реткост је да се обавља свадба уз велико весеље и уз доста јела и пића. Момци се веома рано жене, а девојке рано удају. Кад мушкарац наврши 18 година већ је зрео за женидбу, а девојке се удају и пре тога. Раније се склапање бракова вршило преко родитеља.

Код Цигана постоји честа појава да девојка тајно оде од родитеља у момкову кућу. То се дешава када се двоје воле, а родитељи девојачки неће да одобре брачну везу, или када је једна или друга страна јако сиромашна.

У насељима где постоје веће групе Цигани се већином жене међусобом. Али у неким селима где их је мање они се жене девојкама из других села. Неки сеоски Цигани жене се девојкама из Врања, Сурдулице и Бујановца.

Муслимански Цигани никада се не жене девојкама православних Цигана. Узрок је томе разлика у вери, језику, а по некада и у занимању. У неким селима зна се да је ређе долазило до брачних веза између Срба и Цигана Ђорговаца или између лепих муслиманских Циганки и појединих Арбанаса.¹⁹

Православни Цигани свадбе врше на сличан начин као и Срби у њиховим насељима. И овде су обичаји: гледање, прошевина, свадба. Код Ђорговаца добро је раширен обичај узимања домазета. — Нема слушаја да је неки Циганин у исто време имао више од једне жене.

Млада се у кући разликује од осталих жена. Она обично прве године носи нове хаљине, затим млади се поверавају лакши кућни послови, док друге старије жене одлазе на жетву и на остале радове. Младожења се после свадбе не разликује по ношњи од осталих младих људи.

Свадбе се обављају преко целе године, али их је чешће с јесени. Кад домаћинство нема више одељења у кући, онда се дешава да брачни пар спава у истом одељењу са другим укућанима.

Када се види да ће болесник умрети шаље се порука родбини да дође. Тада долазе „на праштање“ и комшије. Ако је мртац мушко онда га пре купања брију. Муслимански Цигани мртваца носе што пре на гробље. Многи из села помажу око спремања и укопа мртваца.

Муслимански Цигани своје умрле сахрањују без присуства хоце. И приликом сахране на прописе ислама после ослобођења од Турака много се не пази.

Муслимански Цигани у свима селима и варошицама имају своја посебна гробља, већином поред путева. Може се рећи да су сва та гробља веома занемарена. Православни Цигани на заједничком гробљу са Србима имају издвојене парцеле. Ово сам видео у селима Загужану, Јовцу и Вишевцу.

Жалост за мртвим обично траје годину дана. Млађе особе се више жале него старије. За то време нико од укућана неће да запева. На гроб умрлог прве године православни Цигани иду само приликом већих празника. Нисам видео никаквих промена на одећи мушкараца када су у жалости.

¹⁹) На овом месту корисно је да саопштим следеће. После Другог светског рата један муслимански Арбанас из околине Куманова оженио се са муслиманском Циганком. Да би могли живети заједно они су били принуђени да се иселе из поменуте околине и да се населе у скопском селу Котланову. Видети мој оад: Скопско Поље. Насела и порекло становништва, књ. 35. Београд 1955, стр. 511.

И код Цигана Врањске котлине може се понегде чути прича да је некада постојао обичај да се старци воде у шуму и тамо остављају да умру. Ово сам слушао код Цигана у селу Великом Трновцу. — Раније су Цигани, као и Срби, често страдали од куге („кужна болест“).

Код Цигана мобе су сасвим ретке. Мобу позива по неки становник када прави кућу.

НАРОДНО ЛЕКАРСТВО

Врло је редак случај да Цигани виде у својој кући лекара. Зато се они често лече сами, онако као и њихови преци. Неће бити без интереса неколике белешке из народне медицине Цигана што је уосталом то прилично познато и околним Србима.

Сломљена кост на ноzi и руди намешта се помоћу облога и дашчица. — На утучено место без ране превија се туцан и посољени црни лук. — На главу, када боли, превијају се кришке црног лука. — Болесник од реуматизма болесно место маже петролеумом, лечи га прањем врућим предметима или купањем у врућој води (највише у Врањској Бањи). — Када се неко онесвести треба га трљати по врату, слепоочницама, рукама и ногама хладном водом. — Да би престао зуб да боли у њега се стаља дуван, со, ракија и друго. — У болесно ухо дојиља намузе неколико капи млека. — На ујед од пчеле или осе превија се влажна земља.

Дете које болује од великог кашља треба да пије кобиље млеко. — Да би се болесник излечио нахладe пије кувано вино са бибером или врућу ракију. — Болони у стомаку лече се старом кумовом ракијом. У том случају и деци се даје да попију једну чашицу ракије. — Кад човек промукне треба да попије изјутра једно јаје. — Да би породила имала доста млека треба да једе што више црног лука.

Поменути народни лекови обично су познати свуда међу циганским становништвом Врањске котлине. У неким селима те лекове боље знају поједине старије жене, које се у том случају питају за савет.

ВЕРОВАЊА И ПРАЗНОВЕРИЦЕ

И у веровањима и празноверицама Цигани имају доста заједничког са Србима у чијој средини живе дуго времена.

Циганско становништво Врањске котлине зна за многе празноверице. Нарочито старије жене и мушкарци верују у уроке, мађије, вештице, вампире, затим поједине жене гатају и враћају.²⁰ Верују да има жена које су урочљиве.

За вампире сматрају мртваце који ноћу устају из гробова и лутају по околини. Нарочито је то случај са старијим особама. Верује се да се вампири свете неком од укућана или од родбине.

Код муслиманских Цигана постоји веровање у „судбину“. Када се некоме нешто догоди, тада се каже: „Таква му је судбина“.

Циганке гатају на разне начине. Када су славе по српским селима Циганке се удруже две до три и тада посећују многе куће у којима про-

²⁰) Млађи људи код Цигана данас се већ смеју на те приче старијег света.

сјаче и гатају. Гатање врше девојкама и женама обично за новац, ракију, брашно и друго.

Кад неко пође у лов нико не треба речима да му пожели срећан пут. У том случају човек неће имати срећу у лову.

Када тањир, чаша или флаша сами прсну, верује се да то слуги не-срећу. — Кад снег рано падне претпоставља се да ће бити родна година.

— Кад трње много цвета верује се да ће бити неродна година. — Кад певци ноћу певају говори се да ће се време променити. — Лет дивљих гусака према југу предказује велику хладноћу.

Јагђеће месо не ваља јести пре Ђурђевдана. — Грехота је трудну жену не понудити оним што се једе. — Грехота је убити роду.

Надам се да ће овај прилог моћи да послужи за доцнију обраду даљиних монографија о Циганима у нашој земљи или у појединим областима где њих има у већем броју. А као што се зна до сада „о животу и обичајима наших Цигана писано је мало“ (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. VIII, Београд 1933, стр. 102).

Dr. Jovan F. Trifunski

GYPSIES IN THE BASIN OF VRANJE

Summary

The Basin of Vranje belongs to those regions of Yugoslavia (southern part of the People's Republic of Serbia) which are inhabited by a comparatively large number of Gypsies. However, it is impossible to state the exact number of the Gypsy population in the above mentioned region for official statistical data are not quite precise on this subject. According to materials, collected by the author in the course of his studies of all localities inhabited by Gypsies, there are 963 Gypsy households in the Basin of Vranje, with about 5,780 inhabitants.

The Gypsies are divided in two groups. One of them is composed of Moslem Gypsies, called Gurbets, who preserved their own Gypsy language. They represent a large majority, for they make about 90 p.c. of all families. The other group consists of Orthodox Gypsies or Djorgovci. They speak nowadays Serbian. They have no particular features in their costume, but wear the same clothes as the poorer layers of their Serbian environment.

The Moslem Gypsies live at present in 22 localities of the Basin of Vranje, while the Orthodox ones only in 13. Most Gypsies are quite ignorant of their remoter origin. Judging by those who have some knowledge of their origin, it seems that the majority of them originate from this very region, where they had lived, during the Turkish rule, as nomads. Only a small number of them know that they immigrated here in the course of the last century from neighbouring regions.

Until 1878, when the Basin of Vranje was liberated from the Turkish rule, the Moslem Gypsies liked to live in localities inhabited by Moslem Turks and Albanians. They tried to accommodate themselves to the latter, on account of the common religion. In the above mentioned year some of the Gypsies considered themselves to be „Turks“ and therefore emigrated with them, south of the Serbian-Turk frontier of the epoch.

In a particular section of the present work the author sets forth the occupation of the Gypsy population, their social life, religious and social customs and, finally, gives some data from the popular medicine and a certain number of beliefs and superstitions.

КРСНО ИМЕ У ПЕРАСТУ

У Перасту, варошици у Боји Которској, која броји данас (1960.) 520 становника, нешто више католика него православних, очувани су добро славски обичаји. Они су углавном истовјетни код припадника једне и друге вјероисповијести, иако су њихови преци досељени са разних страна и у разна доба. Овом изједначавању народних обичаја много су допринијели заједнички живот становништва у мјесту и патријархална традиција старих перашких, властеоских породица, већином поријеклом из Херцеговине, које су славиле исту славу. Пераштани су имали дуго, као и Паштровићи, своју општинску аутономију и поносно су чували традицију својих дванаест племена. Отуда су данас у Перасту боље очувани славски обичаји него у многим другим крајевима Боке и умногоме се они разликују од осталих.¹

Сви Пераштани, осим неколико новијих досељеника из Италије, Крајске, Аустрије и Сјеверне Далмације, славе крсно име, крсну славу или, како се рјеђе зове, славу. У народу се крсна слава држи за „богољубазни празник“ и за „заштитнике породице“. Свака кућа има икону крсног свеца, испод које се о слави пали редовно кандило. Најтежа клетва је за неког ако му се каже: „Крсна ти се свијећа угасила“. Дванаест властеоских перашких породица, најстарије за које се зна у мјесту, славиле су заједничку славу Крстовдан. Црква св. Крста, свакако најстарија у мјесту, данас у рушевинама, налази се у истоименој тврђави изнад Пераста. На грбу старе перашке општине исписана су имена ових породица: Рајковић, Шилопи, Смилоевић, Вукасовић, Студени, Дентали, Брагица, Стоишић, Миоковић, Пероевић, Чизмаи и Шестокрилић. Свака од ових породица имала је свој грб према презимену. Ови су родови одавно ишчезли, али су многе њихове породичне традиције пренашане, највише преко њихових удатих кћери, на новије досељенике. Највише досељеника у Перасту било је у доба Кандиског рата (1654.—1669.) и о њима је остало доста података у мјесној архивској грађи. На једној слици у Перасту, данас својина Вјекослава Лучића, исписана су тридесет три имена хајдучких харамбаша,² које су у ово доба, са својих три хиљаде хајдука,

¹) Ове податке о крсном имену покупио сам на терену крајем 1959 од више мјештана, нарочито од Богдана Вукасовића и Богдана Никовића.

²) Бајо Николић, Јанош Пивљанин, Шћепан Поповић, Вукосав Пухаловић, Војин Петровић, Мустафа Перибашић, Радуле Тодоровић, Петар Баљић, Вицко Мазаровић,

штитили Боку и херцеговачку хришћанску рају, а под управом перашког капетана бранили територију перашке општине од упада турске силе. У средини ове слике је хајдучки харамбаша Лука Лучић, који је управљао четом од петнаест хајдука. За стечене заслуге Млетачка Република је населила породице хајдука око Грахова, Стражанице, Црнајева, Мрамора, Вишнопоља, Дврсна, Трешњева, Прапатнице, Кнежев-Лаза, Пољица, Витоглава и Убала.

Многи хајдуци, настањени у Перасту, ожене се перашким дјевојкама. На то су настојале и државне власти, да би се дошљаци сродили с мјештанима и да би им, као и млетачким властима, послужили успјешније у борби против Турака. На тај начин хајдуци се упознаду боље са перашким породицама и са намјерама њихове општине. Неки хајдуци ступе и у мјесна религиозна братства, али нетрпељивост између сиромашних досељеника и имућних домородаца ипак је постојала. Досељеници најзад 1671. организују завјеру против мјештана, али је открије жена једног хајдука, рођена Пераштанка, и на врјеме би осуђена. Пераштани успију, уз помоћ Млечића, да премјесте хајдуке у село Перој у Истри, чије име потсеја на мјесто Перое у Перасту, а неки се пак населе у околини Бариа. Многи хајдуци су се касније, највише у доба Морејског рата (1864.—1699.), вратили у Пераст и даље послужили Млечићима у борби против Турака.³

Скоро педесет перашких породица, од којих је преко тридесет већ насељено или изумрло, славило је раније Крстовдан, славу старих властеоских родова. Данас пак Крстовдан слави само десетак кућа, већином старе и неки новији досељеници који су је примили преко жена од старосједелаца. Било је случајева да новодосељеник, ако се ожени од властеоске породице, задржи своју славу, али узме женино крсно име као прислужбу. Тако је, на примјер, Породица Лучић, која је старином из Бањана, задржала своју стару славу Ђурђевдан и прислужбу Госпу од Розарија, али је узела за другу прислужбу Крстовдан, славу племићке породице Студени, јер се од ње био оженио њен предак војвода Остоја. Женидбом мушкарац је насељавао женино имање, ако у кући није било мушког потомства, и постајао је донекле чувар породичне традиције жениног рода.

Данас се у Перасту слави више празника. Католици славе: Ђурђевдан, Спасовдан, Ивањдан, Илиндан, Крстовдан, Госпу од Розарија и Госпу од Здравља, а православни: Јовандан, Ђурђевдан, Аранђеловдан и Никољдан. Једино породице Гудељ, Шкандали, Цветановић и Марковић немају славе, јер је нијесу имале ни прије свога доласка и новији су досељеници, те се нијесу могли орођавати са старијим перашким родовима.

Припреме за крсно име почињу десет-петнаест дана раније, особито ако пада у пост или посни дан. За овај дан обично позивају, поготово православни, пријатеље и кумове, понекад и писмено. Иако су они обавезни да дођу на славу, ипак их домаћин на то подсјети. Добар познаник се

Миховил Берберовић, Мато Херцегошевић, Сикимић, Граничанин, Вуко Ников, Вуко Попов, Остоја Радов, Косерина, Грујица Милош Мали, Буљук-баша Милошевић, Вукозав Пухаловић, Лаза Лазаревић, Ђуро Исаковић, Лаза Лучић, Мурат Дабадановић, Никола Поповић, Вуко Божовић, Јован Миланов, Вуко Петровић, Павловић, Левић, Видаковић, Жеравица и Гргуровић.

³) П. Гуторац, Улога хајдука у Боки Которској (Гласник Народног универзитета Боке Которске, бр. 2—3, Котор, 12—13).

позива само на вино. Ако је домаћин одсутан, домаћица обавезно слави и крсник ломи најближа својта по мушкој линији. Ако пак у току године умре домаћин или домаћица, нико се не позива на славу, јер су обавезни да дођу сви они који су били прошле године. Кад у кући остане само домаћица, слава скоро изумре: свијећа се и даље пали и крсник мијеси, али се он не ломи нити долазе пријатељи. Крсно име траје само један дан, али почасте посјетиоца и на уставке као да је слава. Уочи славе се наручи у пекара крсник, кршњак, крсни колач или, како се још зове, крсни самум (срмун), погача од 3—4 кг, у коју је утиснут крст, а унаоколо је украшена вијенцем од тијеста. Увијек се настоји да је крсник од што бјељег брашна. У недавној прошлости мијесили су га код куће од пшеничног брашна и озго су га украшавали крстом и проскурњацама. Православни мијесе још и округле колаче, украшене озго плетеницама тијеста, и то онолико колико има мушкараца у кући и један више за напредак. Колачи су разне величине, према старјешинству: домаћинов је отприлике од једног килограма, а најмлађег мушкараца је за пола мањи од његовог. Печени колачи се натакну на ексере, обично у просторији гдје је трпеза, тако да је домаћинов у средини или први према истоку, а остали су позади овог. Колачи се једу дан-два касније, домаћинов увијек посљедњи. У кући која нема мушкараца колачи се уопште не мијесе.

Православне свечаре свештеник обавезно обилази ради прекаде, обично уочи славе или сјутрадан прије подне. На трпези затече воштану свијећу, пшеничну проскуру са утиснутим проскурњаком и тамјан. Он прво прочита тропар свеца, изврши прекаду, помене живе у знак дугог живота, па онда мртве за покој њихових душа. Потом изреже проскуру на више парчади, за сваког укућанина по једно и два више за присутне, па их прелије вином. Сваком посебно да по парче и каже: „На здравље!“ Како ко прими парче хљеба пољуби крст и свештеника у руку. Умјесто проскуре може се узети за прекаду и веће парче пшеничног хљеба. Прво свештеник кадионицом прекади трпезу, а затим домаћин читаву кућу. Свештенику се да мања награда у новцу и обично проскура хљеба. Ову прекаду свештеник може обавити и на уставке, али то укућани нерадо примају. Међутим, код католика свештеник не долази уочи славе, већ само сјутрадан као гост ако се позове.

Католици уочи славе, у сумраку, кад угледају прве звијезде, ако нијесу у жалости, пале испред својих кућа од сувог лишћа, ловорике, лозе и другог грања ватре, које се зову ланђевојке. Такође црквењак пали ватру пред црквом која је посвећена крсном свецу. Млађи свијет, мушки и женски, прескаче преко ватре, обично од запада према истоку, и пјева веселе пјесме, као: „Двоје ми драго заспало...“, „Ђер, ђевојко, ђер душице, дај ми се дај!“ итд. У народу се каже да се ватре ложе „за свеце“. У старије доба на Крстовдан, дан славе Перашке општине, ватра се палила и на градској тврђави, а заставе су се истицале, са поморанцом или јабуком на стијегу, на општинској згради, тврђави и угледнијим кућама. Тога дана начелник општине примао је у општини на част Пераштане и госте са стране. У раније доба би и свечар такође, уочи своје славе истакао барјак (заставу) испред своје куће и не би је скидао до иза празника.

Православни свечари су уочи славе до 1912., докад су калуђери из манастира Бање држали парохију у Перасту, слали по дјечи у цркву

воштану свијећу и панахију, око 20 грама куване пшенице, на којој би калуђер извршио прекаду за пред душом њихових умрлих укућана. Многи би послали ове вечери у цркву и крсну свијећу ради благослова. Увече почињу да долазе, нарочито код православних, угледнији гости и одиве са дјецом. Кад год који гост дође о слави наздрави домаћину отприлике овако: „Домаћине, наздравље ти крсно име (или крсна слава), теби и твојима, весео га и здраво славио!“ На ово домаћин одговори: „И вама у здравље било и свако вам добро дало!“ Прије вечере домаћица изговори молитву за пред душом својих умрлих укућана, прекрсти се и запали кандило с уљем, у коме лумин⁴ гори док се не смири (угаси). Вечера код православних је мрсна ако није пост, а код католика је увијек посна. Док су сви стајали за трпезом, домаћин забодe воштану свијећу у крсник на столу, прекрсти се, рекне оченаш и још неку молитву, па је запали шибицом. Затим руком начини изнад трпезе прави крст благосиљајући: „Да нам бог дадне здравље и весеље! Да нам бог помогне и свети Спас (име крсног свеца), сад и вазда!“ Ако нема мушкараца у кући, овај обред обави неки пријатељ. Затим сви посиједају и једу понајчешће зеље на уљу, бакалар и друге врсте риба. Иза вечере, кад свијећа скоро догори, домаћин узима два парчета хљеба, замочи их у вино и капљама из висине смири па вер (стијење), а крух поједе говорећи: „Догодине, дабогда, у здравље и весеље!“

На крсно име прије свих устане домаћица и код католика меће дјецу испод јастука по неки ситни дар. Такође код католика домаћин овога јутра иде обавезно у цркву, а остали укућани по могућности. Код православних он би раније, док је било православне службе у мјесту, носио у цркву свештенику проскуру и пуње (кварт вина), и палио је свијећу за пред душом својих умрлих. Одкад нема свештеника православног у мјесту, проскура му се даје приликом прекаде у кући. Послије литургије домаћин би, код католика и православних, позвао свештеника на ручак или поподневну част. До прије петнаест година уопште свака кућа, нарочито ако је држала ситну стоку, клала је брава, понајчешће јагње, у стаји преко прага, јер се сматрало да праг треба окрвавити. Мартин Ђуришић клао је увијек најбоље јагње, и то уочи славе, као и на Бадњу вече. За славу пециво се обавезно пекло на ражњу. Главу од јагњета нијесу јели на дан славе, већ сјутрадан и давала се обично домаћину. И данас Стане Брајковић коље најбоље јагње о својој слави Илиндану.

Гости почињу рано долазити на ракију, кафу и колаче. Сваки од њих честита домаћину славу на свој начин. Женске доносе цвијећа, дјецу бонбона, женама по пераћи сапун, а мушкарцима по које јаје, нарочито ако је ускрс. О слави се посеђују без разлике на вјеру: „Гост је мио, које вјере био!“ Овога дана се лијепо прими сваки намјерник уопште. Сиромаха би обично увели у кухињу и свиме га почастили, јер се сматра „да га је бог послао“. До почетка XX вијека свечарска кућа дала би по неколико ручкова сиромасима. Код би који од њих дошао на врата, обично би говорно: „Домаћине, дај ми чашу вина, тако теби глава била жива!“

Ручак почиње нешто прије подне, јер треба крсну свијећу упалити прије пола дана. Гости посиједају око трпезе, на коју се предходно поставе

⁴) Од талијанске ријечи *lumicino* — жижак.

тањир, неколико боца вина и крсник са свијећом на средину. Код католика свештеник или, ако њега нема, домаћин, односно син сиједа у чело трпезе, а остали гости око ње, измијешано мушки и женске. Код православних је скоро исто, само што домаћин по правилу не сиједа, нарочито не у чело трпезе, већ гологлав двори госте, упозорава их да једу и настоји да им се редовно приноси храна из кухиње. Домаћин може да сједне у трпезу једино ако је остарио или тешко оболио, на општи захтјев гостију, а има сина који га може замијенити. Данас је гостију уопште мање него прије рата, највише да и хима до петнаест, и то код православних који се више посјећују овог дана него католици.

О ручку прво се изврши прекада тамјаном. Домаћица принесе домаћину тањир или кадоницу с тамјаном, којим он окади прво икону крсног свеца, па трпезу, а затим јој га врати и она настави са кађењем по читавој кући. Код православних послје ракије сви устају и домаћин пали шибидом сласку свијећу, коју преда једном од синова, обично најмлађем, или, ако њих нема, неком пријатељу, а узима у руке крсник. Затим враћа крсник на трпезу и ножем га реже озго унакрст на четири дијела, али пази да не пререже доњу кору. Поново га узима и ставља на лијеву руку, а десном прихвати с трпезе боцун вина и прелива унакрст сва четири дијела крсника говорећи: „У име оца, и сина, и светога духа, амин!“ Потом крсник прихвати и најстарији син са друге стране трпезе, па га обојица, пјевајући тропар крсног свеца, окрећу између себе трипут у правцу сунчевог кретања и најзад га раздијеле на два дијела. Сад домаћин и млађи син ломе једну половину крсника, а ону другу најстарији и најмлађи син. Приликом сваког преламања гледа се ко ће кога преварити и однијети већи дио доње коре, јер се вјерује да ће бити срећнији. Ако домаћин нема толико синова или пак нема ниједног, онда крсник, као и његове половине, ломи он са братом, најстаријим зетом, крштеним или вјенчаним кумом, шуром или најзад са ма којим добрим пријатељем. Ону четвртину крсника при којој остане највише доње коре домаћин стави насред трпезе и у њу, правећи врхом ножа мали крст, начини удубљење, у које забоду крсну свијећу. Другу четвртину крсника, која је опет нешто већа од осталих, домаћин даје домаћици са боцуном вина на њој и отприлике говори: „Наздравље ти, домаћице, крсна слава! Ја теби круха и вина, а теби свети Ђорђије (име свеца који се слави) здравље и свако весеље!“ Домаћица прихвати обоје, крух смјести у кухињи, а боцун вина, на који стави понајчешће неко „мушко“ воће, шипак или лимун, враћа говорећи: „Ево ти, домаћине, и од бољег си дара!“ Прво напија домаћин боцуном, у старије доба бардаком, говорећи: „Да бог помогне и данашња слава св. Ђорђије!“ Па да нам бог да и боље него што се надамо!“ Потом боцун узимају синови и напијају редом по старјешинству, а онда мушки пријатељи по угледу. У многим кућама данас се служе чашама и да се женама да пију. У старије доба домаћин би послје овога узео боцун од посљедњег мушког госта и поново напио: „А сад напијам у славу и за славу св. Ђорђија. Да помогне слава и ва слава свима, и живјели!“ Ако долази свештеник на славу, онда он с домаћином окреће и ломи крсник, чита неку молитву и напија у славу божју. Кад пак у кући нема домаћина, замјењује га син или, ако нема ни њега, неки од ближњих пријатеља.

Код католика сласку свијећу прво забоду, чиме је упале, у парче хљеба, па је затим пренесу у крсник, који не окрећу као православни, али

га ломе као они, само нешто касније, пошто се изнесе печење на трпезу. Овом приликом домаћин узима први чашу вина и наздрави крсно име синовима понаособ, по старјешинству, па кћерима и најзад заврши: „Хајте, дјецо, да вам је наздравље, а догодине било и боље!” Потом наздрави и жени, а онда и њему неки од пријатеља.

Славски ручак је код свих свечара увијек богат. Кад је мрсан, обично се узимају ова јела и овим редом: стара, прегодишња пршута, говеђа или кокошиња супа, кувано говеђе и кокошије месо са салцем, похована кокошка са кромпиром, јагњеће, телеће или свињско печење са зеленом салатом, млади сир, воће, разни колачи, уз ручак црно вино, а на крају бијело и кафа. У старије доба су пециво, које су понајчешће пекли изјутра на дан славе на ражњу, доносили читаво на трпезу и резали ножевима. Свечари који су славили Јовандан обичавали су да пециво испеку на Божић, па пола би узели за овај дан, а другу половину би оставили за славу. Нарочито се гледало да сваки гост у ручку буде почашћен печењем.

Кад је пак слава посна, узимају се обично ова јела: супа од посне рибе — бакалара, улигња или сипе, пиринач на уље са зачинама, кувани бакалар, слана сардела, печени или пригани барбуни, букве или шнури и разни колачи.

У прошлом вијеку овдје је био обичај, како наводе Вук Караџић и Вук Врчевић, да око половине ручка неколико одабраних пјевачица, млађе жене и дјевојке, припјевају у пјесмама све мушкарце око трпезе по старјешинству и звању. То су такозване почаснице или почашнице, којих је раније овдје забиљежено двадесет седам.⁵

Послије ручка гости се веселе, а трпеза се припреми за нове посетиоце. Мрве са трпезе се не тресу, већ их домаћиња руком или крпом покупи. На свијећу се гледа како гори: ако трепће, вјерује се да ће цијеле године бити весело у кући; ако се фитиљ подврне — биће пара; ако пак свијећа капље — биће плача. Кад догори до хљеба, домаћин је смири:⁶ узме парче хљеба, обично крсника, умочи га у чашу вина и из висине је гаси капљама или је најзад притисне хљебом говорећи: „Догодине у здравље и весеље!” Домаћин хљеб поједе, а вино из чаше попије и наздрави присутнима. Ако се свијећа угаси првом капљом, сматра се да није добро за кућу. Стога домаћин настоји да се одмах не угаси. Остатак крсне свијеће, пошто је благословена, чува се у кући, обично код иконе крсног свеца, да се њоме запали друга идуће године о слави. Неки пак од овога остатка и домаћег воска праве о свакој слави нову крсну свијећу, тако да у њој може бити воска од сто година, чиме се извјесне породице поносе.

За вечеру се узима претежно храна која претекне од обједна (ручка). Понекад, нарочито код православних, има више гостију на вечери него у подне. Гости се већином разиђу увече, а остану за сјутрадан углавном одиве са дјецом и који старији пријатељ из удаљенијег мјеста. Одивама се данас дају ситни дарови, а раније су обавезно носиле ногу брављег или свињског меса, парче хљеба и разних колача да почасте своје укућане који нијесу могли доћи на славу.

⁵) Вук Караџић, Српске народне пјесме, I, 1932, 78; Вук Врчевић, Три главне народне свечаности, Божић, крсно име и свадба, 1883, 130 и 131.

⁶) Кад се гаси крсна свијећа, употребљава се обавезно израз *смирити*, а иначе се за обичну свијећу каже угасити, утулити, упувати или удунути.

Поред крсног имена, већина православних и неки католици имају и п р и с л у ж б у. О њој свештеник не врши прекаду у кући, ријетко кад долазе и гости, али се пали свијећа и ломе крсник као о слави. Домаћин ујутро иде у цркву, али не носи ништа.

Jovan Vukmanović

SLAVA (FÊT DU SAINT — PATRON DE FAMILLE) A PERAST

R é s u m é

A Perast, petite ville de Boka Kotorska, dont la population se compose de 520 familles catholiques et orthodoxes, les coutumes relatives à la célébration du saint — patron de famille, ont été très bien conservées. Quoique les deux parties de la population diffèrent par leur religion et leur origine, sous l'influence de la vie patriarcale en commun, au cours de longues années, elles ont des coutumes se rapportant à la slava presque complètement identiques. Il n'y a que quelques familles immigrées de l'Italie, de la Carniole, de l'Autriche et de la Dalmatie du Nord qui ne célèbrent pas cette fête que l'on appelle parmi le peuple *kršno ime*, ou bien *kršna slava* tout simplement.

La célébration du patron de famille est considérée par le peuple comme une grande fête. Chaque maison possède une icône représentant le patron de famille au-dessous de laquelle on allume obligatoirement ce jour-ci une veilleuse. Vingt familles de noblesse, les plus anciennes dans la localité, ont célébré le même patron de famille. Krstovdan (la Fête de la Sainte-Croix). Ces familles ont disparu depuis longtemps mais leurs fêtes a été adoptée par de nombreux immigrants de date plus récente, qui venaient s'installer à Perast en haydouks, pour la plupart à l'époque de la guerre de Candie. De nombreux haydouks (rebelles contre la domination turque qui se réfugiaient dans les forêts et pillaient les caravanes turques) s'installaient à Perast et mariaient les filles de Perast. Les autorités les aidaient à s'y installer d'une façon définitive afin de les utili ser aussi efficacement que possible dans la lutte contra les Turcs.

La fête des anciennes familles de noblesse, Krstovdan est célébrée aujourd'hui par une dizaine de familles seulement, pour la plupart aborigènes ou récemment colonisées qui ont adopté cette fête par l'alliance. Il y avait des cas où un de ces coons, ayant épousé une fille appartenant à la noblesse de Perast, commença à célébrer la fête de famille de sa femme, comme fête accessoire. En épousant une jeune fille, dans la famille de laquelle il n'y avait pas de descendants mâles, le gendre devenait héritier du patrimoine de sa femme et, en quelque sorte, gardien de la tradition de cette famille, dont sa femme était issue. Les catholiques et les orthodoxes célèbrent, en général, des fêtes différentes, mais ils ont aussi certains fêtes qu'ils célèbrent en commun.

Les préparatifs pour la célébration de la fête de famille commencent 10—15 jours avant cette date, surtout si la fête tombe aux jours maigres. Les amis de la maison ne doivent pas être invités spécialement, mais il est d'usage que le maître de la maison leur rappelle ce jour. Si le maître de la maison meurt, sa femme allume la bougie et prépare le pain rituel, mais on ne le coupe point cette année. La fête ne dure qu'un jour. A la veille de ce jour, on commande chez le boulanger *kršnik*, *kršnjak*, *kršni kolač*, ou bien, comme on l'appelle encore *kršni samun* (*somon*), une espèce de pain rituel qui porte l'empreinte de la croix, pesant de 3 à 4 kg. Jusqu'à récemment on le préparait à la maison et l'ornait de croix et d'empreinte d'un sceau que l'on emploie pour préparer le pain béni pour la liturgie (*proskurnjak*). Les orthodoxes préparent encore des gâteaux ronds dont le nombre correspond au nombre de membres mâles de la maison et on en ajoute encore un pour la prospérité de la maison.

Le prêtre orthodoxe visite obligatoirement les maisons où l'on célèbre la fête de famille afin de bénir le pain rituel, à la veille de la fête ou le jour même du saint. Il coupe le pain béni et encense la maison. L'encensement peut être effectué aussi *na ustavke*, c.à d. le lendemain de la fête, mais les membres de la famille ne le tolèrent qu'à contre-coeur. Chez les catholiques cette cérémonie religieuse n'est pas usuelle et le prêtre ne visite la maison qu'en qualité de simple hôte. A la veille de la fête, les catholiques allument devant la maison un feu de branches et de feuilles sèches au crépuscule. On appelle ces feux *landjevojke* et les jeunes gens sautent là-dessus et chantent diverses chansons.

Les visiteurs se rassemblent déjà à la veille de la fête, surtout chez les orthodoxes. Avant le souper la maîtresse de la maison dit la prière pour la paix des âmes des membres de familles morts et allume une veilleuse qui doit brûler jusqu'à ce qu'elle ne s'éteint d'elle-même. Le maître de la maison enfonce une cierge dans le pain rituel en récitant l'Oraison dominical, et allume ensuite la cierge avec une allumette. S'il n'y a pas de mâle dans la maison, cette cérémonie est exécutée par quelque ami de la maison. Lorsque la cierge a brûlé jusqu'à la fin, le maître de la maison l'éteint avec quelques gouttes de vin qu'il exprime au-dessus de la flamme, d'un morceau de pain trempé dans le vin.

Chez les catholiques, la maîtresse de la maison place à chacun des enfants un petit cadeau sous l'oreiller. Le matin avant de les réveiller. Dans les familles orthodoxes le maître de la maison portait ce matin à l'église le pain rituel et *punje* et allumait une cierge pour le repos de l'âme de ses ancêtres. Il y a quinze ans, presque chaque maison abattait pour cette fête un mouton ou, le plus souvent, un agneau sur le seuil du bercaïl.

Les hôtes arrivent, le jour de fête, de grand matin et chacun le félicite à sa propre manière. Les amis échangent des visites, nonobstant les différences de religion. C'est aussi le jour où l'on donne obligatoirement des aumônes aux pauvres.

Le diner commence toujours avant midi, car la cierge rituelle doit être allumée avant que la moitié de la journée ne s'écoule. Le pain rituel avec la cierge est placé au milieu de la table. Chez les orthodoxes, le maître de la maison ne s'assoit jamais à table, il reste tout le temps debout et tête-nue en servant les mets et les boissons à ses invités. Le maître de la maison encense d'abord la chambre où les hôtes sont réunis, allume ensuite chez les orthodoxes, la cierge et la remet à son fils, prend le pain rituel et le coupe en quatre morceaux. Il brise ensuite la moitié de ce pain avec son fils aîné, et l'autre moitié est brisée par les deux fils cadets, s'il en a. S'il n'a pas de fils, le maître de la maison brise le pain avec son frère, avec l'aîné de ses beaux-fils, le parrain, son beau-frère ou quelque bon ami. Le maître de la maison félicite d'abord à la maîtresse de la maison et ensuite boit un verre en l'honneur du saint-patron. Chez les catholiques on brise le pain rituel un peu plus tard, quand on apporte le rôti sur la table. Le diner de fête est toujours somptueux. Durant le diner on prend particulièrement soin que tout hôte soit régala de rôti. Si la fête tombe un jour maigre on ne sert au diner que les aliments maigres.

Au XIXe siècle il était d'usage que vers le milieu du repas, quelques chanteuses choisies, jeunes femmes ou filles, chantaient certaines chants qu'on appelait *počasnice* et dans lesquelles on faisait l'éloge de tous les hommes rassemblés autour de la table, suivant le rang qui leur appartenait selon leur âge et leur dignité.

Lorsque la cierge est presque consommée, le maître de la maison prend un morceau de pain, le trempe dans un verre de vin et en le levant au-dessus de la flamme, l'éteint en exprimant quelques gouttes de vin où étouffe la flamme en meltant le morceau de pain trempé là-dessus, et prononce les paroles suivantes: „A l'année prochaine, en bonne santé et en bonne humeur!" Le maître de la maison lève son verre à la santé de ses hôtes et ensuite mange ce morceau de pain et hoit le verre dans laquelle il avait trempé le pain.

Le nombre des hôtes qui se rassemblent au souper est quelquefois plus grand que le nombre de ceux qui étaient présents au diner surtout chez les orthodoxes. Les hôtes s'en vont le soir, mais il en reste encore jusqu'au lendemain après le diner. Aux filles de la maison, qui sont déjà mariées on distribue de petits cadeaux.

Outre la fête du saint — patron de famille, la plupart des orthodoxes et certains catholiques ont aussi la *prislužba*, c.à d. la fête accessoire. Le prêtre n'encense pas la maison ce jour-ci, les hôtes viennent assez rarement, mais on allume la cierge et on brise le pain rituel comme le jour de la fête principale.

Др. Мирко Барјактаровић

О ГРОБЉИМА И ГРОБОВИМА У ГОРЊЕМ ПОЛИМЉУ

УВОД

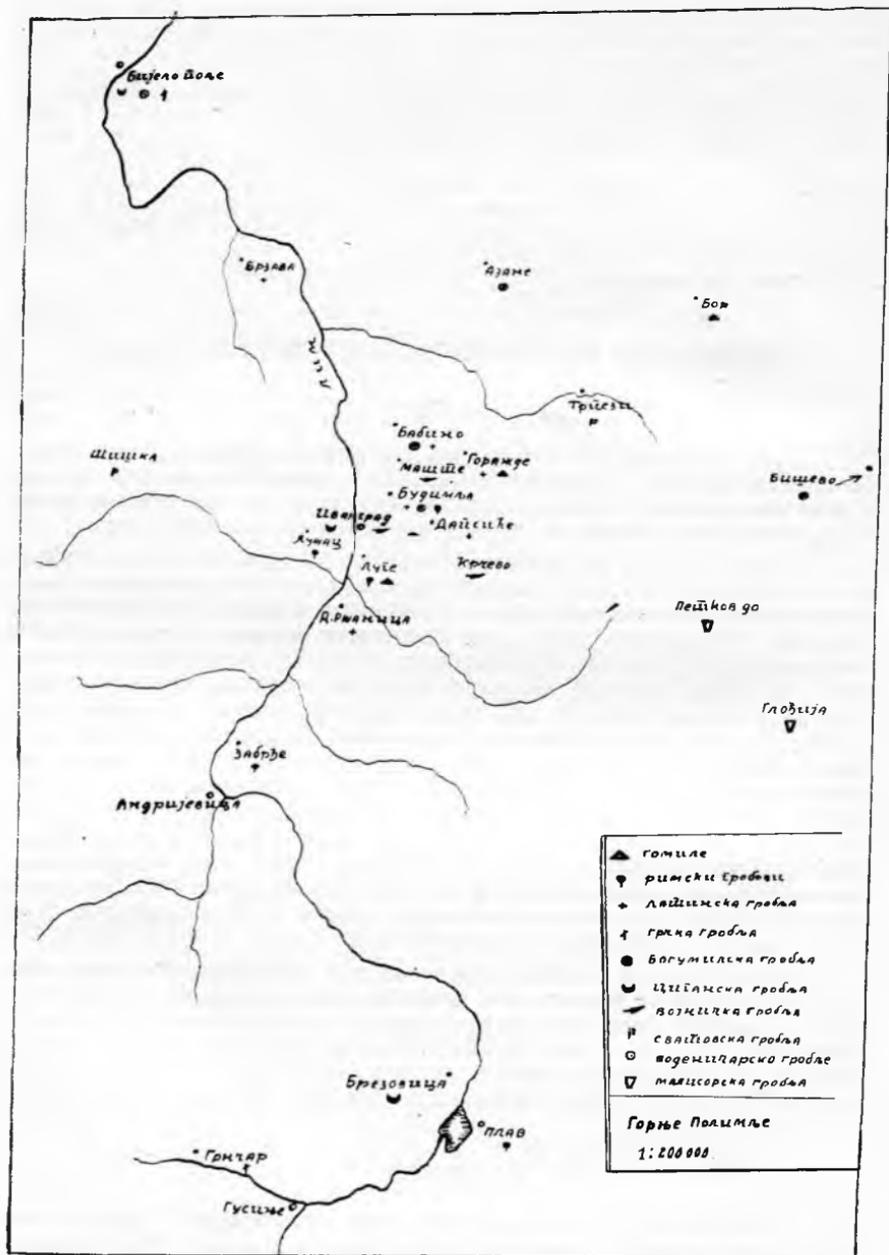
Горње Полимље обухвата крајеве око Плава и Гусиња, Андријевице, Иванграда (Берана) и Бијелога Поља. То је зелено и релативно питомото подручје за разлику од карсних дјелова Црне Горе, добрим дијелом уоквирено планинама Смиљевицом, Проклетијама, Комовима и Бјеласицом.

У овом подручју од времена Илира било је више етничких промјена. У сусједним Кучима илирски Лабеати имали су своје утврђење Медун (Јован Ердељановић: Кучи, племе у Црној Гори, Српски етнографски зборник, књ. VIII, Београд, 1907., 34; Константин Јиречек: Истрија Срба, I, Београд, 1923., 15—16). Од њих као да су остала и топографска имена: Ком, Лим, Тара. Археолошка истраживања ће временом вјероватно показати да је од њих остало у овом крају и других трагова. Из времена владавине Римљана нашим земљама има трагова по горњем Полимљу и то како у неписаним тако и у писаним споменицима (надгробно камење). На романизоване старинце, Влахе, подсјећају имена: Мургаш, Мурина и Виситор, поред честих личних имена са румунским наставком ул која се јављају у средњевјековним повељама напримјер Градул, Радул, Владул (Милан Шуфлај: Срби и Арбанаси, Београд, 1925., 75). Од Арбанаса, према Шуфлају, остало је мјесно име Шекулар (Шуфлај, 76). На српски средњевјековни период указују бројни трагови у овом подручју. Исто тако и на доба окупације од стране Турака.

Данас у горњем Полимљу етнички састав становништва и поред свих промјена које су се у прошлости дешавале углавном је словенски. Осим неколико арбанашких села (клименташких оаза: Матринићи, Вусање и Новићи) и расутих а малобројних циганских група по варошима, цијело подручје је насељено словенским живљем, од којег је један дио још у вријеме Турака (поглавито становништво Бихора) примио исламску вјеру.

ГРОБЉА

У сваком селу гдје живи православно становништво постоји такозвано „српско гробље“ (само по једно у селу), а у селима гдје је становништво муслиманске вјере такозвано „турско гробље“. У арбанашким

селима (Вусање, Мартинићи и Новшићи) налазе се „католичка гробља“, пошто су ови Арбанаси католичке вјере. Како видимо према вјерској припадности људи дата су и имена „српска“, „турска“ и „католичка“. О свим овим гробљима, од којих су нека старија а нека новија, нема ничега особито да се каже а што не би важило и за гробља у другим нашим крајевима. На многим „српским“ гробљима познају се темељи какве старе црквике или капеле.

Али у горњем Полимљу има више гробаља од којег сатријег становништва или и појединачних гробова, а што све опомиње на бројне историјске и етничке промјене у овоме подручју. У наредним излагањима биће о томе говора.

1. **Гомиле.** — Као најстарији тип гробаља и гробова у овој области јесу свакако гомиле. Гомиле се, колико знамо, називају на три мјеста у овом подручју: у подножју брда Буковац (у оквиру села Луге), на локалитету Торовине (између Граца и села Горажда) и на мјесту Крст у селу Бор. Познато је да су Илири закопавали своје мртве под гомилама. Али, и стари Словени су такође тај обичај познавали. За земљане гомиле у сусједним Кучима Ердџановић је мислио да су припадале старим Словенима (навођени рад, с. 43—44), нашим прецима који су се још за неколико стољећа после насељавања по Балканском полуострву сахрањивали на тај начин. Но, без археолошких истраживања и упоредног материјала тешко је рећи за гомиле из горњег Полимља од кога потијечу. А таква проучавања у овоме подручју досада нијесу вршена.

2. **Римска гробља (гробови).** — Из времена Римљана налази се појединачних гробова, али не и гробаља. То се види и по бројним надгробним споменицима (понекад и са детаљнијим натписима) које је прикупио и чува Полимски музеј у Иванграду. Римских гробова досада нађено је у селима: Забрђу, Лугама, Будимљи, Лушцу и варошици Плаву. У иванградској котлини налазило се веће (изгледа војничко) римско насеље од којег су археолози нашли трагове у селу Лушцу прије пет-шест година. Временом ће се можда наћи и неко скупно „римско“ гробље.

3. **Латинска гробља.** — У неким селима горњег Полимља налазе се такозвана „латинска гробља“ (Полимље, Доња Ржавица, Будимља, Дапшиће, Бабино, Горажде, Брзава). И поред Плавског језера добро се познавало једно старо гробље под тим именом све до после Другог свјетског рата када су на томе мјесту подигнути неки грађевински објекти. У овој области затим се сретāju географска имена Латински јаз, Латинско гувно, Латинска градина (Радослав Вешовић: Племе Васојевићи, Сарајево, 1935., 164) и Миса (Вешовић, 174). Отуда се и намеће питање од кога потијечу та гробља, као и ти називи мјеста. У самом народу се јавља раширена традиција да је све то остало од Римљана или Латина. Али, тешко је такво казивање прихватити. Ми знамо да је и касније залазило становништво у ове крајеве а које је било хршћанско али такозваног западног хршћанског обреда. Ту би могло да се помишља и на њемачке Сасе, који су као рудари у средњем вијеку вјероватно имали овамо и својих колонија. Или на Дубровчане. Али, највјероватније ће бити да ова имена потијечу од сјевероарбанашких Климената, који су се нарочито у 18. стољећу били проширили по горњем Полимљу, а који су опет били католичке или по народном „латинске“ вјере. Уосталом, та „латинска“ гробља су слична гробљима по сјеверној Арбанији: преко гроба положена је масивна плоча.

Сем тога у народу ове области каже се и сада „латини“ за све оне који исповиједају католичку вјеру (Андрија Јовићевић: Плавскогусињска област, Срп. етн. зборник, књ. XXI, Београд, 1921., 424, 480, 554).

4. Грчка гробља. — Сличан је случај и са такозваним „грчким“ гробљима као и са „латинским“. Наиме, према вјери дато је име „грчко“ од стране мухамеданаца сусједа, за гробља православних, као што је дато име „латинско“ за гробље католика. Грка овамо никада није било, као сталних становника, па је тешко и претпоставити да су то уистину грчка гробља. У Турјаку (планина села Полице) има и једно мјесто које се зове Грчки до. И са тим именом стоји као и са гробовима. У селу Радманцима каже се за једно гробље да је „влашко“, а то у ствари значи Срба православних. Јер муслимани називају Србе Власима. „Грчких“ гробаља има у селима: Грччару (гдје су налажени у гробовима српски средњевјековни новци и на основи чега би се могло тврдити да је то једно од најстаријих гробаља средњевјековних Срба овога подручја), Никољ-пазару код Бијелога Поља и Годијеу. И за једно старо гробље у Брезојевици претпоставља се да је такође „грчко“.

5. Богумилска гробља. — У народу ове области не чује се израз „богумилски“, већ се за стара гробља најчешће каже „латинска“ или „грчка“. Међутим, по облику гробова јасно се види да се у неким случајевима ради о ономе што је код нас уобичајено називати богумилским стећцима. У селу Бишеву код Рожаја, поред саме школе, налази се „латинско гробље“, али је сваки гроб на томе гробљу покривен обрађеним масивним каменом потпуно истовјетна облика са босанским стећцима. И у селу Будимљи скоро до самог Лима — пут Шудикове —, код куће Воја Дабетића, урасли су неки велики стећци у ледину и грање. У Азанима и на Бабину на надгробним плочама неких гробова назире се и доста чести орнаменти стећака (полумјесец и розета).

6. Габелска (или циганска) гробља. — Овдашци Цигани су мухамеданске вјере и мртве сахрањују по прописима ислама и то у „турским“ гробљима својих сумјештана мухамеданаца. Разумије се у одвојеном дијелу. Чергаши пак Цигани закопавају своје покојнике онамо гдје неко и умре. Али, како се чергаши задржавају и чешће и дуже у варошицама или непосредним околинама ових, временом су створена и два њихова као сталнија и већа гробља. Једно је поред пута на изласку из Иванграда за Рожаје, а друго у Брезојевици код Плава. Ова су гробља утолико више запуштена што ове гробове никада и нико не обилази и не пази.

7. Малисорско гробље. — Сјевероарбанашка (малисорска) племена су са стоком долазила на планине села горњег Полимља све до 1912. године (нарочито у Мокру, Мургаш, Глођију и Рецов лаз). Они су на тим планинама остајали преко читавог лjeta. Умрле у тим мјесецима сахрањивали су у планинама. Тако су у Глођији и Смиљевици (мјесто Петков до) и створена два „малисорска гробља“. Пошто су били католичке вјере на надгробном камењу њиховом обично су грубо уклесани крстови. Ова два гробља су посебно напуштена и занемарена већ више од пола стољећа.

8. Војничка гробља. — На више мјеста у овој области има појединачних гробова, али правих војничких гробаља ипак мало има. Гробље Климената изгинулих почетком 18. стољећа на Крчеву сада се једва и познаје на мјесту Шиповице. Гробље турских војника помрлих док су Турци држали свој гарнизон у Беранама, налазило се на Талуму, ниже касарни.

У селу Машту налази се гробље Црногораца изгинулих 1912. године око заузимања Тиврана (значајне војничке тачке).

9. Општа гробља. — На Царинама (у Кому) као и у поличкој планини Рецов лаз временом су поред пута формирана два назовимо их општа или безимена гробља. Наиме, у планини или на путу за планину умрли сахрањивани су у тим гробљима (разумије се из оближњих дјелова тих планина) али углавном онда када покојника нијесу могли из било којих разлога односити у село на сахрану.

10. Сватовска гробља. — Старо је обичајно правило било, традиција каже, када би се срели двоји сватови да би у старини некако као по правилу долазило до кавге и крви. Од пића загријани, млади и наоружани људи, природно је да су лако могли да изазову свађу. На брду Ђуђу, код села Трпези једно старо гробље се назива „сватовско“. И на мјесту између Шишке и Биоградског језера једно мјесто се зове „сватовско гробље“ јер су ту некада, у међусобној свађи, изгинули двоји сватови (М. Барјактаровић: Свадбени обичаји у околини Берана, Зборник филозофског факултета, III, Београд, 1955., 240). На томе мјесту могли су сватови којом приликом и да премрзну или пострадају и на неки други начин.

11. Воденичарско гробље. — У Бихору се озбиљно прича да се воденичари некада нијесу у гробљу сахрањивали (Сретен Вукосављевић: Сеоске уредбе о водама, Београд, 1947., 25). Поред цркве Никољац у Бијелом пољу једна парцела на старом гробљу назива се „воденичарско гробље“. Млинар је, међући стално туђе жито, увијек био у искушењу да учини крађу. Зато се у основи и сумњало у његово поштење и исправност. На једној фресци у старој цркви Никољцу млинар је приказан у паклу обешен за ноге и са воденичним каменом о врату. И ова је фреска могла у народу да подржава увјерење да су воденичари заиста били непоштени људи.

Појединачни грбови. — Погинули у рату или од крвне освете, сахрањивани су понекад онамо гдје би и страдали. Али, чешћи је случај да се само пободе камен („мромор“) на томе мјесту као ознака мјеста нечије смрти, а да се покојник односи у село и закопа у сеоском гробљу.

Самоубице, утопљеници као и још некрштена дјеца (код хришћана) закопавају се изван и поред гробља. Ти грбови се по правилу и не обиљежавају видније и они релативно брзо расту у трње.

Појединачних грбовова ту и тамо има поред пута или на катуну. То су грбови оних који су умрли на путу (или катуну) а није било могућности да их однесу у село. По тим грбововима временом се и назове неки локалитет („Божов гроб“, „Суљов гроб“). Чак старе особе и као завиде онима који су негдје поред пута закопани „јер се често помињу“. Овдје спомињемо и гроб „Старца Стања“ на гробљу села Бабина. То је гроб великих димензија у коме је закопан прије око 150 година народни мударца и „пророк“ Старац Стањ Шћекић.

Код муслимана иначе је позната појава да умрлога могу да сахране и негдје поред куће, на имању. Зато се у муслиманским селима и виде грбови поред кућа.

Оно што одмах човјек запажа јесто то да се у горњем Полимљу гробљима мало пажње поклања. Гробља су често неограђена и зарасла у трње и коров. И то скоро једнако она у која се и сада сахрањују као и

она туђа и већ давно напуштена. То ваљда долази отуда што људи у прошлости и нијесу имали много времена да мисле на гробља и мртве. Заборављен је углавном и стари обичај да се на нечијем гробу сади каква воћка. Мало се подиже и надгробних споменика. Некада хришћани то нијесу ни смјели да раде од Турака. Раније је гдјекад на гробовима било и обичних дрвених крстача („узглавница“), понекад и дуборезом украшених. Но, најобичнији надгробни знак јесте, како у прошлости тако и сада, дугуљаста пободени камен изнад главе покојника и други мањи камен изнад ногу. На варашком гробљу у Бијелом пољу има мермерних крстача које су (рађене и) донесене из Студенице. Муслимански гробови су означени каменом „узглавницом“ или кољем. Муслимански гробови, зато што се код њих мртваца сахрањују само умотани платном без дрвеног сандука, брзо се „провале“, док хришћански дуже остају у оном облику какав му дају одмах послје нечије сахране. Код хришћана чак постоји клетва некога „да бог да му се гроб провалио“. Хришћани се иначе сахрањују свечано обучени и у дрвеном сандуку. Умре ли неко у даљини или му се не зна ни мјесто смрти, укућани га жале „над одјећом“: положи по столу или кревету његову одјећу па над њом плачу и наричу.

Доскора је по планинама нечији гроб могао да служи и као потврда својине над земљом оне породице (или села) из које потијече ту сахрањени покојник. Тако су, и због тога, прије тридесетак година Кљајићи из Загорја на спорном мјесту у планини Смиљевци сахранили умрлог старца Милету Кљајића.

Некада, али то нико од живих не памти, било је случајева да се раскопа гроб покојника за кога би се пронијела вијест да се тобоже вампири, па би га у гробу проболи глоговим коцем и потом наново закопали. Помињемо накрају још једно вјеровање. Не може ли жена да затрудни послје смрти умрлог јој дјетета, вјерује се да ће зачети ако се раскопа умрло дијете па му се кости помакну макар мало и ма на коју страну. И, гроб се поново загрне. Ово помиње на негдашње двојно или поновно сахрањивање које је и донедавна било познато код неких нарда.

Иначе се у нечији гроб може и други мртавац да закопа послје 6 до 7 година. Обично мајка „наручи“ да је закопају у синовљев гроб ако већ има умрлога сина.

Као и другдје, вјерује се да поред гробља није упутно ноћу пролазити, јер може човјеку штогод да се привици и да га уплаши.

M. R. Barjaktarović

CEMETERIES AND TOMBS IN THE REGION OF UPPER POLIMLJE

Summary

The Upper (Gornje) Polimlje is a part of the northeastern Montenegro. Natural conditions of this region are favourable to the development of stock-breeding and agriculture. Suitable mountain passes have facilitated its communications with the neighbouring regions from time immemorial. It was, therefore, in the past, an important region both from economical and political point of view. In the Middle Ages it was also one of the prosperous cultural provinces of the Serbian state. Owing to such a situation and role, it is easily understood

that various types of cemeteries from ancient tumuli, over Roman sepulchral monuments and so on until our actual fashion of burying the dead, have been preserved in the Upper Polimlje. There are, in this region, numerous graveyards, known under the name of „Latin cemeteries“; whose origin, in all probability, is to be attributed to the North-Albanian tribe of Klimente who penetrated into this region, particularly in the course of the 18th century. There are also cemeteries with tombstones in form of Bogomil (Bogomils — a mediaeval religious sect in Balkan countries related to Cathars) standing sepulchres (stećci). In two places one meets with two „nuptial graveyards“ where, according to the popular tradition, in old times, two wedding processions met, engaged with each other, fell and were buried. In the village of Bijelo Polje there is a graveyard called „millers' cemetery“, where they buried but millers. There are individual tombs to be found in many places. These are the graves of people who died or were killed on the way. If they are not actually buried on that very spot, there is at least a tombstone, called „mramor“ (marble). Erected there. Contemporary cemeteries of both Christian and Moslem population of this region are, for the most part, neglected

Петар Ж. Петровић

АРХИВСКА ГРАЂА О НАРОДНОЈ НОШЊИ У ШУМАДИЈИ У 19 ВЕКУ

Архивску грађу о народној ношњи и о одећама у Шумадији исписао сам са оригиналних докумената који се чувају у Државној архиви у Београду, означени као акта Кнежеве канцеларије (Кнеза Милоша), осим првог прилога, чији се оригинал чува у Архиви Српске академије наука у Београду под бр. 9277. Из аката исписао сам само онај део грађе који се односи на народну ношњу и на одело. Том приликом трудио сам се да грађу верно саопштим под наводницама, а у малим заградама су моја објашњења. Стара писмена заменио сам данашњим, а интерпункцију прилагодио данашњој. Грађу сам исписао до 1839. год. и средно је хронолошким редом.

I

..25-и јунија 1812. Предложио Максим Рашкович, грађанин и купец белградски у Главному белградском суду писмену тужбу под 25 ./ на Стефана Николича, грађанина и калпакчију Белградског, да е овај (Стефан) дом његов у I Кварту под Н. 189 на 3 сата пред зору тогж 25-и јунија запалио и у самои побуни улегао у дом, узео ћечерму чошну (чохану), червену, на злату, са сребрним дугметима, у кое цепу десному били 600 вenedички (венедијанских) дуката, једну доламу от угасите плаве чохе на злату и сребрене токе позлаћене, две оке тешке”.

По процени Рашковић је оштећен:

„600 вened. дуката износе	7.200 гроша
ћечерма по процени	180 „
долама по процени	200 „
токе по процени	800 гроша”.

Калпакчија Стефан Николић изведен је пред Суд. Он је тада на себи имао: . . . „капу сербску от червене чохе златним гаитаном нашарану; черну свилену мараму на врату, ћечерму од червене шамалаче, с черним гаитаном; доламу загасито плаветну чошну, с червеним гаитаном и са сребрним дугметима: фермен такођер угасито плаветну чошну, са златним шиком; чакшире червене чошне. са сребрним копчама; појаса два шарена.

Он сам (ј)есте човек червене масти, висок, образа округли, пун и семи, очију черни и велики, носа повелика, тела крупна и месната. Нашли су код њега: 12 цесарски дуката, 3 талира крстата, 8 гроша у марјашима, једна златна бурма и један мали ножић, то све узето у Суд'', . . .

Оптужени Стефан изјавио је на првом саслушању да има 35 година, да се родио у Београду и да је калпакција београдски, а у другом саслушању је променио први исказ и изјавио да има 33 године и да се родио у Параћину.

Тужилац Рашковић дао је, уз остало саопштење, и овај исказ о несталним токама: на позлаћеним токама „на коих десна крила, горњем дугмету мое име изрезано и с овима поставе''. На питање судије „како (ј)е обучен онаи ког сте ви видели'', тужилац је одговорио: „Имао е капу червену, чошну, са златним гаитаном нашарану, черну свилену мараму на врату; ћечерму от червене шамалаче с черним гаитаном; доламу загасито плаветну, чошну, с червеним гаитаном и са сребрним дугметима; фермену такођер загасито плаветну, чошну, са златним шиком; чакшире червене, чошне, с чизмама на ногама: свилај (силав) прости, с два пиштоља жути(х) јабука и с јагаганом, преко свилаја појас шарен'', . . .

У истом акту спомињу се сведоци: Јанко Богојевић, чизмар у Београду, имао тада 38 година, родио се у Јагодини, сада (1812.) живи у Београду, и Пантелија Милић, терзија, имао 44 године, родио се у Поречу, живи у Београду.

II

17. септембра 1820. пише сеоски кнез Никола Катић кнезу Милошу у Крагујевац да му се жалио Радован Илић, из села Араповца у шумадијској Колубари, на свој ујака Матеју Марковића, код којег је, за време народне бежаније 1813., оставио, уз остало покретну имовину, и једно „кабаре'' (токе), један „перслук с копчама, новцима поднизат, један убрадач с новцима поднизат''. — Београдска нахија.

III

15. марта 1823. пише сеоски кнез Живко Михаиловић кнезу Милошу у Крагујевац: „Јављамо Вам и Вашој високославној власти накратко, како су к мени дошли Рипањци (из села Рипња код Београда) и казали, како су нашли једнога човека мртва на белига код Трешње у крај друма и ја одчас пошљем мојега писара, да види да ли је убијен. И он кад оде у Рипањ, позове кметове и ш њима оде и види: нико га није убио, нити има какве ране на њему нити ми знамо откуда је; и нашли му једну торбу, и у торби једни нови обојци и једна кошуља немачка од ћенара; и он је средња одраста и у поле проседио, да једно 50 година имаде; и нашли су га 12. марта и ми смо га саранили; и на њему није ништа било од аљина, нити имао пара; после нашли 15 пара у кеси код њега и вашој власти јављамо, Господару, и опанци свињски на ногу''. — Београдска нахија.

IV

7. септембра 1823. пише сеоски кнез Никола Станојевић, из села Рудовца, у шумадиској Колубари, кнезу Милошу у Крагујевац: „С отим нашим писмом јављамо вама, Господару, све по реду, како се по(х)ара пролетос о светом Ђурђу у ... (нечитко). Именовани Ђорђе Миросавић однето му оружје пушка дуга, проче оглавље женско'... — Београдска нахија.

V

30. јула 1825. подноси списак ствари Вуле Павловић, из Крагујевца, које потражује од своје стрине и то: либаде, доламу, сребрна дугмета од антерије, „амбрел“ (амрел, кишобран) свилени, чибук са „һилибарли такумом“. — Крагујевачка нахија.

VI

Суд Рудничке нахије у Брусници доставио је 14. јуна 1830. кнезу Милошу у Крагујевац наручено „латно за јуноше у гарди који служе“. — Рудничка нахија.

По истом предмету Магистрат у Смедереву одговара кнезу Милошу 16. јуна 1830., да је добио наређење за скупљање платна из кућа из којих је момак „кнежев гвардист“. — Смедеревска нахија.

VII

А. Симић пише кнезу Милошу 1. јануара 1832.: „Всепокорњејше шаљем Светлости вашој по Симићу она три башлука (коњаска оглава) и два силимбета (пршњака) што су се овде (у Београду) правили. Такођер и ону копчу за ерванију вашу, с брилијантима, која ми је јуче из Беча дошла. У кутији с копчом наћићете описане направе њене, кое мајстор прилаже'... — Кнежев конак.

VIII

А. Симић пише кнезу Милошу 6. августа 1832. из Београда у Пожаревац: „Данас послао сам вашој Светлости на тамошњим колима, која су амо (овамо) довезла тамошњег сарача Турчина, 9 тараболос шалова, кои коштају по 220 гроша и више од њи нема овде. Такођер послао сам и 10 немачких шалова за опасивање, кои коштају по 34 гроша; од ови било је и други кои су се могли по 30 гроша узети, али су сасвим рђави, и зато сам на боље судио узети те боље, макар и од 4 гроша скупље. Послао сам такођер и 5 башлука коњски, од кои само један као онај што вам је Гарашанин на коњу донео, јербо од њи није било више, а прочи су мало лакши од оног и коштају 3 по 23 гроша, а 2 најлакша по 30 гроша. Силимбета (коњских пршњака) за њих нема никако. Кошуља нисам нашао више од 3 кое сам вам и послао, а гаће ниједне, но ако заповедате, морамо поручити у Сара(ј)ево и на кошуље и гаће, а и за силимбета да нам се

направе и пошљу, но зато би морали чекати 1 месец дана или 6 недеља. Бисаге послао сам вам само једне из узрока, што нисам знао, да ли(и) вам требају овако велике или мање, што сваки момак за себе може носити аљине у њима. Ако, дакле, те буду добре, онда ћу вам послати још троје такове, ако ли не буду, а би ми иј изволите вратити натраг, па ћу вам онда послати четворе мање. Чо(х)е за јапунцета нема овде онакве као што захтевате, но ако заповедате да поручимо у Пешту, да нам пошљу. Хтео сам узети за кошуље платна, па (да) дам сашити такове, но и тога нема. С више реченим стварима послао сам вам и 4 феса и 4 ћулафа. Бисаге коштају 45 гроша, кошуље по 20, фесови по 10 и ћулафи по 5 гроша". — Кнежев конак.

IX

А. Симић пише кнезу Милошу 14. августа 1832. мимо осталог и ово: „Прилажем вам овде 4 мустре од бели(х) матери(ј)а за панталоне, кое сам овде наћи могао, засад друге нема, а такођер нема ни беле ћечие"... — Кнежев конак.

X

1. јануара 1833. јавља капетан Јованча Спасић из Смедерева кнезу Милошу: „Александар Хаџи Тривковић, овдашњи, казао ми устмени налог ваш, да зактевате 12 чивти (пари) чарапа бели, фланерски. Ја сам тако ишао и тражио по дућани(ма), но нисам могао наћи, за кое и јављам вашој Светлости"... — Смедеревска нахија.

XI

9. јануара 1833. пише А. Симић из Београда кнезу Милошу у Крагујевац: „Примио сам послану ми одежду, коју ћу по заповести вашој дати одма да се прекрои, настојавати да час пре буде готова и како се сврши одма(х) ћу вам послати... Сутра по Симићу шаљем вам наручена два комада ћитајке (памуклије од пругасте свилене тканине), 4 пара белензука они(х) од кума Димитрија, као што сте пре узимали и од кои, ако вам устреба још, да поручимо, јербо овде више нема. Она два ширна (ширита?) златани за капе наручио сам код Филипа сарача и како буду готови послаћу вам иј". — Кнежев конак.

XII

20. априла 1833. пише А. Симић из Београда кнезу Милошу у Пожаревац: „Стојанка ми је јавила вашу заповест, да узмемо у чаршији чо(х)е за цубе оној девојци што је код ње, кое смо и учинили, но она се моли, да јој јавите, какав ће арач ударити на цубе и колико, а тако и на проче аљине. Притом каже, да јој нисте назначили за простирку истој девојци, оће ли јој начинити јорган, душек, ћилим и колико јастука? И оће ли јој спремити што од посућа кућног? За кое све всепокорњејше моли и љуби вам руку да јој јавите". — Кнежев конак.

XIII

9. августа 1833. А. Симић пише кнезу Милошу у Пожаревац: „при-мио сам ... повраћене ми ствари од кои 4 тараболоса шала што сте узели, дао сам одма на 4 казаса, сваком по један, да начини на њи с крајева ширит и кићанке, но до ово доба нису могли бити готови и тако како при-спеју, послаћу вам иј макар по нарочном суруди(ј) и (коњанику) ако не тре-фим какву другу прилику. За чо(х)у за јапунцета писаћу данас да нам што скорие из Пеште пошљу. Капута 4 наручио сам да се праве, а тако дао сам и онај послани ми камен, да се с њиме прстен од злата начини.

Јуче по Абрашу послао сам вам онај такум за 6 персона што сте ми зимус писали, да вам начиним као онај што је Соломон кап(етан) Јокси направио. не знам оће ли бити ономе раван, јер друкчије нисам могао нару-чити да онакови исти буде, него сам казао Соломону, те је писао оном мајстору кои је и онај правио, да јошт један онаки исти начини, тако онај га и правио.

Јутрос послао сам вам по Јакшићу кукуљату за кап(етана) Милу-тина Еру, за онај капут што смо од њега на зајам узели”. — Кнежев конак.

XIV

Јеремија Петровић, папуција из Крагујевца, тражи молбом од 22. септембра 1833. од кнеза Милоша новаца на зајам, да би могао радити свој занат. -- Крагујевачка нахија.

XV

„У Крагујевцу 14. фебруара 1834. г., Но. 417, Ваша светлост ми-лостивејши Господару. Будући да се скоро свуда у свакоме догађају и прилици, а особито у сватовима на весељу догађа, да сватови веселећи се, избацују пушке, кое обично са собом, куршумима напуњене, носе и тим често убиства производе се, за која се тешко совесна пресуда изрећи не може, што се не зна у колико би се кое за непредосторожености сматрати могло, то се је суд Народни нашао побуђен Вашој светлости с нај-дубљим страопочитањем представит своје мњеније, да би добро било, да се по овој држави нашој обзнани, да се унапредак забрани у какво му драго весељу избацати пушке кое су куршумима напуњене; но сваки кад на весеље пође, да пушку своју, куршумом напуњену, испразни. И да се унапредак сваки кои, веселећи се, из пушке убиство учини, сматрати као својевољни убица по томе, што је забрањено куршумима напуњене пушке на весеље носити; кое мјеније свое Вашој светлости предлажући и височајшега и милостивејшега у томе настављања очекујући с најдубљим страопочитањем остае Вашој светлости милостивејшега Господара најпо-низнији Суд народни србски”.

На полеђини овога акте кнез Милош је одговорио:

„Предложение ваше од бр. 14 т. Но. 417 у призренију забране, да се куршумом напуњене пушке не избацују, одобравам с тим приме-ченијем, да би много боље било, и после кое би се убиство претворило, да сте се и пре сетили овако предложение поднети ми. Но не би поне

за унапредак зла следства предусрели, која се пуцањем из пушака куршумом напуњеном више пута догађају, то препоручује из, куршумом напуњени, пушака, не само у сватовима и при славама, већ и у црквеним саборима, при послу младе, при просидби девојака и при свима догађајима да се ради весела пуца с тим поостренијем забраните, да ће се не само онај кои у таквој прилици кога убије, већ и онај кои кога и најмање рани, као самовољна убица сматрати и по оној мери примерно кажњен бити. Сваки, дакле, кои весела ради пуцати жели, дужан је куршум из пушке најпре извадити и с хор фишеком пушку напунити и бацати, ако је рад да га предречени казн, ако кога рани или убије, не сустигне. Из чега се види, да је само путнику слободно с куршумом пушке пунити због своје сопствене о(д)бране, ако га ко у путу нападне, а осталима на веселе како идућим људима сасвим се забрањује с куршумом пуцати под вишепоменутом казном". — Крагујевачка нација.

Ова кнез Милошева наредба објављена је, с незнатном изменом, и као распис народу у Новинама србским, бр. 8 од 24. фебруара 1834.. 33.—34. (Београд). Наредбу о забрани пуцања из пушака о народним саборима издао је кнез Милош и преко војних власти (видети објављени архивски податак у Српском етнографском зборнику XIV 1910., 434-435).

XVI

5. Јуна 1835. пише А. Симић из Београда кнезу Милошу у Пожаревац: „Јуче приспео сам овде и одма сам писао за Филипа сарача у Смедерево, да ми дође амо и онда видићу и јавити Светлости вашој, оће ли моћи навезти јаке на 4 пара аљина (ађутантских) и оне грбове србске за калпаке, а витез-ветише за калпаке наручићу у Пешту. Калпаке пак саме, мислим, моћи ћу и овде начинити. А што се тиче до аполета и гајтана око рамена и преко груди не смем иј наручивати у Немачку, јербо, како чујем, различито иј носе, то јест Немци другојачице, Руси другојачице, а Власи опет другојачице. А као што сам приметно из разговора ваше Светлости, ви сте ради да буду као влашки. Зато всепокорњејше усуђујем се предложити, да би ваша Светлост изволела за такове писати Ђерману у Букараст, да иј онамо купи и понесе са собом, знам да иј има готови, а ако и(ј) нема, ласно ће иј онамо начинити, јер ја и да оћу да иј поручим у Немачку, неумем им казати како треба да иј направе, па да буду као влашке. Мој побратим Вуле вели, да мора ићи у Цариград и сутра ће да реже аљине за пут и тако смо сад четворица ађутанти"... — Кнежев конак.

XVII

9. јуна 1835. пише А. Симић кнезу Милошу у Пожаревац: „...С последњим писмом ваше Светлости примио сам и послану ми аљину, по којој заповедите ми, да правим нову униформу за ађутанте. Но ја сам већ свима покроио аљине по првој заповести вашој. Сад овај крој не може поднети на форму ове аљине што сте ми послали. Зато молим покорно да ми јавите оћу ли остати при овом што сам скроио или ћу узети другу чоу, па да кроим по овој форми што сте ми послали.

Калпаке сам дао да се праве, а за витезкетише на њи и за перјанице и за грбове данас пишем у Пешту, да се онамо начине, а све сам овде нацајхновоао (нацртао) како треба да буде и послаћу онај цајхнунг (нацрт), да све по њему начине". — Кнежев конак.

XVIII

По једном пописном списку, од 7. фебруара 1836., имовине Ј. Михаиловића из Гроцке, унето је, уз осталу покретну имовину, и „2 сабље, 3 пушке дуге, 2 ножа сребрни, 1 мали". — Смедеревска нахија.

XIX

24. априла 1836. пише Вучић Перишић кнезу Милошу: „По писму ваше Светлости од 23. априла, Но. 1508, пошаљем вам меру мои(x) хаљина, за кое сте милост имали дати направити, за кое благодарим вам на отеческој милости и целуем ваш пресветли скут, в прочем са истинитим високопочитанием пребивајући и јесам ваше Светлости всепокорњеши слуга Вучић Перишић". — Кнежев конак.

XX

19. јуна 1836. (недатирано, али је писаљком означен овај датум, вероватно накнадно) пише кнез Милош Вучићу: „Љубезни Вучићу. У пакету под нашим печатом шаљемо вам једну челенку од брилијанта, за коју вам препоручујемо, да ју дате абцајхновати од инжинира, па кад тај цајхнунг буде готов, пошаљите га Радовићу у контумац, нека по тој мустри направи у Бечу другу челенку (даље прецртано: која нам се не допада, а ради смо, да се та, што нам није по вољи, поправи по форми овој коју вам шаљемо) (изнад прецртаног датато:) од оног камења, које ће се скинути с ордена нашег, а које је султанско (једна реч нечитљива). Та нова челенка нек буде само по форми овог цајхнунга, а макар и мања била, колико већ камења досегне.

Шаљемо вам и један сат са разбијеним стаклом, за кои вам препоручујемо, да га такође предате Радовићу, нека га понесе и стакло поправи. Кажите инжиниру, нека на цајхнунгу направи писмена М.О. (како) он за добро нађе, да ће та писмена добро стајати. Кад инжинир сврши цајхнунг, вратите нам ову челенку натраг". — Кнежев конак.

XXI

5. јула 1836. јавља из Крагујевца Јакшић кнезу Милошу, да је наручио кожице од видри (не казује се где, али по свој прилици од уловљених негде у јужној Шумадији). — Кнежев конак.

XXII

23. септембра 1836. пише Вучић кнезу Милошу: „Ваше високопочитаемо писмо од 20. т.м. под Но. 3763 са повраћеним сребрним тепелуком... јесам примио. Тепелук од ког је узет повратио сам". — Кнежев конак.

XXIII

12. октобра 1836. пише А. Симић кнезу Милошу: „Данас по Вулу и Пери Милекином всепокорњеше шиљем вашој Светлости калпак и перјаницу и четири фунте клободана, кои сам набавио по заповести вашој за оне новце кое сам од проданог руског клободана узео и од која претекло је код мене девет цванцика. Нови фес ваше Светлости, кои се овде прави, ни(ј)е јошт готов из тог узрока, што је Чифутин покварио један фес, кои треба на фес одозго да дође, па сад прави други“. — Кнежев конак. — Срп. етн. зборник XXXIII 1925., 62—63.

XXIV

28. септембра 1836. А. Симић доставља кнезу Милошу наручену чоху из Беча. Кнезу се није допала чоха и он је враћа Симићу 4. октобра 1836. Симић понова доставља 14. фебруара 1837. кнезу „мустре од чоје“, које су донете из Беча. Пошто и са овом чохом кнез није био задовољан, то је Симић наручио чоху у Лајпцигу. 28. фебруара 1837. Симић доставља кнезу „3,5 рифа“ чохе која је стигла из Лајпцига. — Кнежев конак.

XXV

4. јануара 1837. извештава А. Симић кнеза Милоша: „Овде су остале неке хаљине Михаил-бегове (Милошева сина) правећи се код шнајдера кад су они тамо отишли, кое су данас довршене и кое всепокорњеше данас шиљем по Ђорђу Татарину“. — Кнежев конак.

XXVI

5. јануара 1837. А. Симић пише из Београда кнезу Милошу у Крагујевац: „По височајшем налогу ваше Светлости... купио сам за децу две капе и по доносителу овога писма пошиљем иј вашој Светлости. Ако им буду малене или големе, молим да ме извините, ја овако насумце нисам могао погодити боље“. — Кнежев конак.

XXVII

Усаслушању од 22. јула 1837., које се односи на погибију Василија Грујовића, из села Пајсијевића у Грузи, на дан 23. фебруара исте године, спомиње се кожни „силав“, који су тада имали на себи убица и један очевидац погибије. По исказу једног сведока: „и све ми се чини, да чаша (која је била нестала Грујовићу) Ђири (убици) иза силава испале“. По исказу другог сведока: „Но Ђиро одма њега удари ножем у силав и пробије му на силаву два три листа“ (кожна). — Каргујевачка нахија.

Пропратне белешке:

алфина: 1. мушка, бела сукнена одећа, кроја доламе, али с рукавима- којом је кнез награђивао одане људе; 2. ађутантска, с јаком (огрлицом): врстт униформе кнежевих пратилаца.

амбрел, свилени: амрел, кишобран.

арач, за цубе: украсни додаци за одеће (гајтан, ширит, срма и др.).

беленауке: врста гривне коју је женскиње носило на рукама до шаке.

бисате, за ношење одеће: врста двојне кострете тообе.

бурма, златна: врста прстена; по архивском податку вероватније упредена позлаћена жица, која се носила о врату, с доњим крајевима у цепу.

витез-кетиш: нека врста куповног накита на калпаку, мађарске израде; носили кнежеви пратиоци.

гајтан, *џрни*: упредена памучна врпца за украшавање одеће.

долама, мушка, од тамно-плаве чохе, украшена дрвеним гајтаном и сребрним дугметима: дугачка свечана одећа, без рукава, изобичајена.

дугмета, сребрна на ћечерми и долами: за украшавање свечане одеће.

ервеница, с копчом и брилијантима: врста свечаног огртача, који се кројио по угледу неке одеће из Јерменије, по којој је добила назив; носио кнез, и вероватно, виши чиновници.

злато: позлаћена метална жица за украшавање свечане одеће.

јапунце, чохано: врста огртача, кабаница, изобичајено.

јатаган, за појасом: повећи нож за одбрану, носили мушкарци, изобичајен.

кабаре, видети: токе.

калпак, 1. са српским државним грбом, перјаницом и витез-кетишом: униформисана свечана капа кнежевих пратилаца; 2. без грба, перјанице и витез-кетиша носили имућни људи по градовима, изобичајено.

калпакчија: занатлија за израду калпака.

капа српска, од дрвене чохе, украшена златним гајтаном (позлаћеном жицом): пошто је такву капу носио београдски калпакчија 1812. то се дознаје, да је она рствари калпак.

капут: кратка мушка одећа с рукавима, састава и кроја градске европске ношње.

кићанка: врста текстилне ките, с ресама, за украшавање свечане одеће.

клубодан, немачки и руски, видети: шик.

копча, сребрна, на чакширама.

кошуља, мушка, немачка од ћенара (лана?).

кукуљата, мушка: врста капуљаче, изобичајена.

либаде: свечана кратка женска одећа од чохе, постављена свиленом тканином, без цепова, са широким рукавима, спрема закопчана, готово изобичајена.

марама, од црне свиле: носили око врата мушкарци по градовима, изобичајена.

ножић, *мали*: носили мушкарци уза се за мање потребе.

обојка: подлагач сукнени у опанцима, и сада у употреби.

оглавље, женско: метални новац као накит који су носиле невесте на глави, изобичајен.

опанак, од свињске коже: сада у ређој употреби.

папуција: обућар за израду папуча, плитке кожне обуће, натикача.

перјаница: куповни украсни додатак на калпаку кнежевог пратиоца у свечаним приликама.

перслук, с копчама, на коме је био нанизан метални новац: женски оплећак од свиле, без рукава, још и сада понегде у употреби.

пиштољ, за силавом, са жутом „јабуком”: врста кратке пушке, с дршком која је у врху имала облик јабуке, украшен жутим лимом; носили мушкарци и по два ради одбране, изобичајен.

платно, народно за кошуље: пртена или памучна тканина.

појас, мушки, шарен, свечан, носило се и по два преко силава: куповни, свилен.

пушка, дуга: носили мушкарци уза се ради одбране и пуцања приликом весеља, изобичајена.

сарач, Турчин (мухамеданац): седлар.

свилај прост, видети: силав.

силав, кожни, с листовима: врста мушког појаса од коже, у који се задевали пиштољи и јатаган, изобичајен.

такум, од ћилибара: врх дршке од чибук, који се држао у устима када се пуши. *тарболос*, шал, мушки појас, видети: шал.

тепелук, сребрни, позајмљен: врста плитке украсне капе удатог женскиња, готово изобичајен.

терзија: кројач свечаног одела.

токе, сребрне, тешке две оке, међу којима је било и позалаћених; „крила“ тока заокочавала су се помоћу горњих и доњих дугмета за „поставу“ од тканине: носили имућни мушкарци, изобичајене.

торба: вероватно од тканине, носила се о себи; у њој су се држале ситне потребе и дневна храна када се путује.

ћечерма, чохана, црвена, с два унутрашња џепа у којима су се држале дневне ситнице и новац: то је ћечерма, мушки свечани грудњак, без рукава, изобичајен.

ћитајка: памуклија, без рукава, од свилене пругасте тканине, постављена памуком, изобичајена.

ћулаф: врста мушке плитке капе, вунене или памучне.

убрадач, с новцима „поднизат“: женски за повезивање главе.

фес: врста мушке и женске капе од црвене чохе, назвата по туниском граду Фесану; недавно изобичајен.

фермен, фермена, од плаве чохе украшен златним шиком: мушки свечани оплећак, без рукава, и сада у употреби.

чакшире, од црвене чохе са сребрним копчима: с повећим туром, изобичајене.

чаране, куповне, беле, од фланела (памучне тканине), изобичајене.

челенка, са брилијантима и украсним камењем, рађена по нацрту: није јасно да ли мушка или женска, од чега је и каквог је облика.

чибук, са ћилибарским такумом, видети: такум.

чизмар: обућар за израду чизама.

чизме: врста мушке обуће с потпетицама и горњим делом који досеже преко ножних листова.

џубе, чохано, девојачко: кратка свечана одећа са закопчавањем, ивицом оперважена крзном, готово изобичајена.

шал, траболос и немачки: свилени украсни мушки појас с разнобојним пругама из Триполиса, по коме је добио назив траболос, а други је обичан из Немачке, изобичајили се.

шамалача, црвена чоха за израду свечане одеће: добијала се из Шама, отуда и назив; више није у употреби.

шик, златан: украсни додатак од вештачког злата, жућкасте боје, на свечаним одећама.

ширит: врста украсне траке за свечане одеће, ткан од сребрне или позалаћене металне жице.

Petar Ž. Petrović

ARCHIVAL MATERIALS CONCERNING THE COSTUME OF ŠUMADIJA

Summary

The author collected archival materials in the State Archives in Beograd, related to the costume of Šumadija, central region of Serbia. He established, on the base of denominations and acquisitions of garments and cloths, ornaments etc., that the peasants wore, at that time, popular costumes, while the inhabitants of towns dressed after the Oriental fashion and that already in the course of the first decades of the XIX century were introduced the garments of the cut of European urban costumes.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Д. Масловарић

УТИСЦИ ИЗ НАРОДНОГ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У СОФИЈИ

Народни етнографски музеј у Софији био је од 1892. године до 1906. године у оквиру Народног музеја, кад се са својим збиркама одваја и постаје самосталан музеј. До 1910. године главни задатак Музеја био је да сакупља народне ношње, а остали експонате само узгредно. Од 1910. године требало је да постане „Архив за бугарску ренесансу“, чиме се формирало ново одељење — одељење за старе књиге и акта. Овај материјал је 1925. године предат Народној библиотеци, где се и данас налази.

У току ратних година 1912.—1918., Музеј обогаћује своје збирке разним новим предметима са окупљане и ослобођене територије.

После рата, од 1921. године, Музеј издаје свој гласник под именом: „Гласник етнографског музеја“, који излази и данас.

Крајем 1925. године у оквиру овог Музеја установљен је „Музички фолклорни архив“. Овај архив је 1950. године предат Институту музике при Бугарској академији наука.

За време другог светског рата Музеј је тешко настрадао. Крајем марта 1944. године изгорео је, погођен авионским бомбама. Причињена је огромна штета, јер су готово сви музејски фондови и збирке били уништени. Нарочито су настрадале текстилне збирке, збирке историјских предмета, велика колекција бакарног посуђа, као и целокупни фото-архив и библиотека од 3500 књига.

Од 1949. године, Народни етнографски музеј је спојен са Етнографским институтом Бугарске академије наука, чиме је сву власт и руководство у Музеју преузела Академија, са циљем да се продуби и прошири научна и сакупљачка делатност.

Да би се научни рад у овом Музеју правилно одвијао, целокупно његово научно и теренско пословање подељено је на рад у три одељења:

- а) Одељење за материјалну и техничку културу;
- б) Одељење за народну ношњу и накит;
- в) Одељење за народну архитектуру и уметност.

Прво одељење обухвата рад на проучавању и сакупљању материјала из привредне области, земљорадње, сточарства, виноградарства и градинарства. Оно непрекидно посматра и бележи све промене које се дешавају на терену у начину рада, техници са којом се рад спроводи, као и посматрањем и бележењем свих обичаја који прате ове радове.

Друго одељење обухвата рад на проучавању и сакупљању народне ношње и накита, затим заната који се баве израдом делова за ношњу и накит, као и начина обраде потребних сировина за израду ових предмета.

Треће одељење обухвата рад на проучавању и сакупљању народне архитектуре и уметничких предмета. Ово одељење проучава технику типова зграда, њихов ентеријерни уређај и уметничко украшавање. Даље, проучава народно дрворезбарство на грађевинама или њиховим деловима, као и на предметима покућства. Активност проучавања и сакупљања уметности односи се на проучавање занатских производа као што су керамичарски, ковачко-браварски, дрворезбарски и други, који се, поред функционалне намене и облика, могу и обилато украшавати разним народним шарамима и орнаментима.

Поред наведених одељења где се научни рад спроводи искључиво на терену на испитивању и сакупљању материјала, музеј располаже и са специјалним службама које такође раде на терену, али са другом радном оријентацијом. То су службе, које имају задатак да одржавају разне везе са другим научним, индустријским и уметничким организацијама.

Тако служба одржавања везе са музејима по унутрашњости прати рад ових и помаже им у ситуацијама када дотични музеји немају техничке или стручне могућности у решавању појединих задатака или проблема.

Служба одржавања везе са индустријом је основана са задатком да контролише индустријску производњу свих артикала који се у ма ком виду ослањају на народне елементе. Она упућује индустрију и настоји да предмети етнографског карактера и поред свог индустријског карактера не изгубе своју етничку карактеристику. Ова служба и саветодавно делује, сугерирајући производњу различитих предмета, зависно од њихове рентабилности, естетског укуса и могућности пласмана на иностраном или домаћем тржишту.

Служба одржавања везе са уметничким занатима (дрворезбарски, керамичарски, ковачко-браварски и други), а који се баве занатско-уметничком обрадом предмета народне материјалне културе, има задатак да олакшава рад овима, пажећи да индивидуалност не угуши народно порекло мотива на предметима који се израђују.

Служба одржавања везе са филмским предузећима има задатак да контролише рад режисера у филмовима који обрађују фолклорне или етнографске теме. Она се стара да сваки елеменат народне културе или предмет из свакодневне народне употребе буде адекватан средини коју треба да прикаже. Он атакође упознаје режисере по питању разних народних схватања или обичаја, који се, ма у ком виду треба да прикажу на филму.

*
*   *
*

Зграда бившег царског двора у којој је од 1954. год. смештен Музеј налази се у центру Софије, преко пута маузолеја Георги Димитрова. Зграда је на око доста неупадљива, врло пространа, са врло скромним спољашњим архитектонским решењем. Састоји се од приземља и једног спрата. Улаз и антре је симетрично деле на два једнака дела.

Антре је мања просторија сва у белом мермеру. Лево и десно од улаза је подигнуто мермерно степениште, лепезасто лучног облика. Ово

степениште се на висини од око 1 метра, стапа у једну целину правећи једну платформу, са које се степеништем улази у ходник, који дели просторије Народног етнографског музеја од просторија Дрезденске пинакотеке. Улазећи у просторије у коју је смештен овај музеј, посетилац прво улази у једну омању, доста мрачну просторију, са зидовима обложеним дрвеним фурниром и зеленим тапетима. Ова просторија служи као врста предвора из кога се одлази у службене просторије музеја и изложбене просторије. У једном мрачном и претерано декорисаном амбијенту ове собе. Посетилац упознаје у витринама, постављеним по зидовима, изложене потпуно нове производе домаће радиности: кавале, фруле, дрвене ташире, као и разне облике уметничке керамике. Поред ових предмета, у посебним витринама изложено је нешто слика са етнографском тематиком: мајка са дететом у народној ношњи, овчар, кућа, предење и ткање, огњиште и друго.

Из ове, уводне сале, посетилац улази у просторије у којима су изложени предмети одељења за материјалну техничку културу. Ово одељење је смештено на читавом првом спрату и обухвата осам већих или мањих сала.

Прва сала је омања просторија (или тако делује зато што је осветљена врло слабо), у којој су смештене пољопривредне справе. Експонати су оживљени помоћним средствима, макетама, картама и илустративним материјалом. Ораће справе су рала разних облика и варијанти. Макета представља вршидбу у Добруци око 1920. године која се вршила са коњима. Занимљиво је приказано огромно ограђено гувно на коме се врше са 18 коња у исти мах. Једна карта нас врло исцрпно и географски прецизно упознају са типовима рала која се могу срести на територији Бугарске, којих има четири врсте. Друга карта приказује видове вршидбе према одговарајућим техничким могућностима. Углавном она приказује вршај: млаћењем, гумном, и савременим техничким средствима. Трећа, карта нас упознаје са ситуацијом гурбета — печалбара и њихових миграција, вршених из јужних крајева у северне и обратно, а у зависности од пољопривредне сезоне. Овде су нам раздвојене миграције проузроковане из економских разлога, од присилних, спровођених од турских власти у крајевима где није било довољно радне снаге. Четврта карта, карта чифлука, обухвата период робовања под Турцима и њихову територијалну поделу Бугарске, означавајући чифлучке центре са историјатом њихова развоја и раздобљем губљења истих. Илустративни материјал приказује рад у пракси изложених експоната. Фотографије су у црно-белој техници.

Друга сала приказује предмете из виноградарства илустроване предметима, макетом, сликама и картом. Макете су урађене тако да нам приказују све облике рада у виноградарству почевши од припремних радова до прераде грозња. Макете су прилично велике и сасвим лепо информишу посматрача о техници разних послова у виноградарству.

Трећа сала је сала у којој је приказано градинарство. Великим макетама приказане су разне фазе обраде земље, вршених у разним географским условима. Упадају у очи и оригинална решења иригационих техника на разним земљиштима која су приказана у врло разноврсним типовима долапа и других уређаја.

Како је Бугарска позната по свом квалитетном дувану, то нам је овде приказан и рад на гајењу дувана, илустрован алатом који служи у ту сврху.

На средини ове сале је постављена макета градинарске задруге, која обухвата све видове рада у једној оваквој задрузи. Зидови су испуњени сликама и разним алаткама којима се обрађује земља.

Четврта сала је посвећена раду на гајењу ружа и производњи ружиног уља, том врло важном артиклу бугарске привреде. Овај рад је илустрован алатом, макетама и сликама.

У овој сали је смештена карта, која приказује центре где се гаји дуван, његове врсте и технику обраде.

Пета сала је врло мала и испуњена је пастирским предметима. То су разни примерци ношње, звона, предмета за личну употребу пастира, а ту је и један експонат отворене пастирске колибе.

Шеста сала нас упознаје са техником обраде вуне, лана и конопља. Празан простор у овој сали попуњен је са неколико плугова.

Седма сала приказује разне тканине, ткане на разбоју, намењене свакодневnoj употреби. Све је ово изложено да попуни просторију, али је тако изложено да делује врло претрпано. Главни експонат ове сале је ентеријер собе из града Тетевена из XIX века. Соба је намештена у оријенталном стилу. Зидови, врата, долапи, урађени су у изванредном дуборезу, док су под и лежаји прекривени ћилимима, по облику шара веома сличних нашим.

Из ове сале улази се у скоро отворену осму салу — одељење привредних обичаја. Овде су по витринама изложене у великом броју и разноврсном облику примерци „божје браде“, сакупљених из разних крајева Бугарске. Поред овог изложено је и много амулета (амајлија), затим вотива од сребра и воска, са опширним обавештењима кад се и у којој прилици употребљавају. У углу је постављена макета кућера у живописној народној ношњи и маскама на лицу. Они се празнују пред пролеће за добар принос и род земљорадника. По зидовима су приказани типови костима и маске који се примењују у овом обичају. Поред иаведених експоната, у овом одељењу је изложена и прилична колекција културних хлебова, који се употребљавају у разним приликама и обичајима. Међу изложеним предметима нарочито падају у очи новогодишњи културни хлебови са наређаним гугуткама по ивици.

Из ове сале се улази у посебна одељења музеја, а којих има три и која служе за разне изложбе. У време када смо ми посетили овај музеј, (септембра 1958.) у овим просторијама је била смештена изложба Севернокорејског музеја, који је гостовао у Бугарској. Врло укусно, ненаметљиво и скромно су приказани делови народне ношње, затим делови покућства, прибор за писање и други предмети неопходни у свакодневном животу.

Овим се завршавају изложбене просторије горњег спрата. Једним доста узним ходником и ступеницама посетилац се спушта у доње-сутеренске просторије музеја, где су изложене збирке одељења за народну ношњу и накит (у пет сала) и одељења за народну архитектуру и уметност (у шест сала).

Прво је одељење у коме су изложени ћилими и губери. И поред великих губитака које је ова збирка музеја претрпела у прошлом рату ово одељење је испуњено са приличним бројем врло разноврсних примерака

чилима са целе територије Бугарске и то су најстарији примерци који су се могли наћи на терену.

У другом одељењу смештени су примерци сеоске народне ношње из свих крајева Бугарске. Временски, ношње датирају из друге половине XIX века. Својом лепотом међу изложеним ношњама посебно се истичу мушка и женска ношња из Горње, затим мушка и женска ношња из села Кремена (Врачански округ), па мушка и женска ношња из Агата (Севлијевска околина), затим женска ношња из Русена крајем XIX века и женска ношња из Риша.

По витринама распоређеним по зидовима изложене су женске ризе, кошуље са врло разноврсним везом.

У трећем одељењу су такође изложене народне ношње. У овоме одељењу падају својом лепотом у очи ношње из следећих крајева: женска грађанска ношња из Софије крајем XIX века, мушка празнична градска ношња такође из Софије, женска сеоска ношња из Трлске околине и женска сеоска ношња из Герилова (Самоковска околина). Поред ношње, овде је изложен женски накит рађен од сребра и срме.

У једној посебној витрини врло пријатно делује изложена ношња овчара из Рачикова из почетка XX века (околина града Смоленскова).

У овој сали оно мало преосталог простора испуњено је витринама са народним везом, као и украсима за ношњу који су врло слични са одговарајућим нашим македонским везом.

Због недостатака изложбеног простора није изложено много ношњи у односу на број који се налази у депоу у збиркама.

У четвртом одељењу доњег спрата смештено је одељење златарског заната, и то оне његове гране која се бави израдом накита и скупоцених металних украса на ношњи. Овде је изложен и алат који се употребљава за израду поменутог накита. Географска распрострањеност овога заната, као и његови центри, приказани су на карти. Од изложених експоната нарочито се истичу „пафтија“ (пафте), разних су облика, димензија и украса. Доста је изложено и прстења, наруквица, ћердана, украса за појас, као и другог накита.

У петом одељењу такође је изложен накит, само онај јефтинији, бакарни, начињен за свакодневну употребу. Експонати су исти као и у претходном одељењу, само је разлика у квалитету и вредности метала. Поред овог накита у истој сали је изложен и савремен модеран накит рађен по узору на народни.

Шеста сала посвећена је ковачком занату, обухватајући и примитивно рударство које је приказано макетама. Поред разноврсног ковачког алата, приказани су производи овога заната који су наишли на широку примену у свакидашњем животу, као што су алатке, делови алата и покривство. И у овом одељењу изложени су разни предмети од кованог гвожђа, уметнички израђени са елементима народних утицаја. Изложени су разноврсни сачеви, вериге ватраљи, машице, ћердани, котлови, синије, преклади, као и разни предмети браварско, ковачког заната, разне браве, кључеви, фењери, чираци и фигуративна метална пластика.

Седмо одељење — у њему су приказани предмети грнчарског заната. Дужином два зида је смештена по витринама грнчарска радионица са својим карактеристичним инвентаром и деловима грнчарије у разним фазама израде. Великом и исцрпном картом приказани су грнчарски центри, правци

утицаја, као и зоне где се која врста керамике прави и где се све може наћи на терену. Поред експоната чисто народне керамике, изложени су и предмети уметничке керамике, такође рађени на основама народних извора.

Осма сала је посвећена дрворезбарству које је у прошлом веку у народној архитектури било главни декоративни елемент. Изложени су разбарски радови из три центра: из Добра, Тревинсе и Самокова.

Изложене су розете које су се постављале на врх тавана „тавач“ са симболом сунца, затим разна рељефна и профилна тела, уметнички урађена врата од долапа, оквири за прозоре, диреци, таванске греде, делови намештаја — столице, столови, сандуци за опрему покућства, музички инструменти, кавале, фруле и друго.

Поред старих мотива у којима преовлађује цвеће, разне врсте лишћа (акантово), од ослобођења, тј. од 1945. године појављују се и нови мотиви, у којима се појављује петокрака звезда са српом и чекићем. Из овога периода изложена је једна огромна петокрака звезда, проткана са обиљем народних шара, намењена као централна таванска фигура.

Девета, десета и једанаеста сала посвећена је народној архитектури, а приказана је кроз изванредан број макета кућа. Изабрани су и приказани карактеристични примерци у односу на облик куће и грађевински материјал од кога су прављене.

Тако су макетама приказани примерци кућа са окућницом и помоћним зградама из XIX века из села Арбанаси, Плевна и Студена, рађених од камена и цигле. Затим, типови родопских кућа „на хелицу“ из 1875. године, прављених од камена и черпића и тип куће из XVIII века израђен од плетери и лепа.

Слободан простор у овој сали је искоришћен за експонирање збирке ускршних јаја и у дуборезу израђеног покућства, као „санџк“ са богатим украсима, затим „рудана“ за прећу, „бџклице“, „фараша“, „љжичник“, „даска“ и други предмети.

Музеј се завршава једном просторијом у којој је смештен један тавански дуборезачки украс из Пловдива.

Музеј располаже са двадесет и две изложбене сале, по једанаест на сваком спрату. Оне су разних величина, облика, и на разне начине архитектонски декорисане.

Велики број ових сала, накнадно адаптираних за музејске потребе, никако не одговара својој намени, нарочито не намени за излагање материјала етнолошког карактера. Зидови су у овим салама декорисани на разне начине. У већем броју су обојени благим тоновима бледо-сиве боје. У неким су обложени мермером, док једна сала (шеста на горњем спрату) има зидове обложене огледалима, камин од црвеног, а стубове и столице од белог мермера. Сутуренске просторије су у архитектонском погледу далеко спромније, али и неповољније за експонирање материјала. Оне су мале и ниске, тако да још више гуже материјал и појачавају утисак пренатраности.

Под је у салама разноврстан. Рађен је од бетона, ксилолита и паркета, слаганог на нормалан начин, као и са комбинацијом најразноврснијих шара. Ову разноврсност у подовима условила је адаптација зграде за музејске потребе.

Врата и прозори су претежно крем-боје, са доста дуборезачких, рељефних украса обојених златном бојом. Кваке су велике, месингане и врло разноврсних облика. У сутуренским одељењима врата и кваке су нормалног облика а обојени су белом бојом.

Експонати су осветљени претежно дневним светлом. Поред овога, светлосни извори су још нормарно и флуоресцентно електрично осветљење. Дневно светло продире кроз прозоре који су обојени белом бојом или прскани хлороводоничном киселином, да би правилно разлагали светлост и отклањали јаке сенке. Нормално електрично осветљење је спроведено у свим салама, а флуоресцентно у појединим витринама. (Текстилне збирке.) У сутуренским одељењима нормално електрично осветљење је комбиновано са флуоресцентним у осветљавању одељења у којима су изложене ношње. За осветљење користе се и лустери са једном или више кугли и велики кристални полилеји који су врло незгодни, јер дају јаку бљештаву светлост са доста сенки. Осветљавање предмета није најбоље. Нарочито су недовољно осветљене просторије у сутуренском делу музеја. Прва и друга сала на првом спрату су изразито слабо осветљене. Нешто због свога положаја у склопу зграде, а нешто и због сијалица прилично слабе јачине. Остале сале су релативно добро осветљене.

Циркулација у музеју је добро решена. Још на само уласку у музеј, посетиоци се опредељују да ли ће посетити музеј или Пинакотеку. Они који се одлуче да посете музеј, иду десним, а други левим степеништем. Необавештеног посетиоца дочекују вратари у ходнику, и упућују којим правцем да се креће. Сале се ређају оним редоследом како је напред описан.

Само је једном посетилац у ситуацији да се врати у претходну салу, коју је једном већ обишао, да би могао да оде даље. То је случај на горњем спрату када се из седме сале (сале са предметима свакодневне употребе и ентеријера собе), одлази у осму салу, салу народних обичаја. (Осма сала је скоро отворена за посетиоце, тако да је њено отварање на неки начин мало пореметило правилан ток кретања посетилаца у музеју.)

И у доњим просторијама је циркулација такође повољно решена.

Из изложбених просторија се излази кроз мала и доста неупадљива врата, која воде у антре. Одавде се кроз улазна врата одлази из музеја.

Циркулација унутар сала није ни на какав начин одређена. Услед пренастрпаности експоната, у појединим салама могућности посетилаца да разгледају предмете су прилично ометене. Нисмо приметили никакве знаке или путоказе који би посетиоца директно или индиректно упућивали на правац кретања.

Извршити експонирање предмета у салама бившег царског двора, адаптираних за потребе Етнографског музеја, врло је тешка и незахвална ствар. Велика вредност унутрашњих архитектонских декорација није дозволила веће слободе у прилагођавању ових сала музеолошким потребама. Изложени се предмети у појединим салама губе у својој скромности, ненаметљивости и једноставности, потиснути раскошним ентеријером сала у којима су смештени. Ентеријер амбијента карактеристичан за сваку другу културну област, са своје стране у великој мери убија интерес посматрача за изложене предмете, приморављујући га да се диви и ужива у лепотама унутрашње архитектуре (случај са шестом салом где су смештени плугови и направе за обраду вуне, лана и конопља).

Тамо где је природа материјала дозвољавала, овај несклад је делимично отклоњен врло обилном применом помоћних средстава: макета катри и разног илустративног материјала. Сва ова помоћна средства су у већој или мањој мери успевала да вежу интерес посматрача за садржај изложених предмета и да отклоне његову пажњу од раскошног, декоративног амбијента сале.

Динамика и ритам свакодневних послова којима је испуњен садржај живота на селу, изванредно је снимљен и приказан кроз макете. Оне у великој мери отклањају монотонију појединих изложених предмета и буде у посетицу пријатно осећање отклањајући у извесној мери тежину несклада између просторије и експоната.

Музеј не располаже никаквим звучним средствима којима би оживео разне исечке свакодневног живота приказаног макетама. То је заиста штета, јер сматрамо да би то био један од начина да се пажња посетиоца веже за изложене предмете.

Ситуационим плановима на картама, посетилац упознаје распрострањење појединих предмета, њихове типове, центре и кретања на целој територији Бугарске. Оне су ову своју намену потпуно испуниле.

Илустративни материјал са своје стране истиче поједине предмете, оживљавајући их у њиховој функционалној средини. То су фотографије рађене у цено-белој техници, већег формата, технички урађене врло добро. Оне су приложене уз одговарајуће експонате. Постављене су по зидовима у висини просечног посетиоца. Штета је што нема фотографија у колору које би у већој мери далеко попуније испуниле овај задатак.

Витрине су по својој конструкцији врло разноврсне. Зидне витрине — приступачне сваком посетиоцу са три стране — преовлађују у овом музеју. Облик им је такав да посетиоцу омогућавају приличну видљивост изложеног материјала. Унутрашњи декоративни материјал је од зависности од врсте и карактера предмета који се експонира. Преовлађује грубо платно од кудеље, сиве боје, које декоративно модерно делује и не гуши експонате. Средишне витрине — приступачне посетиоцу са све четири стране — највише су примењене у салама где су изложени разни примерци ношње. Оне су прилично велике, тако да је у њима смештено по неколико манекена са разним узорцима ношње. Све имају инсталирано флуоресцентно осветљење, да би се што боље осветлиле и изразиле ношње и њихови детаљи. Узиданих витрина — приступачних посетиоцима само с једне стране — нема много. Оне нису велике, али су довољне да прикажу један интересантан експонат. Изнутра су тапациране набораним сомотом плаве, зелене или бордо боје. Унутрашњост им је изврсно осветљена флуоресцентним осветљењем.

Натписи у музеју су дискретни. Они су у потпуности задовољавају савремене музеолошке принципе. Кратки су, сажети и српни.

Када посетилац уђе у просечан етнографски музеј, он тамо налази на изложене предмете, који су некада били карактеристични за ту област или народ. Ти предмети били су везани за један део његове културно-историјске прошлости, која је прегажена временом остала у народној успомени, углавном у усменој традицији и предметима сачуваним у музејима.

Народни етнографски музеј у Софији својом музеолошком поставком пружа посебну драж својим посетиоцима.

Тамо где је материјал то дозвољавао, стручњаци овога музеја су нам у компаративном начину излагања пружили задовољство да, упоређењем предмета народне уметничке творевине, са предметима занатске уметничке творевине, видимо колико је та народна уметност витална и јака. Њу није могло да прегази време. Разни културни утицаји са стране нису могли да слома њену виталност у масама. Она је прихватила модеран уметнички изражај, али је тематиком садржаја и мотивом остала на изворима народне уметности.

*
*   *
*

Завршавајући рад о овом музеју, без обзира на неке недостатке — углавном техничке природе, а који би се отклонили сеобом музеја у погоднију зграду — можемо на крају да кажемо следеће:

Народни етнографски музеј у Софији упознаје посетиоца, домаћег или страног, са стањем материјалне и духовне културе бугарског народа, са предметима који сачињавају, или су сачињавали један неопходан лични и колективни инвентар свакодневних потреба бугарског човека.

Изложене збирке омогућавају посетиоцима да овај инвентар упознају изван натуралних и функционалних потреба, пружајући широке и врло разноврсне могућности да се кроз обиље изложеног материјала неупућени упозна са великим богатством народног духа и његовим великим смислом, за све што је лепо.

Посетилац у овоме музеју има прилике да ужива у ванредним примерцима народних и занатских тековина, једне народне културе која излази из оквира колективне уметности, из оквира села и сеоског живота и улази у град, улази у једну технички дотерану и школовану уметност, стварајући темеље на којима се изграђује једна велика национална култура.

Dušan D. Maslovarić

IMPRESSIONS FROM THE NATIONAL ETHNOGRAPHICAL MUSEUM IN SOFIA

Summary

The author of the present article made a short stay in Sofia, in September 1958. On this occasion he paid a visit to the National Ethnographical Museum. In this paper he gives an account of his impressions of the above mentioned museum.

In a short introduction the author sets forth the historical development of the Museum and all the phases it went through since 1949 when it united with the Ethnographical Institute of the Bulgarian Academy of Sciences. The union has been effected with a view to improving and furthering the scientific and collecting activity. To serve this purpose, in addition to fundamental sections there have been created also special services (Liaison service with the

museums in the province, liaison service with the industry liaison service with artistic crafts and liaison service with the motion-picture industry).

The author describes further, the edifice of the former royal court in which the Museum has been located since 1954 and passes afterwards to the description of showrooms and objects exhibited in them. At the end he gives short commentaries and observations concerning some museological solution applied in this Museum.

Speaking of the conception of displaying the objects in this Museum, the author emphasizes that the Museum experts, wherever the materials allowed it, offered the visitors a great pleasure through the comparative method of exhibiting the objects of popular original artistic creation with the objects of applied popular art. The exhibited objects show the greatness of a popular art which adopted the modern artistic expression but remained, by the subjects of its contents and its motifs, on very sources of the popular art and managed to resist all influences of the mighty Western culture.

I ТАБЕЛА: сл. 1, Део ентеријера домаће радиности — разбој; сл. 2, Разни предмети
сточарског покућанства.

Сл. 1

Сл. 2

II ТАБЛА: сл. 3, Народне ношње из разних крајева Бугарске.

Сл. 3

Др Јован Вукмановић: *Паштровића-антропологосотраско-етнолошка испитивања*, Цетиње 1960., с. 5—145, са двије карте и 25 фотографија и цртежа.

О Паштровићима одавна има података. Нарочито од прве половине прошлога (од појаве књиге Вука Караџића о Црној Гори и Боки Которској) и почетка нашега стољећа (од изласка књиге С. Накићеновића о Боки). Док у Караџићевој књизи има тек нешто више података о Бокељима, Накићеновићева књига је антропологеографске природе, са подацима понекад површно и некритично датим. Рад Јована Вукмановића Паштровићи разликују се у много чему од ранијих списа у којима се говори о овом нашем крају. Какве је садржине ова обимна књига видеће се ако само поменемо главна поглавља из ње: Област, Географске карактеристике, Историски преглед, Насеља, Становништво, Племена, Народни говор, Привреда, Домаћи живот, Јела и пића, Ношња, Друштвени живот, Обичаји, Вјеровања, Психичке одлике, Тјелесне особине, Народне мјере и Посебни дио (гдје се говори о свих двадесет насеља у Паштровићима). Већ према оваквом садржају одмах се назира да је ова књига у основи својој етнолошке (етнографске) природе, а не како у поднаслову стоји „антропологеографско-етнолошка“.

Вукмановић нам је Паштровиће и њихов крај представио доста комплексно: географски, историјски, етнолошки, социолошки. Паштровићи су иначе крај између Црмнице и Јадранскога мора, који је простран 65,33 км² (с. 8), који има 438 домова (с. 139) и 2135 душа (с. 140). То је углавном планинско подручје гдје се увелико самосвојно живот одвијао за неколико стољећа и гдје су очувана извјесне архаичности којих нема у суседним крајевима. Будући под млетачком влашћу (од 1423—1807), али са одређеном самоуправом и повластицама, Паштровићи су стољећима морали да се опире како унијаћењу и еднарођивању (од стране Млетака) тако и тешкоћама које су проистизале из локалног привредног друштвеног живота њиховога краја. Поема Млечићима су од носе подешавали преко словених изабраних представника (амбашадур, с. 282), а у својем крају су се борили са оскудном планинском земљом и опаком крвном осветом. Колико су невоља економске природе имали људи овога краја, а нарочито од прошлог стољећа отакуда је овај крај заузела Аустрија и отакуда су поморство и трго-

вина код њих опали, говоре нам и подаци једне анкете из 1955, по којој је исељених Паштровића било у Сједињеним државама Америке 637, у Аустралији 108, у Мексику 60, у Турској 36, Канади 23 итд. (с. 73). Паштровићи су, иако мала област, одавна насељени разнородним становништвом које се било груписало у 12 племена. Али, тих дванаест племена иступали су када је и гдје год је требало као савез, као цјелина и у ствари као једно (сложено) племе. Они су на сложено племе личили и по томе су имали свој заједнички суд-банкаду (с. 252, 281) и своје заједничке скупштине (с. 137—8). Писац је иначе добро пратио процесе сплемењавања разнородних досељеника (с. 108) и често истиче случајеве „приписивања“ једне породице неком племену (с. 121, 241). Историјске прилике и услови формирали су временом у овом крају и посебне језичке црте (с. 144), посебни тип ношње (с. 205), обичаје (с. 283). Па не само то већ посебног човјека: трезвеног, хладнокрвног, предузимљивог и лукавог када то треба (с. 197).

Аутор је често поредио појаве из Паштровића са појавама сусједних крајева Боке или Црне Горе. Самоуправу Паштровића опширно је поредио не само са Грбљем већ и са Пољцом у Далмацији. Методски то су му сасвим успјела мјеста. Говорећи о ранијим приликама у овом нашем крају биежи и негдашње обичаје каменована преступника (с. 342), вађење мазије (357) те чување елемената из Душанова Законака (с. 278). Тако је књига кроца та само разноврсним већ и занимљивим подацима. Ради примјера наводима два податка. У коришћењу воде за млин односно наводњавање земље важио је овакав правни обичај: са врела, у Ријеци, узимају људи воду да плаве баште од зоре док сунце огрије торањ цркве св. Саве. Отада воду узимају млинари све до зоре сјутрадан (с. 159). Или, када умре муж жени, на дан његове сахране неко од њенога рода јој на всома дирљив начин скида бијели а ставља црни вео на главу (с. 333). У Паштровићима је сестра, као и брат, имала право наслеђа. То је свакако дошло утицајем Млетака. Али сестра није имала дијела у гумњу и комуну (с. 345). Ту је очуван патријархални принцип. Лијепо је и тачно објашњена и извјесна заваленост и нерадност људи овога краја, а која се развила у новије вријеме у вези са помоћи коју овдје људи добијају од рођака из иностранства (с. 400). Али, писац није свагда и објашњавао појаве. Који пут се задовољно само њиховим

констатацијама. Сем тога, када је говорио о племенима и братствима у овом крају опажа се да је, као стручњак, потпао под утицај народног схватања о томе шта је то племе а шта братство. Тешко је теоријски и стручно схватити да племе може да буде од свега 8, 6 или чак 4 куће (с. 84, 124, 126) или братво од по једне или двије куће (с. 85, 95, 97, 100, 107, 123, 132, 133, 134). Отуда аутор и каже онако како се то у самом народу каже братство односно племе Бароч (с. 103) и племе односно братство Арменко (с. 126). Понекад је чак и језички потпао народном, локалном говору (мада је језик аутора чист, лијеп, јасан и језровит). На примјер: домаће жене раде (207), у присуству вишине људи (с. 366), ако се неком угази на ногу (с. 367), цора са дванаест гурића (с. 386).

Још нешто: зар није било боље ставити уз одељак о становништву и одељке о психичким и физичким одликама његовим, а уз одељак друштвени живот одељак о племенима? И одјељци насеља и привреда, који у антропологеографским радовима свагда долазе један поред другог, растављени су одјељком о становништу! (Додуше, овакав редослед одјељака у монографијама ове врсте одавна је код нас некако усталин).

Све у свему књига Паштровићи од Јована Вукмановића јесте не само обиман и исцпан рад већ и озбиљан, оригиналан и лијепа допринос науци о нашим народима. Овај рад одаје зрелог и свјесног аутора, који умије, може и зна да се носи са једним тешким али значајним и занимљивим питањем и његовом обрадом и десетак година. Објединити огроман број података из писане литературе и архивских докумената (око 940 само цитата) као и народне традиције, а према свему томе се критички односити, уистину није био лак посао. Утолико Вукмановићу припада и већа заслуга и захвалност.

М. Р. Барјактаровић

Херодотова историја, Нови Сад 1959, (превод са старогрчког и коментар Милана Арсенића, с. 7—534).

Херодот, кога су одавна назвали „оцем историје“, може се слободно рећи да је у неку руку и отац етнографије (да употребимо термин за посебну или дескриптивну етнологију). То се уосталом може видети по његовом опсежном дјелу *Историја*, које се сада у цјелини први пут јавља на

нашем језику и у којем има велики број и веома занимљивих података о народима у чије је земље залазио овај ненадмашни путник старог вијека (V стољеће старе ере). Ми ћемо сада сажето навести најкарактеристичније податке етнографске природе о свим овим народима о којима Херодот говори.

Грчка. Пелазги су говорили варварским језиком. Хелени су их претрпили у себе. Атињани воде поријекло од Пелазага (с. 25). Карци су се некада звали Лелегина. И од њих су Хелени научили многе ствари (69). У Лидији дјевојке се баве блудом да би на тај начин спремиле мираз (42). И Ликијци су поријеклом са Крита. Обичаји су им као код Караца. На примјер, они имају имена по мајкама а не по оцевицама. На питање ко је неки човјек он каже име по мајци, затим по баби, па по прабаби. Ако би се слободна жена удала за роба, дјеца би јој била полуслободна (70). Атињани су зарађивали Хермесове кипове са уздигнутим удом (106) и то су научили од Пелазага. У Спарти су мушкарци узимали своје сестричине за жене (287). Код њих се посијење нечијег дјетета вршило у присуству краља (335). Сliku погинулога краља Спартанци украсе и ставе на одар (335). У Делфима се приносе жртве ветровима (424). Хелени су једном приликом навукли Персијанце на маскиране руке са закопанним лонцима, и када је персијанска коњица наишла на такав терен, коњи су им ломили ноге (452).

Трачани. Трачани се скупуљају послје рођења нечијег дјетета и плачу, а веселе се приликом нечије сахране (276). Са умрлим мушкарцем закопавају једну од његових жена пошто је прво закољу (276). Тетовирају се и на тај начин се обележава племенска припадност (276). Њихове дјевојке доста слободно живе, док жене у браку држе доста строго (276). Пеонци живе у колибама сапраћеним на кољу. Младожена коме се оваква колиба прави први доноси три коца за њено подизање. Они имају толико рибе да њома хране и коње (279).

Скити. Код скитских Масагета људи опште и са туђим женама. Када иде неко туђој жени објеси свој тоболац о кола па иде унутра; по томе се зна да код те жене неко већ има (86). Своје старе закољу па месо од њих кувају са месом животиња и једу. Код скитских Иседонаца једе се месо од умрлог оца које је кувано с месом од животиња (230). Када Скит први пут у боју убије непријатеља напије му се крви и одсијече му главу. Косу са

те главе скида и ставља коњу на улар. То му служи као пешкир и тиме се поноси. Неки од тога праве и кожухе (231). Често напијају из лубања својих рођака или непријатељских (231). Људи се заклању једни другима на вјерност тако што у суд са вином кану од своје крви па све то заједнички попију (233). Скитски Агатирази заједнички живе са женама: да би били једни другима браћа и род и да се не би мозели и завидјели један другом (244). Једном приликом Скити су послали Дарију: птицу, миша, жабу и пет стрелица (251), а то је требало да значи: нашим стрелицама нећеш умаћи да си птица која узлеће, жаба која иде у воду или миш који се скрива у земљу.

Поред Скита живе Андрофаги (Људождери — 219).

Кавказ. На Кавказу живе бројни народи, који се јавно паре, као стока (82).

Персијанци. Једном приликом Персијанци су тражили од Хелена земљу и воду као знак покорности (378). Вијести преносе путем штафете (473). У жалости сијеку косу и шишају гриве коњима и говедама (499). Људи овамо имају више жена и иноча (58). Од Хелена су научили да полно опште са дечацима (58).

Инди. Инди своје старе и болесне убијају и једу (192). Полно опште јавно, као стока (192).

Вавилонци. У Вавилону приликом зидања зграда употребљавана се уместо малтера врућа смола (72). Чамци су им округли, обложени кожом. Арменци уведу магарца у чамац када иду низводно, да би, када се враћају на њега натоварили спакован чамац (78—79). Болесник пијачним даном изађе на пут, да би му пролазници евентуално дали какав савјет како да се излјечи (80). Дјевојке дорасле за удају одводе се на трг па се ту љепше продају, а новац добијен за њих даје се као мизан уз оружнице, које иначе не би могле да се удају (79). Сиромашни људи шаљу женску дјецу да се подају за новац (80). Брашно праве туђањем сувих риба (81). Поред Афродитина храма свака жена једном у животу мора да се пода неком странцу (80—81).

Египћани. Када жито посију, пусте свиње да га угазе. Помоћу свиња се жито и врше (91—92). Крокодиле лове помоћу животињских плешки, као на удици, и када их извуку, баце им блато у очи (112). Синови овамо нијесу дужни да издржавају родитеље, већ кћери (99). У жалости пуштају косу и браду (99), мажу се блатом

и брију груди (115). Обрезају полне органе (99). Одређеног дана жене носе мале кипове (мушкарца) код којих је полни орган несразмерно велики и који се клати горе доље. Пред таквом поворком иде и свирач (105). Цркнуте мачке и псе сахрањују. Много вјерују у бика Аписа који је зачет тако што је на краву пала свијетлост с неба (165).

Либија. У Либији прве ноћи с невјестом спава краљ (264), или она прво општи са сватовима (265). Мушкарци полно опште са туђим женама. Када иду туђој жени оставе испред врата штап да би се видјело да код жене неко већ има (265). Жене последије општења са туђим човеком додају на себе као ознаку и украс неки предмет и тиме се последије поносе (265—266). Има код њих и заједничких жена. Када се у таквој заједници роди дијете, последије три мјесеца састају се мушкарци да установе на кога оно личи, па тога и прогласе за оца (267). Мртваце сахрањују у сједећем положају (269). Картагињани тргују са доморцима у овој области немом трговинном (271), тј. једна страна остави на одређеном мјесту и у одређено вријеме своју робу па се укљони. Затим се појави друга страна да остави одговарајућу количину своје робе поред оне коју ту затекне па се и она повуче. Иза тога се опет појављује прва група, па ако је задовољна робом коју су трговци оставили поеед њихове, они је узимају и одлазе, или се опет појављују, а што значи да би друга страна требало да дода од својих производа.

То би било сажето дати најважнији подаци који се односе на етничке појаве и одлике народа о којима се говори у Херодотовој Историји. Херодотова Историја иначе има преко 500 страница. У њој има знатан број података (о бојевима, догађајима и појединим лицима) саопштених у стилу класичних логографа (прикупљача прича), који на први мах више личе легендама. А разумије се да се понекад и у тим легендарним причањима крију значајни и интересантни подаци. Данас се уосталом све више поклања пањка Херодотовим писанима као историјском извору, код кога уистину има небројено мноштво података не само за историју ондашњег свијета са којим су Хелени долазили ма у каква додир, већ и за историјску географију и етнографију Херодоту познатих земаља. Херодот је иначе за свој опсежни спис црпио грађу из писаних извора (о Египту је велики дио података дао по Хекатеу), из личних посматрања, путовања и сазнања, као и из

прича које је на својим бројним путовањима дознавао. Занимљиво је да је он често податке о туђим народима (о варварском свијету) упоређивао са подацима из хеленског свијета. Но, и без тих упоређења несумњив је, велики и вишеструк значај Херодотовога дјела.

Уосталом, зар и из онако сумарних података које смо малочас навели не може да се изведе понеки одређени закључак и аналогија или да се понекад нађе макар и у традицији одраз неких појава рецимо од Трачана или Скита па до садашњих балканских народа. Конкретно: давање имена по мајци, убијање старих особа, весеље о погребу, сјеча непријатељских глава, право прве брачне ноћи, зграда на кољу, фалос у култу, заклињање уз узајамно пијење крви итд. (Накрају, у Херодотову дјелу и његовом значају за етнологију пораније су извјесни рекли свој суд. Видјети о том: Die Anthropologie und die „Klassiker“, Heidelberg 1910, p. 147—200; K. Tridinger: Studien zur Geschichte der griechisch — römischen Ethnographie Basel 1918).

М. Р. Барјактаровић

Dr. Vilko Novak: *Slovenska ljudska kultura*; Ljubljana 1960, str. 271 plus 52 стране француског резимеа и 92 слике у тексту.

Др В. Новак је за овај „Oris“ имао већ у „Narodopisiju Slovencev“ (књ. I и II, Ljubljana 1944 и 1952). (Али, његов рад је и логичан и преко потребан наставак тога који многа питања допуњава). Кроз 27 различитих одељака, писац је оцртао основне елементе културе и материјалне словеначке културе. Књига је писана са одређеним задатком: да послужи наставницима и средњошколској омладини ради бољег упознавања етничког развика својег народа. Но, она је истодобно занимљива за науку уопште, а посебно за јужнословенску етнологију.

Руководећи се, изгледа, наменом књиге, писац је потпуније обрађивао она питања о којима постоји мање литературе. Услед тога су 2/3 рада посвећене материјалној народној култури. У 1/3 књиге писац указује углавном на ова друштвена питања и духовну културу о којима не постоји потпунијих монографских радова, или су ти радови читаоцима данас неприступачнији.

У краћем уводном делу је наглашено да народна култура чини основу националне. Али, она није у себе затворена, временски

и просторно ограничена већ се шири и допуњава, што указује на њену релативност (с. 4). Писац настоји да уочи оне елементе које су Словени донели са собом и временом прилагодили, алпском, средоземном и панонском подручју, у којима се касније формирала словеначка нација. Добро су уочене и друге старије културне творевине које су се затекле на овом подручју.

Новину у књизи чини пишећа подела словеначке територије на: алпско, панонско и средоземно подручје, јер се у свакоме од њих налази специфични културни елементи. На додирима ова три настало је средњословеначко подручје у коме су се амалгамисали елементи из три претходна. Штета је само што њихове границе нису прецизније одређене или удртане на једној географској карти.

Други, иако неиздвојени, део књиге (с. 24—175) односи се на материјалну културу. Дат је низ занимљивих и оригиналних података о сакупљању, лову, риболову, пољопривреди, сточарству, пчеларству, народној радиности, виноградарству, шумарству, тоговини, саобраћају, грађевинарству, ношњи и исхрани. У сваком одељку долази до израза добро познавање и литературе и стања на терену.

Аутор посматра кућу, на пример, као одраз географских и културних прилика, додајући томе економске и историјске чињенице. Занимљиве су његове констатације да су типови кућа релативни и да се они морају посматрати у склопу широк етничких области (кућа панонског, средњословеначког, алпског и средоземног подручја), а не као „панонска кућа“, „алпска кућа“ итд. О насељима се мало говори (свега један краћи пасус).

Одељак о народној ношњи је врло успела и оригинална синтеза у којој је између осталог изнет и функционални значај хаљетака, што у нашој литератури представља новост.

У одељку о прехрани несумњиво се запажа (уосталом као и у другим: сабирачка привреда, сточарство) да писац вешто уочава многе корисне научне проблеме (једење из исте посуде, ред средња при јелу и слично, наглашавајући значај затим слабости сеоске исхране, њене карактеристике по етничким подручјима).

Обичајима и навикама, у односу на остали део књиге, дато је сразмерно мало простора, што не значи да нису додирнуте скоро сва важнија питања, јер се понекад о обичајима говорило уз одговарајући одељак. Поред породичних, годишњих и оби-

чаја уз послове, истакнути су и обичаји важни с узрастом (фантовщина), друштвеним положајем и друштвеном, верским животом (ходочашће), затим трговиним и другим правним облицима живота. Истичани су у првом реду архаични елементи који имају заштитну или апотропејску моћ.

Занимљиви су и садржајем и редоследом пишчеве одељци о играма, народним позорштима, музици, народним песмама, језику, изрекама, приповеткама, ликовној уметности, народном веровању и народној медицини.

Аутор на крају књиге у крајој библиографији препоручује као допуну уз сваки одељак важније радове.

Већ по самом стилу, равномерности, избору и обради грађе, види се да је др. В. Новак писао овај приручник пером искусног педагога, јер је у потпуности одговорио намени. Изајажући сажето и јасно, аутор увек истиче оне културне елементе који су се гледишта етнологије од примарнијег значаја. Нарочито се то увиђа у оним поглављима која је аутор раније обрађивао (види библиографију у књизи). Неоспорно се испољио и пишчев смисао за синтезирање већ објављених монографија (зграде, ношња). Обрађана је посебна пажиња на испитивање функција појединих културних елемената и појава (млатев-назив за вршидбу иако се данас жито не млати, значај „мише“ као дневне радне просторије). Обичаји уз послове су повезани са самим процесом рада и долазе као надградња над базом. Иако је то учињено у већини случајева, у одељку о саобраћају је само поменуто да их има (с. 104), а о њима није писано.

Несумњиву вредност књиге чини и то што су наглашени многи елементи који се могу упоређивати у општесловенским размерама (разгон у земљорадњи, чување израза жито за раж, постоје и подвал у архитектури, мрлица кропит, троструко квцање са покојниковим сандуком у праг).

Но, сваки нови рад, поготовто овакве врсте, има и својих незначајнијих неминујих недостатака, којих је често и сам писац свестан, можда више него било ко други. Карактеришући поједина етничка подручја не узима увек исти компаративни елемент (по свој прилици ради тога што упућује на свој ранији рад о том питању: *Struktura slovenske ljudske kulture, Razprave IV, SAZU, Ljubljana 1958, 7—34*). На пример, о „копицама“ и „крижи-ма“ говори само када је реч о панонском подручју. Не помиње јарам у алпском, нити исхрану у средоземном подручју, а та-

ко исто ни покућанство у панонским и средњесловеначким областима. Можда је било боље о кирицијању, бродарству и чунарству говорити у одељку о саобраћају а не сврставати то у народну трговину. Сразмерно је мало речи о оријентацији кућа и њиховом основном архитектонском плану, затим о правним обичајима, вероватно да би се избегло понављање, јер су исти често развијени уз одговарајуће одељке. Технички је пропуст изостављање сл. 4 на стр. 101.

Али, све ове напомене ни издалека не умањују вредност Новакове књиге уколико се има пред очима њена намена. Пишчева је посебна заслуга што је према себи и према материји коју обрађује заузео доследан критички став. Једино је тако могао обиле материјала сажети, издвојити из њега оно што је опште, анализирати и читаоцу представити.

Књига је у целини узето добрим делом и коректура и наставак „*Narodopisna Slovenec*“ са доста оригиналне и нове грађе. Она ће корисно послужити у првом реду онима којима је намењена а са фактографском грађом и словенској етнологији уопште.

Др П. Влаховић Д. Дрљача

Др М. Р. Барјактаровић: *Ругова и њено становништво* — Српски етнографски зборник LXXIV, Београд 1960, 164—241 и XIV табли илустрација.

Релативно мала планинска област Ругова, у горњем и средњем сливу Пећке Бистрице, насељена шиптарским становништвом, остала је све до наших дана етнолошки и антропогеографски непроучавана. Овог посла подухватио се др М. Р. Барјактаровић и у овој монографији изложио резултате својих истраживања. Изагање је поделио на два основна дела: А. Општи део и Б. Посебни део, тј. онако како је то већ уобичајено код нас у радовима ове врсте.

Општи део садржи више поглавља у којима местимично расправља (нпр. порекло имена области), али углавном се излаже грађа распоређена у поглавља: Област, Физичко-географске одлике. Историјске прилике, Становништво, Привреда, Саобраћај, Кућа и насеља, Ношња, Исхрана, Вјерске и просветне прилике, Народна знања, Народна медицина, Народна уметност, Говор и Главнији обичаји. Из овог редоследа поглавља изгледа да су друштвени

односи и друштвени живот изостављени. Међутим, писац је ову грађу изложио у поглављу о становништву, што свакако није исправно, јер износити друштвене односе пре привреде и материјалне културе којима су они у великој мери условљени значило би супротно, тј. да су друштвени односи условили начин привређивања. Истина, друштвени односи некад и не стоје сасвим у складу с економским условима, али они се не могу сасвим изменити све док се не оствари потребна материјална база. Поред тога друштвени живот и односи међу људима свакако заслужује посебно поглавље, али писац није ставио у порекло становништва вероватно сматрајући да ће тако бити боље схватљиви. Затим, може се приметити да ова монографија, као уосталом и многе друге у Српском етнографском зборнику, нема опширнијег увода у којем би се изложили разлози, циљ и методе истраживања као и претпоставке с којима се пошло и најзад сумарно оцртали постигнути резултати. Данас свакако није довољан разлог за истраживање неке области само то што није проучавана. Ово све не значи да Ругова није вредна пуне пажње етнолога. Напротив, изложена грађа наводи на супротан закључак.

Из настоја поглавља која су третирана у Општем делу ове монографије види се да већина садржи етнолошку грађу. Подаци су веома интересантни и изложени у кондензованој форми.

Становништво Ругове сачувало је доста архаичних облика у економици, друштвеним односима и обичајима, свакако зато што је остало доста изоловано, упркос томе што су преко ове, тешко проходне области пролазили каравански путеви. Већина старих схватања сачувало се или их је до скоро било највише, сасвим разумљиво, у народној религији и обичајима. То су разни видови мађије и веровања, као нпр. жеља да деца личе на ујаке (авукулат) (с. 221) или узајамно посвећивање на православи Божић изјутра, када је „полажајник“ чарао брезовом границом по ватри и набрајао жеље слично као и код суседних Срба (и Црногораца). Писац сматра да је овај обичај сачуван из времена када су данашњи Руговци били Хришћани (с. 211). Међутим, чини се да ту треба видети и већу старину. Исто тако не може се тврдити да се код Руговаца осећала стара религија, зато што они имају мало ђамија и што ретко у њих одлазе (с. 210). Напротив, пре се може тврдити супротно, да они нису усвојили ислам

онако као становништво у градовима или приступачнијим крајевима већ да су сачували елементе старије религије па отуда ретко посећују ђамије.

Посебно део садржи податке о сваком селу посебно, тј. описан је географски положај, махале, гробља, трагови старина, атар, констатован је број кућа и породица итд.

Гледајући у целини нову монографију можемо рећи да је од особитог интереса и поред тога што се могу ставити извесне примедбе. Као искусан истраживач др М. Р. Барјактаровић је, чини се, уочио битне етнолошке карактеристике Руговаца и изнео их сажето без непотребних других описа и понављања познатих чињеница које је само нагласио и констатовао да су исте као и на другој страни.

Н. Пантелић

Ing. a. h. Mirko Miličić *Nepoznata Dalmacija, Studija o seoskoj arhitekturi, Zagreb 1955, Издавач: „Arhitekt“, Zadruga društva arhitekata Hrvatske.*

Наводећи све елементе, који омогућавају да се схвати појам архитектуре, аутор као примарни фактор на једном месту истиче друштвено стање (с. 18), а на другом поднебје (с. 19) синтетизујући на тај начин.

Становништво садашње територије Далмације (коју аутор одлично познаје, а и студију посвећује родном Брусју на Хвару) је, по Миличићу, још пре доласка Словена напустило „вегетална и мјешовита здања“ и прешло искључиво на подизање камених („минералних“) грађевина. Тако су се Словени упознали са илирском бунгом, каменом зградом подигнутом на округлој основи, за коју су имали више афинитета него за римске куће. Буна се није мењала, пише аутор, ни под грчким ни под римским утицајем и треба је сматрати, уосталом сасвим оправдано, „медитеранским типом грађевине“.

Евидентна је и ауторова тврдња да се од потлеушице (правоугаоне основе), која је „прави самоникли словенски тип зграде у Далмацији“ развила вишеспратна камена кућа.

Позивајући се на Беретићев чланак (Градске зидине Дубровника — Урбанизам и архитектура бр. 7—8 1950, с. 53—60) и Фисковићев рад (Romaničke kuće u Splitu i Trogiru Starohrvatska prosvjeta ser. III sv. 2), Миличић сумња у могућност

постојања „периода дрвене грађе у Далмацији“, о којем пише и Strzygowski (О развиту старохрватске уметности), а о коме има, по речима аутора, „магловитих трагова по архивима“. Уколико је такве грађе и било, она се има, по Миличићевим речима, приписати краткотрајном византијском утицају. Овом писац додаје чињеницу да крш није погодна подлога за дрвене грађевине, за које није, ни пре више столећа, било одговарајуће градњењ. Ту своју тврдњу Миличић темељи на подацима Johanna de Ravenne, Јана Хесиштејског З. Лобовић и др., да Далмација у XIV в., а можда и пре, није имала шума. Аутор допушта могућност да је 1.100 г. пре доласка Словена, у време дрвеног грађитељства у Грчкој, у Далмацији постојао шири шумовити појас.

Познате даматинске суларе и балатуре са одрином, које неки талијански писци представљају као специфично талијанске (не само по имену), аутор објашњава као општемедитеранске.

Високи кревет су Словени, по Миличићу, примили од староседелаца, упрошћавајући му конструкцију а задржавајући његову висину.

Није у праву аутор када, поводећи се за Томашевог поделом „дефинира културне карактеристике према друштвеној организацији на заједнице и племенске“, тим више што и сам увиђа да овакво полизовање није могуће извршити (Пољица, Хвар, Пелешац, с. 24). Овакво мишљење негира и чињеница да се братство преточило из задруге (в. Ј. Ердџановић, Кучи, Српски етнографски зборник VIII, с. 196; И. Поповић, Неки гентилни и њима сродни термини код Црногораца и Арбанаса, Радови — издање Научног друштва, Сарајево 1954 II с. 60 и Ш. Кулишић, Арханчно братство у Црној Гори и Херцеговини, с. 172—175, Гласник Земаљског музеја св. XII, Сарајево 1957).

Преведећи Фортиса (с. 74 Миличићева рада), аутор је несмотрено реч *solais* — таваница превео као кат (под): „Ако је кућа Морлака грађена на кат (под) . . .“; а аутора не треба упозоравати да је то потпуно нов квалитет, који збуњује читаоца. Из контекста, међутим, а тако исто и из других радова (Ш. Кулишић, Из путописа Алберта Фортиса, ГЗМ св. XIII, с. 93, Сарајево 1958 и И. Ловрић, Биљешке о путу Алберта Фортиса, с. 71 ид., Загреб 1948), видљиво је да се не ради о спратним кућама.

Аутор је погрешно и преведећи: „Госпође спавају на поду“ . . . *in terra* (на

другом месту „*per terra*“), тј. на земљи (Упореди са Ловрићевић и Кулишићевим радом на означеном месту).

Уколико аутор није сам скицирао пољичке објекте објављене на с. 68 и 69, онда је пропуштено да се наведе да су ти цртежи рађени по фотографијама приложеном уз рад Ф. Иванишевића, Пољица (с. 259 и 260).

Узимајући у обзир ове напомене, као и недостатак лексичке грађе са потребним објашњењима, а такође и чињеницу да је књига — (студија) писана са нешто већим претензијама од уобичајених (те је зато ваља мерити строжим мерилима), стављамо им као противтежу изванредну опремљеност публикације (202 с., на којима једва једну половину запрема текст, 78 ауторових цртежа и 58 фотографија). Т. Дабца и самог аутора) са преко 60 бројева наведене литературе, додајући адекватни предговор Џ. Фисковица — књига ће корисно послужити свим онима који показују интересовање за проблеме сеоске архитектуре.

Д. Дрљача

Стефана Георгиева — Стојкова: *Огњишто в Българския бит*. Изд. Бугарске академије наука, Софија 1956 год., стр. 114 ст 142 фотографије.

Књига о бугарском огњишту јавља се као резултат петогодишњег рада сарадника Етнографског музеја у Софији — С. Стојкове. У уводу аутор констатује да је проучавање материјалне културе у Бугарској, све до новије времена, било заостављено а да је Западна Бугарска ипак више проучена. Студија је подељена на 5 делова:

- 1) Место огњишта у животу
- 2) Структура огњишта
- 3) Функције огњишта
- 4) Преносење појединих функција огњишта на пећ и шпорет
- 5) Архитектонске форме огњишта и њихови елементи.

У првом делу описан је развој куће од њених најпримитивнијих облика до садашње, у Бугарској најчешће, дводелне куће. Име „кућа“ аутор објашњава старословенском речју кут (код нас кутар — Д. Д.), тј. као место за седење поред ватре. Најдуже времена огњиште је било у средини куће, па се, тек у новије време, примиче једном зиду, најчешће преградном. За место огњишта аутор наводи осим практичних разлога и народно веровање као знатан

чинилац: млада се на свадби клања огњишту које је уз западни зид; ако таквог огњишта нема у кући иде у кућу која га има. Народно веровање условило је и окретање огњишта: истоку, иконостасу итд.

Други део обрађује структура огњишта које је једно по форми која временом еволуира. Оно је средиште (без димњака) и примакнуто уза зид (са димњаком). Употребујући словенске куће аутор тврди да су димњаци новијег датума, стари 150—300 год. Име огњиште сматра да није ни потребно објашњавати јер је заједничко за све словенске народе. Што се тиче нашег назива ватриште С. Стојкова мисли да је постало од трачко-илирске речи која је дошла из албанског језика. За комин (овим именом аутор зове део за одвођење дима) наводи да се угл. разликују две врсте: облика пресечене четворостране пирамиде и облика пресеченог конуса. У овом делу С. Стојкове темељито описује све предмете на огњишту и уз њега, почев од верига до ватраља, пријеклада и заштитника од ветра (кад се спава код огњишта) зв. перде (тур. завеса). Врло је интересно како се код грађења огњишта наспрату постављају под огњиште глинене трубе чији се отвори споља могу видети. Намена им је да раздвајају топлоту огњишта од лако запаливих греда кућне конструкције. Димњаци у крајевима где су ветрови чести имају по један отвор испод стварног отвора за излазене дима. Овај, помоћни отвор, каналише ваздушно струјање укос према горе, тако да се двоструко деловање ветра међусобно поништава.

Три су главне функције огњишта, истиче се у трећем делу. То су: 1) приправљање хране 2) загревање и у прошлости 3) осветљавање просторија. Тек касније, истиче С. Стојкова, огњиште добија велику улогу у традицији и култу.

Тешкоћа добијања ватре условила је њено свакодневно одржавање. Ватра се само једном гасила, а кад би се изненада угасила, домаћица би трчала по њу (отуд и изрека : „Дође као по ватру” — за оног ко брзо оде). Код нас сточари — „балије” кад полазе у планину носе собом ватру за претану у пепелу. У крајевима где нема довољно огревног материјала ватра се одржавада пресаним сточним изметом (посао око његовог приправљања за зиму је доста сложен). На огњишту се пече хлеб. Печење на самој плочи без поклопца, које се помиње још у XIV веку, задржало се до новијег времена. За нешто савременије печење под сачем аутор наводи више предности: кукурузни хлеб се једе топао и ва-

ља га 3—4 пута дневно пећи (хлебна пећ није погодна јер захтева веће количине хлеба одједном). Печење хлеба под црепцулом, мисли аутор, колико је словенско (према археолошким налазиштима око средњег тока Дњепра) могло је бити примљено од затеченог становништва (јер, задржало се само код балканских Словена). Из овог се рада види да је и код Бугара прочеље главно место код огњишта, да су мушкарци седели а жене клечале уз огњиште, да се спавало код огњишта с ногама уз ватру а телима звездасто распоређеним. Функција осветљавања је најкраткотрајнија и најпре се губи.

У четвртном делу студије говори се да се огњиште постепено ослобађа појединих функција. Назив п е ћ аутор мисли да су Словени донели са себом. Археолошким налазима трипољске културе С. Стојкова побија мишљење немачких научника (и Нидерле је био на њиховој страни због недостатка археолошких података) да је пећ Словенима дошла од Немаца додајући да је погрешно и њихово тумачење самог имена. Именом пећ — соба пово се означавао предмет за грејање па се тек после пренео на просторију (у бугарском језику „при срба” — уз пећ). Нарочито су интересантне тзв. „махалске пећи” — за печење хлеба читаве махале а које су констатоване у две области. Тврђи немачких аутора да је пећ за загревање дошла Словенима горњонемачким утицајем аутор супротставља словенску и турску терминологију за овај предмет. За пећ с лончињима С. Стојкова мисли да је Бугарима могла доћи из Босне али додаје да је у Бугарској одавно познато украшавање кућа керамичким плочицама те да је и ту могуће тражити аналогију (овде је могло бити и грчког утицаја — Д. Д.).

Комине за одвод дима аутор обрађује у петом делу. Разликује их на: старије, распрострањеније, зидане — четвртасте и куполасте најчешће од дрвета. Особито је тзв. „сјурме-огњиште” у јужној Бугарској а које се тако зове због поклопца (исти клизи између љебова) а који се спушта кад огњиште не употребљавају тако да га многи испитивачи нису ни приметили. Аутор негира Хаберлантову тврђњу да је четвртасти комин романски по пореклу. Огњиште је фарбано бојама којима се и кућа боји: црвеном и плавом. Собна пећ негде сасвим замењује огњиште и служи за отопљавање просторија. Овакве пећи крече ређе их боје светлоплавом бојом (вешплавом), негде оне имају цветне мотиве а негде и глеђосане плочице (као у манасти-

ру Рили). Главe димњака (које је у српској архитектури обрадио арх. Дероко) више се украшавају. За Бугарску је карактеристична глава постављена на 4 стуба (плоча-ћерамида). Има и тзв. „комина-близанаца“ где су два димњака један до другог под једном плочом. Код шарања пећи чест је орнаменат свастика а такође и цртеж рога. Упоредујући Тановићев рад са својим испитивањима Стојкова констатује да је орнаменат рога добио у Македонији друга објашњења.

Вредност овога рада повећавају две карте: једна, карта села у којима је Стојкова прикупила материјал за рад и друга, карта распрострањења типова огњишта. Поред регистра уз рад су и два резимеа (на руском

и француском језику) и списак коришћене литературе са 106 домаћих и 31 делом стране литературе. За сваку је похвалу да се аутор користи литератураном за наше крајеве (М. Мурко, Р. Мерингер, С. Тановић, П. Мркоњић, С. Тројановић и С. Томић) и мањег је значаја што понеки податак нетачно интерпретира (тако, служећи се Томићевим делом Дробњак она сматра да су то подаци за Србију вероватно због наслова едиције „Насеља српских земаља“ — Д. Д.). Штета је што аутор није користио Тројановићевим делом: Ватра у обичајима и животу српског народа (Београд 1930) кад већ наводи његов рад: Старинска српска јела и пића.

Д. Дрљача

IN MEMORIAM

НАУЧНО ДЕЛО ДР-а БОРИВОЈА ДРОБЊАКОВИЋА

(1890 — 1961)

Етнолошка наука је изненадном смрћу др-а Боровоја Дробњаковића, редовног професора Универзитета, дописног члана Српске академије наука и уметности, дописног члана Словенског института у Прагу, редактора и уредника Српског етнографског зборника, председника Етнолошког

друштва ФНРЈ — изгубила једног истакнутог научног радника, који је својим научним делом заузео видно место међу оснивачима наше етнолошке науке, у првом реду Симе Тројановића, Тихомира Ђорђевића, Јована Ердељановића, Војислава Радовановића и других.

Не остаје само успомена на њега као марљивог научног радника, на њега као човека, већ остаје трајно дело којим је Боривоје Дробњаковић заузео своје стално место у развоју наше и светске науке.

Рођен у срцу Шумадије, у Крагујевцу, 17. августа 1890. године, где је завршио основну и средњу школу и положио испит зрелости, имао је прилике да још као ђак упозна село, поглавито у време летњих ферија, учествујући у многим појавама народног живота и обичаја. Те своје прве импресије са села, о којима је радо причао, дубоко је понео у себи, да би их касније као зрео научни радник поново доживео и далеко шире и свеобухватније научно поставио и проучио.

На Филозофски факултет Универзитета у Београду уписао се 1909. године (група: антропогеографија, етнологија са етнографијом, народна историја и археологија), где је дипломирао септембра 1913. године. Јесени исте године постављен је за професора Крагујевачке гимназије, где је остао до објаве првог светског рата.

На војној дужности и са војском, под изванредно тешким ратним околностима, прешао је Албанију, а одатле био упућен у Француску. Ту је био одређен за наставника српским ђацима на матурским течајевима у Ници, Болијеу, Жозјеу, Виривилу, а уз то још и као шеф српских ђачких група у лицејима у Екс — ан Провансу, Турноу и Ниму.

По повратку у земљу 1919. године поново се враћа у Крагујевац и својој гимназији, где остаје само до 1920., када бива премештен у Београд, за професора четврте, затим треће мушке гимназије. Осим часова у школи вршио је дужност и кустоса Етнографског музеја.

Без прекида пуне три деценије интензивног научног и стручног рада (од 1920. до 1950.) провео је у Етнографском музеју. До 1925., био је професор и водио је дужност кустоса, исте године постаје кустос, а од 1927. па до краја јуна 1950. био је директор Етнографског музеја у Београду.

Као хонорарни професор од 1938. до 1941. предавао је Етнологију на Вишој педагошкој школи у Београду. 1948. постављен је за хонорарног наставника на Филозофском факултету Универзитета у Београду, за музеологију. Коначно 1950. изабран је за редовног професора на истом Факултету за Етнологију народа Југославије и музеологију. На овој дужности, а уз то још и шефа катедре за Етнологију, пензионисан је 1960. године, али и надаље држећи предавања из поменутих предмета.

Члан Етнографског одбора Академије од пре рата, одмах по оснивању Етнографског института постао је његов стални сарадник и члан Савета, а по смрти Војислава Радовановића, 1957, и директор Института, на којој га је дужности и затекла изненадна смрт. (Биографски и библиографски подаци у Годишњаку Српске академије наука LXIV, Београд 1958, 309—314.)

Стваралачки научни опус Боривоја Дробњаковића кретао се у домену антропогеографских и етнолошких проучавања. На терену у народу читавим својим бићем уносио се у танчине појава и проблема народног живота и обичаја, обрађујући их и решавајући са зналачким искуством солидног ерудите.

На самом почетку научног стваралаштва, на своју иницијативу, а потпомогнут од самог свог учитеља Јована Цвијића, преводи са француског писано и значајно дело: **О антропогеографији Балкан**

ског Полуострва и јужнословенских земаља (књ. I, Београд 1922; исто издато латиницом у Загребу 1922. године), а после Цвијићеве смрти и књ. II (Београд, 1931) у сарадњи са Јованом Ердџановићем.

Непосредно иза овог великог и успешно обављеног посла, а на самом научном извору Цвијићевих концепција и метода антропогеографије и антропогеографских проблема, Боривоје Дробњаковић 1923. године полага докторски испит на београдском Универзитету са антропогеографском темом о области „Горње Јасенице у Шумадији“, дајући научну расправу за коју је сам Цвијић рекао „да је Дробњаковић изнео много новина и методски савршеније обрађених партија“. (Српски књижевни гласник књига IX, број 1 од маја 1923, стр. 80).

Овако значајни почеци Боривоја Дробњаковића били су довољна гаранција да ће се развити у зрелог научног и стручног радника, што је и својим делом у току пуне четири деценије свога рада доказао, објавивши више од стотину радова: које књига, научних студија и расправа, које чланака, прилога и бележака. У свима овим радовима приказани су научни резултати на проблемима насеља и порекла становништва са једне, народног живота, обичаја и веровања, народне материјалне и духовне културе, са друге стране.

Из антропогеографије, поред поменуте докторске дисертације, објавио је још две научне расправе: С м е д е р е в с к о П о д у н а в љ е и Ј а с е н и ц а (Насеља, књига 19, Београд, 1925), К о с м а ј, (Насеља, књига 26, Београд 1930). Оба ова антропогеографска дела добила су научно признање и награду Српске академије наука. У поменутим делима Боривоје Дробњаковић је свестрано и целовито захватио антропогеографске појаве, особито питање насеља, становништва и психичких особина.

Знатна научна заслуга Боривоја Дробњаковића је и у томе што је он први почео са проучавањем вароши и варошица у области Шумадије. Да наведемо прилоге: К р а г у ј е в а ц (Гласник географског друштва у Београду св. 12, Београд 1926.) у коме се износи историја града, развој насеља и куће, а особито начин живота, опис ношње и слично. Затим, К о л а р и (Браство XIX, Београд 1925.), Т о п о л а, (Браство XX, Београд, 1926.), К о с м а ј с к е в а р о ш и ц е, (Гласник географског друштва у Београду св. 13, Београд, 1927.). Међу новијим прилозима из географије насеља јесте чланак о варошици Љ и г у (Гласник Етнографског института САН, књ. I, 1—2, Београд, 1952.).

У групу научних радова из антропогеографије долази још читав низ прилога о становништву, насељима, психичким особинама и другим проблемима. Да издвојимо најглавнија: Н а с е љ а в а њ е Ц р н о г о р а ц а по Србији од 1847 — 1869. године (Нови живот, књ. XVII, св. 10, 11 и 12, Београд, 1924.). П о с т а н а к н а с е љ а и п о р е к л о становништва у С м е д е р е в с к о м П о д у н а в љ у (Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд 1924.), Г л а в н и т и п о в и к у ћ а (Наше село, Београд, 1929.), Ш у м а д и н ц и, г д е с е г о в о р и о њиховом пореклу и психичким особинама (Београд, 1932.) и *Sur la composition ethnique de la population de la Sumadija* (Зборник радова III конгреса Словенских географа и етнографа, Београд, 1933.).

Највећи број етнографских радова, студија, чланака, прилога, преко осамдесет, посвећен је проблемима етнологије с етнографијом, фолклору

и етнографској музеологији. Сви они заузимају своје видно место у југословенској етнолошкој литератури, и представљају драгоцене допринос науци о животу и обичајима наших народа. Да издвојимо неке од тих радова: Ношња у Космају (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. III, Београд, 1928.). У уводном делу дате су битне карактеристике становника космајских села, па се затим описује ношња прошлога века, да би се завршило са савременом ношњом. Нарочито су лепо истакнути извори који су условили губљење старе народне ношње.

Народна ношња београдске околине на акварелима Карола Поп де Сатмарија (Годишњак музеја града Београда, књ. I, 1954.), А нашем ћилимарству (Уметнички преглед 1, Београд, 1937.), О дрворезбарској уметности: Преслице као предмет народне уметности (Уметнички преглед 1—2, Београд, 1940.), Народна врата и таванице (Уметнички преглед 12, Београд (1938.). О народној керамици: Пиротски лончари у Боки Которској, (Посебна издања Етнографског музеја у Београду књ. 6, Београд, 1936.) Три етнолошка рада: Саобраћај на Дрини (Посебна издања Географског друштва у Београду, књ. 15, Београд, 1934.), Воденице на Дрини (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. VII, Београд 1933), и Риболов на Дрини (Посебна издања Ет. музеја у Београду, књ. 4, Београд, 1934.), као и два поменута антропогеографска рада, заслужно је наградила Српска академија наука. У Воденицама на Дрини и њеним притокама аутор је изнео веома детаљне описе разних врста воденица, ваљавица, а уз то дао и неколико података о стругама. У Саобраћају на Дрини изнето је обиље података са терена, употпуњених и значајном литературом. Нарочито је студија Риболов на Дрини пружила изванредно исцрпну монографску обраду, где се у појединостима говори о врстама рибе, риболовцима, справама и начинима којима се рибе лове.

Белешке из космајских села (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XX, Београд 1957.) представљају допуну свега онога што је аутор раније написао о Космају. Антипогеографско — етнографско садржаја, белешке третирају у посебним одељцима питања о становништву, кући, покућству, ношњи, обичајима, веровањима, празноверницама и народном лекарству.

Из области народне религије и обичаја да наведемо: Неколико података о прилагању свећа црквама на Велики петак (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. VII, Београд, 1932.), или О свадбеним обичајима код православних Срба у околини манастира Тамнаве у Босни (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XII, Београд, 1937.), или о народним празноверницама и мађијским радњама: Средства противу невремена на Златибору (Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XIII, Београд, 1938.) и Бајање противу змијиног уједа на Златибору (у истој публикацији).

Из фолклорног народног стваралаштва вредни су пажње прилози о народном гусларству: Неколико података о гулама и гусларима на Луштици у Боки Которској (Гласник Етнографског

музеја у Београду, књ. XIII, Београд, 1938.) и, О гуслама и гусларима у Златиборским Рудинама (у истој публикацији). О једној сасвим новој фолклорној појави, насталој у току другог светског рата, писао је Боривоје Дробњаковић у студији: „Успомене“ на гробовима у космајским селима (Гласник Етнографског института САН, књ. I, 1—2, Београд, 1957.). Особито је вредна пажње расправа: Једно давнашње оруђе за пренос хране (Гласник Етнографског института САН, књ. IV—VI, Београд, 1957.), у којој аутор на свестран начин даје аналитички преглед веома архаичног оруђа на простору од Египта до северне Европе, а у закључку износи хипотезу о настанку, функцијама и појави тога оруђа.

Не можемо а да не поменемо и књигу Путевима наше земље (Београд, 1952.), необично инструктивну за нашу читалачку публику. Богато илустрована, књига је свеобухватно пружиала еволутивни развој саобраћаја и његових средстава од најархаичнијих до савремених.

Посебно видно место заузима недавно објављена књига: Етнологија народа Југославије, први део, (Београд, 1960.), као уџбеник намењен студентима Етнологије. Књига пружа један општи пресек кроз народни живот и културу старих Словена, и обичајног живота народа Југославије.

Осим овога, Боривоје Дробњаковић је дао етнолошкој науци још читав низ научних и стручних прилога. Ту би дошло око тринаест прилога из музејске проблематике, како наше, тако и стране; на пример: Први наш музејски инвентар (Музеји 3—4, Београд, 1949.), Једна редка збирка Етнографског музеја у Београду (Уметност 1, Београд, 1949.), Заштита споменика културе и музејске зграде (Зборник заштите споменика културе, књ. 9, Београд, 1958.), Музеји под ведрим небом (Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд, 1953.).

Овде би дошла и упутства за истраживачки рад на терену, објављена под насловом: Упутства за прикупљање грађе о риболову (Етнографски музеј у Београду, 1935.) и Упитник за прикупљање грађе о покућанству (Етнографски институт САН, повремена издања св. 2.). Да поменемо и књигу: Летописи општина Подунавске области (Панчево, 1929, први део) у којој се износи једно богатство етнографско-антропогеографског материјала. Затим, пет прилога посвећених историји етнолошке науке код Срба, као што је на пример: Српска Етнографија од Вука Караџића до данас (Музеји 1, Београд, 1938.). Вредно је поменути још и шест прилога библиографије радова југословенских етнолога и двадесет четири чланка из области етнолошке, етнографске, антропогеографске и географске научне дисциплине, често и популарног садржаја, писане за разне часописе, дневне листове, или као белешке за енциклопедије.

Рад Боривоја Дробњаковића на етнолошкој науци огледа се и у оснивању часописа „Гласник Етнографског музеја у Београду“, а у чијој је редакцији изашло петнаест књига, затим, шест књига посебних издања Етнографског музеја, и три свеске Упутстава овог музеја. По доласку на

дужност Управника Етнографског института САН преузео је посао око уређивања Гласника Етнографског института књ. VII за 1958. годину, и књ. VIII за 1960 годину. У припреми је остала сасвим за штампу редигована и IX књига Гласника. Поред Гласника уредио је и четири Посебна издања Етнографског института, а био је и редактор и познате едиције Српског етнографског зборника: Насеља и порекло становништва, књ. 36, 37; Живот и обичаји народни, књ. 31, 32, 33; и Расправе и грађа, књ. 4.

Својим научним делом Боривоје Дробњаковић је заузео видно и заслужно место у етнолошкој науци, обогативши је бројним и значајним научним прилозима.

Драгослав Антонијевић

ДАНИЦА С. ЈАНКОВИЋ
(1898 — 1960)

18. априла 1960. године преминула је у Београду Даница С. Јанковић, један од најистакнутијих радника на југословенским народним играма, за чије је упознавање и афирмацију у научном свету — заједно са својом сестром Љубицом — у највећој мери допринела пионирским и пожртвованим радом.

Даница С. Јанковић рођена је 7. маја 1898. године у подрињској Лешници. Одрасла је у Београду, где је 1921. године завршила Филозофски факултет (југословенска књижевност и француски језик); од 1922. до 1924. студирала је енглески језик и књижевност у Лондону и Оксфорду; од детињства је приватно учила музику. Од 1924. до 1931. била

је са службом у Тетову и Београду као суплент и професор; 1931. постала је библиотекар Универзитетске библиотеке у Београду, на којој је дужности пензионисана због болести јануара 1951. године.

Из ових једноставних података види се само школовање и ток службе, у којој је Даница Јанковић била изванредно савестан, цењен и вољен професор и библиотекар. Не види се, међутим, како је, поред редовних дужности, постигла да на једном дотада потпуно неиспитаном пољу постане стручњак светског гласа.

Када се осим наведених биографских података зна да је Даница Јанковић била даровити преводилац низа класичних енглеских и француских писаца (Џ. Остен, Шеридан, Ле Саж, Молијер, Мариво), да је имала посматрачки таленат, књижевне способности, хумор најфиније врсте и дар за прекрасно усмено излагање, — могло се свакако очекивати да ће књижевно стваралаштво и превођење, можда заједно са сликарством, за које је такође имала много смисла, испунити све преостало време и осигурати јој пун успех на књижевном пољу. Међутим, све је то била само повремени разонода у кратким доколицама, као предах између два крупна посла, а права страст и смисао живота за Даницу Јанковић постале су неосетно али трајно народне игре и научни рад.

Интересовање за народне игре имало је дубоке корене у породици Данице Јанковић, и расло је у њој од детињства. Од родитеља, рођака и породичних пријатеља, све одличних играча, врло рано је научила читав низ најлепших народних игара, примајући их несвесно и са уживањем, те је постала изванредна играчица. Можда је први свесни доживљај народне играчке уметности био кратки сусрет сестара Јанковић код рођака у Алексинцу са Циганчицом Беаром, која је својом игром задивила гимназисткиње из Београда. Даница Јанковић је нешто касније, за време студија у Енглеској научила неколико енглеских игара, а као млада наставница у Тетову бележила је локалне игре за своје лично задовољство; исто тако је тромесечни боравак у Врањској Бањи 1925. године искористила да научи врањанске игре и посматра у колу тада већ стару Коштану, јунакињу драме Боре Станковића. Може се рећи да је отприлике тада у Даници Јанковић сазрео познавалац народних играча, те је са лакоћом писала у свом првом књижевном прилогу „Први мај у Оксфорду“ о раздраганим поворкама енглеских традиционалних играча кроз улице старог универзитетског града.

У нашој земљи у то време народним играма није поклањана никаква пажња, те им је претила озбиљна опасност да под навалом туђинских игара, не само по градовима него и по селима, нестану брзо и заувек. Није био у питању само неминовни процес друштвеног развитка, него, и то у највећој мери, неки несхватљиви немар, јер се и мислило и тврдило да ми и немамо никакве народне игре. У таквој ситуацији, коју карактерише потпуно непознавање вредности наших народних игара, само личности веома снажне индивидуалности, са познавањем стварног стања и пречишћених појмова о томе шта треба предузети — као што су сестре Јанковић — могле су да својим првим захватом у ово подручје обележе прекретницу и почетак рада на једној неправедно запостављеној грани народне уметности. Када су 1934. године сестре Јанковић објавиле прву књигу збирке „Народне игре“ са 100 игара из Србије, Црне Горе и Македоније, изненађење је било велико, а интересовање за народне игре је

нагло порасло, те је Даница Јанковић са својом сестром имала пуне руке посла, јер су уз службене обавезе и све обимнији теренски и научни рад дошли течајеви народних игара, јавна предавања и разграната преписка са страним стручњацима. Тих првих седам-осам година (1933—1941) толико су биле напорне да је тешко поверовати: 1934. прва књига, затим рад на терену за време школских распуста, без ичије материјалне помоћи; брига да се смогну средства за штампање у приватном издању II књига (игре са Косова, из Метохије и Призрена) и III књига Народних игара (Македонија), 1937. и 1939. као и допунска збирка мелодија за I књигу (1937. аутор Даница Јанковић), рад на теорији предмета, сарадња у стручним и научним часописима у земљи и иностранству, припрема даљих књига итд. Рат је уништио већ готову IV књигу Народних игара са грађом из Македоније (штампање завршено 5. априла 1941!), па је тек после ослобођења оштампана поново (1948, у нешто смањеном обиму). V књига (Војводина и Нишава) појавила се већ идуће, 1949. године. VI (Гњилане са околином и Врање) 1951, а VII (Србија, Далмација, Босна, Херцеговина) 1952; Даница Јанковић није, нажалост, дочекала да види VIII књигу Народних игара (Србија), која је сада у штампи, али је са сестром завршила рукопис последњег тома збирке, IX књиге. Осим ове главне збирке са близу 900 игара и мелодија (чије је штампање од четврте књиге па надаље преузела „Просвета“) сестре Јанковић су објавиле још пет посебних књига, од којих на првом месту треба споменути Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији (1957, изд. САН), у којој је дошло до израза њихово велико познавања предмета, као и прецизан и свестрано документован научни метод истраживања. У нашим и страним часописима Даница Јанковић је објавила, исто тако, већи број чланака сама (Хумор у нашим народним играма, Свадбене игре у вези са свадбеним обичајима у нашем народу и др.) или у сарадњи са сестром (Три генерације народних играча у Чачку, Сусрети народне игре са народном мелодијом, Трагом нашег најстаријег орског културног наслеђа итд.).

Дело Данице Јанковић и њене сестре не импонује само бројем описаних игара, него и начином обраде материјала. Док је прва књига рађена тако да послужи као уџбеник, у првом реду, дотле је, почев од друге књиге, материјал груписан по етнокореолошким областима и то тако да на прво место долазе чланци о етнографским моментима важним за формирање стилских и техничких особина игара једне области, па тек онда сами описи појединих игара са свим потребним појединостима (типски образац, кореолошка анализа, мелодија, текст песме, подаци о приликама за игру, места, држању играча, о играчима, свирачима и певачима, затим фотографије, дијаграми, графикони). Уз то у свакој књизи објављени су и теоријски чланци у којима су третирани поједини проблеми опште важности из области етнокореологије и етномузикологије.

Даница Јанковић, као и њена сестра, показала је у овом изузетно компликованом послу како треба прилазити оваквим проблемима. Скупљање и бележење прaviх народних игара долази на прво место, затим тек сређивање, проучавање, компаративне и методски комбиноване студије. Игра није изолована појава, она је везана за мелодију, текст песме, за ношњу и обичаје, а условљена је социјалним, историјским, топографским и другим моментима, те је у том склопу треба проучавати. Што се тиче система описивања игара, у првом реду вреди истаћи да је једно-

ставан и приступачан (намењен је колико етнокорееолозима и корееографима толико исто и другима, етнолозима пре свега).

Није ово тренутак да се дискутује о томе да ли се етнолози у пуној мери користе искуствима и резултатима рада Данице Јанковић и њене сестре. Могло би се, чак, поставити питање да ли они област народних игара и музике уопште користе и колико јој, с друге стране, сами доприносе. Међутим, мора се констатовати да су књиге и чланци сестара Јанковић права ризница драгоцених обавештења за етнологе, без обзира којом се специјално граном баве.

Већи број радова у којима су изложени резултати теренских испитивања Даница Јанковић је објавила у нашем часопису. Први чланак у Гласнику Етнографског музеја изишао је 1934. године, дакле на самом почетку рада на народним играма. Чланак Народне игре нишавских села представља сажет, једар и рељефан приказ стања народних игара у Понишављу, са пуно значајних запажања. Овај чланак, уз то, показује како се истински научник носи са једним проблемом дуго година, мада га је сасвим правилно поставио већ у првом сусрету са њим. Кратко упозорење на привидну аритмију, интересантну појаву у односу између корееографске и музичке фразе неједнаких дужина, израсло је после низа година у сјајно документовану студију овога феномена, који се јавља у разним крајевима Југославије (Правилно у неправилном, „Звук“, 1955). А такви су и други чланци: о жени у народној игри, о драмским елементима народних игара, о празничним играма у Поречу, енглеском мелографу Лајонелу Бадену, итд.

Сви радови Данице Јанковић огледало су њене богато обдарене, хармоничне личности. Говорећи на једном месту о квалитетима које жена уноси у игру, Даница Јанковић је нехотице набројала баш оне особине које је сама имала: велика инвентивност, снажно надахнуће, интензивни унутрашњи живот, здрав смисао за хумор“, а томе би се могао додати још читав низ најлепших људских особина: скромност, храброст, топлина, племенитост, и оно неизрециво што чини да се губитак једне личности осети врло болно. Све је то избијало из личног контакта и сваког реда који је написала Даница Јанковић, те није никакво чудо што је за собом оставила поштоваоце и пријатеље не само у средини у којој је живела, него, може се рећи, на свим континентима, и то она која се због болести и личне повучености није годинама појављивала на јавним скуповима изузимајући позориште, које је до краја живота необично волела.

Радови о народним играма осигурали су Даници Јанковић својом научном и документарном вредношћу угледно место не само у нашој него и у светској науци.

Оливера Младеновић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДАНИЦЕ С. ЈАНКОВИЋ

Једна необична башта рододендрона — Гласник Подмлатка Црвеног крста IV, бр. 6, Београд 1925, стр. 8—9.

Вембли — Правда, 26 априла 1925, Београд.

Први мај у Оксфорду — Правда, 1 маја 1925, Београд.

„Уметност говора“ од В. Чарлса Лусмора — Правда, 6—7 јан. 1927, Београд.

У јеку међупланетских комуникација: „После милион година“. Занимљива комедија од Драгутина Ј. Илића. — Правда, 15 јан. 1929, Београд (Погрешно одштампано да је од Љубице Јанковић).

Џејн Остен: Под туђим утицајем — Предговор и превод романа са енглеског. Библиотека страних писаца. Београд (1929, стр. IX—XXV + 336.

Утисци из Дома госпођа — Југословенска жена, бр. 12, Београд 1932.

Народне игре, I књига (у сарадњи са Љубицом С. Јанковић). Београд 1934, изд. писаца, стр. VII + 142.

Режија и народне игре — Идеје, бр. 3, Београд 1934.

Друштво за енглеску народну игру и песму — Идеје, бр. 9, Београд 1934.

Народне игре нишавских села — Гласник Етнографског музеја у Београду IX, 1934, стр. 90—93. Одштампано и посебно.

Чување наших народних игара — Српски књижевни гласник, нова серија, књ. XLIV, бр. 5, Београд 1935, стр. 367—377. И посебно.

Хумор у нашим народним играма — Политика, 6. маја 1935, Београд.

Осврт на Међународни фестивал за народну игру — Српски књижевни гласник, н. с., књ. XLVIII, бр. 4, Београд 1936, стр. 310—316.

Пошла ми Милка за воде и Да вам кажем, браћо моја (у сарадњи са Љ. С. Ј.) — Жиц, Вежба, год. II, серија III, бр. 13, Београд (1936), стр. 8—14.

Наше народне игре посматране очима енглеских научника — Политика, 26. јуна 1936, Београд.

Мелодије народних игара за виолину и певање (Долунска збирка народних мелодија за књигу Народне игре I од Љ. и Д. С. Јанковић). Београд 1937, изд. писца, стр. 1—24.

Народне игре у Црној Гори — Записи X, књ. XVII, Цетиње 1937, стр. 334—339.

Жена у нашим народним играма — Гласник Етнографског музеја у Београду XII, 1937, стр. 4—19. И посебно.

Свадбене игре у вези са свадбеним обичајима у нашем народу. — Прилози проучавању народне поезије IV, св. 2, Београд 1937, стр. 200—211. И посебно.

Народне игре, II књига (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Београд 1937, изд. писаца, стр. 1—192.

Поводом фестивала народних игара — Политика, 19. јуна 1938, Београд.

Народне игре у Тетову и околини — Српски књижевни гласник, н. с. књ. LV, бр. 3 и 4, Београд 1938, стр. 175—181, 190—196.

Празничне народне игре у Поречу — Гласник Етнографског музеја у Београду XIII, 1938, стр. 24—29. И посебно.

Народне игре у Кумановској области — Прилози проучавању народне поезије V, св. 2, Београд 1938, стр. 216—223. И посебно.

Народне игре, III књига (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Београд 1939, изд. писаца, стр. 1—352.

The Russalia Dances — English Dance and Song III, No 5, London 1939, p. 87.

Осврт на други Београдски фестивал народних игара и мелодија — Политика, 12. јуна 1939, Београд.

Women's Dances in Yugoslavia. Translated and adapted from the Serbian of Danitza S. Yankovitch by Fanny Foster — The Country Woman, September 1939, London, p. 11.

Охридске народне игре — Прилози проучавању народне поезије VI, св. 2, Београд 1939, стр. 179—189. И посебно.

Дебарске народне игре — Етнологија I, св. 1, Скопље 1940, стр. 43—51. И посебно.

Драмски елементи у нашим народним играма и народна орска игра као драмски елемент народних обичаја — Гласник Етнографског музеја у Београду XV, 1940, стр. 75—93. И посебно.

Народне игре и песме у животу Бачвана — Етнологија I, св. 4, Скопље 1940, стр. 204—227. И посебно.

Pet srpskih narodnih igara (у сарадњи са Љ. С. Ј.). — Omladinska pozornica, br. 2, Beograd 1947, str. 37—48.

Народне игре, IV књига (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Београд 1948, „Просвета”, стр. 1—330.

Библиотекарска школа Колумбиског универзитета у Њу Јорку — Библиотекар I, бр. 1, Београд 1948, стр. 81—83.

Народне игре, V књига (у сарадњи са Љ.С.Ј.). Београд 1949, „Просвета”, стр. 1—450.

Двадесет народних игара (у сарадњи са Љ.С.Ј.). Београд 1949, Мала уметничка библиотека 5, изд. Главног одбора Савеза синдиката за Србију, стр. 1—72 + 16 стр. фотографија.

Народне игре, VI књига (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Београд 1951, „Просвета”, стр. 1—278.

Dances populaires, I—VI, 1934—1951. Résumé (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Belgrade 1951, ed. Conseil pour la Science et la Culture du Gouvernement de la Yougoslavie, p. 1—67.

Folk Dances, I—VI, 1934—1951. Summary (у сарадњи са Љ.С.Ј.). Belgrade 1951, ed. Council of Science and Culture of the Government of the F.P.R. of Yugoslavia, p. 1—61.

Styles et techniques de danseurs traditionnels serbes (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Journal of the International Folk Music Council IV, London 1952, p. 12—15. И посебно.

Народне игре, VII књига (у сарадњи са Љ.С.Ј.). Београд 1952, „Просвета”, стр. 1—311.

Dances of Yugoslavia (у сарадњи са Љ.С.Ј.). London 1952, Handbooks of European National Dances 24, ed. Max Parrish & Co., p. 1—40.

The Vranjanka Dance — Through Yugoslavia II, No 1, Belgrade 1953, непар. [Без потписа, иницијали аутора само у садржају].

Dances populaires du Monténégro — Through Yugoslavia II, No 2, Belgrade 1953, p. 10.

Неке карактеристике орских игара у Србији (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд 1953, стр. 278—283. И посебно.

Džejn Osten: Gordost i predrasuda. Predgovor i prevod romana sa engleskog. Beograd, „Rad”, I izd. 1953, II izd. 1954, str. 1—451.

Стилови и технике српских традиционалних играча (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Гласник Етнографског института Српске академије наука II—III, Београд 1953—1954, стр. 593—597. И посебно.

Три генерације народних играча у Чачку (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Гласник Етнографског музеја у Београду XVI, 1954, стр. 163—168. И посебно.

Predgovor uz roman Ema od Džejn Osten, u prevodu D. i J. Stojanović, Beograd 1954, „Rad”, str. 5—9.

Pravilno u nepravilnome (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Zvuk, br. 2—3, Beograd (1955), str. 65—79.

Susreti narodne igre sa narodnom melodijom (у сарадњи са Љ.С.Ј.). Savremeni akordi II, br. 4—5, Beograd (1955), str. 69—71.

Folk Dances of Yugoslavia. By L. Janković (омашком изостављено име аутора Данице С. Јанковић) — Burmese Review and Monday News, 17 Oct. 1955, Rangoon. (Прештампано из приручника: Dances of Yugoslavia, London 1952).

Grada o životu i radu Tihomira R. Đorđevića (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, br. 3, 1955, str. 181—196. И посебно.

Лајонел Ваден, енглески скупљач наших мелодија — Гласник Етнографског музеја у Београду XVIII, 1955, стр. 259—264. И посебно.

Трагом нашег најстаријег орског културног наслеђа (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Гласник Етнографског музеја у Београду XX, 1956, стр. 71—80. И посебно.

Dances of Yugoslavia (у сарадњи са Љ.С.Ј.). — Peace Offering Socio-Cultural Magazine I, No 1, New Delhi 1956, p. 5. (Прештампано у изводу из приручника: Dances of Yugoslavia, London 1952).

Прилог проучавању остатака орских обредних игара у Југославији (у сарадњи са Љ. С. Ј.). Београд 1957. Српска академија наука, пос. издање ССLXXI, Етнографски институт, књ. 8, стр. 66 + 16 дијаграма + 10 фотографија.

Džejn Osten: Pod tuđim uticajem. Predgovor i prevod romana sa engleskog. Subotica (1957), „Minerva”, II izd., str. 1—274.

Some Parallel Features in Dance and Music tradition of Yugoslavia and India (I—II, у сарадњи са Љ. С. Ј.). — The Folklorist, vol. 5, No 1, 2, Manchester 1958—1959, p. 191—193, 204—205.

Dancing without a musical accompaniment in Yugoslavia (у сарадњи са Љ. С. Ј.). — The Folklorist, vol. 5, No 4, Manchester 1959, p. 263—265.

Напомена. — У списак нису ушли чланци сестара Јанковић објављени у разним енциклопедијама, домаћим и страним. VIII и IX књига њихове збирке Народне игре спремне су за штампу, тако исто неки теоријски и други чланци. У разноврсној рукописној заоставштини Данице С. Јанковић из области етнокореологије и етномузикологије, поред осталог има и преко две стотине графикана о односима игре и мелодије неједнаких дужина (њен проналазак, види о томе „Правилно у неправилном”) уз пропратна математичка проучавања, и близу три стотине дијаграма за облике народних игара. Необјављен је и њен велики рад из 1927. год. о Драгутину Ј. Илићу (професорска теза) чије су копије остале у Архиви Министарства просвете и Матици српској, а реконструкција на основу концепата дата је Семинару Југословенске књижевности у Београду; затим њени преводи: са француског Игра љубави и случаја од Маривоа и Тиркаре од Ле Сажа, са енглеског Сребрни трн од Хју Волпола и Шериданови Супарници, који су на репертоару Југословенског драмског позоришта од 1957. год. У рукопису налазе се и предавања из библиотекарства. И др.

Љубица С. Јанковић

БОСИЉКА РАДОВИЋ
1903 — 1961

Јануара месеца ове године умрла је наша драга колегиница Босиљка Радовић, виши сустос Етнографског музеја у Београду.

Рођена је у Чачку 1903. где је завршила гимназију. Грађевински одсек Техничког факултета студирала је у Београду. Правни и филозофски факултет (Етнолошка група) завршила је у Скопљу. Иако је била у

могућности да одабере свој позив и на другом паљу рада, с обзиром на своју стручну спрему и квалификације, ипак се определила за етнологију и музејски рад. Овој њеној одлуци да се определи за етнологију допринело је и њено велико познавање народне усмене традиције и велика љубав према народној поезији коју су код ње још од раног детињства неговали њени родитељи. Као музејски радник, у првим послерат-

ним годинама радила је интензивно на сређивању музејског материјала, што су захтевале изванредне послератне прилике и честе сеобе Музеја. На теренским истраживањима истицала се у одабирању оног што је битно и карактеристично за богаћење збирки нашег Музеја. На овом послу дала је видне резултате, јер јој је као добром стручњаку и познаваоцу народног живота помогло и то, што је кроз планинарење добро упознала нашу земљу и народ који је заволела, и с којим је брзо и лако успостављала срдчан однос.

Веома су корисни за нашу науку резултати њеног истраживачког рада, посебно из Мачве, која је била главна област њеног испитивања. Имала је много успеха у постављању музејских изложби. Особито се истакла у постављању сталне изложбе Музеја 1950 године и поставци тематске изложбе „Надгробни споменици у Србији“ (1956.). У Белгији и Холандији 1952 године поставила је изложбу „Уметност народа Југославије“.

Из области материјалне културе, која је била њена специјалност, дала је неколико значајних прилога за проучавање народне ношње, надгробних споменика, привреде и технологије.

За свој рад на етнологији и у Музеју добила је звање вишег кустоса, на којем ју је затекла и пензија.

Поред велике љубави за своју струку имала је посебну љубав за књигу са којом је провела и своје последње дане.

П. Томић—Ј. Шобић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА БОСИЉКЕ РАДОВИЋ

1. Моравке-воденице на Морави, Гласник Етнографског музеја у Београду књ. IX, 1934, 64—70.
2. Воденице у доњем Банату, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд 1953, 78—85.
3. Женска народна ношња у Мачви и Поцерини., Гласник Етнографског музеја у Београду књ. XVI, 1953, 7—47.
4. Музеј Конга у Брислу, Музејски Весник, година I, број 8—9, Београд Српско музејско друштво, 1953, 12—14.
5. Радовић Босиљка и Митар С. Влаховић, Народне ношње XIX века у Београду, Етнографски музеј, Акварели-цртежи Карол Поп Де Сатмари 1812—1887, посебно издање.
6. Радовић Босиљка и Митар С. Влаховић, Ношње Србије у Етнографском музеју у Београду, Акварели Николе Арсенивића, Београд 1954, посебно издање.
8. Печење ракије у нашем Народу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ XVIII, 1955, 69—112.
9. Српски надгробни споменици, Етнографски музеј, Београд 1956.
10. Гајење и обрада лана и конопље у нашем народу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XIX, 1956, 27—96.

Петар Костић

ПРЕСУДА ОКРУЖНОГ СУДА У БЕОГРАДУ ПЕТРУ Ж. ПЕТРОВИЋУ

К. бр. Зк4/60

Окружни суд у Београду, као првостепени кривични суд у кривичном већу састављеном од судије Миливојевић Вукосаве, као претседника већа и судија поротника чланова већа Опсеница Боже и Чича Мире и записничара Петровић Ангелине — у кривичном предмету противу опт. Петровић Ж. Петра, пензионера из Београда, због крив. дела клевете из чл. 169 ст. 2 КЗ и других чији је бранилац Трнинић Драгослав, адв. из Београда, по оптужници од 15. IV 1960. године притавног тужиоца Барјактаревић др. Мирка, ванредни професор Филозофског факултета из Београда кога заступа Влаховић Јово, адв. из Београда и одржаном главном јавном претресу на дан 23. септембра 1960. године у присуству приватног тужиоца, његовог заступника, оптуженог и браниоца донео је и јавно објавио истога дана следеће:

РЕШЕЊЕ

Према опт. ПЕТРОВИЋ ПЕТРУ, пензионеру из Београда са станом у ул. Косте Абрашевића бр. 23, рођ. 2. новембра 1897. године у с. Драгобраћа, срез Крагујевац, од оца Живадина и мајке Милице рођ. Милутиновић, Србин, држављанин ФНРЈ, брани се из слободe:

ИЗРИЧЕ СЕ СУДСКА ОПОМЕНА

Зато што је неутврђеног дана месеца фебруара 1960. године у Београду, написао и штампао у штампарији Графичког предузећа „Будућност“ у Зрењанину збирку чланака под насловом „Из наше народне прошлости — II — запажања и осврти од Петра Ж. Петровића“, у којој је на страни 29 објавио и напис „О тотемизму код Срба“, у коме је између осталогa трегирајући ово питање, дотакао се и научног рада тужиоца у вези са овим питањем, а нарочито његовог научног излагања у докторској дисертацији у вези са овим питањем, па је на стране 39 под 1) изнео за приватног тужиоца Др. Мирка Барјактаровића поводом његове докторске дисертације следеће:

1) „Теза није оригинална. Обрађена је с плагијатима, компилаторским подацима . . .“ те изнео неистините чињенице које могу шкодити његовој части и угледу,

чиме је извршио кривично дело клевете из чл. 169 ст. 2 КЗ.

2) „Обрађена је по туђој препоруци и концепцији, како се то донекле признаје у уводу, брзо, површно, с пуно недостатака и погрешним закључцима, од којих сам указао само на проблеме који се односе „О тотемизму код Срба“. Она у целини чини утисак познате Езопове басне о птици са шареним перјем, али туђим. Неки наши писци су је већ окарактерисали као жалову појаву у нашој етнологској науци. Али, и као такву, њу су одобрили чланови комисије: један професор филозофије, један правник, два антропогеографа и један учитељ, ниједан етнолог. Према таквом стању није чудо што се теза некако прихватила и објавила”,

чиме је извршио кривично дело увреде из чл. 170 ст. 2 КЗ.

Да плати приватном тужиоцу Др Барјактаревић Мирку на име трошкова кривичног поступка износ од 7.228. — динара.

О трошку оптуженог има се објавити диспозитив ове пресуде у „Гласнику“ Етнографског музеја у Београду.

НЕКИ ДЕЛОВИ ИЗ ОБРАЗЛОЖЕЊА СУДА ЗА ОВАКВУ ПРЕСУДУ

Оцењујући наведену одбрану а повезујући је са оценом изведених доказа, суд је нашао, да опт. Петровић није доказао да су чињенице горе описане, а које је навео за приватног тужиоца у вези његове докторске дисертације, истините, нити да је имао основаног разлога да поверује у истинитост истих. Ово са разлога:

Тачна је чињеница, да је притавни тужилац у уводу своје докторске дисертације „О земљишним међама у Срба“, навео, да је идеја за обраду ове теме пала у Научном савету Етнографског института САН. Сведок Даринка Зечевић објаснила је како је дошао до тога на овом састанку. Овај сведок и сведок Боривоје Дробњаковић изјавили су да је тема за ову докторску дисертацију потекла од професора др. Душана Недељковића. Међутим, по мишљењу суда, смисао инкриминације „теза није оригинална“ не може се прихватити као да говори само о наслову докторске дисертације, пошто не стоји изоловано. Напротив, када се повеже са осталим текстом примедбе оптуженог, а што се мора учинити, јер та прва реченица са осталим текстом чини једну целину, мора се доћи до уверења да се тај закључак оптуженог односи на целу садржину докторске дисертације приватног тужиоца. Према томе без утицаја је чињеница на који начин је приватни тужилац дошао до наслова теме коју је обрадио у својој докторској дисертацији, пошто, на основу изложеног, суд је дошао до уверења, да је оптужени приликом стављања инкриминације „теза није оригинална“ био свестан да се то односи на целу садржину докторске дисертације приватног тужиоца и хтео да се то схвати и разуме као да цела докторска дисертација није оригинална.

Суд је стога оцењивао повезано инкриминације „теза није оригинална“... Обрађена је с плагијатима, компилаторским подацима... а кроз чињенице утврђене у доказном поступку, те је дошао до уверења, да су исте неистините. Наиме, на основу исказа сведока Сретена Вукосављевића, редовног професора Правног факултета у пензији и Боривоја Дробњаковића, редовног професора филозофског факултета, а који су били чланови комисије која је прегледала рад приватног тужиоца „О земљишним међама у Срба“ установљено је да је тема — рад приватног тужиоца оригиналан и да није обрађен са плагијатима и компилаторским подацима. Проучавање опт. Петровића о орнаментима нема везе са проучавањем приватног тужиоца „О земљишним међама“. У изучавању, како орнаментике тако и земљишних међа, сусреће се крст као знак и сваки га посматра са своје тачке гледишта, те се не може рећи да један другог плагира. О крсту и гробу писали су и многи други и пре оптуженог Петровића и приватног тужиоца Барјактаровића. Сведок Даринка Зечевић додала је, да је опште познато у етнологској науци, да крст представља човека, те оптужени није то први изнео. Прва два сведока навели су да докторска дисертација приватног тужиоца претставља солидан научан рад и допринос етнологској науци.

.....

На основу наведених чињеница суд је нашао да је одбрана оптуженог Петровића по питању преузимања његове теме за докторску дисертацију од стране приватног тужиоца неоснована. Ово утолико пре што према исказу сведока Даринке Зечевић

оптуђени никада није пријавио докторску дисертацију, а дата му је била могућност да колективно иде на терен и у колективном раду обрађује орнаментику, која га је инте- ресовала, али да је он то одбио. Ове чињенице није оспорио ни оптуђени Петровић.

.....

Са изложеног суд је нашао да је опт. Петровић инкриминацијама наведеним под 1) диспозитива изнео неистините чињенице о докторској дисертацији приватног ту- жиоца Барјактаровића, а које шкоде части и угледу приватног тужиоца. У таквој радњи оптуђеног стоје сви елементи кривичнога дела из чл. 169 ст. 2 КЗ јер су те инкрими- нације изнете путем штампе.

.....

Суд је даље нашао, да инкриминације наведене у диспозитиву под 2) а које се односе на докторску дисертацију приватног тужиоца омаловажавају овога. Инкрими- нације су изнете путем штампе. Стога у радњи опт. Петровића што је написао наве- дене инкриминације за приватног тужиоца по питању његове докторске дисертације своје сви елементи кривичног дела увреде из чл. 170 ст. 2 КЗ па га је и огласио кривим.

.....

По мишљењу суда инкриминације које су елемент кривичнога дела увреде а на- ведене у диспозитиву под 2) написане су од стране оптуђеног у намери омаловажавања приватног тужиоца. Наиме, оптуђени је сам признао да није довољно обратио пажњу на оштрину наведених израза. Исте инкриминације су такве природе да прелазе грани- це обичне научне критике. Целокупна одбрана оптуђеног горе наведена указује, као и начин изнетих твђења у примедби, да је једина намера оптуђеног била да увреди приватног тужиоца.

.....

Приликом одлучивања о-степену кривичне одговорности оптуђеног Петровића у смислу чл. 38 КЗ — суд је нашао да не стоје отежавајуће околности. Том приликом нарочито је обратио пажњу на чињеницу коју је исказао сведок Даринка Зечевић. Наиме, да је опт. Петровић, као научни сарадник у Етнографском институту живео стално у уверењу да је неко противу њега иако то није одговарало истини, да је подносио разне претставке које су се морале разматрати скоро на свакој седници Института, те је због тога један број чланова колектива био за то да оптуђени промени радно место. Пензионисан је када је испунио услове за старосну пензију. Међутим, са друге стране стоје као олакшавајуће околности неосуђиваност и године живота, јер је оптуђени преко шездесет година старости, признање чињеничног стања и признање оптуђеног да је био преостар у својој примедби на рад приватног тужиоца и да на оштрину својих речи није довољно обратио пажњу.

Технички уредник,
ДУШАН Д. МАСЛОВАРИЋ

Лектор,
ДРАГОЉУБ ЈЕРЕМИЋ

Преводилац страног текста,
МИЛИВОЈЕ В. ИСАИЛОВИЋ

Тираж 1000 примерака